

Dr. Eskerê Boyîk

Êzîdiyatî
Mîrzikê Zaza
Fermanên Reş

Dengê Êzîdiyan · Oldenburg

Xoçere miy. İbrahim
E. B. B. B.
08.12.2012.

Eskerê Boyîk

Êzdiyatî
Fermanên reş
Mîrzikê Zaza

www.etezane.com

Ji weşengeha Dengê Êzîdiyan

Çapa yekem

Navnîşan: Yezidisches Forum e.V.
Mala Êzîdiyan Oldenburg
Eidechsenstr. 19
26133 Oldenburg – Deutschland
Têl.: 49 (0) 4850555
Fax: 49 (0) 4850557
E-mail: info@yeziden.de
E-mail: E.Boyik@web.de

Weşengeh: DENGÊ ÊZÎDIYAN. Oldenburg

*Kopîkirin û çapkirina **pirtûkê**, wêneyan, têkistan, bê destûra nivîskar qedexe ye.*

*Ev pirtûka yekîtya xwe va lêkolîneke dîrokî, yan jî rojnamevanî, yan jî cûrekî edebyetêyî xisûsî nîne. Min bi her cûreyî, serbest xwestye bîr û bawaryê xwe derheqa pêşîroj û paşîroja gelê xwe da binivîsim. Bi vê nivîsa xwe min xwestye bala xwendevana bikşînim ser hinek pirs û pirsgerêkan. Min hinek birîn vekirine, hinek deqên dîrokê yên reş derxistine, dane li ber çavan...Li ser dara **Dîroka gelê Kurd fêkyên tel pirin**...Pêwîste em kurd telayên dîroka xwe temkin, birînê gelê xwe bivînin, ku melhemkirna wan hevki rehetbe...*

N a v e r o k

1. *Pêşgotin* 5
2. *Kurtayîk li ser Êzdîyan û êzdîyatyê*.....14
3. *Pêwendyên Kurdên êzdî di dewleta Rûs ra*.....51
4. *Berxwedana Mîrê Ridiweanê Mîrzikê Zaza* 60
5. *Zargotin* 94
6. *Sitiranên gelêrî derheqa komkujya
Dela û şerrê li ser Erenza Şêxan* 109
7. *Çîroka Keleşê Çelo* 132
8. *Bîranîna Hemzoyê Xalit* 135
9. *Bîranîna Elîyê Qecer* 140
10. *Şerê qewalê Êzdiyan û Sofyên Misilmanan
(Salihê Kevirbirî)* 145
11. *Fermana Xalta (Aydîn Ronak)* 152
12. *A. H. Layard* 158
13. *Xaçatûr Abovyan*.....162
14. *Naveroka bûyanan*.....166
15. *Xaltî û hinek êlên Kurdên êzdî yên
Bakûrê Kurdistanê* 193
16. *Êla Sîpkan*.....199
17. *Êla Hesinyan*.....205
18. *Êla Zuquryan*.....214
19. *Gotarê, ku ser vî babetî çap bûne*.....
20. *Şêx Mîrza*.....261
21. *Navnîşana Serkanyan*.....281

PÊŞGOTIN

Timê pirsekê rehetî ne daye min. Hê zaro bûm, şagirtê dibistanê neheqî û nerastîyên vê dewranê dilê min diêşandin û min jî nizanbû bi dilsaxya xwe ya zarotyê di guhê kê da bikira qûjîn: „Çima li ser xerîta cihanê navê welatê min tune? Çima zarokê dora min tev bi zimanê xwe diaxivin, dixwûnin, dinivîsin, ez jî bi zimanê wan?. Çima?“ Paşê, ez çiqas mezin bûm ew ÇIMA - an jî mezin û zêde bûn. Çîrokbêjekî gundê me digot: „Teyr çiqas bilind difire, ewqas dûr divîne.“

Hêdî-hêdî dîdemên welatekî pelçiqandî, perçekirî, birîndar, gelekî bi qeyd û zîncîrên zulmê qeytkirî, dûrva, li xerîbya kalbava ya malwêran da, ji min va dîyar bû.

Kurdistan: welatê kal-bavê min. Kurdistan xewna min, xiyala min, evîna min, birîna min...

Devedevî nîv sedsal berê, dema li Başûrê welatê min vûlkanana mezin teqya, Barzanyê mezin şemdana berxwedana azayê bilind kir, ez xwendevanê zanîngehê bûm. Rîya min bi hidûdên pola yê welatê Sovyêtê girtî, milê min bi qeytên gotinên „dêmokirati“ û „biratya miletan,, ya sexte girêdayî bûn. Vê carê dilê min ji bêçaryê, ji êşa xerîbyê û dûrbûna ji welêt kire qûjîn: „Çima ez jî li welatê xwe nînim, ku bivim pêşmerge azaya wê? Kê ye sebebê vê xerîbya min?“

Paşê Kurdistan û cihanê da pir tişt qewimîn. Kurdistana Bakûr da dest bi şerekî qirêjî malwêraan bû. Kurdistan bi çekşilîhê dewranê yê here qetil hate hedimandin. Ji çar alya va kurd hatine pelçiqandin. Xûna kurd bi destê neyarên berê, di çemê dewrana ra dîsa herikî. Li ber çevê vê dinya neheq, li ser sîngê welatê min neyaran Helebçek na, sed Helebçe kirne birîne heta hetê...

Qesra welatê Sovyêtê jî, ku bi xwîn evdên karkir, xûdana wan ya helal hatibû avakirin, li ser çêkirçiyê xwe da hedmî...

Mêzîna cihanê xirav bû. Wî welatê „karker û gundîyan“, „alîkarê gelên bindest“ jî xêncî zirarê tu kar neda ne karkir û gundiyê xwe, ne jî miletê mîna me kurdan yê zêrandî. Ew welatê xwe piştovanê evdên zêrandî, bindest elam dikir, bi her cûreyî alî zordesta kir, ku gelê me bipelçiqînin, welatê me wêrankin. Gelê me çiqas xwe li wî welatî girt ewqas ew dagerkir, zordest û neheqa ra, dijî Kurdan bû hevalbend û hevkar.

Ew welatê gewre rizyayî bû, ji hev berda, perçe-perçe bû. Li nav wê da jî her tişt li hev ket. Gur ketin li nav pêz. Milê neheq û zulmkaran vebû. Dizan, çiqas karibûn-dizîn, talançîyan-talan kirin, cerdevanan: cerd birin li ser hebûna xelqê, xwe ra birin, mêrkujan çiqas karibûn evd kuştin... Serokên gewre, yên partîya Komûnîstan, ku serok, xweyî-xudanê wê dewletê jî bûn, „Palît bûroya“ wê da pûngala xwe germ kiribûn, rûniştibûn, serokatî wê dewletê dikirin, heta 60-70 salyê xwe axaftine xwe da bi mecbûrî tim besa biratya miletan, wekehevya evdan, qencyê û remê dikirin, postê xweyî berê yê qelp avîtin, kesayetya wan e durû, miletçî, cerdevan, olperest, merivkoj, mafyoz hate xanê...

Qesra, ku li ser derewa hatibû avakirin, gerekê hilşya, bi carekê va hedimî... Miletçîtî bû jer li wî welatê gewreyî - bêxweyî gerya, gel rabûn dijî hev. Her kes ber bi welat û gelê xwe revyan. Navberê da em kurd man. Bê pişt, bê welat, bê kes.

Di wî halê dijwer da, dewsa Kurd tifaq û yektîya xwe xurt bikin, ku xwe ra rê bivînin bûne du tîşa û ketine qirka hev.

Her kes bi evdên bê pişt, bê tifaq dilîzin... Birek Kurdên êzdî ketine tora partyake Ermenya, ya desthilet dare, miletçî, nijarperest. Gotin: „Em kurd nînin. Êzdî kurd nînin.“ Hinek ji bo berjewendiyên şexsî û navên arzan ketine li nav wê lîstika qirêj, hinek jî dilê sax gîhîştine wan... Pak bû xelqê bi alîkarya rewşembirên wure Kurd zû tê derxistin, ku li bin wê lîstikê da çî nêta xirab veşartî heye û ji sedî pênc jî pey wan „êzdîyan“ neçûn... Dikaribû birakujya kurda bi destê kurda wura jî biqe-

wimya...Çawa, bi dewrana, neyarê kurda ew listik kurda ra çê dikirin û dûrva bêaqilaya kurdan dikenyan...

Rîspîkî nasî, qedirbilind, ku min qedirê wî pir zanibû, alyê wan Êzdîyên sexte sekinî. Ew kirina wî evdê helalî, cwamêr ez ecêvmayî hîştim. Dilê min êşya, min jê pirsî: „Çima?..“

Ewî got: „Dîrokê bipirse. Çemê Erez bipirse. Sala 1918-an bipirse... Kê em: êzdî qir kirin? Sala hîjda ji malbeta me ya çil neferî, ez tenê xilaz bûm... Kê neferê min qir kirin? Çima? Me xiravî ji kê ra kiribû? Yeke, Kurdistana te çê bibe jî, ji min ra tê da cî tune...“

Ez ker bûm... Gotina kalê da rastî hebû. Rastîya girane, tel.

Em sûcdar bûn. Rewşembirên kurde wî welatî sûcdar bûn. Li nav heftê salên jîyana sovêtê da, wan pirsra kalê bê bersîv hîştibûn, wan birîna kalê nenhêrî bûn. Wan şihîdê fermanan ji bîr nanî bûnn... Wan rastîya dîrokê, sebebên fermanan şede û zîyankêşe fermanan ra ne gotibûn. Raste welatê Sovêtê da ji bo „biratya gelan“ ewqas jî cî nedidan lêkolîn û nivîsarên bi wî rengî, lê dîroknas û nivîskarên me jî bi bêxemî tev digeryan, nediketin pey lêkolîna wan bûyan. Wana tirê lêkolîna wan bûyan dijî kurdîyatî ye... Eger lêkolînên usa bibûna, gel rastîya dîroka xwe bizanbya, serwext bûya çima û çawa ew bûyar pêk hatin, dijwar êzdîkî helalî bi sidqê qenc hebûya, ku pey wê koma „êzdîyên“ sexte û miletçîyên Ermenî biçûna û qewmyeta xwe, koka xwe, kurdîtya xwe înkarkirana...

Xelq pîre-pîre bûn. Mîna qeta moryê ben lê qetyayî, belayî li nav dinê bûn....

Ji xerîbyê revya me xerîbyê. Min dît ji Kurdistanê jî rev û beze. Kurd ji mala xwe, welatê xwe direvin, ku ji qetil û zulma heçar dagerkirên xezev xilaz bin... Lê tenê ji dagerkiran direvin? Gelo ji bo vî halê kurda tek dagerlirin neheq, gunekar?

Kurd ji kurdan jî direvin...Ji zulma hev jî direvin. Ji bêtifaqî û neyartîya navxuyî jî direvin. Ji dîn dijminatîyê, hev temûlnekirinê jî direvin...

Xerîbyê da kurd hev şîrin dibin. Welat şîrin dibe... Xerîbî poşmanîye, poşman dibin, ku çima welatê xwe hîştine, welêt da, cîyê vala, çima neheqî li hev krine...

Vira, li nava wan da ez gelek rastyê weletê xwe hesyam: rastyê tel, rastyê êş, rastyê, ku giryê mirov tînin.

Êzdîyên Kurdistana Bakûr cî û werê kal bava hîştin, revyan, Ewropayê...Gelo, reva teva seva jîyana Ewropê ya xweş bû? Na...Jîyana Ewropê çiqas xweşe, ewqas jî bi jan û êşe...Sedemên dîn jî hebûn... Antagonîzm, hev temûlnekirina dîn jî rola xwe ya sereke list... Û çiqas bi min va eyane tu partî-yakê, lîdêrakî kurdan, tu kurdekî bi nav û deng heyfa xwe nanî, ku ji Kurdistana Bakûr rengê ji rengên wêye bi hezaran sala kêmbû...

Lê tenê Êzdî?...Na, nakokî li nav musulmanan, elewyan, kakayan da jî hene, li nav axan, began, Şêxan, li nav eşîran, partîyan, komelan... Ew jî hê ji hev fem nakin, hev temûl nakin.

Nivîskar, sîasetmendar, rewşembîrên me, bi piranî kûrî li nav naveroka bûyaran navin, koka wan pîrsgirêkan li nava dîrokê da nagerin, bûyarên dîrokî, yê mal, tifaq û yekîtya gel wêran kirine dernaxin ber çevê gelê sade, hiz dikin bi pesin bêjin: "Kurdistan baxçê gula ne. Binhêrin çiqas cudarengî, cudadengî, çiqas ol û meseb, ziman û zarav, rêça şaristanyan, heykelên dîrokî, warên pêxemberan: Mêzopotanya ,dayka şarstanyê..."

Ez dibêjim:"Xwezi ew baxçê gula tunebûya, dewsê îro Kurdistaneke kurda, ya yek gul, yek reng û deng hebûya, ku me kurda jî mina sêwya ustyê xwe xar nekira li destê xelqê neni-hêrya. Kurdistan ne „baxçê gula ne“, lê „buxçê kula ne“ ji bo ew cudarengî, cudadengîya kurda di destê dagerkiran, neyaran

da bûye je'ra bêtifaqyê, hev qirkirinê, hev temûlnekirinê, sebe-
bê vê bindestya kurda.

Em ji bo her bêbextiyên xwe dagerkira sûcdar dikin...Lê
em? Me çi kirye û çi dikin ?

Her kurdekî welatparêz gerekê bersîva van pirsê ne ku der-
va, lê li nav civaka kurda da bigere... We'deye rewşembîr cawa
van pirsên gel bidin.

Çîrokbêjekî digot: „Dijminê kurd li nav mejûyê kurd da ne.
Kurd gotî ji serê xwe neyarê xwe derxe. Wî çaxî azaya Kurdi-
stanê mîna firre ave...“

Rastî jî Kurdistan îro jî meydana qelî û bêtifaqyê, zulmê û
qetlê ye. Ceş û cerdevan, axa, beg û hizbûlaçîyê fîrotî, şeyîkî
xweyî şexsî temamya Kurd û Kurdistanê ra naguherin. Mejûya
da hê jera bêtifaqyê û dîn dijminatîyê heye...“Dîndar“ hê jî hev
temûl nakin. Hela hê ji, ji nav dîndarên her sê olên kurda yên
sereke da jî, yên li bin defa dijmina da dilîzin kê mînin. Çiqas
jî pêşketin heye, dîsa jî payê xelqê kurdî pirê cahil û nezanan,
biharî û amintîya xwe hê bi hev naynin, li pey pêşîkêşê xweye
dewrana, yên fîrotî fêodal diçin, kîjan a xêncî qûltyê û hêsîryê,
bindestiyê wan ra tu tişt nanîne. Rastya xwe, dîroka xwe niza-
nin, kara xwe û kara gelê xwe nizanin...

Ev halê kurda yê îroyîn tiştekî nû, bûyarên niha va girêdayî
nînin. Ew ji dîrokê tê. Bêtifaqyê, neyartîyê, xweyîntîyê, hev
temûlnekirina dewrana Kurdistan gîhandine vê malwêranyê.

Dîroka kurda da deqên tenîye terî kê mînin. Kesî ewqas zi-
rar ne daye kurda çiqas kurda bi xwe. Kesî xûna kurda ewqas
nerêtye çiqas kurda bi xwe. Kesî rîya azayê li ber kurda negirtî-
ye, çiqas kurda bi xwe... Kurda her kesî ra xizmet kirye, wan ra
lê ne pişt û alîkar, serê xwe li ber wan da dane, zulm û zora wan
temûl kirine...Lê hev temûl ne kirine. Xelqê ra tifaq çê kirine,
tifaqa xwe xirav kirine. Derewa xelkê ji xwe ra kirine heqî û
îman, nanê hev heram kirine, nanê xelkê xwe ra kirine tiberk...

Derheqa wan qetlema, zulm û zorê da, ku bi dewrana gelê me anye serê hev destê mirov jî nagire binivîse. Hinek dibe gazina jî bikin, ku ez çima wan demên xûn, wan pelên dîroka gelê me yê reş tînim bîr. Bi texmîna min gelê kurd derheqa wan deqên reşe dîroka xwe da bizanbe wê qenc be û pêşîrojê da wê dersa jê hilde. Ez wê bawaryê da me, ku payê gelê me yî pirê dîroka me pir kêman.

Mafê tu nvîskar, dîroknivîs, zanyarî tune, eger ew rastî kara gelê xwe dixweze, bûyarên dîrokê yê qirêj veşêre û rastyê gel ra nebêje.

Her şexsyetekî dîrokî gerekê bi emelê xwe, bi qencî û kêmasyê xwe dîrokê da cîyê xwe bigrê.

Rastî çiqas girane, ewqas jî xweşe. Di her tiştî da rastî û zelalî bi sivikayî têgîhîştina xwesteka pêşîrojê ne.

Serê bavê Kurdên musulman jî, serê bavê Kurdên êzdî jî, yên elewî û kakayî jî, usan jî serê bavê kurmanca, sorana, zaza, gorana, lora, serê bavê hemû partî, hêz, komele û komên kurdan, azaya wan, rizgarî û azaya welêt, qewata wan yekîtyê, hev femkirinê, hev temûlkinê, ji hev hizkirinê da ne. Yekîtya bê qelpî, yekîtya bi ziman û ruhê kurdî, bi zanebûn, bi xemxurî, girtina qedrê bawarî, erf-edet, eyd-erefatên hev wê wan ra rîya azayê veke. Yan xapandin, gilî-gotinên vala, soz û gazyên wela-tparêzyê yê sexte, tucar tu kar nedane, ne jî wê bidin.

***

Pirsgirêka, ku di vê pirtûkê da hatye lêkolinkirin birîneke gelê Kurd ya bi dewrana ye. Birîneke kûre, ku heta roja îroyîn jî dixebite, dêşe, dişewite, derman lê nayê. Şikeke bêamintîyê ya neqenc e, di hindava hev da, ji dilê evdên Kurd dernayê. Dereweke bê pêşîre, ku li nav mejya da cî girtîye, rêya rast û qelet tev li hev kirye, nahêle Kurd ji nav gêjgerînga dîrokî derên û rîya xweye rast bivînin.

Bi dewranan, ku karên xwe, yên reş Kurdistanê da bi-meşînin, dagerkirên civakî û ruhî, dijîtya bawaryê kirine hacet, bi wê him nehîştine tifaqa gelê Kurd çêbe, him jî Kurd rakirine dijî hev, teryê da, cahil û nezan hîştine.

Ez dijî tu hebandinê nînim, cihanê da tu bawarî ji ya din çêtir nîne û tu bawarîke xirab jî tune. Evdên neqenc bawarî dijî hev kirine çek ji bo deshilatdaryê, text û taca, dagerkirin, hêsîrkirin û bindestkirina gel û welatan, mîfaserkirina berjewendiyên xwe, yên şexsî. Bi zanîna min her evd gotî bi bawarî be, tiştêkî bawarke, bihebîne, armanceke jîyana wî hebe. Evdê bê bawarî gura jî gurtire...Ez bawar nakim ewê bi navê musulmanyê ferman li Êzdîyan rakirine, bi êrîş çûne li ser gund û werên Êzdîyan, zarok, kal pîr, evdên bê sûc kuştine, cî-warê wan talan, wêran kirine, şewitandine, keç-bûkên wan bazarên Rojhilatê yên musulmanyê da firotine bawarya wan bi musulmanyê jî hebye...

Bi gorî min, bawarya evdekî gotî dijî bawarya yê din neyartyê çê neke. Bawarî gotî nebe sebebê qirkirin, wêrankirin, talankirina neheq e, xezev. Gelo neheqî, neqencî û xezev li nav heqya xwedênasyê da cî digrin?

Bawariya her gelekî gotî xizmeta qewîkirina tifaqa gel û welatê wî bike, gel di rîya rast da bive, gelekî neke qûl û qurbana gelê din. Gelekî yan civakekê neke neyarê civaka din. Bawarî gerekê bive ala edlayê, aramyê, biratyê, ji hev femkirkna gela û weletan.

Lê mixabin usa nîne. Desthilatdarên cihanê, berê berê da, ol jî ji bo kara xwe dane kêranîn.

Dem hatye, ku gelê Kurd jî edî qencî-xiravî, dost û dijminê xwe ji hev cuda bike, usa ji ji meşa dewranê em pir şûnda mane. Li meydanên sîyasya cihanê êdî rind tên xanê kê li ser rîya azaya gelê Kurd bûne asteng û kelem, rûyê kê da ne heta niha ev gela li bin nîrê neheqyê da dizêre, kê ne, ku nahêlin çira Kurda

li ser hîvê jî bişxule. Eger niha jî Kurd kare xwe yê netewî li ser her tiştî ra negrin, bikevin pey xewnerojkên derew, biratya sexte nagîhîjne tu armancî.

Ji bo dîtina rîya rast, pêwîste em paşda li dîroka xwe jî binhêrin. Dîrokê pir cara xayîntî me kirye... Mê jê bawar kirye, em hatine pelçiqandin, rûyê cahiltyê, bêtifaqyê, birakujyê da xêncî zirarê em negîhîştine tu meremî...

Min vê pirtûkê da, hewil daye, bi lêkolînên bûyarên dîrokî, yê destpêka sedsala 19-an, di jîyana civaka hinek êlên kurda da, restyê raxim li ber çêvên xwendevanan. Eva ew deme, ku dewleta Osmanyê pir zeyîf dibe, mîrgehên Kurdan yê dewîn jî ewqas xurt dibin, ku êdî deshilatdarya Osmanyê qebûl nakin û dewa serxwebûnê dikirin. Lê rûyê bêtifaqîyê, dûrnedîtina seroka da, rûyê olperestya sexte, şerên navxweyîyî birakujyê û xiyaneta xwexatyê ya hinek serokeşîr û oldaran da nikarin qewatê xwe bikine yek û li himber qewatên Osmanyê serkevin. Kurdistan dibe meydana qir û birê. Xûna evdên kurd mîna çema dikşe. Mîrgeh bi dewî têne pelçiqandin. Leşkerên Osmanyê Kurdistanê wêran dikin.

Halê Kurdên Êzdî dubare xirab dibe...Her çar alya va Êzdîyan têne hev. Di bin navê biratya bawaryê da desthilatdarên Ereba, dewleta Osmanyê û Kurdên musulman Êzdyan elam dikin çawa kafir, bêxwedê. Êrîşên tunekirinê dibine li ser wan. Bi îzbatyên şedê wan bûyaran, dîplomata İnglîs A.H. Layard, wan êrîşa da ji çar êzdiyan sisê hatine kuştin.

Êzdiyên, ku ji qirê xilaz dibûn jî cî û werê kal bavên xwe dihîştin, direvyan, koçber û malwêran dibûn, rêyên xilazbûnê digeryan.

Wê demê ye qelandina herd gundê Êzdiyan yê Dela, berxwedana Êzdiyên Xalta, şerê Erenzê bi serokatya mîrê Ridiwanê Mîrzikê Zaza, koçberya hinek êlên Êzdiyan ber bi dewleta Rûs pêk tê.

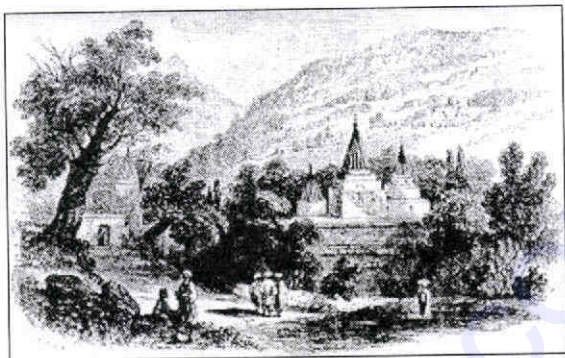
Li wê dewleta xaçparêz (Rûsa) ra helaqetyên Êzdîyan xurt dibin. Gelek meznên Êzdîyan xilazbûna êlên xwe alikarya dewleta Rûs va girê didin. Mîrzikê Zaza jî sê nema Serlaşkerê dewleta Rûs Koms Paskêviç ra dişîne... Dewletên Rajavayî jî destê xwe dirêjî wê heremê dikin...

Di ser bingeha belge, delîlên dîrokî, bîranînan, melûmetyên zargotinê me cedandîye ronayê bavêjine li ser bûyarên wê demêye tiragîk û hinek şaşyên sivik, ku dîroknivîsan nivîsara dîroka wê demê da bi nezanî berdane, rastkin.

Ji bo bûyarên ku bi serkêşya Mîrzikê Zaza qewimî ne bi şaşî navê Şêx Mîrzayê Anqosî va hatine girêdan, em usa jî bi sivikayî li ser berxwedana Şêx Mîrza û fermana êla Anqosya sekinîne.

Berxwedana Şêx Mîrzayê despêkê da ne seva dijîtya olê bûye. Ew pîrsa girtina qedrê xîret û namûsa eşîrê bûye, dijî dewleta Osmanyê. Lê dema Şêx digrin, davêjne hebsa Dîyarbekirê, hukumdarên dewletê tê derdixin ku mecal Kurda ra çê dibin ji bo tifaqê dijî dewletê. Ku nehêlin tifaq li nav gel da çê bibe, hukumdarên dewletê bi hêsanî wê pîrsgirêkê waldigerînin, diki-ne dijîtya olê...Bi wî teherî musulmanî, Kurdê musulman jî di nav da, li ber bajarê Dîyarbekirê qira 1700 konê Kurdên Êzdî, yên êla Anqosya tînin...

Ji bo alikaryê, dema nivîsara vê berhemê ez razîbûna xwe didim mamosta, birayê xwe yê hêja Pîr Xidirê Silêman, Kemal Tolan, Têlîm Tolan, Sadiq Dizgûn, temamya hêjayên Mala Êzdîyan yên bajarê Oldênbürgê, çîrokbêj û dengbêjên hêja: Hemzoyê Xalit, Elî Qecer, Hecî Sebrî, nivîskar Salihê Kevirbirî, Emer Çelik, hozan Aydîn Ronak, dengbêj Gêncoyê Temo, çîrokbêj Hesênê Aral û Îskanê Îbrahîm (Dûman). Usa jî sipasya xwe didime wan nivîskar û zanyaran, berhemên kîjaba vê lêkolîne da ji bo ronîkirina pîrsgirêkan min kar anye.

KURTAYÎK LI SER ÊZDÎYAN Û ÊZDÎYATYÊ

Êzdî pareke gelê kurdin, ku li ser bîr û bawaryên xwe, yên kevnar: êzdayatîyê mane û heta niha jî bi wan bîr û bawaryan heyîtiya xwe didomînin. Welatê wan Kurdustane.

Gor bawarya êzdînasan dîroka vî dînî ji kûraya hezarsalan tê, gelekî ji Zerdeştîyê û olên ji pey wê ra hatî kevintire. Bawarîke Mêzopotanî, Kurdistanî ye, ji bo xêncî Kurd û Kurdistanê li nav tu gelî û tu warî ev bawarî tune. Ziman, erf-edet, rê-rism, due'a-dirozgê wê olê tev kurdewarî ne. Navê êzdayatîyê ji peyvên Ezdî, Ezda, Êzî tî. Ezda yan Xwedê. Li nav ulmê dîne Êzdîyan da Êzî navek ji navê Xwedê ye. Têkistên Êzdîyan, yên pîroz da wa tê gotin:

*Sultan Êzî bi xwe padşa ye,
Hezar û yek nav li xwe da ye,
Navê mezin her Xweda ye.*

Yan

*Padşayê min hezar û yek nav e,
Ev dinya ji bo wî sehet û gav e,*

*Dizane behra da çend keşkûl av e,
Li deşta çend kevir di nav e,
Ewî Hewa kire bûk, Adem kir zave.*

Ev xelkan jî mîna evdên olên din xwedênasin û bawarya xwe ji Xwedê tînin. Ji bo wan Xwedê bawariya here bilinde, “bê heval û bê şirik e.”

Bi bawarya Êzdîyan Xwedê ji nûra xwe heft Milyaket xuligandine: Îzraîl, Cibrayîl, Mikayîl, Dirdayîl, Simqayîl, Ezazîl, Ezrafîl. Êzdî Ezazîl rêberê xwe hesav dikin, nav dikin Tawisî Melek. Dibêjin Xwedê Tawisî Melek kirye meznê melean. Êzdî xwe hesav dikin miletê Tawisî Melek û li pey wî diçin. Di bawariya wan da xêr û şer ji dergehê Xwedê tên, serkanîya wan yeke. Laşê her evdekî da du qewat hene. Aqil hêza xêrê ye, nevs ya şêr, xapandin û xiravyê ye. Ji vir jî tê xanê, ku bingeha ronayê û teryê, jîyanê û mirinê, germê û sermê, şîrnayê û telayê, remê û xezevê yeke.

Civaka Êzdiyan belayî li ser du para dibe: yeknav û dunav.

1. Yeknav Mirîdxane ye.
2. Dunav Şêxanî û Pîranîye.

Şêxanî jî sê beşin:

1. Adanî
2. Qatanî
3. Şemsanî

Gorî zanyar û oldarên vê olê, li berî Şîxadî ev civakan bi du beşan parkirî bûye: Pîr (oldar, rêberên olî) û Mirîd. Bi hed û seda Şîxadî raste bingeha vê olê ya kevn ma lê Êzdîxane bi şeweya yeknav û dunavan hat parkirin. Bi vê guhestinê wezîfe û rola hinek çînan li nav civaka Êzdiyan da hat bilindkirin

Li nav ulmê ola Êzdîyan da **kirasguherîn** bawarike bingehîn e. Anegorî wê bawariyê gava evd emrê Xwedê dike, laş dimire, ji bo laş ji axê çê bûye, dîsa dibe ax, lê ruh ji laş dertê, dimîne.

Gor kar, bar û e'melên wî evdî rohê wî jî ji pey mirinê ra li ber ruhberê din da tê berdan.

Ev dîna, dînekî girtî ye. Kes nikare bive Êzdî. Evdê Êzdî gerekê ji dê û bavê Êzdî bêne dinê. Li nav vê civakê da pirsra zewacê pir berk hatîye danîn. Ji dîn û mîletekî din zewac qedexe ye. Ne didin, ne jî distînin. Kê ji dînekî din zewicî, ji dîne xwe dertê, êdî Êzdî nîne. Li nav hersê parên Êzdîyan da jî zewac nabe. Jin xwezî di nava her sê tayên şêxan jî nabe. Her weha pîr jî çend tayin, zewac di nav hinek wan taya da jî nabe.

Lêkolînên dîrokî didin zanîn, ku di dema Şîxadî û heta Şêx Hesên jî, vê derecê da, êzdîyatî ewqas hişk û berk nî bûye. Lê ji bo listik û êrîşên dijminan li ser Êzdîyan pir bûne, rêvabirên wan yê olî û civakî mecbûr mane van bend û hidûdên berk bikîşînine dora civaka xwe, ku bikaribin xwe biparêzin.

Qulbeta Êzdîyan Roje, sîmvol (nîşan) û ala (beyraq) wan

Tawise.

Heft Tawisên Êzdîyan hebûne. Her Tawsek sîmvol bûye ji bo heremek yan wîlayêteke Êzdîyan. Navê wan Tawisan evin:

1.Tawisa Êzî (Tawisa Enzelî) ji bo Ezdîxanê bû. Ew li Welatşêx dihate gerandin.

2.Tawisa Şengalê (Şingalê)

3.Tawisa Helebê

4.Tawisa Tebrêzê

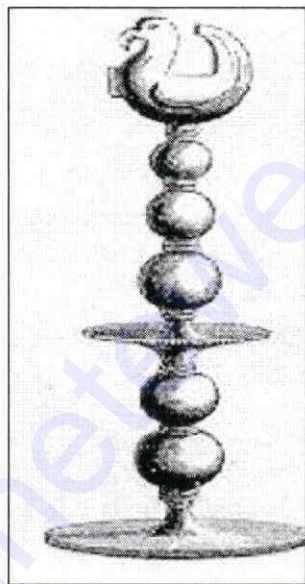
5.Tawisa Xalta

6.Tawisa Moskova (seva Êzdîyên Rûsyayê, Ermenistan û Gurcistanê)

7.Tawisa Zozana (1)

Tawisên Êzdîyan pir kevnin, bi texmîna zanyara ew dewra bironz helandinê da hatine çêkirin.

Fermana Ferîq Wehbî paşa da (sala 1892-a) qesra mala Mîrê Êzdîxanê talan kirin, qube hilşandin, nîşanê êzdiyatî destê zorê birin. Li nav gelek tiştên kevnare pîroz da Tawis jî birin. Paşê çar Tawis paş da dan, sisê ji destê Êzdiya çûn. (2)

Tawis

Nîşaneke Êzdiyan ya pîroz Xerqe ye. Xerqe libasek e (cil, wek kirasa), ku bi rîsê hirya peza sipî (qerqaş) bi destê keç û bûkên şêx û pîran tên çêkirin. Ava Kanya Sipî da li Lalişa Nûranî tê morkirin. Paşê ava zergûzê da dikelînin. Rengê wê reş dibe. Xerqe şêx, pîr û feqîr xwe dikin.

Berat ji axa Lalişê ye. Ev axa, ku ji cîkî kivşkirî derdixin, ava Kanya Sipî da distirên û wek moryê biçûke gurover hişk dikin. Anegorî ayîna dîn ew gotî bi her êzdîkîra hebe. Dema

evdê Êzdî diçe rema Xwedê beratê didine li ser çevê wî, datînin ser lêvan, dikin guh û tesmîlî axê dikin. Hebûna beratê li cem evdê Êzdî usa jî tê wê menê, ku axa zîyareta wan, Lalişa Nûranî timê bi wan ra be.

Tok yan toq jî nîşaneke êzdîtyê ya pîroze. Jêra dibêjin toqê Êzdî. Ev kirasekî sipî ye, ku binda tê xwekirin. Dewsa berustyê mîna toqa tê dirûn.

Kulik, kumeke, ku ji hiryê tê çêkirin, bi ava Kanya Sipî tê morkirin û wek xerqe tê rengkirin. Ev jî êzdîtyê da nîşaneke pîroze.

Sitêr jî li cem Êzdîyan pîroze. Êzdî li ber sitêrê mala xwe di-sekinin due'a xwe dikin. Sitêr nîşana Xudanê malê ye. Dî malên dunavan da, nîşanên pîroz, yan nîşanên ocaxên wan di nav sitêr da tîn xweyîkirin.

Zîyareta Êzdîyan Lalisa Nûranî ye. Kîjan dikeve li Başûrê Kurdistanê. Ew merkeza dîn û cîyê Heca Êzdîyan e. Civaka Êzdî him alîyê civakî, him jî olî ji wur va tîn rêvabirin. Rêberyê Mîrê Şêxa (Mîrê Êzdîxanê), Babê Şêx (Extîyarê Mergê) û Civata Ruhanî dikin. Qîrar-qanûn, rê-rismên dîn destê wan da nin. Cîyê rûniştandina Mîr gundê Bee'dirê ye. Kîjan ji Lalişê 15-16 km. dûre. Niha Mîrê Êzdîxanê: Tesîm Beg e, Babê Şêx jî Şêx Xeto ye.

Civata rihanî bi van dîndaran pêk tê: (3)

1. Mîrê Şêxan
2. Extîyarê Mergê (Babê Şêx)
3. Şêxê Wezîr
4. Pêşîmamê Mergehê
5. Pêşîmamê Babê Şêx
6. Niqîb
7. Bavê Gavan
8. Serokê Qewalan
9. Bavê Çawîş

Lalişa Nûranî

10. Serderîyê yan jî Feqîrê mala Şîxadî.

Ev wezîfe tev berê-berê da li nav binemalên dunavan da hatine parevekirin. Babê Şêx (Extyarê Mergê) rêvabirê civaka Êzdiyan yê olî ye. Ew ji binemala Melek Ferxedin e (Şemsanî) û ji alyê Mîrê Êzdiyan va tê kivşkirin. Şêxê Wezîr ji binemala Şêxên Şêşimsa ne. Pêşîmam şêxên Adanî ne. Ew li nav Êzdiyan da berpirsyarê paqijaya bawaryê ne. Mara bûk û zavê birin ji destê wê malbetê da ne. Niqîb pîr e, ji pîrên Hecîala. Babê Gavani ji şêxên Amadînan e. Babê Çawîş ji binemala pîrane. Serdaryê yan Feqîrê mala Şîxadî ji şêxên Şêxûbekiran yan jî Feqîrên bi xerqe ne.

Tek Meznê Qewalan mirîd e. Qewal qewlbêjen civaka Êzdiyan e, ji êla Dûmûlyên Zerzayî. Ew berê da du gunda: Başîk û Bahzanê da dijîn. Zanyar dibêjin ew Şîxadî ra hatine wê heremê. Civak qedrekî mezin didin Qewalan. Heta niha jî ew di nav xwe da bi erebî diaxivin. Karê qewala yê sereke ewe, ku ew

Tawisê li nav heremên Êzdiyan bigerînin, xêrê topkin, qafî qewl, beyt, rê û rizmên êzdîtyê bin. Niha Meznê Qewalan, li nav civakê da eyan, fikirzelal, zanyarekî ulmê bawarya Êzdîtyê, Qewal Silêman e.

Her Êzdî, nenhêrî ew ji kîjan parê ye gerekê pênc ferzên Êzdiyatyê (heqîqetê) xweyîke. Qewlê da wa tê gotin:

Çê bûn her pênc ferzê heqîqetê,

Şêx û Pîr, Hosta û Merebî,

Yar û Birayê Axretê.

Yan

Şêx fêr e, Pîr nîşan e,

Hosta û Merebî sohbeta wan e,

Ferza Birê Axretê ferzeke giran e.

Bi van ferzan hev girtinek li nav civakê da çê dibe. Her Êzdî gerekê Şêx, Pîr, Hosta, Merebî û Bira (xûşka) wî ya axretê hebe.. Gerekê bê gotin di nav civakê da rola Hosta û Merebya êdî nayê xanê, wezîfa wan jî, tê bêjî êdî ne dihare.

Wezîfa Birê Axretê, çawa qewlê da jî tê gotin wezîfa here giran e. Anegorî u'lmê Êzdîtyê Birê Axretê ji pey mirinê ra ruhê mirî (Birê xweyî axretê) ji pira Seelehtë ra derbaz dike, dibe rêberê wî.

Dema Êzdîk (ew mirîd be, şêx yan pîr) dixweze ji xwera Birê Axretê bigre gerekê li navbera wan da Şêx hazirbe.

Ez gelek cara li wê mêrasîmê da hazir bûme. Mêrasîma girtina Birayê Axretê awaye:

Şêx ji mirîd dipirse: “Tu çi dixwezî? Yan xwestina te çiye?”

Mirîd dibêje: “Ez dixwezim... bive Birê minî Axretê. Yan, Ez daxweza biratyê jê dikim.”

Şêx ji ew şexsê ku wê bive Birê Axretê dipirse: “Filankes ji te daxweza Biratya Axretê dike, tu qayîlî?”

“Belê, ez qayîlim lê di sê herfan da ne pêra me. “

Ew sê herf sê gunene. Ewan sê guneyên bingehîn in, ku e-zdiyatyê da qedexê ne û tucar nayên qebûlkin.

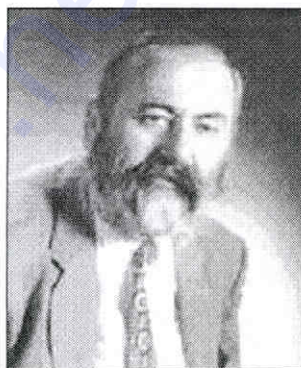
1.Şelbikê zêrîn. Yan ava şelbikê zêrîn tem neke. Yanê hidûdên zewacê, ku nava parên Êzdiyan da hatine danîn neteribîne, zinê neke.

2.Dîza den. Yan dînê din qebûl neke.

3.Derba Xerqe. Yanê destê xwe li ser şêx-pîra, evdên bi xerqe bilind neke.

Edetekî kevnar, ku heta niha jî cem Êzdiyan maye: BISK e. Dema zaroka kurîn dibe heft, neh yan yanzde mehî, dê-bavê zarokê gazî şêxê xwe yê biskê dikin û cara ewlîn porê lawik bi destê şêx didine qusandin. Sêx dua'ya Biskê dibêje, porê kurik diqusîne û xelatekê didê. Dê-bavê zarokê jî fitoyê xwe didin Şêx.

Êzdî xweyê eyd-erefat, erf-edet, rê û rizmên xwexatyê, yên dewlemendin.

**Mîrê Êzdiyan
Tahsîn Beg**

Cejnê usan li nav wan da hene, ku ji dema Somerîya û berî wan jî tèn. Eydên sereke evin: Eyda rojîyên Êzî, Çilê zivistanê,

rojîyê Xidir Nebî-Xidir Lîyas, Çarşema serê Nîsanê, Çileyê havînê, Cimayê û hivd.

Cejnên usan jî hene, ku tek parek, yan Êzdîyên deverekê dîkin. Êzdîyên Çêlkî eyda Batizmîyê, yê welatên Sovyêta berê: Çarşemê hesava, Kuloçê serê salê, yê Şengalê Tûafa dîkin û hivd.

Guhertinên girîng li nava êzdîyatîyê da, di sedala 12-an da, dema Şîxadîyê kurê Misafir da pêk hatin. Ewî guhertinên (rêform) bîngêhîn kirine li nav vê olê da. Hîmê hed û seda nû danî. Çevkanyên dîrokî didine kivşê, ku Şîxadî evdekî dewrêş, filîsof, şayîr, xwedênas, zane û xweyê hunur û kiryameta mezin bûye. Ew ji Şamê hatîye Lalişê, bawarîya xwe li Tawisî Melek anîye, giregirên Êzdîyan yê wê demê li dor xwe civandîye, gelek hed û sedên nû kirye li nav vê ola kevnar. Meremên wan guhertinan ew bû, ku êzdîyatîyê ji êrîşên olên nû biparêze. Peyhatîyên wî, îlahî nebîyê birazîyê wî: Şêx Hesên, lawê Şîxadîyê dewîn û gelekên din ji bo rêk-pêkirina wê hed-sedê û rêvabirina civaka Êzdîyan karine mezin kirine.

Pêxemberên Êzdîyan, yê xisûsî, ku xwe ra kiribin rêberê îman û axretê, hebandin û bawarîyê nînin, eva oleke esmanî, batinî û suruştî ye. Hebandin û bawarîya wan ji Xwedê, Tawisî Melek, milyaket û qewatên xiyalî, suruştî yên ne xuya û ne eyan tê.

Her usan jî gelek xas û babçekên Êzdîyan hene, kijana dîroka êzdîyatîyê ya dûr-dirêj û dijwar da, ji bo parastin, dewlemen-dkirin û kûrkirina wê bawaryê emekê pîr mezin dane, rola dîrokî listine. (Şîxadî, Şêxûbekir, Şêşims, Şêx Hesên, Pîr Hesên Mam, Pîr Mamereşan, Xatûna Ferxa, Şêx Fexirîyê Adîya û gelekê din). Êzdîyan jî li nav bawarîya xwe da ew ewqas mezin kirine, ku gîhandine bilindaya Xwedê û Tawisî Melek.

*Şîxadî û Tawisî Melek û Xwedê yekin,
Hûn tu menya jê nekin,
Ew miraza zû hasil dikin.*

Usane, di bawarya êzdiyatîyê da sura Şîxadî ji sura Tawisî Melek e û ew jî her sura Xwedê ye .(2-a)

Çiqas jî Pêxemberên Êzdîyan yên tebyetî tune ne, lê dîsa wan li nav qewl, beyt, due'a û dirozgên xwe da cîkî bi layîq dane Pêxemberan, ew hesav kirine “Qencên Xwedê” û tim bi pesin, qedir û hisir navê wan dane, di derheqa wan da axivîne.

Di nav qewlên Zebûnî Meksûr, Mûsa Pêxember, Îbrahîm Pêxember û Nebî Îsmayîl, Miskîno jaro da ev yek rind tê xanê. Em çend sebeqa ji qewla Zebûnî Meksûr binin:

*Piştî wê hêwanê
Qewmek dê dehir bît dilîda namînit xwefa îmanê
Ew yek dê xeriqbin bi ava tofanê
Piştî wan bedîla
Qewmek dê dahîr bit neye' dîla
Nuqtek dê nazil bît ji qendîla
We li nav dehîr bit Brahîm Xelîla.*

*Birahîm Xelîl ji nuqteke sadiqe
Bi sê herfa dibû mûlteqe
Heta Xwedê xwe naskir bi heqe.*

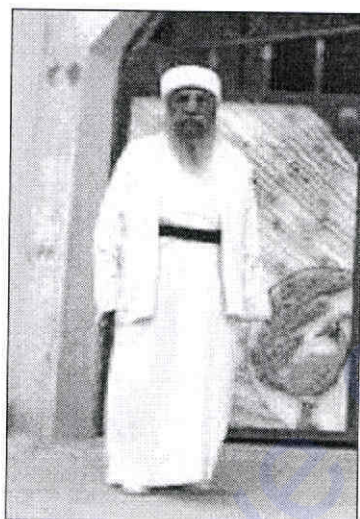
*Heta Xwedê xwe biheq nas kir
Li gel Azir û Nemrûd û senema behiskir
Lew giyanê xwe ji kifîryê xilas kir.*

*Piştî wan xelîlulaye
Î'saye, I'saye û Mûsaye,
Mehemedê nû kamile
Muhuba wî di hingifte hindek dile
Xitmê mîra seyîdê mursile.*

*Ya seyîd el-mûrsilî
Çemd bedîl hatin û buhurî,
Çend xas hatin min hijmirî
Ew siltan şêx adiyê
tacê jî e'wil heta bi axirî. (2-b)*

Di nav zargotina Êzdîyan da gotinên wa hene, dibêjin: “Tu naçî dêrê yan mizgevtê, kevir jî navêjê.”

Xizna ulmê vê olê devkî, bi cûrê qewl, beyt, çîrok, due'a û dirozga hatine parastin. Lê gelo kitêbên Êzdîya hebûne? Çevkanîyên Ereban, yên kevn da tê gotin, ku du kitêbên Êzdîyan yê pîroz hebûne: Celwe û Mizhef reş. Bi gor wan çevkanîyan, ya ewlin sala 1161-ê, lê ya din 1342-a hatine nivîsar. (4)

Baba Şex: Şex Xeto

Bi texmîna zanyarên êzdiyatyê ew têkistên wan kitêban, ku niha hene û di derheqa wan da pir tê axaftin û nivîsar ne yê eslî ne. (5) Ew têkistana, sedsala 19-an da, ji alyê evdekî ne Êzdî û ne jî Kurd, ne bi zaravê Kurdên êzdî pê diaxivin, hatîye nivîsar. Çi dimîne li ser qedera kitêbên eslî, di dîroka Êzdîyan, ya di-jware bi qir û bir, bi ferman û talan, wêrandin û xûn da kê zane hêjayî çî bextî bûne ? Şewitandine ? Ji bo parastinê çikî hatine çelkirin û çî hatîye bîrkirin, unda bûne yan li cem hineka veşartî dimînin?

Di dema Şex Hesên da usan jî 40 hev Mişûr seva malbetên pîranîyê hatine nivîsar. Wan da navê çî û warên qebîl û êlên Êzdîyan tên navnîşankirin, ji nav kîjana gerekê pîra xêr topkîrana. Ji wan Mişûran hinek heta niha jî hene.(6) Ew Mişûr dîroknivîs û dinêzanên kurdzanîyê ra ji bo lêkolînên dîrokî, dêmogîrafî karin bibin çevkanyên giranbiha.

Sebeqeke qewla **Hizêmokê** da wa tê gotin: (6-a)

Çendî teyreke wê li ezmana
Navê wî enqer binave,
Ji qudretê, ji cengê wî teyrî di barî xunave,
Me şêxek divêt ji malêt Adya,
Pîrekî heqîqetê,
Alimayekî ji alima jî zêde
Derê **reşbeleka** vekin,
Ji 72 bava xeber bidin
Ka bi xêra navê Şêx Adî ka behra
Sîhanê çend keşkûl ave,
Û di deştê çend kevir di nave...

Reşblek kitêbe, usa ne kitêb hebûne, ku oldaran, a'liman ew xwendine, zanebûn, dîrok, ayîna dîn nîşanî Êzdîyan kirine.

A.H. Layard di nivê sedsala 19-an Êzdîyên Lalşê û Şengalê dibe mêvan. Derheqa herd gundên qewalan: Başik û Bazanê da dinivîse. Dibêje, Êzdîyan digotin ku wan gunda da kitêbeke Êzdîyan, ya kevn veşartî heye. Dilê min pir dixwest ew kitêb bidîta, ji wan hilda, kopî kira. Lê ne, ku min kopî nekir, min nedît jî. (6-b)

Usane kitêb nîşanî wî jî nedanê.

Ez li ser wê bawaryê me, ku di dema Şîxadî heta ya Şêx Hesen û hela demek pay wan ra jî li Lalişê pirtûkxana Êzdîyan, ya dewlemend, ya bi pirtûkên li ser ayîna dînê Êzdîyê nivîsar hebûne. Lêkolînên li ser qewl, beyt, çîrok, duea-dirozgên Êzdîyan, ew xizna ruhî, ya gelê me, mirov tîninin li ser wê bawariyê, ku mirovên ne xwendî û haj edebiyet, medenyet, u'lmên ol û dîyanetên dinyayê tune, nikaribûn ev nîrxên bedewetîye, yê usaye giranbiha, bi felsefe, dinêzanebûna kûr, bi zanyarya bê qisûr ji pey xwe bihiştana, rê û rismên ola xwe usa ferih rênîşankirana. Gelek nimûnên ulmê êzdîyatîyê eger bi zanestî bîn lêkolînkirin, şirovekirin û wergerandin bi zimanên cihanê

yên mezin, we xizna edebyeta cihanê bixemilînin. Yên ku ew berhem efirandine şayîr, filosof û zanyarê dema xweye mezin bûne. Wana nikaribû cîyê vala ew tişt biefirandana û tu tiştên nivîskî jî ji pey xwe nehîştana.

Qewalên Êzdya despêka sedsala 19 an

Pelek ji Mişûreke Êzdiyan

Dîroknivîsên Ereb Ahmed bin Tolan, di kitêba xwe, ya bi navê “Thexaîr al-qesir fî tercimat nûbêla al-esîr”, Ahmed Têmûr di kitêba xweye “Al-yêzîdiyê wemensa nihletihim” da dinivîsin, ku Şêx Hesên (birazîyê Şîxadî), zane, filîsof û birtije-kî eyan bû, xweyê kitêba “Al-Cewle Lêhlî al-xewle”. (7)

Hema ev şedetya dîroknivîsên Ereban, ji bo li wê demê, hebûna kitêbeke usan, fikira heyîtiya kitêbxana Êzdiyan dide îzbatkirin.

Bextê wan nivîsan di bin kelefên ferman, qir û bira dewrana, ya xûnrêj da veşartîye. Gênosîd / komkujî / ne ku tenê evdê Êzdî hatîye kirin, lê usan jî çand û kûltûra wan.

Êzdîyan, di dîroka xwe ya hezaran salan da, xizmeta pir mezin kirine di karê parastin, pêşdabirin-pêşxistina edebiyet û medenyeta gelê Kurd da. Ji bo ev ola bawarîke kurdewarî ye, bi serê Êzdîyan gelek erf-edet, eyd-erefat, cûrê sazbandîya miletîyê, ya kevn, heta şexsyet, sifet û xeysetê miletyê, yê kevn jî hatîye xweyîkirin. Têkstên usa li nav ulmê ola Êzdîyan da hene, ku kevnarya wan digîhîje bi hezaran sala. Zimanê Kurdî hatîye xebitandin, helkîrin, şîmşatkîrin, zengînkîrin, parastin. Ferhenga zimanê u'lmê bawarya Êzdîyan pîr berfire û dewlemend e.

Şayîrên Êzdîyan, wek Hesedê Al Tewrî, Xidirê Zênde, Pîr Reşê Heran, Pisê Cemî, Şêx Fexirê Adîyan çarsed-pêncsed sal berî şayîrên Kurd yên wek Herîrî, Feqîyê Teyran, Mele Cizîr, Ahmedê Xanî jîtine û bi zimanê Kurdî efirandine. Li cem Êzdîyan nimûnê mûzîka kurda ya olî û civakî, hacetên sazbandîyê yê here kevnar (def û şîbab) hatine parastin û heta niha jî hewaskarîya xwe unda nakin.

Gelo berî wan, berî dema Şîxadî filîsof, dîndarên xwendî, şayîr, medresên zanyaryê li nav civaka Kurdên êzdî da hebûne? Berhemên wane nivîskî, bi zimanê dê hebûne? Bi texmîna me li cîyê vala, carekê va qewl, beyt, qasîde, duea-dirozgên wa, bi zimanê kurdî efirandin tiştê dûrî aqilan ne. Usane hîmekî edebiyetê, yê pêşketî li nav Êzdîyan da hebûye, û xwendin-nivîsar jî qedexe nîbye.

Ji pey komkujyên mezin ra, hukumdarên dagerkir, ew Xelîfên Erebbin yan Sultanên Osmanî, tek fermanên qirkirinê didan, piştovanî dikirin, kurd jî ji bo “axret-îmana” xwe diketine qirka hev û hev qir dikirin. Bira birê xweyî helal dikuşt, law şûr zikê dê û bavê xwe yê “kafir” ra dikir, cînara hev serjê dikirin. Şikeke neqenc, xişûşya xirav hindava hev da kiribûne dilên evdên Kurd. Kurdên musulman ra mîna “goştê beraz” nan, xwerin û destkuja Êzdîyan heram kiribûn. Li kîjan feraqan /derdanan/ da evdên Êzdî av yan xwerin bixwarana heram dibûn. Kesî rûn, penîr, mast û hasilaên din, ku Êzdîyan çê dikir nedikirîn. Ji Êzdîyan kesî goşt, heta ce, genim, hirî jî nedikirîn.

Usane Kurdên Êzdî, welatê xwe da, li nav civaka kurdayetîyê da him alyê olî û moralî, him jî cvakî, bazirganî û aborî va dihat îzolekirin. Bi zimanê niha **ambargo** danîbûne li ser wan. Pêra jî ji bo hebandina xwe Êzdîya gerekê “Baca sêrî” bidana dewletê. (9)

Anegorî “ferzên” dînî musulmanên esil ra helal bû, ku wan “kafirên” bikujin (ew xêreke mezin dihat hesibandin), mal, milk û hebûna wan xwe ra hildin. Jin, bûk û keçê wan jî xwe ra bivin yan jî bazarên musulmana da çawa hêsîr bifroşin.

Kurdên Êzdî jî her tişt dikirin, ku bawarya xwe biparêzin, li ber “dijminê” xwe yê dîn serî daneynin. Çi ji destê wan dihat zîyan didan Kurdên musulman. Wan ra jî musulmanî heram bû. Kîjan evdê dibû musulman ji civaka xwe derdixistin. Qewata wan bigîhîştayê dikuştin.

Dîroknivîsê Kurdî sedala 19 an Mele Mehmûdê Beyazîdî destpêka wê sedsalê dinivîse “*Kuştina mirovên Êzdî cem Kurdan ne gune ye û her cara, gava rê dikeve Kurdên musulman Êzdîyan dikujin û jinên wan ji xwe ra dikin carî. Ew ji dukanên qesab, yên Êzdîyan goşt nakirin, çimkî Êzdîya mûrted* dihesibînin*”. (10)

“*Di nav Êzdîyan û meleyên Musulmana da şerekî oldarî digere û her yek ji wan li firsendekê digere yê din bikuje*”. (11)

Gelîkî kûrî bêtifaqîyê û ne ku tenê bêtifaqîyê, yê dîndijminatîyê û neyartîyê, yê bi înk û rik kiribûne navbera Kurdan. Heta rewşembir, rêvabir û pêşîkêşên Kurdan, yê here mezin û here navdar jî ji wê “haşîşa” qirêj paqij neman. Wan derheqa Êzdîyan da çawa gelekî (miletêkî) “biyanî”, “kafir” yan jî bi navên nerind nivîsîne. Êzdîyan jî kilam û sitiranên xwe, yên derheqa fermana da, peyvên dijminatîyê, yê tûnd û ne cî li ser sofî, mele û feqyên musulmana yê „serkesk“, “kumsor” ji ewleda ra hîştine.

Dema em dîroka serhildanên Kurdan, yên wan deman lêkolîn dikin, dibînin, ku serokên serhildanan jî negîhîştine rastîya dîrokê, kara milletîyê li ser êşa olê ra negirtine. Payê wanî pirê borcê xweyî “axret-îmanê” yê sereke qirkirina wan “kafira” hesav kirine. Em bîr bînin hema serhildanên paşwextîyê, yê here mezin: ya mergeha Sorana: Mîr Mehmed û Mîrê Cizîrê

Bedirxanê mezin yê mîrgeha Botan. Meremên her du serhil-danên gewre jî serxwebûn û çêkirina dewleta Kurda bû...Lê wan herd serokan jî dilên evdên Êzdî da bîranînen bi xûne, bi êş û jan hîştine.

Şedê bûyarên wê demê bîr tînin, ku hazirya fermana li ser Şengalê ra kêfa Bedirxan beg pir dihat. Mal û hebûna wan (Êzdîyan) jêra dîma. Keç, bûk û zarokên wan jî li Mûsilê, bazarê kola da difrotin û bi wan pera jî Beg deynê xwe dadida. (11-a)

Ji çevkanyên dîrokî em pê dihesin, ku ji 18 jinên Bedirxan beg, Mîrê Botayî bi nav û deng 17, bi eslê xwe Êzdî bûne. Wê demê birina her keçeke Êzdî ji alyê Musulmana va (ew mîr bûya yan xulam Êzdîya ra yek bû) dibû bûyareke tiragîk e, mezin. Jîyana Êzdîyan tev li hev dibû. Di vir va jî tê xanê Êzdîyên li bin hukumê Bedirxan beg da halekî zulmêyî çawa da bûne.(11-b)

Gelo Beg pir ji Êzdîyan hiz dikir yan keçên Êzdîyan pir bedew û xweşik bûn, ku wî ew xwe ra çawa pîrek bijartine? Dibe di gotina dewyê da rastî jî hebe, lê armac tiştêkî din da bûye. Bi ferzên bawarya Îslamê, kê kafirekê bike musulman, bive li ser dînê heqyê, ji pey mirinê ra diçe buhuştê. Û Beg qesra xwe buhuştê da bi birina keçên Êzdîyan, bi hêsir û xûna zarokên wan ava dikir.

Çima ev kîn û dijminatî kiribûne serê gelê nezan û ji alyê hukumdarên der û hundur va dihat destek kirin û xurt kirin?

Tê texmîn kirin û usa jî dîrokê da eyane heta sedsalên 17, 18- an êzdîyatî qewateke mezin û bi hêz bûye. Çawa niha hukumdar û sîyasetmendarê dewleta Tirke nijarperest, seva gelê Kurd dibêjin: "Xeterin ji bo yekparebûna..." usan jî wê demê hukumdaran êzdîyatî xeter didîtin li ser rîya erebkirin û ji holê rakirna gelê Kurd, pey ra jî ji bo yekparebûna dewleta Osman-yê.

Yekîtîya Êzdîyan jî çawe civakeke hevgirtî tune bû. Piştgirtin jî ji cîkî nedihat, Êzdî bi gêogirafi jî ji hev hatibûn parçekirin. Êlê wan li nav bera musulmanyê da ji hev dûr ketibûn, pevgirêdan tune bûn, rêvabirin jî ne li ser bilindaya xwe bû. Çawa niha usa jî wê demê dijmin nedihîşt yekîtî çêbe. Ne Êzdî haj musulmanya rast hebûn, ne jî Kurdên musulman haj êzdîtaya rast.

...Û heta destpêka sedala 20-an, dema Împêratoriya Osmanî-yê ji hev bela bû, hilweşya, Êzdîyan da jî tişt nema bû, ku wan jî bikaribya, çawa oleke cuda, konfêransa Lozanê da, dewa mafekî bikira. Êzdî êdî qewat nî bûn. Yên revya bûne xerîbyê, yên ketibûne gundên çîyayen hasê û li nava zulm-zora musulmana da heyîtya xwe bi teherekî didomandin.

***

Dibêjin 72 ferman li Êzdîyan rakirine. Kê ew qetleme, komkujî jimartine, hesav kirine, derheqa wan da nivîsîne? Çima heftê du ne hezar heftê du? Kê derheqa her fermanekê da bîranîn xweyî kirine, nizanîm, tek wê zanîm, ku her fermanekê zîyana nebînayî, ya mezin daye gelê Kurd, qewata gel şikênandîye, bêtifaqî û bêbawarî derheqa hev da dilê wan da xurt kirye. Di her fermanekî da gel xêncî undakirina mirovan, mal, milk, wêrankirina welatê xwe, usa jî morala xwe, gumana serxwebûna welêt, tifaq û yekîtîya xwe unda kirye...

Ferman jî çîye? Ferman (FITWA¹) qirarnivîsa kokbirya xelkekî ye ji alyê hukumarê wê dewletê û oldarê wêyî payabîlind da. Ferman mîaserkirin jî kokbirîye, qelandine bi qewl û qanûnên gênosîdê. Fermanê radikî, ku koka evdên wî gelî, yan wê qebilê, wî gundî, wê olê binîn, erf-edet, zîman, ol û çanda wî

---

¹ Fitwa Miftî Ehmedê lawê Mistefa û... (12)

li cihanê biqelînin, çi ku navê wan va girêdaye wêran bikin, bişewitînin, tunekin...

Bi hezaran evdên bi haşîsa olê, yan miletçîtiya sexte korbûyî, fanatik, bi serokatîya mirovên xweyê meremên tarye ne paqij, bi alîkarî û desteka hêzên dewletê, mîna lêya har, davêjine li ser gund û şêna, xelqê am-tam, yên bê sûc, li ber tu tiştî nasekinin, zarokan, kal û pîran, jin û mêran qir dikin, şênan talan û wêran dikin, dişewitînin, keç û bûkan bi destê zorê xwe ra dibin, yan difroşin, zîyaret û cîyên wane pîroz diherimînin.

Ferman-qetlemên dijî Kurdên Êzdî hatine kirin, mirov dikare bi çend şêwaya binirxîne :

-Ferman-qetlemên, ku dema belakirina olên nû, ji alyê hukumdar û oldarên dagerkir va hatine pêkanîn.

-Ferman-qetlemên, ku bi destên hukumdar û oldarên desthilatdar yên dewletên Êzdî di nav da jîtine hatine kirin.

-Ferman-qetlemên bi destê axa, beg, serekeşîr û oldarên Kurdên musulman va hatine mîyaserkirin.

Ebû Siûd El Îmadî. Navê wiyî kurdîyî esil Ehmed bûye. Lawê Mistefa, ji kurdê Amêdiyê. Sala 896- a (1472) ji dayîk bûye. 86 sala jîyaye. Li nav dewleta Osmanyê da gihîştîye derecê pir bilind. Bûye Miftîyê Sultanên Osmanî :Sultan Qanûnî, paşê jî bûye miftîyê Sultan Slêmanê duyemîn. Hozan û şayîrekî naskirî navdarekî wê demê bûye.

Her kes bi emelê xwe tê bîranîn. Karê qenc bi şêkirandin, bi rem û xweşyê tê gotin, para xirava nifir û nelet in.. Bi gilîkî xwezîya min li wî evdî, kê bi hizkirin û karê qenc tê bîranîn.

*Dîrokê da ew bi **fitwa** û neyartîya dijî Kurdên Êzdî eyane. (13) Ewi fitwa (fermana) qirkirna Kurdên Êzdî daye, yanê ji alyê musulmana va kuştina evdên Êzdî di ferzên ola Îslamê*

helal kirye. Fitwa wî da wa tê gotin : « Yê wan (Êzdîyan) bikuje xazî ye (şervanê dînê Îslamê) (14), yê bi destê wan bê kuştin şihîd e (Şihîd,yanê wê here buhuştê). Şerkirin dijî wan, cihad li ser wan mezintirîn cihad e û şehdeke hêja ye, ji bo ku ew (Êzdî) ji kafira kafirtir in, kuştina wan her çar mesheba da (henefî, qadirî, şefehî, hembelî) helal e. Cihad li ser wan ji îbabeta dînî jî xêrtire. Ji hev qetandina wan, pirt û belavkirin û kuştina wan û serokên wan, ji erkên olî ne (ferzên dînî). Di vê demê da hakim û welî gerekê destûrê didin xelqê û alîkar bin di şerê dijî wan (Êzdîyan) da. Xwedê xêra wan qebûl bike û wan ra alîkar be. » « Ji bo wan heq heye mêrên wan (Êzdîyan) bikujin, keç, pîrekê wan hêsîr bikin û li bazarên musulmana da wek hêsîrên hemû kafiran bifroşin. Herweha wan heq heye keç-bûk û jinên wan jî xwe ra bivin... »(15) Eva perçekî biçûk e, ji wê qirarnivîsa qirkirna Kurdên êzdî bi destê miftîyê kurdî « Xwedênas» hatiye nivîsar. Ez nizanîm wî « oldarê gewre » xwedênasyê, axret-îmanê, di nav da jî ji ola xwe bawar kirye ? Dijwar ! Ew çî xwedênasye, ku bi xûna evdên bê sûc-gune tê nivîsar û hîmê wê qirkirin, ji holê rakirin, talan kirin û hêsîrkirina evdên ne wê bawaryê ye...

Miftî şayîr bûye jî, ha ! Em zanin, ku şayîrê esil, xweyê dil û hestên here paqij, qenc, here nazik û here merivhiz in. Tu tiştê vê fitwayê di xwedênasyê, meriv hizyê, olê û heqyê ra nîne. Eva berdrwama wê armanca dûr û dirêje, ku hela çend sedsal berê (dema êrîşên xelîfên Ereban) dagerkirên Kurdistanê, yê civakî û ruhî, fikirî bûn, hazir kiribûn û xwe ra kiribûn armanç ku bi destê olê (ji bo destê şûr wan nikaribû) bikaribin gelê kurd par-par kin, ji bingeha wêye kevnar biqetînin, bêtişfaq û bêrûmet kin, ziman lê bidine bîrkirin û bi destê kurda kurda ji holê rakin, li nav xwe da bihelînin (çawa anîne li serê gelek netewan).

Ev nivîs (**fitwa**) ya miftî yan oldarekî sade û şexsekî nîne, usan jî fikira dîndarekî ji heşîşa olê korbûyî nîne, ew qirarnivî-

sa dewleta Osmanyê ye bi destê miftîyê wê dewletê, yê herî bilind, û bi eslê xwe va Kurd, hatîye nivîsîn. Ez bawar im, ku ev fitwa ya ewlin nîne, ji bo gelek komkujî û fermanên qirkirî yê giran berî wê jî li Kurdên Êzdî rakirine. Pey ra jî gelek oldarên bi eslê xwe kurd fitwê wa dane û bûne xweyên qirarnivîsên komkujyên dijî evdên Êzdî. (16) Ê çîye ecêv? Komkujîya Kurda bi destê Kurda dihate kirin. Ewqas bûyarên reşe bi zulm, Kurdan anye serê Kurda, ku aqara aqilê merivê normal da cî nabin. Ji pey fitwê wa ra Kurdistanê da dest bi xûnrêtinê dibû. Kurd ji bo "axret-îmana xwe", ku herin Buhuştê, dinya ji hev ra dikirin doje, li hev diqelibîn, Kurdistan ser û binî hev dibû. Bira li birê dibû dijmin. Heyîtya hev heram, kuştin û talan kirina hev helal kiribûn. Birayên Êzdî û Musulman şûr zikê hev ra dikirin. Erf edet, rê û rismên miletyê, yê berê dihatin heramkirin, birkirin, zîyaret ocax û heykelên kevnar kavil dikirin, kitêb û nivîs dişewitandin. Tiştên nû jî zû nediketn serê evdên sade.

Nikaribûn zimanê roja "heşer-neşerê" fêrbûna. Çiqas jî dua-dirozgê nû bi zimanê nû bûn. zimanê Kurdîyî şîrin cîyê xwe nedida tu zimanî...

Dîplomatê Înglîz A.H Layard êrîşa serokê Mûsilê Teyar paşa bi çevê xwe divîne û derheqa qadîkî "nîv Kurd" da, ku ew jî "ji bo çûyîna buhuştê, çûbû şerê "kafîra" dinivîse. Dibê, dema leşkerên paşê êrîş dibirin li ser tebyê Êzdîyan, tebyê Êzdîyan pir qewî bûn, leşker pir dihatin kuştin û pir jî birîndar paşda vedikşyan. Dibê qadîk li nav leşker da hebû, ewî leşkera ra digot: "Netirsîn, ji mirinê netirsîn, şerkin, kê bê kuştin jî wê here buhuştê, kê wan bikuje jî wê here buhuştê. " Layard dinivîse, ku wî digot, xwe jî ji gotina xwe bawar nedikir. Him digot, him jî xwe davîte pij zinaran, vedişart, ku neyê kuştin.

Usane wan oldaran ji bo kara xwe xelqê cahil dixapandin, dişandine kuştinê, xwe jî bi mal û milk, talanê Êzdîyan zengîn dibûn. (16-a)

Di dema Şêx Hesên da Êzdî pir bi hêz bûn. Nav û dengê Şêx Hesên temamyê Rojhilatê bela bûbû. Mîrgeha wî pir berfire bû. Gelek qewl-qanûnên hiqûqî û civakî yê bi nîrx mîrgeha xwe da wî da qebûlîkirin, der dorê xwe va hîmê dewletîyê datanî. Tirsa, ku mîrgeha Êzdîyan kare bigîhîje serxwebûna xwe, der-dorên ereb ketine nava fikaran û hewildanan. Rabûn, cudatîya olê kirine mehne, ku wê mîrgehê bişkênin û ji serokê wanî bi aqil xilazbin. Serokbajarê Mûsilê Bedredîn Lûlû du fermanên (ê-rîşên) mezin birin li ser mîrgeha Şêxan. Yek di sala 644 (sedsala donzdah, zayîne). Di vî şerî da Şêx Hesên digrin û davêjine zindana bajarê Mûsilê, paşê dixeniqînin. Cara dudan, çawa Îbin Al-Fûtî di kitêba xwe « Al hewaditih al-camîca wêal-tecarîb al-nefiâe fî al-mîa al-sabîca » da dinivîse: Bedredîn Lûlû li sala 652 an (1254-ê zayîne) êrîş bir ser Êzdîyan, gihîşte Lalişê, gora Şîxadî kola, hestûyê wî derxist, şewitand. (17)

Di sala 817 da, weke ku di pirtûka “El-Sîlûk li marîfat dîwal el mekûk » ya nivîskar Meqrîzî da hatîye nivîsar, li çiyayê Herkarî, li welatê Kurdan, li Lalişê Mele Yûsûf Helwanê şafî destûra kuştina êzdîyan yan Fitwa dabû û dîsa gora (mezêlê) Şîxadî vekirin, hestûyê ku ji ber qetila Bedredîn Lûlû mabûn şewitandin. Hinek mîrên Kurdên musulman êrîş birine ser cî û warên êzdîyan, pir evd kuştin, welatê wan wêran kirin.(18)

Berî wê demê jî fermana here mezin di zamanê Mîr Ceferê Desinî da li Êzdîyan rakirine. (Wê dewrê navê êzdîyatîyê hindava musulmanyê da usa hatibû heramkirin, ku navê êzdîtîyê nedigotin, Êzdîya ra digotin Desinî). Salê 225-226- ên hicrî, Xelîfê Abasîyan Muhtesîm, lawê Harûn Reşîdê Ereb, du cara, bi leşkerê giran, tê ser Ezdîyan lê tê şkênandin û paşda diçe. Cara sisyan bi serokatîya Eytaxê Tûrkmên ordîke Tirka va tê. Leşkerên wî Êzdîyan dişkênin, gund-warên wan talan dikin, dişewitînin, xelqê qir dikin. Mîr Cefer, ku nekeve destê wan, jerê duxwe û xwe dukuje. Eyntaxê Tûrkmên 10 hezar malê

êzdîyan sirgûnî Tikrêt, li rex bajarê Bexdayê dike. Eger serê malê 7 nefer jî bên hesavkirin, usane tek fermanekê da xêncî bi deha hezara kuştîyan, 70 hezar Kurd jî koçber kirine, ji welatê wan derxistine, li nav Ereba da helandine. Ev şera ewqas dijwar û xûnrêj bûye, ku dîroknivîsê ereb wê hesav dikin yek ji şeş destanên hukumdarîya Al-Muhtesîm. (19)

Fermaneke pir xûnrêj û jan bûye, ku destpêka sedsala 19-an Mîrê Sorana: Mîr Mehmed (Mîrê Kor) bi fitwa Mele Xatî li Êzdîyan rakir. Ewî Mîrê Êzdîyan: Elî begê ewlin hêsîr girt, paşê darda kir, 10 000-î zêdetir keç-bûkên cîwan bi destê zorê bir û da Beg-axayên Mûsil û Erbilê yên Ereba û Kurdên musulman. Gilî dikin, ku tenê li gundê Xetarê 500 evdê Êzdî kuştine û kirine gorekê. (20)

Dîplomate dewleta Înglîs: A.H.Layard, kitêba xwe ya bi ser-nivîsa "Aûf dêr Suche nach Nînove,sêite" da dnivîse,ku wê damê sê êrîşê giran (Eîf paşa, Hefiz paşa, Mehmed paşa) çûne li ser Êzdîyên Şêxan û Şengalê. Ji çar Êzdîyan sisê kuştin. Paşayn, ku dihatine wura (Mûsilê) bi xwestina xwe jî ,bêy fermana dewletê, karibûn êrîşê bibiraina li ser Êzdîyan.(20-a)

Gelek paşa û hukumdarên bi serê xwe fermanê qirkirinê li Êzdîya radikirin ji bo talên û zengînbûnê. Çawa me berê jî got, Layard bi xwe beşdarî êrîşa Teyar paşayê Mûsilê dibe li ser Êzdîyên çiyayê Şengalê û we'şîtya Ereban û musulmanên din li ser Êzdîyan dimeşandin, bi çevê xwe divîne. Dinivîse: "Deng dihatine min, ku bi zêr û hebûna Êzdîyan Teyar paşa pir zengîn bûbû, ji bo dema qirkirina Êzdîyan hebûna wan payê pirê digîhîşte pasê, hindik jî leşkeran."

Dîpomate Înglîs, nivîsara xwe da, bi dayîna dîdemêkî di dema şêr, rastya fermana, hovîti û we'şîtya wan "Xazyê" musulman, ku bi kêf diçin "Kafira" ji bo "Xwedênasya "xwe qirkin û herine "Buhuştê" tîne li ber çavan.

Gundekî Êzdîya yê vala dikeve destê wan. Kal-pîr, zarokên ku nikarbûne birevin, xwe mala da veşartibûn, giska derdixin, tînine nava gund, dikujin, pasê serê wan jê dikin, singoyê tivin-ga va dikin, agir berî gund didin û temamya şevê bi wan seryê jêkirî şa dibin, kêf dikin, direqisin. Nivîskar dibê, min fem nedikir, gişk kuştin, kuştin, lê çima serê wan jê kirin, ew çi şabûn bû? Dibê, ez jî ji wan ditirsyam û min saw dikşand, ku dikarin we yekê bînin serê min jî...(20-b)

Sala 1891- ê Firîq paşa (Navê wîyî esil Emer Wehbî paşa bûye, bi eslê xwe va kurd e, ji bajarê Silêmanyê) erîşeke pir dijwar dibe li ser Êzdîyên Şengal û Şêxanê. Tawisa û nîşanên êzdîtiyê, yê pîroz bi zorê ji wan distîne, talan dike, Lalişê Nûranî dike medresa Islamî. Bi şûr dixweze Êzdîyan biqulibîne. Xelqê deştê teslim dibin, lê yê çîya şer dikin.

Gilî digîhîje konsûlên Firans, Înglîz, Rûsa. Di bin hukumê dîplomasyayê da, dewleta Osmanîyê ji xwestina xwe paşda vedikşe û dîsa Lalişê didine Êzdîyan.(21)

Evan, min çar nimûne, çend demên dîrokî, yê bi keder bîr a-nîn. Demên we yê xûnrêj li nava dîroka kurda da pirin. Bawarkî sal tune bûye ku li Kurdên êzdî komkujîyek çê nekiribin. (22)

Gilî dikin, ku dema fermana, yên ku ji qir-birê serê xwe xilas dikirin, direvyane çîya û diketine şikefta, leşker û fanatîkên olperest, diketin li pey wan, ber derê şikefta tije sergîn û êzingê şil dikirin, agir berdidanê, bi dû xelq gişk tê da difetisandin.(23)

Şedê wan bûyara, dîplomatê inglîs Layard dinivîse, ku paşayên Bexdayê û Mûsilê xwe ra kiribûn xeyset salê carekê-duda bavêjin li ser Êzdîyan.

Kal-pîr, jin-zarok, nexweş dikirine hundur mereka, derî da-dian agir berdidanê gişk tê da dişewitandin. Şûr zikê jinê hemle ra dikirin, zarok li serê şûr va derxistin. Zarokên biçûk cêrgê didane sekinandin, şert digirtin, çika bi şûr kê kare carekê va serê çenda bifirîne, yan bi fişekeke tivingê kare çenda bikuje.

Êzdîyan jî ew zulm hêsanî qebûl nekirine. Wan jî dijî wê zulmê, zulma xwe danîne. Çi ji destê wan hatîye wan jî kirye. Wan jî kuştine, wêran kirine, şewitandine. Evdên, ku qetlemê da milk, mal, neferê xwe unda ke, bêyî xwestina xwe dibe gur, bi kîn û neyartî kare zulmên here mezin bike.

Heta niha jî ji alyê musulmana va her keçek yan pîrekeke Êzdî (zorê yan bi rezadilî) birin dibe tiragêdike hemêzdîtîyêye mezin. Êzdî dikevne pey wan, heta herda ji nav xwe dernexin yan nekujin hêsa nebin. Dîrokê da mesele pirin, ku li ser jinekê Kurdên êzdî û musulman qira hev anîne.

Ev xwysê tenê yê Êzdîyan nîne. Kurdên musulman jî, eger xort musulman nebe, keçê nadine Êzdîyan û heta roja îro jî seva bûyarê usa lê ne dinyayê ser Êzdîya da hilşinin.

***

Lêkolîvan û zanyarên derheqa Êzdîyan da nivîsîne, dema besa fermanên li ser Êzdîyan dikin, hîmlî seva fermanên ser Welatşêx (dora Lalişê) û Şengalê ji bîr tînin. Helbet ew herem cîyê hec û zîyareta Êzdîyan bûne, merkeza rêvabirina wane olî û civakî. Neyarê êzdîyatîyê, berê ewlin xwestine wê merkezê kokbir kin. Ku bi jêkirina sêrî dewyê wê ola kevnar bînin. Herem nêzîkî Ereba bûye, wana jî bi kîn û neyartyê timê ajotine ser wê heremê, ku li wur bivîne xweyî. Ew herem rastî jî navbera wan û Kurdistanê da mîna derîkî, sûrekê bûye. Hedimandina wî derî, wê sûrê wan ra timê pir pêwîst bûye ji bo ne ku tenê musulmankirin lê erebkirina Kurdistanê.

Ew armanc wan ra çiqas li hev hatye li ber çevane. Êzdî mîna zinarekî li ber pozê wan da mane û niha jî bo bigîhîjne wan armancên xwe dixwezîn Êzdîyan ji koka wê ya kurdeyatîyê biqetînin, dibêjin: Êzdî kurd nînin, êzdî erebin.

Menîke din jî ewe ku çevkanyên nivîskî derheqa wan qetlâmên li ser Şêxan û Şengalê da hatine xweyîkirin, lê derheqa,

ferman, qetlrmê li ser wan civak û êlên Êzdîyan, yê li heremên Kurdistanêye din pir kê m hatye nivîsar û xweyîkirin. Ji bo wê yekê jî melûmetî û delîlên derheqê wan qetlema da gelekî kê m gihîştine me.

Ez wan dîrokna s û lêkolînvana ra ne qayîlim, ku cî û warên Kurdên êzdî, welatê wan, cîyê koka wan Welatşêx û çîyayê Şenglê dihesibînin. Welatên Kurdên êzdî temama Kurdistan bûye. Êzdî peyhatyên kevnarên Mêzopotanyaê ne. Rast e, li nava dewrana da pir tişt hatye guhestin. Êzdîyatî li ber ba û bobelûskên dewranan yê dijaware xezev helya ne, maşya ne, ji cîkî koçberî cîkî din bûne, hêdî-hêdî civakê wan bûne mîna giravê (adê) biçûk û mezin li nava derya (be'ra) musulmanyê da, lê tim li ser vî erdî bûne, kîjanê ra dibêjin Kurdistan.

Vê lêkolînê da emê hûr gilî li ser fermanên li ser Êzdîyên Xalta, komkujîya herd gundên Dela, şerê Erenzê-Ridiwanê, bûyarên Mîrê kela Ridiwanê Mîrzkê Zaza û berxwedana wî va girêdayîne rawestin. Usa jî emê hewl bidin derheqa dîrok, cî û warên hinek êl û eşîrên Êzdîyan, yên din destnîşankin, ku bûyarên vê lêkolînê va girêdayîne û halê wanî civakî, aborî, olî li nava dewleta Osmanyê da di destpêka sedsala 19-an da, bînin li ber çavan. Wê usa jî bê analîzkirin helaqetî û pêwendîyên Kurdên êzdî tev dewleta Rûs, mena koçberya wan berbi wê dewletê.

Ji tunebûna xwendin-nivîsarê delîlên nivîskî derheqa hesav, cî, war, êl, eşîr, jîyana Êzdîyan da di sedsalên derbazbûyî pir kê m gihîştîye destê me. Lê bi melûmetyên heyî jî, meriv kare bêje, ku heta nîvê sedsala 19-an jî Kurdistanê da Kurdên li ser dîne xweyî kevnar pir bûne.

Şerefxanê Bîtîsî Şerefnemê da, vir 400 sal berê di derheqa Êzdîyan da wa dinivîse: « ... hinek eşîret û qebîlên kurdan, ku ketine alyê Mûsl û Samê, yên wekî : Desinî, Xaldî, Besyanî û birek jî Mehmedî û Dûmbûlyan Êzdîne... ».(24) Dîroknivîs

gava derheqa femandarya Cizîrê da dinivîse wa dibêje : «... di destpêkê da kesên vê xanedana hên...li ser rêça dînê êzdîyatîyê dimeşyan. » (25) Dinivîse, ku ji hevt eşîrên nehya Gorgîlê, çîyayê Cûdî, sisê Êzdî ne: Newdkawun, Şoreş û Hîwdil...(26)

Pîşkê duyemînî Şerefnemê da (berperê sisyan, beşa nehan) derheqa begên Desinya da ne). Gelo dîroknivîs ev beşa nenivîsîye ? Yan paşê unda bûye ? Çima xût ew beş unda bûye? Yan hinek oldarên fanatîk ew beş navê derxistine? (E.B.)

Eger ew hebûna, derheqa Êzdîyan da wê melûmetyên heja bigîhîştana destê me.

Şerefnemê da navê gelek êl, eşîr, qebîlên Kurdan tên gotin, li vê demê da jî ji wan nava hineka li nav Êzdîya da hatine xweyîkirin. Heta eşîra wî dîrokzanê mezin, ku tê navkirin Rojkanî, niha jî li nav Êzdîyên Ermenistanê da heye. Ez bawarim, dema wî da, li mîrgeha Bitlîsê, serokê kîjanê malbeta wan bû Rojkan-yê bi bawarya êzdîyatîyê hebûne... Bi texmîna me dîroknivîs nexwstîye wê derheqê da binivîse, ku koka xweye Êzdî dihar bike.

Dîroknivîsê Kurdî bi nav û deng Mele Mehmûdê Bayazêdî (sedsala 19-an) dinivîse: “Jimara teyfa Êzdîyan gelekî pire. Eşîrên wanî li wîlayêta Bayêzîdê evin: Husênî, Şasakî, Çux-reşî, Kele-sorî, Kele-reşî, Huwêdî, Sixayîlî, Kilêrî, Remoşî, Qazanî û Desinî. Li wîlayêtên Wanê û Mehmûdîyê ev êlên Êzdîyan dijîn: Beravî, Reşî, Şendakî, Başamî,, Sanda-sorî, Kurta-kî, Darkazinî, Botekî, Hurî; li Mûşê û Bedlîsê ev teyfen Êzdîyan dijîn: Çekoyî, Avokî, Akusînî, Bellî...”(27)

“ Ji bil van terefên Êzdîyan yê me gotin, êlên Êzdîya jî hene, nêzikî 15 hezar malî ne, navbera Mûsil û Cizîrê, di çîyayê Şengalê da dijîn, bêtirî 300 şênî û gundên wan li wura hene. Wana demek dirêj serê xwe danedixistin, lê dewî (?) tasmîl bûn. Pîr, şêx û qewalên Êzdîyan her wusa hakimên wan jî hemû bi eslê xwe ji çîyayê Şengalê ne.”(28)

Helbet, ez ne fikira dîrokzanê navdar, ya dewyê ra me, ji bo ne hemû pîr, şêx û hakimên Êzdiyan bi eslê xwe ji Şengalê ne.

Ji vê nivîsara wî devedevî 150 salî derbaz bûye. Ji wan qebîlên jorgotî, niha payê pirê li ser bawarya Êzdiyatîyê nînin. Eva tek li nava 150 sala da. Lê di nava hezaran sala da çi qewimye?

Nivîskarê Kurdî naskirî Ahmed Aras pirtûka xwe ya lêkolînê Evdalê Zeynikê da bîranîna Mehmedê Qancîyî 76 salî (1992 ew bîranîn nivîsye) tîne derheqa kilama dengbêje bi navê **xozanê** da. Bîranînê da wa tê gotin: “ Di kilma **xozanê** da navê Qeymezê Êzdi tê gotin. Qwymeze Êzdi ji êzdiyên Întapê bûye û mirovekî jêhatî, mêrxas bûye.”

“Întap wê çaxê Êzdixane bûye. Pêşyê wan Sîpka jî Êzdîne. Gundên Întabê Dêrik, Xanik, Esmer, Melle Şemdin, Tetika, Bedborya û çend hebên din, gundên Êzdiya bûne.” (29)

Anegorî Tezakîrê, ya nivîskarê Osmanî Ahmet Cevdet paşa, şerê Xozan daxê di sala 1865-a bûye. Usana wê demê payê êla Sîpkaye pirê, ew êla kevne mezin hela li ser ola êzdiyatîyê bûye û sîyarê wan tev qewatên Surmeli Memed paşê tevî şerê Xozanê bûne, Evdalê Zeynikê jî kilameke nemir li ser mêranya Qeymezê Êzdi hûnandîye.(30)

Pey ra ev êl tîş dibe, dibe du perça. Malmezina wan, malbeta axê perçekê va diqulibin li ser bawarya musulmanyê, xwe dispêrne dewleta Osmanyê û bi hêlandayîne dewletê, bira-kurapên xweye li ser bawarya kevn tene xezevê. Çawa nivîskarê kurdî bi nav û deng, eslê xwe da Sîpkîyê êzdi, Hecîyê Cindî romana xwe, ya bi navê Hewarî da dinivîse, ku qewm-pismamên berê hev temûl nakin, dikevne qirka hev, hev dibin neyar. Yên, ku berê li şîn-şayê hev bûn, serê xwe li ber hev da didan, nav û nanê hev heram dikin, heta xera bavê hev jî naxwin, dibin dîn dijmin, gilî digîhîje qirkirinê.

Êzdiyên Sîpkî dinêrin wura êdî jîyan nabe, qetlyamê çêbe, direvine Qersê, kîjan wê demê li bin hukumê Rûsa da bûye.(31)

Lêkolîn û melûmetyan em anîne wê bawaryê, ku heta destpêka sedsala 19-an, li nav Mergehên kurdan yê serbixwe û nivserbixwe da yên Kurdên êzdî jî pir bûne, bi êl û eşîrên mezin û biçûk li welatê kal-bavên xw da jîtine.

Wê demê hukumdarî Kurdistanê da, hîmlî dest Mezinê Mîrgehan û beglikêan da bûne.

Kovara Ermenya ya : « Azgagirakan handês“ (Kovara êtnogirafi), ku li bajarê Tilbîsê neşir dibû, wa dinivîsî : « Raste, Kurd di bin hukumdarya Tirkan û Îranê danin, lê rêvabirin, serkarîkirin destê serokeşîra da ne. Her serokeşîr xweyî-xudanê êla xwe ye, hukumdar û hakimê wê ye. Xerc – xerac ew jî nav xelqê berev dike, çap û cûrê wî xercî ew qîrar dike. Paşê hinekî jê dide dewletê. » (32)

Destpêka sedsala 19-an, seva Împêratorya Osmanyê salnen zeyîfbûnê (lewaz bûn) û hilweşînê bûn. Ewî halî Mergehên Kurdan ra mecal çê kirin, ku hukumên xwe qewîntir bikin, hîdûdên xwe mezin û fire bikin. Hinek jî wan, yê wek Mîrgeha Soran li Rewandûzê, ya Botan li Cizîrê usa xurt bûn, êdî rabûne şerkaryê jî bo serxwebûna Kurdistanê. Heta diravê xwe jî wan jî dewleta Osmanyê başqe kirin.(34)

Gênêralê Alman Hêlmût von Motkê, ku wan salan li nav artêşa Osmanyê da çawa şêwrdar û zanyarê leşkeryê qulix dikir, dinivîse, ku di destê serekeşîrên Kurda da li ser êl û eşîran hukmê mezin heye, dewletê ra hesav rûnanên, xerc-xraca nadin, leşker nadin...(35)

Dewleta Osmanyê çiqas jî hewil da li nav wan sala da bi rêforman xwe rastke, hukumê xwe qewîke, nehata standin. Şerê dijî Rûsa jî ew zeyîftir dikir, jî hal dêxist.

Meremê dewletê yê sereke ew bû, ku dewyê hukumdarya Mîrgehên Kurda bîne, qewata wan bişkêne, jî hev bela bike û gişka bike bin hukumê xwe. Civaka Kurda jî civakeke fêodal bû, hevgirtî nî bû, hevra tim li nava nakokya, şer û dewa da bûn.

Dewsa bikevin li pey armancên xwe yê sereke, yekîfî û tifaqa navxweyî çêkin, pismam û dostan bivînin, pirsgirêkên miletyê çaresekin, diketine li pey kara şexsî, qebîlî, pirsgirêkên navxweyî yên hûr. Kesî « kulavê xwe » bin kesî ra nedikir, bi dijminatya olê nêzîkî evdên ne musulman dibûn.(36)

Ev yeka anegorî xwestina dewletê bû û dewletê jî bi zanebûn nakokyên navbera êl û eşîrên Kurda da gur dikir, xasma dijîtya olê bi hostatî dida xebatê, ku bi destê Kurda qewata Kurda bişkêne.

Quluxçiyê leşkeryê yê Rûs li Stembolê A.S.Zêlênoy wa dinivîse :«..hukumat jî bo xwe parastinê, dijminatya olî geş dike, musulman û xaçparêzan dijî hev derdixe. Şerê dijî hukumatê dibe şerê olê... » (37)

Lêkolîn didine kivşê, ku xût wan salan him alyê dewleta Osmanyê, him jî bi destê serekeşîr û oldarên kurdê fanatîk derbine pir giran gihîştine Kurdên Êzdî.

Ça me berê jî got, şerekî herî xûnrêj û zulm êrîşa Mîrê Kora (Mehmed paşa), serokê Mergeha Soran bû, sala 1831-ê, li ser Êzdîyan. Bi hezaran Êzdî hatine kuştin, 10 hezar hêsîr kirin. Elî Begê Mîrê Şêxa girtin birine Rêwandûzê.Xwestin mecbûr kin, ku dîne xwe biguheze, musulman be. Elî Beg xwestina wan qebûl nekir, darda kirin. Sê roja laşê wî dardakirî li ser pira Rêwandûzê ma. Bi seda keç, bûk û jinên Êzdîyan hêsîr kirin, birin pêşkêşî giregirên Ereba û Kurdên musulman kirin. Şerekî dil bi êş navbera Jina Mîr Elî beg û Mîrê kora da dest pê bû.(37-a)

Derheqa wê komkîjîya reş da pir hatye gotin. Ev bûyar deqeke dîroka me, ya here qilêr e navê serokekî Kurdayî azadaryê yê herî mezin va girêdayî...

Çiqas jî xeta Elî beg hebû, mafê Mîrê Rêwandûzê tune bû, êrîşê bive li ser evdên bê sûc, bi seda hezara evda qirke, gund û

şênan wêranke, zarok, kal û pîran bikuje. Elî beg xeta kiribû bira wî jî cezayê xeta xwe bikşanda.

Ji pey şerê dijî Rûsa ra Ordîya Osmanyê ya giran bi serokya Reşîd paşa êrîş bire ser Kurdistanê. Gund û bajar wêran bûn, bi sedan hezar evd bi hovîti hatin qetilkirin. Xelayê, nexweşya, komkujîya welat dane ber xwe. Reşîd paşa, ji pey wî ra jî Hefîz paşa qetilê usaye weşîti Kurdistanê da kirin, ku hişê Weşa ra jî, kirina zulma usan, derbaz nabe.

« Di şerekî sala 1838-a, meha şeşan da, li çîyayê Xerzan şesid kurdî xwe li pişt girekî da parastibûn. Evan heta xwûna xwe ya dewî şerê xwe kirin. Pêncî jinan, ku hêsîr nekevin destê osmanyen, xwe di zinar da avîtin û li nav avê da xeniqîn. Bi hezaran jin û zarok bi xencerên (singoyên) serê tivingên leşkeran xedar birîndar bû bûn »-şedê wan bûyara Hêlmût Von Motkê, ku wek şîretkar û zanyarê leşkerî Hefîz paşa ra digerya, dinivîse. (38)

Halê herî xirav, halê Kurdên êzdî bû, ji bo ew him alyê dewletê, him jî ji alyê Kurdên musulman va dihatine qirê.

« Dîsa di dema şerê Xerzan da, dema Êzdîyan li dijî leşkerên me şer dikirin ez çûme cem Hefîz paşa. Ewî xwe dabû li serê girekî û şer mêze dikir. Leşkerên wî gelek jin, mêr û evdên hemû yaşan hêsîr girtibûn. Leşkerên serî û guhên (yê Êzdîyan) jêkirî tanîn 50 heta 100 quruş bexşîş zêde distandin. Ew hewar, gazî û qîrînen jinên kurd, waneyên gelekî dilşewat bûn... » (39)

« Tirka digotin ji ber Êzdî „Melekê neqenc“ dihebînin, ew karin wan wek kole bikirin, bifrişin...“ (40)

Rojnema Kovkas, ku li bajarê Tilbîsê, bi zimanê Rûsî dihat weşandin, sala 1848-a gotarekê di derheqa Êzdîyan da çap dîke, wa dinivîse: “Bi dewî Împêratorya Osmanîyê ra li hev hat serxwebûna wan qebîlan, xazma ya Kurdan û Êzdîyan batmiş bike. Pareke ji hinekan lap qelyan, bel-belayî bûn, para din jî tesmîlî

hukumata Tirk bû. Qedera xiravtir yên dewî ra ket, ji bo mecbûr bûn ji bîr û bawaryên xwe dest bikşînin... Geleka serê xwe dane seva dînê kal-bavan, yê din mecbûr musulmanî hildan û xilaz bûn. Tek hindikan serê xwe xilaz kirin, revyane Îranê, welatê Bakûr-rojhilata Tirkyayê û Ermenistana Rûsyayê, kîderê li bin qanûn-qîrarê Rûsyayê yê reme, due'akirî da, li nav aramyê û aşîtyê da, bi cûrekî aza û serbest dînê xwe dihebînin.“ (41)

Derheqa êrîşa Reşît pasa da têkista kilamekê bi zimanê ermenî hatye xweyîkirin. Ew tê navkirin Kilama êzdîya. Ev kîlam, nivê sedsala 19-an, alyê X. Abovyan da ji dengbêjekî Kurdên êzdî hatye nivîsar, heyf, têksta wê ya kurdî ne maye, ya ermenî jî bi kurdî welgerandin eve : (41-a)

*Ji Stembolê ferman hat,
Kulma îslamê gelek giran bûye.
Eskerê Reşît paşa lawkê min bire ordîyê,
Wey li min, ewî ewqas gênc bû,
Çaxê çevê min ew dît, dilê min teqya...*

*Ez çûme bal xweyê xwe,
Welatê Golê, jê hîvî kir, gune min bîne,
Ewî hîvî-reca min qebûl nekir.
Ordîya Reşît paşa bal çêm hêwirîye,
Cesûs nikaribûn biçûna wî berî.
Min besek stend.
Bal çîyayê Şengalê teslîm bûbûn.
Xanimêkê xwe xemilandibû,
Qerefil pozê pîjîn va kiribû,
Lawkê min birin eskeryê.
Ewî ramûsanek ji min xwest,
Lê min nedayê û nizam kê ra dihêvişînim.*

Were, dem û heyam ê mene,
Kara Xezala li deşta Dîyarbekirê
Pala xwe daye girê bi gîha.
Zilamê kawî-kubar li deşta Dîyarbekirê
Bin kon da lezeta hênkaya sîyê dibînin.
Ba li wane kurîşk dixê, dihejîne.

Lawkê kawê-kubar şil bûne,
Qey bêjî barana gulanê ya.
Bejna te nazike dara çînarê,
Çevê teye reşin, reşbelekin.

Porê wan lawkê kawê kurîşk,
Tê qey bêjî şirîte konê Temir paşa ne,
E'wilê payîzê em sitar bûn
Û ji Araratê derketin, daketin deştê...

Kilamê da tê gotin, ku ji Stembolê, yanê ji Sultan ferman hatye, kulma îslamê gelekî giran bûye, usane zulm û zora li ser Êzdîyan dijwar bûye. Him fermana Êzdîyan hatye rkirin, him jî xorta dibine leşkerya Osmanyê. Fermanên Sitembolê û îslamê mîna kulma giran temamya Êzdîyan dane li ber xwe, ji pala çîyayê Araratê girtî heta Dîyarbekirê û Sengalê...

Malka dewyê, herd rêzên axrîyê da tê xuyakirin, ku ew êl, (navê êlê kilamê da tune) heta payîza dereng çîyayê Araratê da sitar bûye, paşê, dereng daketine deştê. Usane, qezyak, zulm û zorîk dijî wan hebûye, ku xwe çîyê da parastine û dereng peyayî deşta Araratê bûne.

Vira da navê Temir paşa jî derbaz dibe, gelo ew navê Temir paşa-yê wî paşayê Mûsilê nîne, kîjan bi êrîşê xweye dijî Êzdîyên Şengalê dîrokê da eyane û be'sa kîjaînî A. Layard kî-têba xwe da dike. (40-b)

Bi rastî jî li nava wan salên dijwar da, gelek qetlemên biçûk û mezin li Êzdîyan hatine rakirin, û li nav wê hel-belê da, ku dagerkir Kurdistanê da çê kiribû, Êzdîyan zîyaneke pir mazin kişandin... Qetlema herd gundên Êzdîyan: Dela, Şerê Erezê û Ridiwanê, qetlema li ser êla Şêx Mîrzayê : êla Anqosya, qetlema Mîrê Kora, ya Bedirxana, êrîşên paşayên Bexdayê û Mûsilê û gelekên din. Derheqa hinekan da, xêncî çîrokên nîvbîrkirî , yên bi zar tu melûmetî negihîştine me.

Rîspîkî ji êla Zuqurya, kurapê Changîr axê (binhêr rûpel) Evdoyê Miho, sala 1985-an, wê demê ew devedevî 90 salî hebû, li gundê Hemzelûyê, nehya Masîsê, Ermenistanê da dima, min ra wa gilî kir: „Min ji pêşya bihîstîye, digotin êla me, ji alyê Dîyarbekir-Cizîrê hatine. Wê demê Êzdî li wê heremê pir bûne. Wextekî şer çê dibe. Roma reş û musulmanî davêjine li ser Êzdîyan. Fermanan li Êzdîyan radikin. Êla me jî tê qirê, yê mayî jî yêr û warê kal –bavan dihêlin, direvne li ser hidûdên Ecem, deşta Ebexê da cî dibin...“

Bi texmîna wî û jimartina bavika em hatine li ser wê fikirê, ku êla wan navbera salên 1825-1835 an da revyane deşta Ebexê, navbera gola Wanê û hidûdê Îranê.

Ji kîjan heremê revî bûn, kê avîtibû ser wan, şer çawa bûbû, nedihate bîra wî.

Salên 1835-1855-an ji gelek heremên Kurdistanê Êzdîyn ji ferman, qir-bir, şer û zêrandina xilazbûyî direvine Ermenistana Rojava û li wur, berpala çiyayê Elegezê (alyê bakûr) xwe ra sêzdeh gunda ava dikin. Gund evin: Mîreka Mezin, Mîreka Biçûk, Qundexsaz, Qurubxaz, Korbilax, Cercerîs, Camûşvana Mezim, Camûşvana Biçûk, Pampa Kurda, Çobangermes, Senger, Karvansere û Gozeldera Kurda.*Ev gundan nêzîkî hevin. Navbera wan da rîya 2-3 km. a ye.

Wan sala dîsa gundekî Êzdiya jî alyê çiyayê Elegezê yê Başûr rojhilat ava bûye, kîjan weke 70-80 km ji gundê jorgotî dûrtire. Navê gund Baysize.(42)

Lêkolînên meye bi salan nav wan gunda da nîşan dan, ku ew xelqa ji cîkî û bi carekê va koçberî wur nebûne. Koçberya wan bawarkî 15-20 sala domandîye. Nav wan da bi deha qebîl hene, carna cudatya zarav jî li nav wan da tê kivşê, ew jî nîşan dide, ku koka her qebîlekê ji devereke Kurdistanê tê. Li wan gunda da ev qebîlin: Bela (sê gundin Qundexasz, Qurubxaz, Çobangermez), Mehemdîya (Mîrek), Rojkanya, Serwana (Karvanse-re, Senger), Şerqîya, Sîpka (Korbilax), Pîvazya, Gerdenzerya (Cercerîs), Çuxreşya (Camûşvana Biçûk), Sîpka (Camûşvana Mezin, Pampa Kurda). Her usa jî li van gundan Stûrkîya, Anqosîya, Beleker, Bûdka, Ortilya, Berava, Desinya dijîn. Şêx û Pîr jî yê her terefekê hene.(43)

Berî teva, Axelera, Mala Kok axa hatine û gundê Mîrekê ava kirine. Melûmetyê dîrokî didine kivşê, ku ev êla, êleke Êzdiya ya pir mezin bûye (êla Çoban Axa) li ser hidûdê Osmanyê û Îranê. Dewya sedsala 18-an da, padşayên Gurca û Rûsa tev wî pêwendî danîne ji bo hevkarîyê dijî dewleta Osmanyê. Dokûmêntan da tê gotin,ku êla wî mezin û qewat bûye.

Paşê, bi gotina gotya, hinek Kurdên Musulman, keçeke vê malê bi navê Zerîfxanê direvînin. Ser wê yekê Kurdên êzdî û musulman dikevne qirka hev. Dewlet jî, ku qewata wê êlê bişkêne piştgirya Kurdên musulman dike. Dewa civakî weldigere, dibe şerê dînî. Koka wê êla Êzdiyan tê. Yê mayî direvin Îranê. Îran jî gelek mêrê vê malê dike hebsa, ceza dide wan, darda dike. Ji êla mezin çend malê axelera dimînin, ew jî direvine Ermenistana Rûsyayê, gundê Mîrekê ava dikin. Pey Axelera ra qebîla Bela tene wê heremê. (Bela xwera dibêjin Xaltî.)

Derheqa koçberya van êla da melûmetiyên nivîsar bawarkî ne mane, bîranîn jî pir kêmin.

Tiştê tomerî ewe, ku dibêjin Roma reş (dewleta Osmanyê) li pêşyên wan hatye xezevê, musulmanyê jî ew qir kirine, ji bo wê jî revyane welatê Rûs: welatê « Sarî Moskov. »

Di wan sala da gelek bermayên êlên Êzdîya yen mezin û biçûk ji qira reş û sîpî xilaz bûne, revya ne usa jî ber bi Welat Şêx û Şengalê.

PÊWENDYÊN KURDÊN ÊZDÎ DI DEWLETA RÛS RA

(Dewya sedsala 18-an û despêka sedsala 19-an)

Di destpêka sedsala 19-an da gelek heremên Ptşkavkazê (Gûrcistan, Azeyrbêcan, Ermenistan) ketne li nav Îpêratorya Rûsyayê. Hidûdên wê dewletê nezîkî Kurdistanê jî bûn. Nenihe-
rî wê yekê, ku Rûsyayê jî sîyasya dagerkirinê û kolonalîstîyê
dimeşand, lê bi heqî ji alyê kûltûrî, aborî, usan jî di parasina
hinek mafên gelên bindest da pêş bû. Qîrar û qanên wê jî ji yê
dîktator û desthilatdarên Osmanyê û Îranê dêmokraktir bûn.

Hê di nivê sedsalya nonzdan mezinekî marksizmê Fridrix
Engêls dinivîsî ku Rûsya, bi heqî roleke pêşdaçûyinê, li Rojhila-
tê da dilize. (1)

Hîmdarê edebyeta Ermenîyan ya nû dostê gelê Kurd Xaçatûr
Abovyan, wî çaxî bi şêkirdarî dinivîsî û due'a li wê demê tanî,
gava lingê Rûsa, yê bi rem li axa Ermenya ya pîroz ket, ew ji
zulma Osmanî û Eceman rizgar kirin. (2)

Dewleta Osmanîyê bi xwe dewleta talan û cerda, bêqanûnyê
û bê edaletê bû. Îlahî ji bo xelqên ne musulman û bindest warê
zêrandinê, fermanên qirkirinê, qetil û zulmê bû. Evdên bindest
him ji alyê dewletê, him jî ji destê hukumdar, axa û begên cî da
dizêryan. Seva xweyîkirin û berfirekirina hidûdên xwe ev dewlet
timê cînarên xwe ra li nav şer û cenga da bû. Şer û konfilîktên
navxweyî jî kêr nîbûn. Ku bikaribe desthilatdarya xwe xweyî-
ke cudatî û nakokîyên li nav gel, ol, êl û eşîran da jî tim gur
dikir. Qetila here zulm ya bi destê zorê îslamkirina xelqê ne
musulman bû. Rakirina her fermaneke îslamkirinê da qira bi
seda hezaran evdên be gune û sûc dahat, gind û war wêran di-
bûn... Bi dewrana Kurdistan bûbû meydana fermanên xûnrêj.

Zîyana mezin berê ewlin digîhîşte Kurdên êzdî. Êzdî him alyê dewletê, him jî alyê der dorên xwe yê olpereste nezan va dihatin pelçiqandin, qirkirin. Êzdy a jî ji bo parastin û xilazbûna xwe tim rêyên çareseriyê digeryan, xwe ra hevalbend çar dikirin. Ji dîrokê eyan e, ku Êzdîyan timê xwe li gel û dewletên xaçparêz girtine, mêla wan kirine. Çima, gelo xaçparêz bi ziman, esil, xeyset û deba xwe va nêzîkî Êzdîya ne, yan xaçparêz naxwezin li nav xwe da wan bihelînin?.. Wan jî pir xwestîye. Lê di wê pîrsê da cudetîya herd civaka heye. Xaçparêz destê zorê, bi zora şûr tu kesî ra nabêjn warin li ser bawariya me. Antagonîzma olî li nav xaçparêzan û gelê din da ewqas xurt nîne. Ew bi salzimana, bi rêyên edlane, bi kûltûr, erf-edetên xwe gelên bi bawariyên din dikşînin li nav hemêza xwe... Musulmanî usa nîne. Em hildin mesela Êzdîyan. Dewletên îslamê, li nav kîjana da welatê Êzdîyan: Kurdistan parevekirîye, timê du rê danîne li ber Êzdîyan: yan musulmanbûn, yan mirin.

Li nav civaka xaçparêzan da Êzdî karin bi edlayî, aramî bi-jîn, tevî jîyana wan ya aborî, kûltûrî, bazirganî û sîyasî bivin. Xaçparêz destkuj, nan, xwerina evdên ji oleke din heram nakin, kuştin û talankirina wan helal nakin...

Him Êzdî, him jî milletên xaçparêz ji alyê desthilatdar û olperestên musulman va tim hatine zêrandin, qirkirin, pelçiqandin. Bextê wan yek bûye. Ji bo bikaribin xwe biparêzin nêzîkî hev bûne, xwestine alî hev bikin

Sebebekî din jî ew bûye, û delîlên dîrokî jî îzbat dikin, ku payên kurdê Serhedê, li ser bawariya êzditayê bûne, ewan û gelên Ermenî, Gurc, Aşûrî, di tev hev jîtine, dostanî û helaqetiyên wan xurt hebûne, armancên wan jî dijî zulmkara yek bûye.

Evin sebeb, ku Êzdîyan mêla xaçparêzan kirine, cî jî hatye xwe dane alyê wan û piştgirya wan kirine.

Ji bo dewleta xaçparêzan ya here nêzikî Kûrdistanê Rûsya bûye, Êzdîyan jî tim bi bawariya xweparastin û azabûnê wê dewletê nihêrine.

Nêzîkbûna hidûdên Rûsyayê, ne ku tenê di jîyana Kurdên êzdî lê ya temami gelê Kurd da roleke berbiçev listye. Gelek êlên kurdan, bi serê Rûsyayê ji nîrê Osmanyê xwe ra gumana rîya rizgarbûnê didîtin.

Çevê dewleta Rûs jî timê li ser wê herema stratêgîk bûye. Rûsa xwestîye bi alîkariya gelên wê heremê yê xaçparêz (Gurca û Ermenîya) bikevne li nav civaka gelên dewleta cînar, yê bindest, wan bikşînin alyê xwe û nakokîyên li nav wan û dewleta Osmanyê da ji bo kara xwe bidin kêranîn. Gumana wan li ser gelên xaçparêz (Aşûrî, Kildanî-Sûryanî) û Kurdan (xazma Êzdîyan) bûne.

Him zulma dewleta Osmanî him jî dîn-dijminatîya hinek axa, beg û dîndarên Kurdan, yên nezane kevneperest, jîyan li êlên Kurdên êzdî kiribûne doje. Êzdî welatê kal-bavên xwe: Kûrdistanê da, bê welat bûbûn, kî alî da direvyan ji qetil û antagonîzma olê xilaz nedibûn. Li dewleta Rûsya, kîderê seva dîn û hebandinê, kesî zordestî li kesî nedikir, fermanên kuştin, talankirin, zêrandin û cudatîyê tune bûn, ew yêr bi rastî jî Êzîdîyan ra xilazbûn bû.

Li nav dîroka gelên Gurc da melûmetyen hewaskar hene derheqa malbeteke Kurd, ya bi nav û deng da, kîjan dîrokê da bi navê Dolgorûkî eyane. Ev peyva bi zimanê rûsî ye, welgera wê bi kurdî (kurmancî) dibe Çepil dirêj. Dîroknas dinivîsin, ku ev malbet bi eslê xwe Kurd bûne. Ewledê wê malbetê: Îvan (Îvo, Îbo, Îbrahîm) û Zakarê (Zahar, Zero, Zoro) li nav padşatiya Gurcistanê da gihîştine derecê here bilind, bûne serleşkerê padşa Gurca: Tamarayê. Ji bo mêrxasî, jêhatin û şureta wane leşkeryê, navê wan li nav dîroka Gurca da bûye efsene. Qewi-

mandinên dîroka Gurcistanê, yên here serketî û balkêş, di sedsa-
la 12-an da navê wan herd biran va girêdayîne.

Nivîskar Tosinê Reşîd hîmbûyî li ser belgeyên dîrokî û fikira
dîrokzanan (ji wan geleka usa jî nivîsandine), dinivîse: "Ne dîrî
aqila ne, wekî ÇEPILDIRÊJA bi ola xwe va Êzdî bûne, ji ber ku
mêla Êzdîyan berbi gelên xirîstîyan hê mezin bûye û Êzdî hê-
santirîn çûne li nav wan..."(3)

Pelên dîrokê didine kivşê, ku hela nîve sedsala 18-an da, hi-
nek êl û eşîrên Kûrdan bi rêyên cuda xwestine helaqetyên do-
stanyê bi Rûsa ra daynin. Di şerên Rûs-Îranê, yê salên 1804-
1813; 1826-1828 -an û usan jî şerê Rûs-Tirka yê salên 1828-
1829-an hinek êlên Kurdan, ji wan usan jî Kurdên êzidî
piştgirya Rûsa kirine, ji aliyê Rûsa va dijî Osmanyên û Eceman
şer kirine.

Hela sala 1701-ê serokekî şerkarya Ermenîya yê azadarîyê
Îsrayêl Orî diçe paytextê dewleta Rûsa, nema dewlemend û
mezinên Ermenîya tesmîlî qaysirê (padşa) dewletê Piyotirê
Ewlin dike. Wê nemê da Ermenî hazirya xwe dîhar dikin û di-
nivîsin eger dewleta Rûs alî wan bike, wan ji zulma dewletên
Osmanyê û Îranê rizgarke, ewê tev gelên herêmê yê bindest,
piştgirya leşkerên Rûs bikin. Nemê da nivîsare, ku di wî şerî da
wê usa jî Gurc, Kurd û gelek gelên din wê piştgirya wan bikin.
(4)

Sala 1725-an wekîlê padşayê Gurcan Davîd Nazaraşvîlî ni-
vîsareke xwe da, ya dabû wezîreta Dewleta Rûsyayê ya karê
derva, dinivîse, ku tevî Ermenya, Azerya usan jî Kurd şerkarya
dijî Tirka da zîyaneke mezin didine dewleta Osmanyê. (5)

Nivîsareke din da tê gotin, ku şerkarya dijî Împêratorya O-
smanyê da tevî Ermenya, Gurca, Azerya usan jî Êzdi hene. (6)

Mezinekî Kurdayî nehya Bazîdê Çoban Oxlî (Mala Kok
Axa. E.B.) 23-ê meha Îlonê, 1770-ê salê nemê padşayê Gurc

Îraklîyê 2-a ra dişîne û hazerya xwe elam dike ji bo şerkarya tevayî dijî zordestîya dewleta Osmanyê. (7)

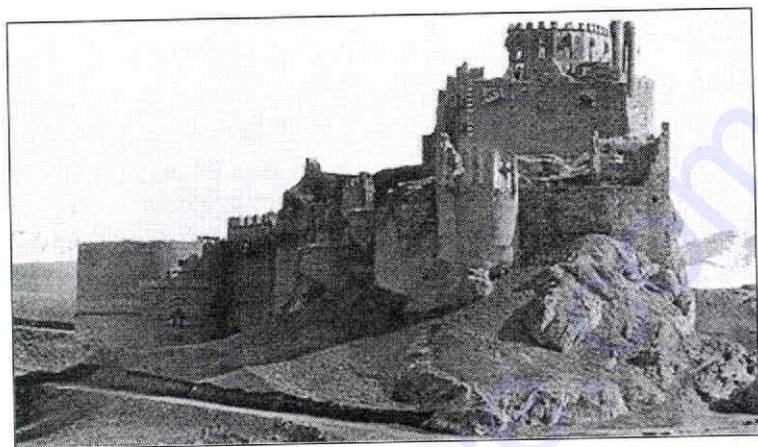
Berî şerê Rûs-Osmanîyan yê sala 1768-an li ser daxweza padşayê Gurca Îraklîyê duda, di dîwana wî da dokûmêntek tê hazirkirin. Ew belge bi sipartina dewleta Rûs pêk dihat. Di wê dokûmênta bi sernivîsa: “Şirovekirina li ser gel û cînarên Gurcistanê” da xetên wa hene: “Kurdên Bazîdê ewqas jî xizmeta Sultan nakin. Eger dikin jî tenê bi daxweza xwe. Herem li başûr cêrga çîyayên Araratê, li sînorên Yêrêvanê, Qersê û Salmastê ye. Nişteçîyên wur şera da xurtin. Welatê wan jî şên û zengîne.” (8)

Pey ra padşayê Gurc, bi hevkarîya keşeyê (mîtêran) Aşûrî: Îsayî fikira xwe digîhîne serokên kurdên Êzdî, yê wê heremê (Bazîdê) Çoban Oxlî..

Îsayî li Kurdistanê digere û derheqa rasthatina xwe ya tev Axê Êzdî padşê Gurc Îraklîyê duda ra dinivîse. Dide eyankirin ku wî qirara Padşê nişanî mezinê Êzdîyan daye, ew pir kêfxweş bûye, gotîye, eger kela **Xoşavê**, ku niha vala ye, bide Êzdîyan, ewê hevkarîyê ji wî ra bikin. Keşeyê Aşûrî di nema xwe da usa jî dinivîse: “Êzdî şervanîne xurtin û ji Bazîdê girtî heta **bajarê Mûsilê** tev di bin desthilatdarîya Çoban Axê da nin.” (9)

Çoban Oxlî (Çoban Axa) kê ye ?

Çoban Oxlî serokekî malbeteke Kurdên êzdî, ya bi nav û deng û kevn: mala KOK Axaye. Eva li nav Êzdîyan da malbeta desthiletbare here kevn ne. Êzdî dibêjin, ku ew malbet berê berê da desthilatdar bûne, yan koka wan Axa bûne, ji bo wê jî wan ra dibêjin KOK Axa. Êlên, ku vê malbetê serokatî lê kirye li ser hidûdên împêratorîyên Osmanyê, Îranê û usan jî pala çîyayê Araratê girtî heta nêzkaya Bazîdê, Yêrêvanê, Qersê, Salmastê heta dewya sedsala 19-a jî jîtine. (10)

Kela Xoşavê

Delîlên nivîskî derheqa qedera vê malbetê da pir kêmin, û xêncî evên jorgotî, yan nemane, yan jî neketine destê me. Di navbera salên 1770-1820-î da ci qewimîye, çî hatîye serê vê êla giran, li nav teryê da ne. Navbera salên 1825-1830-î da ji pey qir, bir û fermanên dijwar ra çend malên axelera yê ji vê malbetê direvine Ermenistana Rojava, li binatara çîyayê Elegezê gundê Mîrekê yê vala şên dikin. Heta niha jî peyhatîyê wê malbetê wî gundî da dijîn û jêra dibêjin: Mîreka Axa.

Ji delîlên jorgotî tê xanê, ku ew êla Êzdîyan pir mezin bûye. Li wan belgeyan da tê eyan kirin, ku wê demê Aşûryan kariye weke 20 hezar şervanan derxin meydana şêr. Derheqa hesavê Êzdîyan da melûmetî tunene, lê tê gotin, ku Êzdî jî karin weke Aşûrîya şervana derxin. Usane hejmara Êzdîyên wê heremê nêzîkî ya Aşûrîya bûye. Hesavên Aşûryan dinivîsin, ku nêzîkî du mîlyoa bûye. Nuxteke din ya berbiçev jî heye, eger dewleta Rûsan xwestîye tevî Aşûrîyan, Êzdîyan ra jî, ji bo hevkarîyê û

piştgirtinê pêwendîyan daynîn, usa ne Êzdî jî wê heremê da hêzeke mezin û bi xurt bûne.

Mera eyane, ku wê demê xêncî êla Êzdîyan ya Mehemdîya (êla mala Kok Axa) wê heremê da usa jî êlên Sîpka, Hesinya û gelek êlên din jî hebûne. Pirs pêşda tê, gelo çima Gurca tenê Çoban Axê ra ji bo hevkarîyê pêwendî danîne, çima mirovê xwe neşandîye li cem Axên Êzdî yên êlên din jî? Usane hêzên axên din yan biçûk bûne, yan ew jî di bin perê mala Kok Axê da bûne.

Di nav Êzdîyan da heta niha jî dibêjin ku gelek malên axa ji vê malê qetyane.

Çoban Axa derheqa amadebûna êla xwe da, seva hevkarîya dijî dewleta Osmanîyê nemê padşê Gurc ra dişîne. Li ser nemê mor heye, ser morê jî bi herfên erebî nivîsare: ÇOBAN.

Bi kurtayîke biçûk nema Çoban axa eve:

"...Em hukumdarê xwe yê dilovan agahdar dikin, wekî bi destê metranê Asorî Îsayî, we em bi ferman û nema xwe rewa kirine. Ew wartapêt (metêran) hate bal me. Me fermana we û mora li ser dît, me dît û da li ser serê xwe, pir şa bûn, wekî we em bîr anîne. Em xwelya li ber pîyê we ne. Çi emrê we hebe, em li ber we destdayî ne. Gelê (xelq) Êzdî gişk amade ne hukumdarîya we bipejirînin. Niha em rîspîyên xwe agahdar dikin, wekî Xwedê yek e û bawarî yek e, wekî emê di gotina we da bin. Xwedê piştovanê we be. Hinekî nêzik bin, wekî em jî li vî alî netirsin. Em Êzdîyê mehmûdî ne* û em ji wê tika dikin, ku heta hatina me bal we, ji me ra fermana, ku hêvyên me gur bike, bişînin, wekî em zirarê pir nekşînin. Wekî em bi hêvî bin û Xwedê şede ye, gava em bên temene bidin, hûnê wê hingê bizanibin, em çawan xizmetê dikin." (11*)

Bi sedemên cuda, ev hevkarî pêk nehat. Lê paşê çi qewimî? Qedera wê êla giran çawa bû ? Delîlên dirokî, yên pêwîst, pir kêmin, yan bawarkî tune ne.* Ji nemê dijwar nîne bê texmînki-

rin, ku li dora êla Çoban axê ewqas jî aramî tune bûye. Ji bo wê jî Axê biryara xwe daye, ku padşayê Gurc ra dijî desthiletdaya Osmanîyan bikeve nava hevkarîyê. Bê gilî, ewî zanibûye, ku ew hevkarî cêribandineke pir bi qezya û xeter e, lê tê xweîyan êdî rêke din Axê Êzdî ra tune bûye.

Şerê Rûs-Îranê yê salên 1804-1813-an ji alyê Rûsan tevî Gurca, Ermenya, Azeryan usan jî hinek êlên Kurdan dijî Îranê şer dikirin. Yên şer nedikirin jî tevî şer nedibûn. (12)

Sala 1828-an, 28-ê meha tebaxê, şer da leşkerên Rûs Bazîd hildan. Mehek şûnda 200 malên Krdên êzdî, yê êla Hesinyan bi sroketya Hesên axê* derbazî alyê Rûsa dibin. Ew ji mêrên êla xwe, yê xurt, alayîke bi 100 sîyarî dicivîne û dijî leşkerên Dewleta Osmanyê dikeve nava şer.

Di şerê Toprax Qalê da (Senceqa Alaşkêrtê) bi efatî û mêranîya xwe berbiçev dikevin. Li ser rîya Erzîrûmê leşkerê Tirkan ra dikeve nav şer û 140 ga ji wan distînin. (13) Ji bo wê demê, cîguhêstina bara, çek-cebirxana hîmlî bi heywanê barbir dihatine kirin, qîmetê ga ji boy leşkeryê bilind bû. Di şerekî din da sîyarê Hesên axê 500 heywanê Ermenya, ku Tirka talan kiribûn, biribûn, vedigerînin û paşda didine xweyê wan. Qumandarekî leşkerê Rûsa Kinyaz Çavçavazê Serleşkerê Kavkazê Gêneral-Fêldmarşal Koms Paskêvîç ra dinivîse, ku çekdarên Hesên axê bi her teherî dixwezînin amînya xwe ya himberî Rûsa bidine kîvşê, bi mêrxasî şer dikin, ji berî teva xwe davêjne li nav agirê şer. (14)

Di şerên Rûs-Îranê û Rûs-Tirka yê wan salan da gelek ewledên Kurdên êzdî ji alyê dewleta Rûs da hêjayî çîn û nîşanên (rewa) efatyê û mêrxwesîyê bûn.

Gerekê şaş neyê têgîhîştin, ku tenê Kurdên êzdî xwestine Rûsa ra hevkarîyê bikin. Gelê Kurd temamî bi dewr û zemana hîvyên azabûna xwe û rizgariya Kurdistanê ji nîrên Osmanîyê û

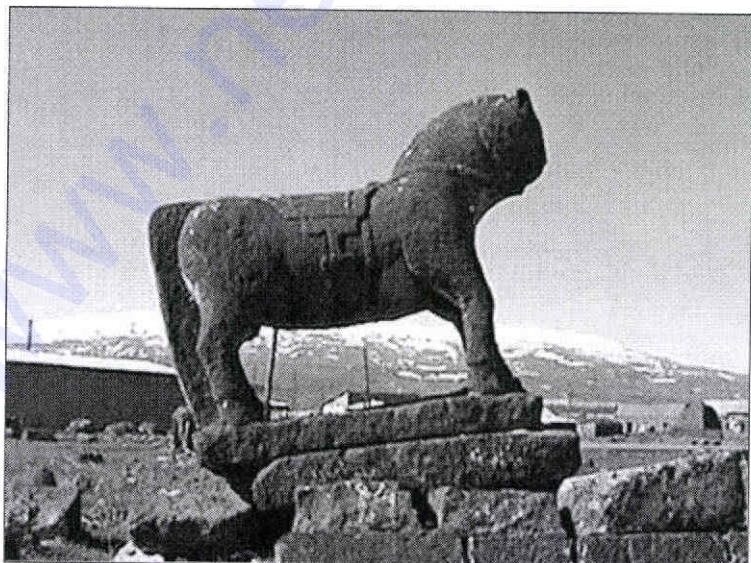

Îranê bi alikarya Rûsa va girê dane. Gelek meznên eşîran, serokên ûsyana, serhildana, heta oldarên Kurdên musulman, yên gewr, pêwendî wê dewletê ra danîne, lê mixabin ji wan pêwendîyan tu yek (payê pirê ne gunê kurdan) neçûye sêrî, negihîştîye encema hêvîkirî.

Derheqa helaqetyên Rûs-Kurda yê wê dewrê da, melûmeyên giranbiha, di xebatên dîrokzan û rojhilatzanên eyan: N.L.Avêryanov, V.A.Karsêv, N.N.Mûravyêv, V.A Gardlêvskî, P.Î.Lêrx, V.F.Mînorskî, V.Nîkîtîn, M.C.Lazaryêv, Ş.Xudo, H.A.Xalfîn, Celîlê Celîl, Xalit Çetoyêv, O..Jîgalîna û gelekên din da hene.

Gerekê bê gotin, ku bûyarên ve goveka dîrokê, ji boy safîkirna gelek pîrsgirêkên dîroka gelê me, pîr hewaskarin û gelek lêkolînên kûr û bi qîmet ji vî alî da hatine kirin.

Goriistana kevn li gundê Qundesazê (Ermenistan)

BERXWEDANA MÎRÊ RIDIWANÊ: MÎRZIKÊ ZAZA

Heta niha navê Mîrzikê Zaza bi sedemên cûrbicûr ji alyê dî-roknivîsên Kurdzanyê va hêjayî guhdaryê ne bûye. Neniherî derheqa wî û berxwedana wî da gelek delîlên nivîskî, bîranîn, çîrok û sitiranên gelêrî hatine xweyîkirin. Despêka sedsala 19 an li dor Êzdiyên Xaltan gelek bûyar qewimîne. Serokê wê êla giran û navê, ku di nav wan bûyara da pir tê bîranîn Mîrzikê Zaza ye.

Emê vê lêkolînê da hewl bidin kar û barê wî şexsyetê dîrokî û berxwedana êlên Xaltyan bi temamiya sifetê wê va raxim li ber xwendevana.

Arşîva Gurcistanê ya dewletê, ya dîrokî da belgeyek (N 11 66) tê xweyîkirin, naveroka kîjanê wa ye: “ Daxweza mamostayê Ridiwanê Pêtros Xazarov, di navê da nema Mîrza axayê Êzdi, ji bo şandina dermanê çeva”.

Li ser wî belgeyî wa hatye nivîsîn: (1)

Destpêk: 2-ê meha Çileyê Paşin, ya sala 1831-ê; dewî: 30-ê meha Çileyê Paşin sala 1831-ê. Di nav da çar belge têne parastin.

-Daxweza mamostayê bajarê Ridiwanê Pêtros Xazarov ji Serleşkerê Kavkazê yê sereke, Gêneral-Fêldmarşal, Koms Paskêvîç ra, bi zimanê rûsî, 22-ê meha Çileyê Pêşin, sala 1830 .

-Nema Mîrza axê Koms Paskêvîç ra, 22-ê meha Gulanê, sala 1830-î, bi zimanê ermenî.

-Wergera nemê bi zimanê Rûsî.

-Şe'denema Pêtros Xazarov, ku diwanxana Paskêvîç dayê, ji bo ew bê rewastandin wê herema Rûsyayê bikaribe serbest bigere. Bi zimanê rûsî.

Arşîva Rûsyayê ya bajarê Lênîngiradê (Pêtrosgirad) da usan jî doklada Gêneral-Mayor Pankratêv derheqa cawa nema Mîrza axayê Êzdî, ya duda û têksta nema Axêye sisya têne xweyîkirin.(2)

Ev belgeyên dîrokî ji alyê lêkolîvan û dîroknê da bi he-waskarîke mezin hêjayî lênhêrandinê bûne. Hela hê di destpêka sedsala çûyî pirtûkên cude-cuda da ew belge hatine weşandin.(3)

Derheqa van nema û Mîrza axa da ji alyê kurdzan û rewşembirên kurd, yê Kevnesovêta berê da pir hatye nivîsar û lêkolînen giranbiha hatine kirin (Celîlê Celîl, Hecîyê Cindî, Xalit Çetoyêv, Karlênê Çaçanî, Wezîrê Eşo û hwd...) Hela şayir Casimê Celîl poyêmek jî bi wê naverokê weşandîye. (4)

Doktorê dîrokê Celîlê Celîl sala 1985-a lêkolîneke zanyarîyê, ya kûr û pir giranbiha vê derheqê da bi zimanê ermenî weşandîye.(5)

...Û wan lêkolîvan, nivîskar, rewşembiran teva jî, di xebatên xweyê dîrokî, zanyarî, edebî, rojnemevanî da, bi dengê kesayetya wî Mîrza axayê Êzdî ya Şêx Mîrza va, Şêx Mîrzayê şêxê êla Anqosya va girê dane.

Lêkolînen meye vê dewyê, li nava Êzdîyên Kurdistana Bakûr da, derxistin holê, ku xweyê wan nemên dîrokî, xweyê qesra Ridiwanê Şêx Mîrza nîne.

Bi îzbatyan û melûmetyan em hatine ser wê zanebûnê, ku Mîrza axayê Êzdî, Mîrê qesra bajarê Ridiwanê, xweyê nema Mîrzikê Zaza ye. (6)

Çima, gelo sebeb çî bûye, ku ev nerastî pêk hatye ?

Pevgirêdanên di navbera êl û eşîrên Kurdan da, îlahî yê Êzdyan da pir kêmbûne, dema bûyar li êlekê da qewimîne êlên

din pê ne hisyane. Êlên Êzdîyan ji hev qetyayî û ji hev dûr bûne. Pêra jî tim li nav rev-bezê ferman û qirkirinê da bune. Informasya navbera wan da pir kêr yan tune bûye. Pirsgirêkên wan ewqas pir bûne, ku her êlek ancax pirsgirêkên xwe va mijûl bûye.

Êzdîyên Xaltîyan dema wê bûyarê (Şerê Erenzê û bûyaren dor Ridiwanê) nerevyane ber bi Êzdîyên Serhedê, yên wê demê herema di bin desthilatdarya Rûs da bûn. Ji bo wê jî ev çîrok, bi rastîya xwe negihîştîye nav wan.

Ji tîrsa olperestan sitiran û çîrokên wî teherî dengbêjan, xazma yê Êzdî newêribûne civakên berfire da bi serbestî bistirana û li nav êlan belabikirana.

Komkujya Ermenyan, ya sala 1895-an û pêvajoya diwêre heta sala 1920-î Kurdên êzdî xazma yê li Serhedê, ku tev Ermenya dijîtin, kiribûne li nav gêjgerînga xwe. Halê wan ji halê ermenîya çêtir nî bûn. Êzdîyên li bin hukumdarya rûsa da dijîtin ji heremên Êzdîyan lap qetyayî bûn. Çûyîn-hatin navbera wan da pir kêr bû. Sala 1917-a ew pêvajo xiravtir bû. Destpêbûna Şorişa Oktyabirê ra leşkerê Rûs kişyan ji heremê çûn. Herem kete devê leşkerên dewleta Tirk û hêzên hemîdyê. Çi tanîne serê Ermenyan, Êzdî jî ji wê zulmê bêpar nedimam. Êlên Êzdîyan, yê Qersê, Surmelyê û Wanê bi mecbûrî cî û werên xwe hiştin revyan Ermenistana Rojava. Ji pey wê rev, bez, qir, bir, xelayî û şerên bi sala yê diwêre ra, çî ji wan Êzdîyên Serhedê da man ketine li bin hukumdarya Sovyêtê, ya nû avabûyî. Wê jî derbine giran erf-edet û jîyana wê civaka qedîmî xist. Derheqa bûyarên wek yên vê lêkolînê da kesî newêribû xeberda, bîr banya. Hidûdên wê dewletê jî usan berk bûn, qanûn û qirarê wê jî ewqas sert û hişk bûn, ku bawarkî 60-70 salî ew civak ji gel, welat û netewa xwe hatibûn birîn. Derheqa gelek bûyarên li nav gel da qewimî bûn, yan bîra kiribûn, yan nizanbûn.

Hewaskarya min hê zarotyê da ber bi zargotinê pir bû, lê min jî navê Mîrzikê Zaza û derheqa bûyarên navê wî va girêdayî qet ji kesî (çîrokbêja, dengbêja, kala) ne bihist.

Tunebûna xwendin-nivîsarê mecal nedane, ku gelek bûyarên di dîroka gelê kurd da, xazma li nava civaka Êzdîyan da qewimîne bên bigîhîjne ewledan, bivine belge, malê dîrokê, hebûna gel, bimînin.

Di dema bûyarên Şêx Mîrza va girêdayî, qira êla Anqosya, pareke Anqosyan revyane li nav Êzdîyên Serhedê, wana jî xwe ra çîroka Şêx Mîrzayê anye wur

Bi txmîna me sebebên van tevlihevya û nerastîya evin. Helbet rastkirina vê şaşya dîrokê tu sîyê navêje li ser mezinayî û berxwedana Şêx Mîrza û bûyarên navê wî va girêdayî. Bûyarên çîroka Şêx Mîrza didine xanê, ku qewimandin û konfliktê pêsîyê li ser dijîtya olê nî bûne, ew zefîr netewî bûne, ji bo xweyîkirina tifaq, nav û xîreta eşîrê. Ew bûyar karibûn bibûna hîm ji bo yekîti û tifaqa Kurdên musulman û êzdî dijî dagerkiran. Lê dagerkir zû wê yekê tê derdixin û ji bo xwenaskirna miletyê li nav Kurda da ji ya olê zeyîftir bû, hukumdarên dewletê, ji pey hebiskirina Şêx ra, wê konfliktê weldigerinin dikin ya dijîtya olê û bin wê alê da nêzîkî bajarê Dîyarbekîrê, bi destê leşkerê Osmanê û kurdên musulman qira 1700 konê Anqoaya tînin.

Bi rastî derheqa hinek qewimandina da tek stranên gelêrî û bîranînên pêşyan yê devkî mane. Ew jî di nav sal û dewranên terî da usan hatine guhestin, wan da bûyarên cude-cude usan tev li hev bûne, ku rastî û nerastî bi dijwarî ji hev tînin veqetandin. Her stiranbêj yan çîrokbêjekî bi gorî xwe ew bîranîn guhestine ewledan. Bî gor civaka têda jîyayî ev bûyar şirove kirine. Eger lêkolînan, nivîskar, dîrokan wan kilam û çîrokan yekcar, bê lênhêrandin, ca ew hene bikne hîmê xebatên xwe û usa bûyaran

binirxînin wê şaşî û nerastyê mezin berde û tucar nagihîje rastî-ya bûyaran.

Lê bext ra, di derheqa Mîrzikê Zaza, êla wî û bûyarên dema wî da qewimîne, gelek melûmetî û delîlên nivîsar gihîştine me. Ew hemû çevkanî jî usanin, ku derheqa rastîya wan da tu şik tune. Di wan çevkanya da him cîyê bûyaran, him dema wan, him jî navê hinek şexsyetên navar hatye xweyîkirin, destnîşankirin.

Derheqa Mîrê Ridiwanê melûmetyê nivîskî hene li cem ronakbirê Ermenî, kurdzan Xaçatûr Abovyan, arxêologê navdar, yê Înglîs A.H.Layard, hinek çevkanyên zargotina Ermenyan û nemeyên Mîr bi xwe, yên ku wî bi destê qasidên xweye ermenî Serleşkerê dewleta Rûsa, yê wê demê, Koms Paskêvîç ra şandiye. (7)

Nema Mîrzikê Zaza, ku Serleşkerê Rûs ra şandiye bi zaravekî zimanê ermenî, yê wê heremê hatye nivîsar, mora Mîr him destpêkê, him ji dewyê, jêrê heye. Naveroka nemê bi wergera zimanê kurdî (kurmancî) eve:

“Ji alyê qûlê Xwedê, Mîrza axayê Ridiwanê, gelek silav û kilavên dostanyê ji leşkerê Îsayî altindar û xweşmêr, birêz Paskêvîç ra , di dema (daxweza min û nema min) bigihîje destê wî wextê dilxwesiyê û bextewaryê ye, amîn!

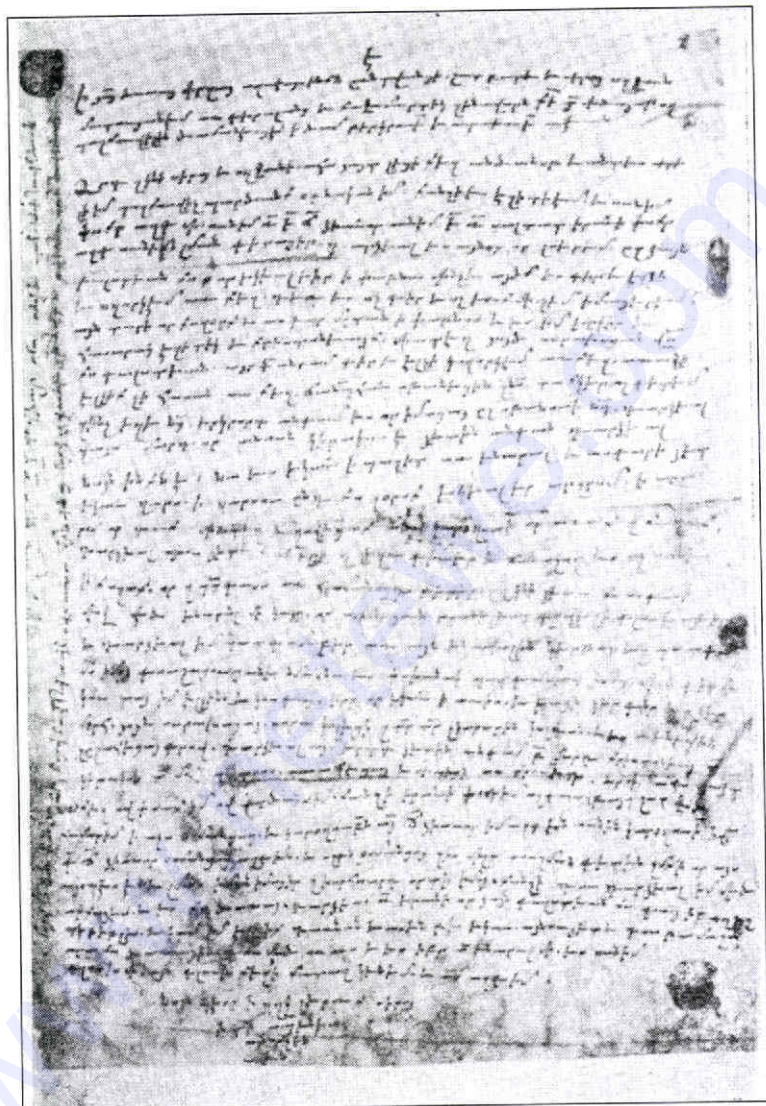
Piştî, ji alyê evdekî ji te nenas û ne dîhar va dîyarkirina silav û hizkirinan, Paskêvîçê maqûl, serbilindî û hizkirîyê min, ez evdekî Êzdî me û gelê min jî biçûke. 1500 sîyar û 5000 leşkerê min yê peya hene. Lê agahdar be, dîsa îro, gava min bihîst besa hatina te li Patnosê, heta niha min nemek, bi destê qasidekî ji te ra şandibû . Lê mixabin tu caw min nestandîye. Wê salê, dema leşkarên te ketine Patnosê, ez, weletê xwe va û henû xelqên Êzdî, Xaçparêz bi tevayî, bi hatina te pir şa bûn. Eva cara sisya ne ez nemê bi destê qasidên xwe dişînim hizûra te. Qasidê ewlin negihîştine cem te, xuya ye tirkan rê da ew kuştine. Ez nizanîm

çi hatye serê wan. Gava min derheqa kuştina wan da bihîst, cara duda min ev meriv navê kîjanî Kîrakos e şand. (Dîsa wî dişînim). Ew jî hate Bazîdê cem Gêneral û ji wur jî tevî leşkera vegerya Qersê. Ji wêderê jî tevî hêzên te hate Erzîrûmê. Bi alîkarîya Xwedê, we hêzên xwe civandin û bajar hildan. Qasîdê min ne ziman zanî bû, ne jî nasê wî li bajêr da hebûn, ku xwestekê min bigîhandana te. Li nava leşkerên te da gêneralekî mezin hebû, di nav teva da yê herî berbiçev bû, qasîdê min diçe cem wî gêneralî û gotinên min jêra dibêje. Ew jî nivîsarekê dide qasîd û paşda dişîne. Gava ew vegerya cem min, min neme stand, mora lê dît, pir kêfxweş bûm. Min gazî keşişa kir, ku bixwînin. Nikaribûn bixwendana. Min tu xêr ji nemê nestand... Îcar, cara sisyan û cara dewî ye ez du kesên xaçparêz, yekî bi navê Kîrakos û yê dinê bi navê Pêtros dişînim hizûra te. Hey qedirmezin û sebilindaya min, dixwezim tu bizanbî, rast e ez bi gelê xwe va biçûkim, lê çevê Osmanyê da gelekî mezin têm xuyakirin. Bi saya Xwedê, sed sîyarên min dikarin dijî sêsîd sîyarên Osmanyen derkevin. Ji ber wê jî Osmanî min dijminê xwe dibînin, çimkî ew rastî ye. Padşayê minî mezin, ez xulam, gerekê tu tê derxî nêta dilê min. Dîsa hezar şikir wê demê, ku dengê hatina te, ya li Baxîşê, ku bi xwe Bitlîse, bigîhîje min, yan jî qasîdên min vegerin û bêjin: hat. Wê demê tu li xulamê xwe mêzeke. Tu Rûsê mezin, ez jî wek gêneralek, serîkî min heye, ezê wî serî jî qurbana te bikim. Û temamya gelê min jî mîna min, bi hizkîrin û bawarî... Bi destûra Xwedê, saxî û silametî, amîn!

Careke din ez ji te hîvî dikim, bona xatirê hizkirna navbera me, bi kerema xwe qasîdê min ra, dermanekî ji bona çevê kurê min bişîne.

Neme 22-ê meha Gulanê, sala 1830-î, hatye nivîsar.” (8)

Name Mîrzikê Zaza serleşkerê dewleta Rûs
Koms Paskêvîç ra

Gênêral Î.F. Paskêvîç

Ji naveroka nemê tê xanê, ku ew êdî nema sisya ne, ku Mîrê Ridiwanê: Mîrzkê Zaza bi destê qasidên xwe, yên ermenî Serleşkerê artêşa dewleta Rûs ra şandye. Nema wî ya ewlin negihîştîye cî: "Qasidên ewlin negihîştine cem te, xuya ye Tirkan ew rê da kuştine. Ez nizanim çî hatye serê wan"-nemê da hatye nivîsar.

Nema duda bi destê ermenîkî bi navê **Kîrakos Arakêlov** dişîne. Nemebir destpêka sala 1829-an digihîje bajarê Erzirûmê. Koms Paskêvîç li wur nîbûye, ew rastî Gênêral-Mayor Pankrâtêv tê.

Pirofêso Celîlê Celîl di miqala xwe, ya bi sernivîsa: "Rûpelek ji helaqetyên dostanya Ermeya-Kurdan, ya dîrokî, çandî" da dinivîse: " Me ra li hev hat arşîva Lênîngîradê (Pêtrosbûrg, E.B), ya dîrokê da, doklada Gênêral Pankrêtêve 12-ê meha Çileyê Pêşin, sala 1829-a, Gênêral Paskêvîç ra peyda bikin, der-

heqa rasthatina xwe tevî qasidê Şêx Mîrzayê (Mîrza axa) (Mîr-
 zikê Zaza. E.B.). Gêneral dokladê da dinivîse: “Van roja binelî-
 yê kela Ridiwanê Girîkos hate cem min. Ridiwan dikeve başûrê
 Sêrtê. Ji nehya Hezoyê rîya denekî dûr e, ewqas jî ji çemê Dici-
 lê dûr e. Wî min ra nema Mîrza axayê Ridiwanê û Keşîş Ho-
 vhanêsê Ermenî tanî, kîjan Tirkan li Bitlîsê jê standibûn. Evî
 Girîkosî min ra ev got: “Mîrza axa, usan jî temamya Êzdî û
 Ermenî pir kêfxweş in, ku leşkerê Rûsa padşatiya Bayazête
 hildane û dibêjin, eger Rûs pêşdahatina xwe berdeyamkin, ewê
 bi xurtî qulixî Rûsan bikin. Li bin hukumê Mîrza axa da du
 hezarî zêdetir malê Êzdiyan û ewqas jî yê Ermeniyên hene. Ew
 dikare sê hezar peya û hevsid sîyarî derxe meydana şêr. Seroka-
 tiya bajarê Sêrtê Taxî axa dike, kîjan di gurra Mîrza axa da ne.
 Du sal berê hukumata Tirkan padşahê Dîyarbekirê guhestine û
 wê demê da temamya beglikên Dîyarbekirê, yê serbixwe hu-
 kumdarya kesî nas nakin”. (9)

Ew gênerala cawa nema Mîrzikê Zaza bi zimanê Rûsî dnivî-
 se û bi destê wî qasidî jî jê ra dişîne. Lê telebext ra neme ne-
 xwendî dimîne. Axa usan jî pê nahise serleşkerê artêsa Rûs çî
 cawa wî daya. Ça tê gotin, wê êlê da, yekî xwendin-nivîsandina
 rûsî zanibûya tune bû. Tê texmînkirin, ku Axê Êzdî amintîya
 xwe ewqas jî der-dorê xwe neanye. Wekî sura xwe goveka fire
 da veneke, nemê dihar nekrye.

Ji naveroka nema jor gotî tê xuyakirin, ku helaqeyên êla
 Mîrzik û hukumdarên dewleta Osmanyê pir xirav bûne. “Osma-
 nî min dijminê xwe divînin.” Mîrê Ridiwanê rind zanibû, ku
 dewleta Osmanyê li wê demê şerê dijî Rûsa va mijûle, ji pey şêr
 ra wê vegere ser êla wî. Ji boy wê karê jî dixwest ese rêke xila-
 zbûnê êla xwe ra bivîne. Û vê nema sisya Rûsa ra rê dike.

Gelê Împêratorya Osmanyê li nava teryê û şûndamayînê da
 bûn. Ne xwendin-nivîsandina massayî hebû, ne jî înfotmasîya
 pêwîst. Ça piranya gelên wê Împêratoryê, ji wan bêtir jî êlên

Kurdan haj qewimandinên cihanê tune bûn. Ça me berê jî got piranya xelqê ne ku tenê haj bûyarên cihanê yan welêt da diqewimîn tunebûn, lê haj êlên cînar jî tunebûn.

Nema Axê Êzdî, ya sisya wê demê hatye nivîsar, wextê bi peymanî Adirîapolîsê ya aşîtiyê (lihevhatinê) êdî ew çend meh bûn dewî li şêr hati bû. (14-ê meha Îlonê, 1829-ê salê.)

Ev neme dîsa bi destê nemebirê nema duda Kîrakos Arakêlov û mamostayê bajarê Ridiwanê, yê Ermenî, Pêtros Xazarov tê şandin. Evan li bajarê Erzirûmê derheqa rewestandina şêr da dihesin. Tê texmînkirin, ku Mîrê kela Ridiwanê spartibû qasida, ku ese Gêneral Paskêvîç bivînin û nemê bigîhînin destê wî. Ji bo wê nêtê jî qasidê wî diçine bajarê Tilbîsê.

Wê demê bajarê Tilbîsê li herêma Kovkasê da merkeza rêvabirya dewleta Rûs bû. Li wura jî qasid nikarin wextê da Paskêvîç bivînin. Gêneral li wê demê çûbye bajarê Pêtrosbûrgê. Di hîvya vegeza wî dimînin.

Di wê navberê da qasidekî Mîr: Kîrakos ji nexweşîya xolorê dimire. Qasidê din: Pêtros Xazarov heta meha Çileyê Pêşin li Tilbîsê dimîne, rastî Paskêvîç tê û nemê teslîmî wî dike.

Gêneral bi dilovanî û dostanî nemebir û nema Mîrzik qebûl dike, qasid xelat dike û bê eglebûn cawa nemê dide. Dîyarîkî Mîrzik ra û îlaca çava jî lawê wî ra dişîne. (10)

Tu melûmetî tune, gelo Serleşkere Rûs bi nivîskî cawa nema Mîrzikê Zaza daye, yan ku nema nivîsar rê da nekeve destê dewleta Osmanyê, bi devkî bersîva nemê qasid ra gotye, ku ew jî bi devkî bigîhîne Axê Êzdî. Bi texmîna min fikira axryê nêzîkî bawaryê ye. Menîke din jî hye, ku Gêneral bersîv dibe bi devkî dabe. Ji bo, li êla Mîr da tunebûna mirovên zanê zimanê rûsî, neme-bersîva Gêneral e berî wê jî nexwendî mabû. Bi wê menê jî, dibe bi devkî bersîv dabin...

Ji bo qasidê Mîrzikê bê qezya û astngî erdê Kovkasê ra derbaz be nasnemeke wa dabûnê:

“Dîwanxana diplomatyê, ya birêz Gêneral-Fêldmarşal, Koms Paskêvîç Yêrêvanî şedetyê dide, ku xweyê vê nasnemê: mamostayê Ridiwanê Pêtros Xazarov tev dîyaryên (pêşkêş) ji alyê maqûlê mezin da hatye dayîn (xelat û derman) vedigere bal Mîrza axayê Êzdî. 30-ê Çileyê paşin. Sal 1831.” (11)

Dîrokê va eyane, ku wê demê bajarê Tilbîsê merkezeke Ermenya, ya sîyasî, aborî û çandî bûye. Ermenya roleke berbiçev sîasya dewleta Rûsyayê da, ya berbi dewleta Îranê û Împêratorya Osmanyê da listine. Bi texmîna me Ermenyê cî jî alikarî dane nûnerên Mîrê Ridiwanê, ku nemê bigîhînin destê Paskêvîç.

Zulma dewleta Osmanyê li ser gelên wê deverê mezin bû, xazma li ser xelqên ne musulman. Sal tune bûn, ku him ji boy bawaryê, olê û him jî ji bo netewyê ew nehatana zêrandin, talankirin, ferman li wan ranebûna.

Osmanyê dixwest beglikên Kurda yê heyî, ku pir cara hukumê dewletê qebûl nedikirin, leşker nedidan, ji holê rake. Bi zorê nikari bû. Ji boy wê jî bêtifaqî, dutîretî û dijminatî li nav êl eşîrên Kurda da çê dikirin. Ku bi destê Kurdan qewata Kurdan ji holê rakin. Agirê şerê Kurdan, yê navxweyî çiqas diçû gur dibû. Mîrzikê Zaza tê derdixist, ku xeleqa neyartyê li dora **Xalta** çiqas diçe ewqas teng dibe, Fermanê dîsa li êla wî bîn rakirin, gumana parastina Êzdîyan alikarya Rûsan va girê dida.

Ji nemê mirov texmîn dike, ku ew û xelqên wî bi hêvîke mezin hîvya alikarya Rûsan e: “Dîsa hezar şikir li wê demê, ku dengê hatina te ya li Baxîşê, ku bi xwe Bitlîse, bigîhîje min, yan jî qasidê min vegerin û bêjin: hat. Wê demê tu li xulamê xwe mêzeke. Tu Rûsê mezin, ez jî wek gêneralek, serîkî min heye, ezê wî serî jî qurbana te bkim. Û temamya gelê min jî mîna min bi hizkirin û bawarî...”

Ji nema Mîrê Ridiwanê usan jî tê xanê, ku wê demê êlên di bin hukumê wî da, bi qewat û tifaq bûne, û amede bûne alyê Rûsa va dijî dewleta Osmanyê bikevn li nava şêr. Hesavên

leşkerên wîye sîyarî û peya (1500 sîyar û 5 hezar peya), ku nemê da tèn nîqaşkirin, hindik nînin. Ew jî çawa hatye nivîsar şervanên bijare ne: “ Sed sîyarê min dikarin dijî sêsid sîyarê Osmanyê şerkin.”

Dîrokê va eyane, ku pir cara Axa, Beg, serokên Kurdan bi dil û can destê hevkarîyê dirêjî dewleta Rûs kirine, amintîya xwe jê ra e'lam kirine, hêvî û gumanên xwe wê va girê dane, piştovanya wê dewletê xwestine, lê mixabin timê soz û gotinên wê dewletê hindava gelê kurd da vala derketine, cî jî ku hatye, piştta Kurda vala hîştîye.

Dostanî û yekîtiya bê qelp navbera evdên wê heremê yê Kurdên êzdi, Emenî û Aşûrya da hebûye. Şedetîya wê yekê he- ma ev neme bi xwe ne. Neme bi destê Ermenyan, bi zimanê ermenî hatine nivîsar, Ermenyan jî neme gîhandine cî. Usane Mîrzikê Zaza amintîya xwe pir bi Ermenya anye û ji wan bawar kirye. Tê kivşê dostanîke xurt navbera Serekeşîr û gelê Ermenî da hebûye. Ermenyan jî tanga xwe da Mîr hiz kirine, qedirê wê girtine.

Ronakbirê Ermenya, yê wê dewrêyî mezin **Xaçatûr Abo- vyan**, di gotara xwe, ya bi nav û deng **EZDÎ** da, dinivîse, ku keşîşekî Ermenî, yê ji Ridiwanê hatibû Yêrêvanê, şedetî dida, ku wî bi xwe “bi meha zarokê Mirê Êzdîyan yê bi nav û deng Mîrza axa hînî xwendin-nivîsandina zimanê Ermenî kirye.”

Di cîkî din em dixûnin: “ Çawa şedekî bûyara gilî dike, vê dewyê serekeşîrê Êzdîya Mîrza axa û keşîşê Ermenya Poxos ecêvên egîtyê û mêrxasyê nîşan dane. Sala 1828 an, li ber kela Ridiwanê, ji Mûsilê ne dûr, her yek bi êla xwe nêzikî hêzên ji Tirka û Kurd yê 30 hezarî dibin û bi qewatên xweye biçûk wê artêşa mezin diqelînin. Di wê derheqê da kilameke Kurdan da wa tê stiran...”(12)

Xaçatûr Abovyan di dewya gotara xwe da çawa “Serzêdeyî” bi werger perçekî ji wê kilamê tîne:

KEŞÎŞ POLO (13)

*Kilama Êzdîya ya mêranyê
derheqa şerê dijî Tirkan û
Serekeşîrê Kurd: Şêx Qasim da.*

*Li Ridiwanê karî şîn dibe,
Hespê Mîrza axa hîre-hîre,
Keşîş Polo li Şêx Qasim kire gazî,
Go: " Min eskerê te gişk qeland, serê wan firand. "*

*Li ber Ridiwanê çem dikşe,
Eskerê Şêx Qasim xwe da navê,
Mîrza axa û Keşîş Poloyê egal
Lê kirin gazî: „ Me hezar sîyarê te
Wê dane ber van riman. "*

*Li Ridiwanê baxê tîrya ne,
Eskerê Şêx Qasim kete wura,
Keşîş Polo lê kire gazî:
" Serê we ji boy me serê pîvazane. "*

*Delan wê hêjîre,
Şûrê Miçoyî zincîr kirye,
Miço kire gazî: „ Xwedê şedeye,
Mêrxwesê min, birayê min,
Rima te şikestye,
Çeqmaqê qirmê me şikestine. »*

*Şûra bigirine xwe
Û piştê va neferê me xweyî kin,
Wekî saw bikeve ser kafir,
Xwe li mera negîhîne.*

Nivîskar Wezîrê Eşo, di gotara xwe ya “ Dost û xêrxwezê cimeta Kurda” da, li ser hîmê lêkolînên Abovyanzana dinivîse, ku sala 1844 an meha adarê helbestvanê alman F.Bodênştêd tê Yêrêvanê û ji Abovyan hîvî dike, ku kilamên hemû gelên li qeza Yêrêvanê da dijîn ji devê stiranbêjan binivîse, berevke û jêra bişîne. Abovyan wê spartina şayîrê Alman cî tîne û heta ew vedigere welatê xwe (sala 1846-a) jêra dişîne. Ew stranên ermenî, kurdî û azeyrî yên bi destê Abovyan hatebûn berevkirin û peyv-peyv bi zimanê almanî hatibûn wargerandin F.Bodênştêd sala 1865-a li bajarê Bêrlînê di pirtûka xwe ya bi navê “Hezar û yek rojî li Rojhilatê” da çap dike. (14)

Usane ev kilama, ku cîyê xwe li nav deftera Abovyan da girtîye, di navbera salên 1844-1846 an ji devê dengbêjekî Kurdî Êzdî yan Ermenîkî bi kurdî diaxive hatye nivîsar. Wekî em bala xwe bidine qetlemên Delanê û Elenzê qewimî, ku bi navê Mîrzîkê Zaza, Keşîş Polo, Şêx Mîço û Şêx Qasim va girêdayîne di navbera salên 1825-1828 –a da qewimîne. Li navbera bûyara û nivîsara kilama wê derheqê da 15-20 sala zêdetir nîne. Dibe dengbêj bi xwe jî tevbûyê wan bûyaran bûye .

Li nav zargotina Ermenya ya gelêrî da gelek melûmetyên giranbiha di derheqa şexsyeta Mîrzîkê Zaza, berbirbûna wîye qenc berbi gelê Ermenî û gelên wê heremêye din da, usa jî derheqa şerkarya êla wî dijî dewleta Osmanyê û fanatîkên kurde olpereste sexte da hene .

Çevkanîkê da, di pirtûka zargotinê ya rewşemberekî Ermenya yê wê hênê, folklorzanê wanî bi nav û deng **Garêgîn Sirvanzyane “Hinos yêv noros “** (Kevn û nu. E.B.) da xetên wa hene: “Wê hênê li Sêrtê û li Ridiwanê mîrekî Maran (Kurdan. E. B.) yê serbixwe: Êzdî Mîrzîk rûniştibûye. Ew bi dilovanî û xemxurî li Ermenî, Asorî û Êzdiyên li bin hukumê xwe da xweyî derketye. Mîrzîk efat bû û rem. Gelek ji zulm û zora zaliman direvyan û li cem wî star dibûn. Her kesî aza dîne

xwe diparastin. Ji ber wê jî binelyê wê qezayê pir û bi hêz bûn. Bûbûne sturyê çevê der-doran.”(15)

Hazirkirye efrandinê Xaçatûr Abovyan derheqa kilama **KEŞÎŞ POLO** da melûmetyên hewaskar ji zargotina Ermenya ya nivîskî hildane û di cilda efrandinên nivîskar, ya 8 an da weşendine. Ji bo ew melûmetî seva ronîkirna wan bûyarên dîrokî pir hewaskarin, me pêwîst dît wê nivîsê, temamî, bi wergera Wezîrê Eşo, çawa heye, usan jî bê kêmkirin vira, di nava vê lêkolînê da bînin:

“ ....Xêncî vê kilama Êzdîyan, derheqa Keşîş Polo da usa jî qîsa Ermenya ya gelêrî heye, ya bi sala hatye gotin û hatye gi-hîştîye berevkirê zargotinê yê mezin, zanyar Garêgîn Sirvanzyan. Wî jî ew qise kitêba xwe ya “ Hinos yêv Noros “ (Kevn û Nû) da çap kirye. Ji pêşxebera kitêbê eyan dibe, ku ew qise, sala 1852-an, ji alyê folklorzan Poxos Tovmayans da, li dêra Sûrb Arakêlos, ya bajarê Mûşê, ji devê Keşîş Sîmonê ji gundê Kacarana Sasûnê hatye nivîsar. Li navbera qîsa Ermenya u kilama Êzdîya da tenê cûrê hildana nava heye. Keşîş Polo bûye Kîşê Polê, Mîrza axa jî Mîrzik (Qîsa Ermenya da navê Mîrzik rast hatye xweyîkirin. E. B.) kîjan bin hukumê zarava da qewimîne. Me pêwîst hesav kir wê qîsê bînin, ku naverok pakî bê şirovekirin.”

“Mîrzikê Êzdî Mîrê Sxêrdê û Ridiwanê bû. Ew xaçparêzan ra heyf bû. Li Baxîşê (Bitlîsê) dewrêşekî Mar bi navê Nebî dima (Li şênlika Ûsîl-Giranê) yê ku xelq karo (şîret) dikir, yanê cimeta (xelqê) cîye din bînin li ser ayîna dîne Mehmedyê, yanê jî xezakin. Û awa sala 1820-î ew êrîşê teşkîl dike diji Êzdîyên Sixîrdê, Ridiwanê û Ermenyan. Serokatya wî leşkerê 36000-î hakimê Botanê Mîr Mehmûd dike. Xelqê Ermenî û Êzdî hewara xwe Keşîş Têr-Poxos (kîjanî ra digotin Kîşê-Polê û teva pir jê hiz dikir) û Mîr Mîrzik dadixin. Poxos hêlana dide

xelqê, wan ruhdar dike, wekî heta ruh li ber wan heye şerkin, ji bo ew şer seva azayê û ayîna dîne. Gel, ku rind haj mêrxasya pêşîkarê xweyî oldar hebû bi guman pey wî diçe. Ordîya Êzdîya û Ermenya ya tevayî (weke 10 hezar mirov) biharê şerekî dijmîn ra datîne, kîjan şerekî pir giran bûye. Derheqa wî şerî da di qîsa gel da we hatye gotin: “Li wî warî, lez, bi bezê sefer kirin, mîna Şêrê hicûmî li ser nêçîra xwe bike û mîna teyrê Sîmir Mîrzîk û Têr-Poxos xwe pêra gîhandin, êrîş kirin, ketine nava leşkerê Maran, mîna alav-agirê li qamûş bigre, bişewitîne û mîna ewrê birûskê kirne firtone, rast û çep didanê, dipelixandin, ser sêrî tanîne xarê, nize, rim li bedena wan ra dikirin, leşkerê ordya wan e bijare dikuştin, jorda gulol dikirin. Serê du mêrxasê wane kivş birîn, li serê niza xistin, anîn li nav leşkerê xwe. Bi gumana altindaryê xelq ruhdar dibûn...”

“...Ji hevketina herd alya û teqandina çek-sîlihê bê hed hesav rûyê royê hate girtin. Bi şûra,rim û niza hev qir dikirin. Mîna darê daristanêyî kokbirî leşker li ser hevda mêl dibûn. Şîrqîna dengê tîr kevana bû. Şer gur bû, mîna birûska li nav ewrê esman û firtona pêla li berê rabûyî.”

“Gelek sehetên dirêj wa derbaz bûn. Ne alyê altindar û ne jî alyê altbûyî dihatine kivşe. Çimkî mêrxasya alîkî û pîrbûna alyê din beramberî hev derdiketin.”

“Û li vê dema giran serleşkerê ordîy Bohtanê Mîr Mehmûd, wî zilamê zorî zorbe, hespê xwe yê kihêl rikêf kir. Ew ji sêrî hetanî pîya bi reşxana hesinî zirîkirî bû. Rim dêst da pêşda hicûm kir, rast û çep ji alyê Ermenya gelek raxist erdê, bi xwe jî silamet gîhîşte wê tangê, li kîderê Mîrzîk bû. Têr-Poxos li pey xwe nihêrî, dema dît, ku karê Mîr Mehmûd ewqas açixe û ew ewqas pêşda çûye, hespa xwe ajot, xwe lez bi wîra gîhand. Parava, ji hespê xweyî qer (reş) banz da ser piştê hespê serleşkerê Mara, para va bi destekî ew qepeçe kir, destê wî li sîngê wî va guvaştin, bi destê din soranî ji ber piştê xwe kişand û patka wî

ra kir. Xûna Mîr Mehmûd kişya û ew ji ser pişta hespê şiqitî erdê. Paşê rima kuştî hilda, hespê wi yê bozî stukurdirêj syar bû, zengû kir, çû hewara Mîrzik. Mîrzik jî êdî bi mêranya xwe digîhîşte altindaryê. Ewî jî mîna Têr-Poxos qir dikirin. Û kî ket hemin ket, kî revî hemin revî, li rûbarê dinyayê ji hev belabelayî bûn.”

“Leşkerên dijmin revîn, li nav kîjana da tivingçî jî hebûn, xwe gomê Sixêrdê ra gîhandin, li wur star bûn. Leşkerê Mîrzik û Têr-Poxos ketin li pey wan, ew goma da kirne li nav hesarê. Dixwestin wan dîl bigirin, lê vana jî şer kirin, li ber xwe dan. Û ji bo teslîm nebûn, Mîrzik emir kir agir berî goma din. Ew goma da zêndî-zêndî şewitîn, bezê wan mîna rûn helya û çawa cew kişya nava çemê nêzik. Evdên wur ew tev bi çevê xwe dîtin.”

“Altindara talanê leşkerê dijmin gişk birin û bi şabûn vege-ryan cî-warên xwe. Marê zêndî mayî nikaribûn meremê xwe yê berê bîr bînin û ne jî heyfa vê altbûna mezin hildin. Hukumê Mîrzik mezin bû, navê Têr-Poxos mezin bû û besa zêndîbûna wan saw dikir li ser Mara heta roja mirina wan.”(16)

Helbet vira da, bûyar bi cûrê zargotinê hatine şirovekirin, reng hatine tîrkirin, lê ya serake û pêwîst ji me ra ewe, ku hinek nav, bûyar, cî rast hatine xweyîkirin. Xêncî hinek tiştan navero-ka vê û bîranînê li cem Êzeîyan tê gotin li hev digrin. Qîmetê van çevkanyan bilinde usan jî ji bo wê yekê, ku ew ji wan bûyarên xûnrêje dîrokî ne ewqas dereng hatine nivîsar (1852), dema qewimandin hê di bîra xelqê da nû bûn.

Çawa çevkanya zargotina Ermenya da, usan jî bîranîn û kîlamên Kurdên êzdî, yên dîrokî- gelêrî da derheqa dostanya gelên wê heremê, tifaq û yekîtya wan da tê gotin. Ew germayî ji bîranînên Arxîologê Înglîs Aûstên Hênry Layard da jî tê texmînkirin.

Wan salan, çevên gelek dewletên Rojava li ser Rojhilata navîn, xazma li ser Kurdistanê bûn. Ew war cîkî stiratgîk bû û

dewleteke mîna ya **Înglîs**, ku wê dewrê hakimê cihanê bû, dxwest ew herem jî bikira li bin hukumê xwe. Kurdisan navbera herd Împêratoryên wê heremê, yê mazin da parevekirî bû. Ew Împêratorî jî çiqas diçûn ewqas zeyîf (lewz,qels) û sist dibûn. Dewleta Rûsa jî alyê bakûr va hidûdên xwe ji hesavê wan fire dikir. Mêla gelên xirîstyan û bîndest berbirî dewleta Rûs zêde dibû. Ew yek dewletên Rojava xweş nedahat. Wana ji alîkî va nedixwestin bandora dewleta Rûs wê heremê da zêde bibe, alyê din va jî xwe dixwestin bibin hakimê wî warê stratêgîkî dewlwmend.

Hewaskarya nivîskar, lêkolîvan, arxîolog û zanyarên ulm û dîroka kevnar ya Rojhilatê jî berbirî wê heremê kêr nî bû. Ew war dilê Mêzopotamya qedîmîye kevnar bû, li kîderê hîmê şaristanya mirovayê hatibû danîn. Ew cîyê xuliqandina ola û Pêxembera bû, rîya Rojhilat û Rojava digîhande hev. Teva dixwest ew cî û warên hikyatî bidîtana, rastyana wan bihsyana.

Wan sala gelek lêkolîvan, dîplomat, pisporê leşkeryê, rêwî, nivîskar, dîrokzan hatine wê heremê û melûmetyên hewaskar yê nvîskî ji pey xwe hîştine.

Êzdî jî, çawa perçekî gelê kurd, ku li ser erf-edet û ola xweye kevnar mabûn bala her kesî dikşandin li ser xwe. Derheqa bûyarên, ku Kurdistanê da wan salan qewimîne gelek tişt ji alyê wan rêwî, dîplomatên biyanî va hatye nivîsar. Ê ew nivîsarên (raste wan da kêmasî û nerastî jî pirin) wan bûne çevkanyên giranbiha ji bo ronîkirina dîroka gel û welatê me.

Di wî warî da pir hewaskarin bîranînê arxîolog û dîplomatê Înglîsî navdar, xêrxwezê **Êzdiyan Aûstîn Hênry Layard**.

Ew zanyarê navdar, du cara tê Kurdistanê û herd cara jî Êzdiyan dibe mêvan. Cara ewlin sala 1846 an tê Başûrê Kurdistanê. Wê hingê Mîrê Êzdiyan Huseyn beg bûye. Ew pirtûka xwe, ya bi navê "Aûf dêr Sûche nach Ninove..." Leipzig, 1850-

î, rûpelê 169-205-a da wê derheqê da bîranînên xwe dinivîse.(17)

Derheqa halê Kurdên êzdî li dewleta Osmanyê da ev nivîsa çevkanîke giranbiha ye. Ew, bi çevê xwe jîyan, rabûn-rûniştandin, usan jî zulm û zora li Êzdiyên wê heremê divîne, dibe şedê gelek bûyarên tiragîk. Zulma dewleta Osmanyê tev xezeva "Cihada" fanatikên olpereste musulman û hukumdarên Kurden qafterî bûbû û li dora Êzdiya bûbû govekeke zulmê, xezevê, fermana û qelandinê. Di serê kê ra çî nêt û fikirê neqenc derbaz dibûn, bi kîn, çek û sîlih, bi çekdarên fanatik davîtin li ser cî û werên Êzdiyan.

Layard, pirtûka xwe, ya bi navê "Nineveh und Babylon" da wa dinivîse: "*Ji Bitlisê sê rê diçûne Cizîrê. Ji wan hersê rîya dudu li nav çîya, li ser bajarê Sêrtê ra derbaz dibûn. Piranya karvan û rêwî di wan herd rîya ra diçûn. Rîya sisyan li rojhilatê çemê Tigrîsê (Dicle), li nava gelyên dûr û dirêj ra diçû. Min qirar kir rîya sisya ra herim, ku li ser rîya xwe gundên Êzdiyan, yên herêma Xerzan bibim mêvan. Em 20-ê mehê ji Bitlisê derketin.*"

"*Dema em gihîştin herêma Xerzan li gundê Êzdiyan Hemi-kê, roj êdî çûbû ava. Gundîyan tiştê xwe didane ser hev. Gava qelfên sîyarên me nêzikî wan bûn, ew evdên asyayî ecêvmayî û bi tirs li me nihêrîn. Qewal Êsiv, ku çefya Erebi li serî û demê xwe pêça bû, vekir, çû li nav wan û bi dengê nerm daxwez kir, ku em wê şevê li cem wan bimînin. Lê ji çevên wan evdên belengaz dihate xanê ku ew wê daxweza me naxwezîn û nikarin bersîveke neyînî jî bidin. Wê demê Qewal Êsiv ew rewşa wan fem kir, çefiya serê xwe bi hêrs avîte erdê û got: "Hey hûn evdên nemerda, demek hûn naxwezîn nan bidin Qewalê xwe jî û dixwezîn wî birçiji ber derê xwe vegehin?"*"

"*Gava wan ev gotinên Qewal bihîstin, carekê va tirs ji dilê wan derket. Teva bi hevra hacetên destê xwe avîtin erdê û hatin*

destê Qewêl. Xortek bi lez çû, ku mizgînyê bide gundyan. Çiqas zilam, jin, zarok, kal, pîr gund da hebûn gişk hatine pêşya me.”

“Êdî ne hewce bû, ku em xwe bidine naskirin. Şaya ji bo me dest pê kir. Hinekan rahîştinê barê hespê me peya kirin, hineka çadir vegirtin, hineka jî pez seva me serjê dikirin. Feqîran bawar nedikirin me têr bivînin. Wana ji musulmanên der-dorên xwe bihîstibûn, ku dema Qewal Ûsiv û hevalên xwe çûne Stembolê, bi emrê Sultan hatine xeniqandin. Ew serê heyşt meha bû Êzdyan tu caw û bes ji Qewal Ûsiv ne standibûn û destê xwe jê şûştî bûn. Wan, nerastîya wan salixyan bi çevê xwe diditin û bi kêf hevra digotin: ” Ne ew miribû, wê dîsa sax bûye, ew unda bûbû, carke din va hatye dîtin.”

“Piştî demekê rîspîyên gund li dora Qewal Ûsiv civyan. Qewal jî çî li serê me ra derbaz bûbû wan ra gilî kir. Derheqa hatina xwe ya Stembolê, hevrxaberdnê, ku bi berpîrsyarên dewletê ra ji bo parastina Êzdîyan, xweyîkirina aşîtyê, çawa em ji paytext derketine, çawa qeyîka sîyar bûne, qeyîka da çî hatye serê me û çawa em hatine gihîştine herêma Xerzan, tev yekoyeko, ne kêm, ne zêde wan ra bi rêz kir. Piştî, ku navber dane axaftina xwe, vê carê berê xwe dane min û bi qedir ez silav kirim, xêrhatina min xwestin.”

“Dema min ev rûniştandin û axaftina Qewal Ûsiv guhdarvanên wîye extyarên gund mêze dikir wenêyên kitêbên pîroz hatine bîra min. Eger mirovên wanekêş yan jî lêkolînavan bixwezî ziman, libas, erf û edetên xelqên kevînar naskin, wane û şirovekîrnên kitêbên pîroz da bi zêndî bivînin, pêwîste ew bîn li Rojhilatê bigerin û her tiştî bi çevê xwe bivînin.”

“Serê sibê ez ji qerebalixa heytehol û dengên lingê hespan hişyar bûm. Camêrên gundê Hemikî, êvar da mizgînya hatina me dabûne gundên Êzdîyan yê nêzîk. Heçî ew caw standibûn berbang da sîyarî û peya rê ketibûn, hatibûn. Teva dixwestin me bivînin û rêwîtyê da ji me ra hevaltîyê bikin. Hemyan, cilê xwe

yê nûye reng bi reng xwe kiribûn, kum û kolosên xwe bi kulîlkan xemilandibûn. Serokên wan **Akko** (Aqo) yê di şerrên berxwedana Êzdîyan (bi texmîna min gilî derheqa şerê li ser Erenza Şêxa da ne E.B.) da şervanekî jêhatî û li wê heremê da zilamekî bi nav û deng bû. Çiqas jî têlên sipî ketibûne li nav porên wî, lê ew hê jî pir ser xwe bû.”

“**Muxtarê gundê Gozelderê**, di tev serokên gund ez teglîfî mala xwe kirim. Dixwest em herin mala wî û nanê wî buxwen. Me jî nikaribû vê daxweza wî ra bigota na. Dema em ber bi gundê wî rê ketin gelek komên sîyarî û peya dihatin pêşya me, destê min radimûsan.”

“Koma me çiqas diçû mezin dibû. Evdên wan gundên li ser rîya me, cilên xwe yê şayan xwe kiribûn, derketibûn li ser xwenyan, hineka jî pez tanîn û ber pîyê hespê min da serjê dikirin.”

“Dema em gîhîştine hewşa mala Akko, jin û mêran bi dengê lîlandinê. Hemû neferên mala Beg derketibûn ber dêrî. Çaxê min kir ji hespê peya bim dayka wî xwest bi xwe alikarya min bike. Em derbazî avayikî paqij bûn. Li wur da paqijaya xwenyên Êzdîyan û jîyana wan dahat xanê. Ez û mezinên bi min ra li ser xalîçên reng bi reng rûniştin. Pey me ra çend feqîr ji gundên dorê hatin. Cilê wan, terîbûn û tûrbanên wan reş û sor bûn. Ustîyê yekî da zincîrek hebû. Wî digot, ku ew zincîra ya mirovên Xwedê dayî ye. Paşê gelek begên wê heremê qelfên sîyar û peyayên xwe va hatin û li me civyan. Qewal Ûsiv dîsa mesela xwe ji wan ra bi temamî dubare kir. Pey xwerina goştê berxan, birinc, şîrnayî û tiryê wê heremê ra, anîn xalîçeke bi destan çêkirî dîyarî min kirin.”

“Dû ra em tevî feqîr û komek sîyarên meznên gundê Gozelderê ji gund derketin. Rêva birrek sîyarên Êzdî û Xaçparêzên yakûbî jî hatin gîhîştin me. Zilamê pêşya wan: Nemo cilê ji şîfonê Hindistanê û qapûtekî pir baha lê bû. Ew begê Kurd muxtarê gundê xaçparêzan bû. Li dora wî mîteranek û gelek keşe

hebûn. Heta em gîhîştine gundê Kûşayê sîyaran bi hevra cirîd kirin. Piranya binelyên wî gundî xwe bi cilên spî xemilandibûn. Pîreka ava sar û dewê cemidî li nav me digerlandin. Gelek evd derketibûn û li ser xanya kom bûbûn. Wan jî dixwestin, ku ez peya bim û li wan bivim mêvan. Lê dema me ya rewastandinê tune bû. Min silav da xelqê topbûyî û dû ra em ketine ser rîya ku diçû Ridiwanê.

“Koma me çiqas diçû mezin dibû. Ji gundên wê heremê mirov dihatin û tevî me dibûn. Rê da em rastî sê qewala hatin. Wê demê ew li nav Êzdîyên wê heremê digeryan. Ew kesan mirovên Qewal Êsiv û nasên min bûn..”

“Dema rîya me ji nava çîya derkete deşta rast û em nêzîkî bajarê Ridiwanê bûn, teyê bigota karvanê me ji herbeke serketî vedigere. Komên sîyarî û peya jî gundên der - doran bi kêf dihatin pêşya me. Li ber Ridiwanê, komeke mezin bi def û zurnê em pêşwezî kirin. Ji pey wan komeke Ermenya, bi keşê xwe va dihatin, dû ra jî Yakûbî û hinek xaçparêzên din tevî oldarên xwe dihatin. Heta em gîhîştine li ber derê Nazî çiqas evd Ridiwanê da hebûn, tev derketibûn li ser xanyan û destê xwe me ra dihejandin. Nava wê mûzîk, lîlandin û heyteholê da em gîhîştin mala Nazî.

Nazî meznê Êzdîya yê wê heremê bû. Dema min lingê xwe avîte zengûya zîn û xwest ji hespê peya bim, du pez li ber pîyê min da serjê kirin.”

“Qasek şûnda mala Nazî bi giregir û pêşikêşên Ridiwanê tije bû. Qewal Êsiv mecbûr ma dîsa besa hewildanê xwe yê Stembolê, besa wan qiraran yê ku mafê Êzdîyan weke yê Musulmanan dipejirînin û Êzdî neçine qulixkirna leşkeryê bike. Wê navberê da me te'şte jî xwer. Min bala xwe da rewşa mala Nazî. Mêvan pir dihatin û diçûn. Min texmîn kir, ku ez li nav xwe jî hazira xwest, ku destûra min bidin ez herim li dêra xaçparêzan û li wur rehetya xwe bivînim, ku paşê karibim çêtir wê heyteholê da

nikarim rehet bibim. Ji boy wê jî min hizûra bi Axê ra şîvê buxum û beşdarî şayan bibim."

"Dêr li pala girekî bû. Li serê gir jî qesra Ridiwanê ya hilşyayî xanê dikir. Ev dêra ji alyê Mîrza axayê meznê Êzdîyan, ji bo xaçparêzên Ermenî hatibû çekirin. Ev nimûneke xweş û barkêşe, ku şaristanyên pêşdaçûyî bivînin, evdên ji ol u milletên cuda ça karin bi tifaq û aza hevra bijîn."

"Nazî ji malbeta serokê Ridiwanê yê dewî ye. Destpêk û dewya serhatya apê wî Mîrza axa (Mîrzikê Zaza. E.B.) mîna serhatya gelek serokên wan gela ne yên, ku Tirkîyayê da ji bo serxwebûnê şerkarî kirine. Gava serfermandarê Osmanyê yê bi nav û deng Reşîd Paşa hucûmî li ser Bakûrê Kurdistanê dike û berê xwe dide Başûr nêzîkî herêma Mîrza axa jî dibe. Mîrza axa xwe dide destê serleşkerê Sutan. Welîyê dewletê Axê ji qesra wî derdixe dewsa wî yekî bi navê Emîn axa datîne. Evê han hê pak li Ridiwanê cî nebûyî jina Axê Êzdîyan, bi destê zorê drevîne. Mîrza axa dewsa dijî wî rahêle çeka, diçe cem Reşîd paşa û dibêjê, ku ew pîreka revandî ne jina wîye, carîke. Dibêjê, bira bawarya te ji min hebe, bira Emîn axa vegere ser karê xwe. Axê Tirk vedigere cîyê xwe. Mîrza axa êrîşê dibe ser wî, wî û du kesên wî ra dike. Heyfa xwe hiltîne."

"Reşîd Paşa hicûmî li ser Ridiwanê dike, lê ji bo wê demê leşkerê dewletê şerê dijî Mîrê Rêwandûzê va mijûl bûn, nikare heremê bike bin bandora xwe. Dema Reşîd Paşa şerê dijî beglikê Kurd da li ser dikeve, Mîrza axa dîsa diçe xwe davêjê. Padşa dîsa Mîrza axa dike serokê wê heremê. Ji pey mirina Reşîd Paşa ra welîkî Tirkî nû tê wê heremê. Ew welîyê nû Mîrza axa teglîfî li cem xwe dike û bi xayîntî dike. Mirovên Axê cinyazê wî tînin û li ber çêr, goristana rojavayê bajêr da vedişêrin."

"Pey ra, li cîyê wî Nazîyê birazyê wî rûdinê Qesra wan wêran bûye û ew jî mîna xulamên xwe di avayên kerpîç da dijî."

“...Ridiwanê ra dibêjin bajar, ji bo ew cîkî mezin ava bûye û wê heremê da xweyê sûkeke pir girînge. Ew wek navenda qezayê jî dihate naskirin. Wur da devedevî heysid avayên ne ewqas cîwan çêkirî hebûn. Bajar li kenerê çemekî mezin e, kîjan dikşe û 5- 6 km wê da digîhîje çemê Tîgrîsê (Dicle). Ew jî ji Dîyarbekirê tê. Binelyê Ridiwanê da dijîn, xêncî sed malê Ermenî û çil-pêncî malê Yakûbî-Kildanî yên din Êzdî ne. Rêvabirê vê heremê yekî Tirke. Ew jî, roja em li wê bûn, ne wur bû.”

“...Qewalên, ku her sal ji alyê Huseyn beg (Mîrê Êzdîyan yê wê demê.E.B.) û Şêx Nasir (Extyarê Mergê. E.B.) tèn şandin, ku li nav Êzdîyan bigerin wê demê hê li Ridiwanê bûn.”

“...Şayî û dîlana wan heta nîvro jî dom kir. Bajêr da tu mal nema bû, ku ji bo xatirê min berx serjê nekira...Ji pey xwerina şîvê ra, li hrwşa Nazî da şayê û dîlanê heta berê sibê dom kirin.”

“...Me serê sibê teştîya xwe li mala Nazî da xwer û tevî komên Êzdîyan ji Ridiwanê derketin.”(18)

Ji bîranînên Aûstîn Hêny Layard tê xanê, ku wê demê Êzdîyan ji bo parastina xwe hêvîke pir mezin dewletên Rojava va girê dane, ku ew zorê bidin hukumdarên Osmanyê, wekî walêt da mafên Êzdîya jî bîn parstin. Ku ew jî karibin, welatê xwe da bi aramî û aşîti bijîn.

Hatîna wî dîplomati demeke dîrokîye usa da pêk dihat, ku Êzdîyan derbine pir giran û bi êş ji alyê dewleta Osmanyê û oldarên kevnepereste, fanatîke musulman da xaribûn. Qira du gundên Êzdîya: DELANA, şerê li ser ERENZA ŞEXAN, peyra hincirandina li ser Êzdîyên Ridiwanê û dora wê, qetlema Mîrê Rêwandûzê (Mîrê Kor) dijî Êzdiyên Laliş û Şengalê, zordaryên Mîrê Botan li dijî Êzdiyên Cizîrê, qelandina êla Şêx Mîrziyê Anqosî...Eva hinek ji wan rêza bûyarên bi xûnin, qetlyamên qirkirna bi seda hezara evdane, derheqa kîjana da pîrî hindikî

melûmetî gîhîştine destê me. Lê çiqas bûyar bûne, ku ji wan agadarî nemane, hatine bîrkin?

Dema em dîroka koçberya Êzdîyan ber bi Ermenistanê din-hêrin, dibînin, ku ew koçberî jî di wan salan da pêk hatye. Wan salan usa jî neyartî dikeve li nav eşîrên Êzîdyên **SÎPKÎ**. Sîpkî eşîreke kurda ya Srhedye here mezin bûye. Evana dibine du para û radibin dijî hev. Para, ku li ser bawarya xweye kevnar dimîne, direvne alyê dewleta Rûs, di qeza Qersê da cî dibin. Qers wê demê di bin bandora dewleta Rûs da bû. *(19)

Pêşekzanê Elmanî leşkeryê, yê bi dereca bilind Hêlmût Fon MOLTKE, ku wê demê Osmaniya ra qulix dikir, bîranînen xwe da wa dinivîse. "Dema Reşît Paşa ji pey gelek êrîşên xweye bi mehan berdewam ra, bajarê Cizîrê kire li bin hukumê xwe, pîranya binelyê wê yê zilam, ewên Êzdî, an jî ew evdên "MELEKÊ NEQENC" dihebandin kuştin, pîrekên wan jî hêşîr girt."(20)

Usane wê demê tevî hincirandin û ji holê rakirina beglikên Kurdan, wêrankirina Kurdistanê dewlwtê dutîretî, nakokî û neyartîya xirabe qirêj kiribû li navberan ol, êl û e'şîrên kurda da jî. Ku yekîti û tifaqa Kurdan çê nebe. Bi destê Kurdan Kurdan bihincirînin...

Qulixçikî Rûs, ku wê demê li dewleta Osmaniya da qulix dikir û rind haj xeystê kurdan hebû dinivîsî : "... qelsaya kurdan ji bêtifaqya wan tê. Tirk jî ji wê bêtifaqya di nav bê hesav eşîrên kurda da heyî, di warê bihêzkirina dewleta xwe da karê dibînin."(21)

Êzdî pir bi coş û germayî **Aûstîn Henry Layard** qebûl dikin. Bawarkî êlên Êzdîxanê, yê wê heremê tev tene pêşya wî. Hatina wî li nava Êzdîyan da dibe mîna cejneke netewî.

Ji bîranînan usa jî dijwar nîne mirov tê derxe, ku di nava pîrsên pilana Layard da, rasthatina di gel Êzdiyan ya here himlî bûye. Eva bi texmîna min tek ji hewaskarya dîplomat-arxîologê

naskirî, ya berbi Êzdîyan nayê, ew hewaskarya Împêratorya Birîtanyayê ye, ku bi destê dîplomate xwe xwestye qewata Êzdîyan, berbirbûna wan berbi wî welatî, bawarya wan e sîyasî bihese.

Tiştêkî barkêş û cîyê fikirandinê ye, ku rêvabirya wî dîplomate payabilind yê wê dewleta mezin û bi hêz qewalekî Êzdîya: qewal Ûsiv dike. Eyane qewal Ûsiv oldarekî Êzdîyan bûye, li nava wê dewlet û civakê da li kîderê êzdîyatî dihat înkarkirin û bi ola dewletê ya fermî: Îslamê qedexekiin. Ewî qewalî nikaribû bêqezayabûna rêwîtya wî jî mîyaserke. Lê gelo çima wî, qulixçîkî dewletêyî derece bilind, li wan dera beled, zanê zimanê înglîsî, yan yekî xwendîyî-zane, yan jî mirovekî xaçparêzî zimana zane xwe ra nekiryê hevalê rê? Çima seva hevaltîya rê qewal Ûsiv bijartîye?

Bi texmîna min ewî ev bijartin bi zanebûn, dîplomasî kirye, ku bikaribe amintîya Êzdîyan dest bîne, bikeve li nav civaka Êzdîyan û rastîya wan bihese.

Eşkere ye, ku Êzdî, bi dewr-zemanan ji ber bîr û bawaryên xwe alyê der-dora da dihatine zêrandin, pelçiqandin, qelandin, mafên wan dihatê bînpêkirin. Fermanên qirkirnê li wan radikirin bi her cûreyî dixwestin Êzdîyan ji holê rakin, hebandina wan bikin mesela qerf û qara, li nava civaka der-dor da wê bawaryê bêrûmet bikin. Bi her cûreyî meydan li Êzdîyan hatibû tengkirin. Astengyên aborî, civakî, sîyasî tevî fermanên qirkirine heta rîya jîyanê jî li Êzdîyan dihatê birin.

Li nav gelê kurd da peyva “**Dîn dijminatî**” heye. Yanê dijminatya navbera civakekê da seva dîn, seva bawaryê. Eva nakokya gele navxweyî ye. Dijminatî û neyartî ji hev ra kişandine ji bo bawaryê. Wekî êzdîtyê, çawa xweykirê nîrx û ruhê kurdîyatyê ji holê rakin dagerkirên olê û civakê kurd rakirine dijî kurdan.

Ne ku tenê li nav kurdên musulmam, lê usan jî li nav biyan-yan da vir-derew bi zanebûn bela kirine, ku giva Êzdî “Melekê ne pak “ dihebînin, Êzdî “Xwedê nas” nînin, “Kafirîn”, “Hera- min”, “Merivkujin” û şer-şiltaxên din. Eva yeka ne tenê bi destê oldar û fanatikên musulman lê usa jî xaçparêzan hatye kirin. Çevê herdu ola jî qelandina Êzdîyatîyê bûye. Lê zora musul- manyê li ser Êzdîyan bi hêztir, zêdetir û xezevtir bûye. Ji bo musulmanyê wê heremê da êzdîyatî çawa hêzeke dijî xwe didî- tin.

Êzdîyan jî, ku xwe ji wê neyartî û êrîşa dere bi hêz biparêzin “Sûreke pola” kişandine dora xwe, zewaca xwe di evdêen olên din ra qedexe kirine, rastîya xwe kesî ra negotine, amintîya xwe bi kesî nanîne, sura ola xwe ne devkî ne jî nivîsar kesekî ne ji dîne xwe ra venekirine, der-dor tev ji xwe ra xêrnexwez dîtine. Çimkî bi çevê xwe dîtine, ku li nav civaka îslamê, ye wê dewrê da kuştina evdekî Êzdî û çivîkekê yek bûye. Ne morala civakê, ne jî hiqûqa dewleta Osmanyê Êzdî parastine. Ji bo van

sedeman civaka Êzdîyan çiqas çûye teng bûye, bûye civake- ke girtî. Mînakeke barkêş bîranînên Layard da heye, ku vê fikira me îzbat dike. Dema ew têne hereme Xerzan, gundê Hemikê, Êzdî amintya xwe ji wan evdên xerîb naynin, naxwezin wan qebûlkin û wê şevê gundê xwe da jî bisitirînin. Lê dema êşkere dibe ku “mêvan ji wanin” carekê va tîn guhestin û derê her malê li ber mêvanan vedibe. Êzdîyan bawarya xwe ji der-doran unda kiribû.

Tê xweyakirin pêwendî di navbera dîplomatê Înglîs û rêva- birên Êzdîyan da hebûne. **Wê demê Mîrê Êzdîxanê Huseyn Beg, Extyarê Mergê (Babê Şêx) ji Şêx Nasir bûye.**

(Di bîranînê xwe da Layard derheqa herda da jî fikireke bi- linde). Wan zanibûne Layardê cara dûdan bê û merivê xwe (Qewal Usiv û hinek navdarên Êzdîyan)şandine Sitembolê pêşya wî.

Huseyn Beg, Mîrê Êzdîxanê

Şêx Nasir : Baba Şêx, Extyarê Mergê

Ji axaftina Qewêl dihar dibe, ku armanca çûyîna wan e bajarê Stembolê ew bûye, ku bi piştgirya dîplomatê Înglîsî payabîlind pirsgirêkên Êzdîyan derxin ber **Sultanê dewleta Osmanyê**. “*Qewal Ûsiv dîsa mecbûr ma behsa hewildanê xwe yê li Stembolê, behsa wan qiraran, ku mafên Êzdîyan weke yê Musulmanan heyê, Êzdî neçîne qulixkirina leşkerya Osmanyê bike...*”

Xelkên feqîr, ku li nav wê zulm-zorê da heyîtya xwe bêçatî didomandin gumana mezin hatina Layard va girê didan.

Wê dewletê da, ji bo parastina mafê xelqê mîna Êzdîyan, tu hewildan nedihatî kirin. Ji bo kuştina evdên Êzdî bawarkî kes nedihate cezakirin. Qulixçî, mafxweyîkirên wê dewletê jî ne tenê mafê Êzdîyan nediparastin, lê serda jî hêlan didane mirovên cahile nezan û dînçiyên fanatîk, ku zordestiyê li Êzdîyan bikin, wana bikujin, moralê civaka gele Musulman jî hîmlî dijî Êzdîyan bû. Em bîranînê wî da van xeta dixûnin: “**Du sal** berê, (sala 1847-an) begekî kurd li nêzîkî bajarê Bîtîsê, sê qewalên Êzdîyan dîkuje. Ew xizmên qewal Ûsiv bûn. Walîyê dewletê: Şerîf Beg jî dest danye li ser dokûmênt û wê fitoyê, ya ku qewala li nav eşîrên Êzdîyên Ermenistanê berv kiribûn...” Qulixçiyên dewletê bi bêqanûnî zar û zêçên Êzdîyan difroşin...”(22)

Dema mirov, halê Kurdistanê, yê wê demê tîne ber çewan û melûmetyê cuda-cuda analîz dike, dibîne, ku ne tenê halê Êzdîyan lê usa jî halê temamyê gelê kurd û gelên walête din, yê sade xirab bû. Dewleta Osmanyê bûbû cîyê kaosê, bêqanûnyê, bêe’daletê, cîyê xezev û zulmê. Rastî jî wê dewleta mezin da kes xweyê serê xwe nî bû.

Li nava wê bêe’daletê da halê Êzdîyan yê teva xiravtir bû, ji bo ew him ji dest dewletê, him jî alyê Musulmanyê da dizêryan.

Aûstîn Hênry Layard melûmetyê pir bi qîmete giranbiha derheqa bajarê Ridiwanê da me ra hîştîye. Dinivîse, ku Ridiwan werekî kevnare, li cîkî fire ava bûye û wê heremê da xweyê sûkeke pir girînge. Ew wek navenda qezayê jî dihat naskirin. Li

wur da devedevî heysid avayên ne wqas cîwan çêkirî hebûn. Bajar li kenerê çemekî mezin bû, kîjan dikşe û 5-6 km wêda digîhîje çemê Tîgrîsê(Diclê). Dicle ji Dîyarbekirê dikşe, tê. Binelyê Ridiwanê, xêncî 100 malên Ermenyan, 40-50 malên Yakûbyan û Kildanyan yê din Êzdi ne.”(23)

Ji nivîsara arxîologê Înglîs tê zanîn, ku qedirê Mîrza axa (Mîrzik) ne ku tenê li nav Êzdiyan lê usa jî li nav Ermenyan û Aşûryên wê heremê da bilind bûye. Çawa, ku me berê jî got wî axê Êzdi qedrê wan gelan û bawarya wan zanibye, fikira zane û gire-girên wan ra hesab rûniştîye, nehîştîye navbera gelên êla wî da xrabî, bêtifaqî çê bibin, heta zarokên xwe jî li cem mamosta-yên Ermenî daye xwendinê. Li nava şewirdarên dîwana wî da xêncî maqûlên Êzdiyan usa jî rîspîyên Ermenîya û Aşûryan hebûne.(24)

Layard dinivîse, ku Mîrê Ridiwanê ewqas qedirê Ermenya zanibûye, ku wan ra li bajarê Ridiwanê da, rex qesra xwe dêr çê kirye. Di nava dîrokê da ev nimûne, ya bi hevra, bi tifaq, aşîfî, dostanî jîyana gel û olên Mêzopotaniye here ronayî û geş e. Arxîologê navdar bi şêkirandin dinivîse:”...ev mînakeke xweş û balkêş e, kû şaristanyên pêşdaçûyî bivînin evdên ji ol û netewên cuda çawa karin bi tifaq û aza bi hevra bijîn.” (25)

Lê çawa lêkolîn îzbat dikin dostanî û biratya gelan, bi aşîfî li kêleka hev berdewamkirna olan, mesheban dewleta Osmanyê, desthilatdar, nijarperest û qewatên xwexatyê, yên qaferî xweş nedihat. Wana her mecal didan kêranîn, ku wê tifaqê biteribînin, gelê sade bi virr-derewan bixapînin, rakin dijî hev, gel bi destê gel bidone qirkirin, nehêlin ew derheqa pirsgirêkên xwe yê restî da bifikirin. **Siyasya “Avê şêlûke, ku di navda bi rehetî masya bigrî “-meşandine.**

Dîroka gelê me, ya dûr û dirêj da mirov kare bi hezara mînaka bîne, çawa serekeşîr û dîndarên kurde fanatîk, nezan , di destê nyarên Kurdistanê, yê civakî û olî da bûne hacet û qetilên

mezin anîne ne tenê serê kurdên Êzdî, Elewî, gelên xaçparêz, lê usa jî serê xelqên kurdê Musulman.

Gelo kêmasya gelê kurde, nezanye, cahiltîye yan ez nizanîm çawa fikira xwe eşkerekim, ku ew karên wan şexsyetan, yên kirêt alyê gel da, netewê da, ne hatye şermezakirin, neletkirin, hela serda jî çiqas ew neqenc bûne, bûne sebebên neheqyan, komkujyan, wêrankirinan, sebebê neyartîya nava eşîran, êlan, sebebê têkçûna serhildanan, eşîrên wan piştgirya wan şexsyetan kirune, kilamên mêranyê, egîtyê avîtine li ser wan, pesnê wan qaçax, xûnrêj, xweyîn û neheqan dane.

Heta îro jî hinek, wa gotî “ zanyar, nivîskar, rewşembîr, xwendevanên “ me piştta wan “serokên” êl û eşîrên xwe digrin, kêleka wan disekinîn û li bin defa wan da direqîsin. Hinek nivîskarên me hê bi çevên oldarîye teng pirsên dîroka gelê kurd lêkolîn dikin.

Li nava dîroka me da hê şil û zaha, terî û ronay, qenc û xirab, reş û sipî ji hev nehatine bijartin. Dîroka me hê nebûye wenyekî safî, wenyekî eşkere yê rastîyê, ku tê da kar û zirara gelê kurd bê xanê. Ders hildan ji dîroka me hê pir dijware. Vê demê jî li nava serok, rêvabirên civak û olên kurda da hesavê şexsyetê neqenc, qafseqet, sextekar, gelfiroş kê mînin. Nivîskar-rewşembirên kurd jî pir caran bi korayî rex wan ra derbaz dibin, culet nakin rastîyê binivîsin, nafîkirin, ku îro ew rastî, gelê me ra ji bo dîtina rîya azayê pir pêwîste...

Dîroka hezaran sala da evî xeysetî zîyaneke pir mezin daye gelê kurd. Û niha jî didê, ji bo nahêle tifaq û yekîtya gel çêbe, li ser rîya azayî û rizgarya wê dibe kelem. Gelek rewşembîr difikirin: “Ez nivîsara xwe da navê filan şexsî bidim, derheqa xeletî û neqencîyê wî da binivîsim gelo mirovê wî, e’şîra wî, peyhatyê wî ji min nexeyîdin?” Eva fikireke şaş e û dijî kara gele. Gerekê her kesayetîk gorî kar û emelê xwe dîrokê da bê bîranîn. Ewê ji bo kara xweyê şexsî, yan seva navê xwe gelê xwe, hebûna wêye

madî û ruhî dîfroşin, ewê dijî gelê xwe dibin hacetê destê dijmin, ewê neheqyê û neyartyê gel ra dikin gotî dîrokê da ça hene usa bêne nîşandayîn...Ku ewled jî dersê ji emelê wan hildin, xweyî ziman, nav û nasnema xwe derên, kirên pêşyên xweye ne qenc newakilînin, navê xwe li bin ala xîret, şerefa gelê xwe da bi serfînyazî û bi keda xwe ye helal binivîsin.

Çawa li nava melûmetyên çavkanyên Ermenyan, usan jî bîranînên A.Layard da navên mala Dewrêşê Dewrêş Nebî, Şêx Qasim, Esabê Cimo û hinekên mayîn derbaz dibin, ku çawa qetlema herd gundên Êzdîyan yê Delan, serê li ser Erenza Şêxa û neyartya navbera kurdên Musulman û Êzdîyên cînar da pêkaniîne.

“Li ser rîya me gundê kurdayî mezin Gonya bû. Gund milkê Şêx Qasim bû. Şêx yek ji wan fanatîka bû,- arxîolog dinivîse,- ku li serê Kurdistanê bûbû bela. Ew bi dijîtya xwe ya himberî Êzdîyan eyan bû. Herema wan da qetil û wêrankirin çê dikir. Kê diket dêst dikuşt. Hicûmkirina wî, ya dewî (li ser Êzdîyan. E.B.) jê ra açixî ne anî. Gelek peyhatyê xwe unda kirin û paşda hate raqatandin.”(26)

A.Layard li mala birazîyê Mîrza axa (Mîrzkê Zaza) dibe mêvan. Wê demê êdî êla Mîrzikê hatibûye hincirandin. Ji nivîsarê tê xanê, ku qewata êlê ya berê êdî ne maby. Ji pey Axê ra birazîyê wî: Nazî li dewsê rûniştîye. Lê Nazî jî ji zordestîya dewletê belengaz bûye. Ew ji qesrê derxistine, mîna xulamekî xwe xanîkî kerpîç da dijî.

Cîyê fikirandinê ye, gelo lawê Mîrzikê yê mezin, an yê jêhatî tune bûne ku birazyê wî dewsê girtîye? Yan dewletê qestî mirovekî ne ewqas jêhatî danye dewsê, ku ew eşîra bi nav û deg, ew malbeta kevn li ser xwe da neyê û ji holê rabe.

Bîranînên Arxîolog da çîrokek jî heye, ku li nava tu çavkanyên vê serbihatyê da tune. Ew çîroke revandina jineke Mîrza axa ye ji alyê quluxçîyê dewletê Emîn axayê Tirk da.

Gelo vê derheqê da Layard şaş nivîsîy, yan pak tê negî-hîştîye, yan bûyar li tev hev kirine?

Bi texmîna min tu menî tune, ku em rastîya nivîsara dîplo-matê Înglîs bawar nekin.

Tê xuyakirin ji pey şerê li ser Erenza Şêxa ra nav û dengê Mîrzik li nava êlên der-dorê da pir bilind dibe. Emîn axa, ku hatibû dewsa wî, dixweze Mîrzikê nuxsan bike, navê wî ra bilî-ze, li nava gel da bêhurmet bike, ji bo wê yekê jî jina wî zore direvîne. Tê texmînkirin, ku çend jinê Axê Êzdî hebûne û wîra dijwar nibîye, wê surê pir girtî û dizîva xweyî bike. Usa bike, ku xêncî çend mirovê nêzîkî wî, kes wê surê nehîsin, ku pîreka re-vandî jina wîye. Di

bêje : "Carya mine..." Wekî usa nîbya Reşît Paşa jî jê bihar nedikir, Emîn axa venedigerya û Mîrzik ew nedikuşt. Usane Axê usa kirye, ku xêncî çend mirovê dora wî kes rastîyê nizanbe. Û usa jî bûyar ji êlê girtî maye. Dibe mirovekî pir nêzîkî Axê ev sura dîplomatê Înglîs ra vekirye. Bi texmîna min Ermenîkî nêzî-kî Axê haj vê surê hebûye û wî jî dizîva Layard ra gotye...

ZARGOTIN

Çevkanîke din, ku melûmetyê derheqa Mîrzikê Zaza û bûyarên dema wî da qewimî gîhandîye me zargotina gelêrîye. Ew stranên dengbêja û çîrok-bîranînin, ku bi zar ji nivşekêî derbazî nivşê pey bûne û usa heta gîhîştine roja îroyîn.

Eşkere ye, ku bi dewr-zemanan xwendin-nivîsar li nav gelê kurd da ji sedemên cûr bi cûr pir kêr bûye. Yên, ku pirî hindikî qelem girtine destê xwe jî h'îmlî oldar û hakim bûne, payê wanî pirê jî bi zimanê ola xwe, yan jî zimanê dewleta hukumdar derheqa wan û pirsên ola xwe da nivîsîne. Carna nav, nasneme û derheqa kurdîtya xwe da jî tu melûmetî dîrokê ra nehîştine. Derheqa bûyarên Kurdistanê da qewimî, çiqas ez zanim, bawarkî ji kurda pir kêr yan kesî tiştekî balkêş bi zimanê kurdî nivîsar ji pey xwe nehîştîye. Ew nivîsarê ku mane jî bi zimanê Erebbî Farizî û Tirkî (Osmanî) ne û bandora olperestîyê wan da bilind e. Belgeyên Dewleta Osmanîyê jî dîroknasya kurdîye eslî ra hê nebûne hîm. Li nav kurdên Êzdî da ew hê xirabtir bûye. Xwendin-nivîsandin li nav civaka Êzdîya da hatibû heramkirin û qedexekirin. Oldar û rêvabirên Êzdîyan ne bi xwe nivîsîne, ne jî rastya xwe bîyanyên, ku xwestine derheqa Êzdîya da binivîsin gotin e. Bi texmîna min di warê wan fikir û tiştên çewte nerast da, ku alyê biyanya da derheqa Êzdîya da hatye nivîsandin rêvabir, oldar û zanên Êzdîyan jî gunekarin. Wana biyanya ra rastya xwe negotye, biyanî jî çûne cem keşîş û oldarên olên din, axa, begên nezan, vana jî çi vir-derew derheqa Êzdîyan da zanibûne wan ra gotine, biyanyan jî usa nivîsye û pêşkêşî xwendevanê xw kirin e.

Bi texmîna min, di dema Şîxadî heta dema Şêx Hesên jî xwendin-nivîsar li nav Êzdîyan da, xazma Lalişê, li nav oldar û rêvabirên wê civakê da xurt bûye. Eger usa nîbûya helbesvanê wek Şêx Fexirê Adîyan, Pîr Reşê Heran, Xidirê Zênde, Pisê

Cemî pêşda nedhatin. Paşê zor û astengyên der doran, ferman û êrîşên olên din Êzdî mecbûr kirine ji bo parastina ola xwe wê gava malwêran bavêjin.

Ji alyê olên din va êrîşên li ser Êzdîyan û êzdîtayê ne tenê yên zordaryê, fermanên qirkirin, kuştin û talankirinê bûne usa jî êrîş ji alyê zanyarya olê, pirs û pirsgirêkên dîndaryê va bûne. Di dest Musulmanan da tamamya qewata zanyarya dewletên Rojava, ya desthilatdar, bi hezaran zanîngeh û medresên dîndareyê, zaneyên olê yê gewre, rewşembîr, nivskar, ordîya oldaran, gelê fanatîk, bi milyona mizgeft, medrese û hicra... Civaka êzdîtayê jî, bi wê hêza xwe, ya biçûk, bi mecalên xweye zanyaryêye kêr, dîndarên nexwendîye, cahil, û zordarya dijwer nikaribûye bersîva wê êrîşa zanyarên ola Îslamê bidin, ne jî mîna gelên xaçparêz, pişta wane xurt ya zanyarya olê ji derva hebûye, ku xwe bikaribe ji êrîşên oldarên Îslamê biparêze.

Ev êrîşa zanyaryê dijî êzdîyatyê çeka here mezin û xeter bûye. Bi texmîna min, wekî bikaribin xwe ji wê lêyê biparêzin û xelqên Êzdî ji wan êrîşan agahdar nebin xwendin-nivîsar li Êzdîyan heram kirine.

Heramkirina xwendin-nivîsandinê ji mirîdên sade girtî heta rêvabir û oldarên wê civakê, yê berpirsyar, bûye sebebê bîngehîn, ku tamamya civaka êzdîtayê bikeve li nav terî û nezanya dewranên dirêj. Ji rûyê wê yekê da tamamya dîroka ola Êzdîyan, ya berî Şîxadî hatye bîrkirin. Pirtûkên li ser dîndarya êzdîtayê unda bûne, gelek qewl, beyt, qasîde, çîrok, duea, dirozge, xizêmok ku alyê şayîr û zaneyên dema Şîxadî û berî wî da hati-bûne efirandin hatin bîrkirin, gelek jî ji bo orgînalala wan ya nivîsar tune bûye, ji bîngeha xwe dûr ketine, peyv û fikirên xerîb, heta carna jî yê dijî wê bawaryê ketine li nav wan.

Eger rêvabirya Êzdîyan yên civakî û olî xwendî bûna û bi hevra (Mala Mîra, Bavê Şêx û Civata ruhanî) her deh sala carê hema 10-15 rûpel, ji bûyarên dema xwe, yê berbiçev, ku emrê

Êzdîyan da qewimî binivîsyana û ji pey xwe bihîştana, niha dikire heta 1000 rûpelî. Ew nivîsar, ne ku seva dîroka Krdên êzdî lê ya temamya Kurd û Kurdistanê wê bibya bingeheke dewlemend. Lê mixabin kal-bavên me ew mîrat ji mera nehîştîye... Raste dîrok kal-bavên Êzdîya ra rem nîbûye, gelek rêvabir ji bo bawarya xwe hatine qetilkirin, qetlemên xezev li ser xelqê da anîne, lê tişt hene borcin, borcê rêvabiryê ne... Eger rêvabirî, serokî, mezinê gelî, gotî çî hal jî dor te çê bive borcê xwe himber gelê xwe, himber dîrokê biqedînî... Tu tiştê mezin, hêja û bi nirx rehet çê nabin... Heta niha jî rêvabir û oldarên Êzdîyan ji wî xeysetê malwêran dest nakşînine, îro jî nikarin dema nû ra gava bavêjin, ku wa berdewam be, ez bawarim wê nikaribin Êzdîyan rêva bivin, pêşengya wan bikin...

Bi texmîna min ji alyê Êzdîya va heramkirina xwendin-nivîsandinê bandora xwe li ser temamya gelê kurd jî hîştîye. Bi fermana, bi rezadilyê yan berjewardîyan, êlên kurda yên biçûk û mezin, ku berê li ser bawarya êzdîyatyê bûne welgeryane ser dînê îslamê. Ez bawarim ew êlana ji pey qulibandinê ra jî demeke pir dirêj ji bawaryên êzdîyatyê xilaz nebûne û zû xwe kitêb-deftera negirtine. Gelek mînak hene ku hinek êlên Kurdan ku bawarkî 150-200 sal e qulubîne, lê dîsa gelek xisûsyên kuka xwe xweyî dikin.

Çi bikin, bixwezin, nexwezin kal bava ev mîrat, ev welat, ev dîrok û ev halê dijwar ji me ra hîştine.

Berovajî vê zargotina kurda ya gelêrî xizna bê ser û bine, dewlemendîke pir mezine. Kal-bavan zargotineke rengîn, baxçekî ruhî, yê pir cûre, durr û cewahirên nemir ji pey xwe hîştine. Dengbêj, çîrokbêjan, mirovên sade ew xizne sal bi sal dewlemend kirine, pêşda birine, xweyî kirine. Odên gundan yên terî bûne dibistanên perwerdekirinê, xweyîkirina nirxên miletyê, zanîngehên gelê sade. Bi bawarya min, terya wan odan, bi de-

wrana gelê me ra bûye ronayî, bi wê ronayê jî gelek dûrr û cewahirên zargotina me hatine parastin, çîrokên derheqa bûyarên Kurdistanê da bûyî hatine xweyîkirin, axaftina kurdî bi reng û ewazan xemilîye, ziman dewlemend û şîrin bûye. Ruhê gelê me bûye destanên nemir, durr û cewahirên giranbiha. Derheqa gelek bûyarên giring da stiran û çîrok mane. Dîroka me li nava wan stiran, çîrok, destana da veşartîye. Zargotina me kanîke usa ne, ku tu caran namîçiqe. Gelê me efrandare. Gelên cînar çiqas jî ji xizna zargotina me dibin, lê dîsa jî ew tije dimîne.

Bûyarên, ku emrê gel da qewimîne ji alyê dengbêja da bûne stiran, çîrokbêja jî oda da ew civatê ra gilî kirine. Emirê wan stiranên şureta dengbêja va girêdaye. Stiranên, ku alyê dengbêjên xurt va efrîne zû nayên bîrkirin. Ew ewleda ra dimînin. Nivşek wê derbazî nivşa nû dike. Lê stiranên zeyîf zû têne bîrkirin.

Derheqa bûyarên vê pirtûkê da ten analîz kirin gelek stiran, bûyar-çîrok li nav gel da hatine parastin. Di bin destê me da ev çevkanyên zargotinî hene:

-stiranên li ser komkujya herd gundên Êzdiyan: Dela.

-stiranên li ser berxwedana Erenza şêxan û Ridiwanê.

-çîrok-bîranînên, ku ji devê dengbêj-çîrokbêjan hatine nivîsar.

Stirana “Şerê Delanê”, ku ji kasêteke dengê dengbêj Xelîlê Berfê hatiye nivîsar, bi texmîna çîrokbêjan, rîspîyan, zanên serhatya wê bûyarê ya here nêzikî bingeha wê kilamê ye. Bi gotina wan, ew stiran, stiraneke ser bi xweye û stirana qewimandina şerê li ser Erenzê va girêdayî nîne. Stiran bi naverok, miqam, teqil efrandineke zargotina gelêryêye giranbha ye. Dema mirov vê kilamê dibîhî tê bêjî temamyê sifetê wê qetlema şipûk tê li ber çevê mirov... Gund dişewitin, xûna evda dikşe, axîn û nalîn e, ferman û talan e, hewar-gazîya *evdan* e. Peyv,

cimle û gotinên dilêş di pey hev tîn, rê nadine hev, guhdara dikine li nav halekî dilşewat.

Ewazên tebyetî, yê xweş têkista kilamê hemêz dikin, jêra di-bin ruh û hêz, kel û alav dila digre.

Meriv ji jêra olê dîn bûne, qalibê xwe yê îsanetîyê derketine, bûne teva, weş, serya jê dikin, jin, zar, kal, pîra bi şûra, rima, nîza dikujin, meyt raxistîne, ava çemê Dela (Ridiwanê) bi xûnê, bi qetilê dikşe...

*Serê Êzdîyan jê kirin, laşên wana
Bi ava çemê Ridiwanê da berdane.*

Sitiran hewar û gazîye. Hewara evdên bê sûc û gune ji bo jî-yanê. Hewara xwe kê dadixin, kes hewara wan nayê. "Eskerê Dewrêş Nebî girane" li ber tu tiştî nakeve, qewata wan nagîhîjê, ku jê ra şerkin, xwe biparêzin, xwe xilazkin. Kes jî hewara wan nayê. Kes wan ji wê neheqyê naparêze. Heta qewm-pismam jî dûrva li wê qetlemê mêze dikin, nêzîk nabin. Nelet bêtifaqyê û bêkaryê ra, nelet bêîsafyê û bêvîjdanyê ra...

*Ecêba mezin di dinê da ew ecêbe,
Çawa xwerzî jî hewara xala nayên, lawo, lawo.*

Êrîşkar, tenê ji bo kuştina "kafira" nehatine, hatine talan kin, wêran kin, xirav kin...Kilamê da tê gotin "Dest ji malê dinê berdin".Yan nekevne pey hebûna xwe, serê xwe xilazkin...

*Lê, lê Rewşê mala bavê şewitîyê, Delane,
De hûnê dev ji malê dinê berdin
Malê dinê hemû qirêja destane.*

Ji naveroka stiranê jî xweyaye, ku yê êrîş birine li ser gundên Dela hîmlî dîndar bûne, şerê dîn dijminatîyê bûye. Gelê kurdî sade kêmtêvî van birakujya bûne, ewê tev jî bûne ji alyê dinperesta va, oldarên sextekar va hatine xapandin. Şerê bêfikir û bêmenî bûye, ji ber wê yekê jî ew dengbêjê ev kilama efirandîye, bi zanebûn, ev şerê navbera kurda da himberî şerê ga, nêrî û beranan kirye:

*Şerê sofyên Musulmanan
Û feqîrên Êzdîyan,
Lê dayê, xortên Niqîbyan û
Dewrêşê mala Dewrêş begê
Xweştire ji şerê ga û beranan...*

Ga û beran jî nizanin seva çi şerê dîkin, evd çima wan berî hev didin? Dijmin ra yek bûye sêr da kê tê kuştin, ji kê alî tîn kuştin. Wan ra ya sereke ew bûe ku kurd hev biqelînin, bêqewat û bê tifaq bin. Şerê hev da bikevin, guh nedine pîrsgirêkên xweye miletyê.

Sitirana, ku Salihê Kevirbirî ji devê dengbêj Salihê Qubînî girtîye xetên wa hene:

*Kino dibê Emo lawo Delan e
Ji kula dilê min ra xweş Delan e
Min dît birek mele derketin
Ji alyê gelyê Botane
Her yekî birek feqîyên wan li pey wane
Bi hev ra qîrîn û selawet dane
Şirkekî tivingan li me dane
Dibên li ber eynî Mehemed Selewat
Îro me anî qira Êzdîxan e.*

Ev xeta carek dîn jî didine kivrê ku dijîtya olê û dîndarên fanatik bi dewrana mala gelê kurd xirav kirine û heta niha jî nahêlin yekîtya Kurda çêbe, Kurd qencî-xiravya xwe bihesin, dost û neyarên xwe naskin.

Kilam bi hevokeke pir barkêş xilaz dibe, dibê:

Ezê xwe heramkim ax û ava vî welatî, lawo...

Dengbêj ev fikira 160-170 sal berê gotye... Kurdistana Bakûr da, ku wê demê Kurdên êzdî pir bûn, van salên dewyê pir kêr bûn. Yên mayî jî ji dest zor û zolma der û hundur welatê kal -bavên xwe terikandin, têda ne man... Cîyê fikirandinê ye, gerekê em, kurd baş bifikirin rûyê bêtifaqyê sibê jî kurd tev ji dest gênosîda reş û sipî welatê xwe da nemînin...

Dijwer nîne mirov tê derxe, ku kilamê da rêz hatine li hev xistin, peyv hatine guhestin, cîyê malika hatye guhertin û hîvd, lê bi tomerî kilamê qîmetê xweyî bedewetîyê unda nekiryê, efirandineke hêja ye, li nav kilamên kurdaye gelêrîye dîrokî da.

Sitirana dîn ya "Şerê Erenzê" li ser bûyarên Ridiwanê (Erenza şêxa) ye. Ev kilama li ser zimanê herd jinê Hesabê Cibo hatye gotin. Dewrêşê mala Dewrêş Nebî ji pey qelandina her du gundê Êzdîyan: Dela Paşo û Dela Qaşo ra berê xwe dide êla Êzdîyan, ya here bi xurt û bi hêz: êla Mîrzikê Zaza. Rind zani-bûye şikêndina vê êlê pelçiqandina temamyê êlên Êzdîyên Xaltya ne. Bi leşkerekî giran (30 hezar) bi serokatya xweşmêrekî mîna Hesabê Cibo tîn li ser "Ridiwana bavê Temo."

*Hesabê Cibo hatye ji kela Rimêlê,
Bi tevî koma Şêxên Ereban û eskeran,
Eynikê, Eyndwarê, Eynkafê, Eynberanê
Ciqas hecî, sofyên Xerzan, Xiya û Bekiran,
Hemû anye bi xweran...*

Yan:

*Hesbê Cibo ji kela Rimêlê
Koma şêxê Ereban anîye bi xwe re,
Bi tevî eskerê Eynikê, Eyindarê, Eynkafê, Eynberanê,
Bi hecîyê Xerza va, bi sofiyê Xiya û Bekiran,
Hemî anîne bi xweran...*

Yan cîkî din wa tê gotin:

*Go: Hesab axa rabû bi giranî,
Esker ji Mazîkê, ji Mazêayê,
Ji Qewînê, çîyayên jorîn xwe ra anî
Avîte ser Ridiwana Bavê Temo: Mîrzîkê Zaza...*

Ji van her sê perça em divînin, ku ew malke vê stiranê ne, lê ji alyê her dengbêjekî va hatye guhestin. Naverok, fikir maye, lê peyv û hevok li hev xistine. Gelek caran dengbêj pir bêxem û nezan, bê cawdarî û xemxurî nêzîkî kilamê gelêrî dibin, bêyî rind mih'andin, ezber kirina wan kilama dibêjin, kilamê ji bingehê, orgînalê dûr dixin û ji bo orgînal jî bi nivîsar tune, zîyanê didine kilamê. Car heye dengbêj gor civakê bi zanebûn stiranê da guhertina dikê, eva êdî naveroka bûyarên dîrokî jî li hev dixê, stiran êdî qîmetê xweyî dîrokî jî unda dike.

Di kilama, ku ji stirana dengbêj Salihê Qubînî hatye gotin xetîne wa hene:

*Emo lawo Delan e,
Ji kula dilê min ra xweş Delan e,
Li pêşya malê me şer e
Li paşya malê me ferman e
Fermana me ne ji cem Sultan e
Fermana me ji cem Dewrêş Nebî
Şêxê Têlanê, şêxê çirdika ne ban û kane.*

Ji van hevokên kilamê tê zanîn, ku dewleta Osmanyê û nav cihana Musulmanyê da civaka Êzdîyan ketibû halekî bê mafye û neheqyêyî usan, ku heta ŞÊXEKÎ musulmana jî karibû fermana wan rakira, bibûya sebebê komkujya evdan, wêrankirina şenan û bê ceza bima, hela di serda jî, carna li ser wê “mêrxwe-sî û egîtya wî” kilamên mêranyê dengbêjan çêkirana û pesnê wî bidana. Lê vira tiştek heye ku dengbêja negotye...eger dewleta Osmanyê da mafên Êzdîyan bihatana parastin kes nikaribû li ser Êzdîyan da biçûya...Usane, herge Dewrêş Nebî êrîş brye li ser Êzdîyan dîsa bi gotin û piştgirya deshilatdarên dewletê bûye...

Xulese, Dewrêşê mala Dewrêş Nebî bi qewateke mezin "...şêxê Ereban, leşkerê Osmanyê, olperestên fanatîk li xwe dicivîne bi qetil û qanê dajo li ser Kurdên êzdî, ku ji bo "axret û îmana" xwe wan biqrlîne...Ez usa jî tê nagîhîjim bi xûna zarok, kal û pîran, evdên bê sûc û gune ew çî ole, ku derê Buhuştê van evdên qetil ra vedike?

Vê carê Êzdî bi temamya hêza xwe tev gelên wê heremêye din yê ne Musulman radibn dijî fermana Dewrêşê mala Dwrêş Nebî. Melûmetyên heyî, ku gîhîştine me derheqa mezinaya wî şerî da dibêjin. Qewatên Dewrêş Nebî 30 hwarzar bûne. Ev hejmareke pir mezine û meremê wê hêza gewre wêrankirin, qetilkirina wê herema Xaltîya bûye.

Qewatên Êzdîyan 10 hezar bûne, yanê sê cara ji hêzên Dewrêş Nebî kêmtir. Çiqas jî Hesabê Cibo xweşmêr û zirîkirî bûye. Vî şerê heqî û neheqyê da heqî li ser dikeve. Herd jinên Hesabê Cibo li ser laşê zilamê xwe digrîn û dibêjin:

*Edlayê digot: Nûrê, xweya minê,
Hsabo Ronî, ne mon got wa meke,
Tu ji xeberê sofî û feqî û meleyê ber ava Bota meke,
Neçe şerê Erenza Şêxa,*

*Ridiwana bavê Temo: Mîrzikê Zaza,
Serê giregirên Êzdîyan,
Yê Mîrzikê Zaza, Keleşê Çelo, Geşhemê Giro,
Êganê Meyro, Miçoyê mala Şêx Îsayê ne heneke...*

Vê kilamê da, tê bêjî, îcar dengê egîtên Êzdîyan yê altindar bilind tê: “Emê bikin, heft roj û heft şeva aşê Sipî û aşê Ridiwanê li ber xûna sofî, feqî û melê ava Botan reş bigere.”

Kê ev kîn û rika dîndijminatîyê, neyartîyê li nav Kurda da ewqas xurt kirye? Çima Kurd dixwezin aş bi xûna Kurda bigerin, yan çima dixwezin Kurdê Êzdî kokbirkin? Ev çi je’re ketye li nav dil û mejûyê Kurdan? Kê ew jer û kîn kirye?

Vî şerî da koka kurda tê. Çawa çîrokê da tê gotin ji 30 hezar êrşkaran teka-tûka xilaz dibin. Ji çekdarên Êzdîya jî kuştî hindik nî bûne. Usane bi gotina gotya tek wî şerî da weke 20-25 hezar kurd hatine qirê...Gelo ji vê komkujyê kê karê dikevin? Kurdê êzdî? Kurdê musulma? Yan neyarên wan?

Kê çû Buhuştê? Kê dojê da ma? Kê ew şerê “Nêrî û beranan” dûr va mêze kir û li ser cahilya Kurda kenya?

Paşê, ji dîrokê eyane leşkerê Osmanyê bi serokatya Reşît paşayê xûnxur (paşê Hefîz paşa) bi şûr ketine Kurditanê, êdî nenhêrîn kêye Musulman, kêye Êzdî, kêye li ser dînê wanî “heq”, kêye “kafir”, herd alî jî bi devê şûrekî birîn. Ji wan ra ya sereke Kurd bû, Musulman jî, Êzdî jî ji wan ra dijmin bûn...

Ev sitirana jî bi naverok, teqil, ewaz, dîdem û bedewya xwe nimûneke zargotina kurda ya glêriye giranbiha ye. Li nava dewrana da ev stiran jî hatye guhestin, her stiranbêjekî bi gorî xwe stiraye. Tê bêjî fikira kesî ra jî derbaz nabye bikeve pey bingeha stiranê, hevekî xwe ra lêkolîn bike, çika kilama, ku ew distire çiyê rast, çiyê şaş? Çiyê kêma, çiyê zêde?

Me ji çar varyantê vê kilamê malek hildaye û çawa nimûne tînin, ku her dengbêjekî çawa gor xwe kilam guherye:

Vaeîyanta yekê:

Rindê digo: Heznayê

Erenza Şêxan bişewite bi darê mezî,

Erenza xopan bişewite bi darê mezî,

Emê bala xwe bidinê,

Li Erenza Şêxan, li Ridiwana bavê Temo,

Bû hewar qîr û gazî...

(Ji kilama ŞERÊ ERENZÊ, stiranbêj Xelîlê Berfê).

Variyanta duda:

Min go: Erenza Şêxa darê mezî,

Erenza Şêxa darê mezî,

Ridiwana bavê Temo dibe hewar û qîrîn û gazî,

Kesê Ridieana bavê Temo derdikeve,

Şûrê wî, ser milê wî rût û tezi,

Wele dikuştin xal û xwerzî, ap û birazî, dayê,

Daye, lê dayê, lê dayê...

(Ji kilameke dengbêj ne dîhar).

Varyanta sisya.

Esabo Ronî ezê Erenza Şêxa diketim bi darê mezî,

Min dît suyarê Êzdîxanê derketine

Muxara qûçika, suyarên bi hespê sayî,

Kumê wana li serê wan da,

Şûrê wana li destê wan da rût û tezi,

Sond xwerine bi beyraqa Êzî, bi navê Tawisî Melek,

*Meyê kuştîye Mihê û Cihê, me heftê timm kirye
Ji xal û xwerzî, am û birazî...
Lê dayê, lê dayê...*

(Ji kilama bi stirana Hemzoyê Xalit).

Varîyanta çara:

*Edlayê digot: Hesabo Erenza Şêxa bi şewite
Bi dara mezî,
Min dî li Ridiwana bavê Temo,
Bavê Memed û Mistê bû hewar û qîr û gazî,
Ezê bi qûçika hafê Ridiwanê ketim
Selefek sîwarê Qizila, birek sîwarê Niqîba
Û xortên Êzdîyan, hemî sîwerin,
Şûrê wan li ser milê wanin rût û tezî,
Derbekê lê dane li Hesê Cibo, li apê lawika,
Li Mihê, li Cihê, ji azbeta bavê min,
Qelandine tovê xal û xwerzî, belê am û birazî.
Lo lo wî, lo lo wî, lo lo...*

(Ji kilama bi stirana hozan Aydîn Ronak).

Ji van her çar malika tê xanê, ku teqla kilamê, naverok, ewaz mane, lê hinek hevok, peyv hatine guhestin, navê şexsa zêde û kêmbûne, hinek nav ji kilamê din hatine ketine li nav kilamê. Mesele navê “bavê Memed û Mistê” em bawarin ji kilama “Keleşê Çilo”ye..

Guhestin, şaşî û lihevketinê wa bawarkî her varyanteke kilama da jî hene. Xêncî stirana “Miçoyê Şêx Îsa”, ku me vê pirtûkê da anye, yê din li hevketnê her du stiranên jorgotî ne. Yan herd stiran kirine yek. Nav van da jî stiranbêja gorî xwe ciyê

xeta û hevoka, peyva, nava guhestine, gelek tiştên ne pêwîst kirinê, carna xwestine fikrê jî biguhêzin.

Kilama “Miçoyê Şêx Îsa” bi texmîna min, ji pey wan bûyarên dîrokî ra gelek dereng ji alyê dengbêjên Êzdîyên Ermenistanê va hatye efrandin. Dengbêjê ev stirana efrandîye jî derheqa bûyara da pak nizanbîye. Ji bo naveroka kilanê ji her alya va dûrî bûyara ne. Li radîoya Yêrêvanê da Dengbêj Reşîdê Baso ev kilam distira. Şerê Dela, yê Erenzê û bûyarên Şêx Mîrza, Şêxê êla Anqosya va girêdayî, tev li hev kirine. Eyane, ku Miçoyê Şêx Îsa mêrxwesekî êla Qizilya (Mîrzikê Zaza) bûye, şerê li ser Erenzê da mêranîke xurt kirye û di şêr da derheqa kuştina wî da tu gilî nayê gotin..Tu cîya nayê bîranîn, ku Miço wî şerî da bîrîndar bûye, yan haye kuştin.

Dibe Miçoyê Şêx Îsa (yan jî yekî bi wî navî) tevî serê li ser êla Anqosya jî bûye û li wur hatye kuştin? Melûmetyê usan li dest me da nînin, ez jî ji wê yekê ne bawarim.

Navê Keşîş Polo jî anîne kirine li nav vê kilamê. Ji mera eyane, ku Keşîş Polo serok û mêrxaswkî Ermenya ye, yê herema Ridiwanê, kîjanî jî di şerê Erenza Şêxa da dijî qewatên Dewrêş Nebî bi mêranî şer kirye, tu helaqetyê wî û êla Anqosya tev tune. Hela pîrse, gelo bûyarên Şêx Mîrza va girêdayî di wan sala da qewimîne yan na?

Tê bîra min, dema ev kilam radyoya Yêrêvanê da dihate nivîsandin, hinek hevok û peyv jê hatin guhestin. Peyva “Musulman” kirin “Romî”

Tu girêdana qîra gundên Dela qirkrina êla Anqosya ra tune. Ew gunda ji êla Niqîba bûne.

Ev kilama jî efrandineke gelêriye bi qîmete, lê ji alyê dîrokî va dûrî naveroka bûyarên rastî ye û ji bo analîzkirina bûyaran nikare bive belgeyekî pêwîst.

Xêncî stiranan, ev bûyaran bi cûrê çîroka jî di bîra gel da mane û nava civaka da tim tên bîranîn..Çîrokên derheqa wan bûyara da ketine destê me evin:

-Çîroka, ku çevkanyên zargotina Ermenya da hela sala 1852-a hatye nivîsar û xweyîkirin.

-Çîrok-bîranînên, ku ji devê Kurdên êzdî hatine nivîsar. Ya dengbêjê hizkirî Aydîn Ronak, ku kovara ROJ da hatîye weşandin. Bîranînê Hemzoyê Xalit û Elî Qecer.

-Çîrok, ku ji dengbêjê welêt, yê bi nav û deng Salihê Qubînî hatye nivîsar.

Hinek sitiran û çîrokan da bi texmîna min nerastyê dîrokî jî hene. Sitirana ŞERÊ DELA da, ku dengbêj Gêncoyê Temo gotye xetê wa hene:

*Emo dibê, Kino lo lawo,
Qaso bav û birao,
Ezê bi Delana Paşo diketim bi karkore,
Mala bavê min da, wey li min me'rimê ore – ore,
Ezê ne ketime ber kuştina Firatê Gûlo,
Miçoyê mala Şêx Mîrzayê,
Îskanê Zoro, bavê fariz axê,
Ezê diketim ber wê yekê, îro serê sê rojan
Laşê Firatê Gûlo, Mçoyê mala **Şêx Mîrzayê**
Li xopanê çemê Dela mane neveşartî...*

Kilamê da eyan dibe, ku Firatê Gûlo, Miçoyê mala Şêx Mîrzayê (Şêx Îsa bi şaşî bûye Şêx Mîrza), Îskanê Zoro, bavê Fariz axê li şerê Dela da hatine kuştin. Me ra ji kilama û çîroka eyane ku ev şexsên jorgotî tevî şerê Dela nebûne. Ew mêrxwesên şerê Erenza Şêxa ne û di şêr da derheqa kuştina wan da tu delîl tune-ne.

Navê Îskanê Zoro, bavê Fariz axê tu kilamê û çîrokê da tune, hela li bîranîna Êzdiyên Xaltya da rind maye, ku Mala Zoro axa, xwe dabûne li “serê girê Qereçiyê”, neketine nav şêr, he-wara Dela neçûne. Usane dengbêja ev xet bi xeletî zêde kirine, giva xwestine, sitiran bi hêz be û li mala Zoro axa jî xweş bê.

Ev nerastî usan jî di kilama ŞERÊ XALTA da heye, kîjan sala 1943 an kovara HEWAR da çap bûye. Vira dewsa navê Îskanê Zoro, Bişarê Zoro ye. Usane şaşi ne ya dengbêj Gêncoyê Temo ye, dengbêjê berî wî ew guhestin kirine sitiranê.

Li vê kilamê da xetêke wa jî heye : “Dengê tivinga li ser peyayê mala bavê min da, wey lê min merimê ore – ore...” Tê texmînkirin, ku ev xeta jî ji kilameke Kurda yeke din, ya mê-ranyê hatiye hildan û kirine li nav vê kilamê. Wê demê şer, hîmlî bi şûr û rîman bûye. Kilama da jî usa tê gotin: “şûrên wan e destê wan da rût û tezi”, yan jî : “Rîma li destê Geşhemê Gî-ro, Êganê Meyro...Keleşê Çelo bîst û pênc movike...”

Kilama Salihê Qubînî da tê gotin, ku:

*Derbekê lê dane bejin û bala Mîrzikê Zaza,
Qelenderê tovê Êzdixanê...*

Çîrokê da jî wa hatiye nivîsar : “Mîrzikê Zaza jî wî şerî da tê kuştin “. Çawa me jorê jî got, çevkanyên dîrokî jî usa didin îzbatkirin, ku Mîrzikê Zaza şerê Erenzê da nehatyeyê kuştin, weke deh-panzde sal pey ra, dîsa bi cûrekî tiragîk, bi destê de-wleta Osmanyê jîyana xwe dest dide.

SITIRANÊN GELÊRÎ DERHEQA
KOMKUJYA DELA U ŞERÊ
LI SER ERENZA ŞÊXAN

ŞERÊ ERENZÊ

Rindê digo: Heznayê
Erenza Şêxan bişewite bi darê mazî,
Erenza xopan bişewite bi darê mazî,
Emê bala xwe bidinê,
Li Erenza Şêxan, li Ridiwana bavê Temo
Bû hewar, qir û gazî...

Rindê digo: Edlayê
Erenza Şêxan bişewite bi darê tere
Erenza xopan bişewite bi darê tere,
Hesabê Cibo hatîye ji kela Rimêlê,
Bi tevî koma Şêxên Ereban û eskeran,
Eynikê, Eyndwarê, Eynkafê, Eynberanê,
Çiqas hecî, sofyên Xerzan, Xiya û Bekiran
Hemû anîne bi xwe ran.

Min dît Miçoyê mala Şêxo
Li Êganê Meyro,
Li Keleşê Çilo,
Li Şêx Hemê Seyro,
Li Gêçanê Gîro,
Li peyayên Niqîban,
Li xortên Qizilan, Êzdîyan dikire gazî û digo:
"Bav û biran, hûnê mêr çêbin, destê xwe xweş hilînin."

*Êganê Meyro li egît û xweşmêran dikire gazî û digo:
Ezê bi beyraqa Êzî kim
Herge Xwedê û Sultan Êzdî îro bi mera dest hilîne,
Emê bikin, heft roj û heft şevan aşê Spî û aşê Ridiwanê
Bi ber xûna reş bigerin.*

*Edlanê digo:
Hesabo hane, sed û bîst car bi min hane.
Ne min tera go: neçe şerê Erenza Şêxan.
Ezê bi hefa qûçikên Ridiwanê diketim,
Wa qeslek ji siyarên Qizilan, peyayê Niqîbyan
Serê dizgînê reşbozan ajotîne qûçikên Ridiwanê
Li ser milê wan şûrê rût û tezî,
Digotin: Derbekê dane li Hesabê Cibo,
Li apê lawikan, li Cihê û li Mihê,
Qelandîne tovên xal-xwerzî, birazî-apane.*

(Têkista vê stiranê ji ber debgê Xelîlê Berfê, ku kasêtekê da hatibû gotin, hatîye nivîsar. Binhêre Kemal Tolam “Hebûn û tinebûna Êzdîyan...” 2000 s. rû.-45.)

ŞERÊ ERENZÊ Û KELA RIDIWANÊ

*Edlayê dibê: “Nûrê xweya minê,
Bes ser min bike hêle h êle,
Tu rabe serê xwe bişo
Û porê xwe berde têl bi têle,
Esabê Cibo çûye sefera welatê Xaltîya,
Kela Ridiwanê û Erenza Şêxa,*

Şerê Gêş Hemê Gîro, Êganê Meyro, Erfüyê Qizilî,
Miçoyê mala Şêx û Keleşê Çelo,
De bila ne bi xêr û ne silametî vegere malê
Xwe jêre bike bermalîyeke nû helêle.

Edlayê digot: Esabo Ronî hanê neke,
Tu yê bi xebera sofî, mele û feqê
Ber ava Bota neke,
Şerê Gêş Hemê Gîro, Êganê Meyro, Erfüyê Qizilî,
Miçoyê mala Şêx û Keleşê Çelo,
Şerê Êzdîxanê ne heneke.

Ezê bi hefa Erenza Şêxan diketim bi darê mezî,
Min dît bire sîwarê Êzdîyan sîwrin
Li hespên boze sayî,
Kumên wane li serê wan de
Şûrên wane bi destên wan de rût û tezi,
Sê şade û şûdê Miçoyê mala Şêx hene,
Ewî sê denga gazî dike li giregirê Êzdîxanê :
Geş Hemê Gîro, Êganê Meyro,
Erfoyê Qizilî û Keleşê Çelo,
Ezê bi navê Tawisî Melek kim,
Minê heftê tamam kirye,
Minê kuştîye Mihê û Cihê,
Xal û xwerzî, am û birazî.

Ezê bi hefa Erenza Şêxan diketim bi darê tere,
Rima li destê Geş Hemê Gîro, Êganê Meyro,
Erfoyê Qizilî, Miçoyê mala Şêx û Keleşê Çelo
Bîst û pênc mofîke, berde bila here.
Şade û şûdê Keleşê Çelo, bavê Memed û Misto
Gelek hene li vê dinyayê,

*Ew dibêje: Ezê bi navê Tawisî Melek kim,
Ezê bikim îro aşê Sipî û aşê Gewro,
Li ber xwîna sofî, mele û feqê musulmanên nezan
Li ber ava Bota bigere.*

*Ezê bi hefa Erenza Şêxan diketim bi tepeye
Girane eskerê Esabê Cibo,
Girtîye ser Ridiwana bavê Temo,
Ser wan gire - girê Êzîdîxanê çar ewleye
Şade û şûdê Êganê Meyro hene li dinyayê
Ewê dibêje: Minê derbekê daye Esabê Cibo,
Serê wî kirye çar perçeye,
Minê bi destê xwe hilanye heyfa hêsîrê Dela,
Wan zarok, kal, jin, qîz û bûkên salê ye.*

(Hemzoyê Xalit ev stirana di 21.04.00 de gotye û Kemal Tolan nivîsandîye. Binhêre Kemal Tolan, “Hebûn û Tunebûna Êzdîyan...” 2000 s.rû 47.)

ŞERÊ DELA

*Heyla dayê Delane,
Heyla bavo Delane,
Nûrê digo:
Emo lawo de Delane,
Qaso birayo Delane,
Lê, lê Rewşê mala bavê şewitîyê Delane,
De hûnê dest ji malê dinyayê berdin,
Malê dinyayê hemû qirêja destane.*

Şerê softiyên Musulmanan
Û feqîrên Êzdîyan
Lê dayê xortên Niqîbyan û
Dewrêşê mala Dewrêş Begê
Xweştire ji şerê ga û beranan.

Ezê bi diyara Delana Başo diketim
Waye li ber tehte,
Min di eskerê mala Dewrêş Begê hat û girane,
Ewana derbekê dane li Hemo, Sîno û Xaço,
Azбата bavê min rebenê anîne ber mîratê.

Ezê piştî xortên Êzdîyan, peyayên Niqîbyan
Çi bikim ji ters û talanê giran, malê dinyayê,
Digo: Dewrêşê mala Dewrêş Begê,
Serên xortên Êzdîyan jê kirine
Cinyazê wan di ava çemê Ridiwanê da berdane.
Cinyazê xortên Niqîbyan
Çûne heta serê Du avê, newala Şêlîwa û pira Bota,
Ezê gulî birê,
Îro sê roje cinyazê xortên Niqîban
Çûne li gola Matarê geryane.

Heyla dayê Delane,
Heyla bavo Delane,
Sîno digo:
Emo lawo de Delane,
Qasim lo lawo Delane,
Lê, lê Rewşê mala bavê şewitîyê Delane,
Hûnê bala xwe bidînê,
Pêşya eşîrên Êzdîyan û peyayên Niqîbyan,

Çûne Ridiwana bavê Temo, Baxizma bavê Melo,
Ezê gulî birê
Îro sê roje pêşya eşîrên Êzdîyan
Çûne li tehtê Çinêriya, qedya ne lawo...

Heyla dayê Delane,
Heyla bavo Delane,
Sîno digo:
Emo lawo de Delane,
Qasim lo lawo Delane,
Lê, lê Rewşê mala bavê şewitîyê Delane,
Delana Başo di şewite li sêrî dûmane.
Ezê hewar dikim, hewar nayê, wê,
Li jorê hewara me Xweda ye, wê,
Li erdê tu kes bi hewara me nayê,
Minê hewar kirye Mehmûdê Çelîkê wê,
Ewê hatine li serê girê Merê,
Xwe dane li ser darê rima ne, wê.

Minê hewar kirye mala Mîrzayê Zoro Axa,
Ewê hatine li serê girê Qereçile,
Xwe dane ber beroşka ne, wê...
Ecêba mezin di diyayê da ew ecêbe,
Eskerê mala Dewrêş Begê eskerekî girane, wê
De dayê rebenê, lawo minra xayîne, wê,
Çawa xwerzî hewara xala nayê, lawo, lawo.

Heyla dayê Delane,
Heyla bavo Delane,
Pêşya malê me şere,
Paşya malê me fermane, lawo
Dewrêşê mala Dewrêş Begê

*Serên Êzdîyan jê kirine, laşên wana
Bi ava çemê Ridiwanê va berdane.
Ezê ne ketime ber heyfa kuştina mêrane
Ezê dikevime ber wê yekê, wê
Tê bala xwe bidê xortên Êzdîyan
Serê xwe di rihîna dînê Êzdî da dane, wê...*

*Cinyazên xortên Êzdîyan, ha ho,
Peyayên Niqîbyan, ha ho,
Çûne serê Du avê, ha ho,
Navrûya Şêlûya, ha ho,
Tila Potan, ha ho, ha ho,
Ezê gulibirê, îro sê rojin
Cinyazê xortên Niqîban,
Di gola Nadoran, qelibîne, heyla dayê, ha lawo,
Ezê piştî van xortên Êzdîyan, peyayên Niqîbyan,
Çi bikim ji terş û talanê giran, malê vê dinya yê,
Ezê xwe heramkim ax û ava vî welatî, lawo...*

(Têkista vê stiranê ji ber dengê Xelîlê Berfê, ku di kasêtekê da gotibû, hatiye nivîsar. K.Tolan , HEÛN Û TUNEBÛNA ÊZÎDIYAN.....,rû 56.)

ŞERÊ MÎRZA AXA, KEŞÎŞ POLO, MIÇOYÊ ÎSA

*Delane bi kimkore,
Kelo bin Miçoyê Îsa da nore-nore,
Keşîş Polo dike gazî, dibê:
“Reşîd Paşa, paşayê xezebê,*

*Min duh va ji te kuştîye
Hezar û pêncsed eskerê
Ser bi keskî, ser bi pore.*

*Dibê, Delane wê bi gezgezke,
Miçoyê Isa dika gazî, dibê:
„Kelo min ra mal derxin,
Zîn bûsatkin“.*
*Keşîş Polo dike gazî, dibê:
“ Reşîd Paşa, paşayê xezebê,
Minê nîveka dînê te ha-ha kiro,
Min duh va ji te kuştîye
Pênc sed eskerê ser bi keske.”*

*Delanê xûna sor girtîye,
Şîrin dike gazî, dibê:
“Mîrza Axa, Keşîş Polo, Miçoyê Îsa,
De lêxin, birano hev ra lêxin,
Ev eskerî temamî xwînxarî dîn-dijmine...”*

(Ji romana Hecîyê Cindî HEWARÎ; rû 66-67)

MIÇOYÊ ŞÊX ÎSA

*Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romyan e
Ax, gidîno, çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,*

Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê,
Biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno, şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê,
Biçûkê heft bira ne,
Xwedê mêrê Xwedê va eyane,
Miçoyê Şêx Îsayê vê sibê
Kuştîye sêsid melê Romya
Yê xweyî kitêb û xweyî Quran e.

Hewar e bavo, hewar e,
Birayo hewar e,
Dayê hewar e, hewar e,
Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdiya û wan Romyan e,
Ax, gidîno, çiyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê,
Biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno, şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê,
Biçûkê heft bira ne
Delana şewitî dihêrim wê gezgezke,
Miçoyê Şêx Îsa bi sê denga kire gazî, got:
"Zadê xaînga birê xwe kiribî,
Rabe mênegya birê xwe meheske,"
Miçoyê Şêx Îsayê kire gazî, got:
"Gelî lawkê Anqosîya,

*De hûn lêxin, min vê sibê jê kirye serê çarsid
Melê Romyan yê serbekesk e.*

*Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romya ne,
Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûmane,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê
Biçûkê heft biran e,
Ax, gidîno şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsa,
Biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno wezê Delana xopan dinhêrim wê kemkor e,
Xwedê mêrava eyane, vê sibê Miçoyê Şêx Îsayê
Kuştiye pêncsed mêrê Romya yê ser bi por e.*

*Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romya ne,
Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsa,
Biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyane,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsa biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno, wezê Delana kaval dinhêrim wê bi gevez e,
Vê sibê li herafê meydanê Miçoyê Şêx Îsa birîndar e,*

*Ax xwîna sor ber saqê sapoka ra ça dibeze,
Miçoyê Şêx Îsayê kire gazî, got:
"Gelî lawkê Anqosîya,
De hûn lêxin, min vê sibê jê kirye
Serê şesid melê Romya yê ber miraze.*

*Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romay ne,
Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsa, biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsa, biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,
Şer xweş kirye Miçoyê êx Îsayê, biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno wezê li Delana kaviîl dinhêrim wê bi hez e,
Miçoyê Şêx Îsayê sîyarê Çîçeka dêl gevez e,
Vê sibê li herafê meydanê Miçoyê Şêx Îsayê birîndar e,
Ax, xwîna sor ber saqê sapoka ra ça dibeze,
Miçoyê Şêx Îsayê kire gazî, got:
"Gelî lawkê Anqosya,
De hûn lêxin, min vê sibê jê kirye
Serê şesid melê Romya yê bermiraz e.*

*Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romya ne,*

Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûmane,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê, biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê, biçûkê heft bira ne,
Rîşyê şûr mertala pola wî xweşmêrî ra bûne ben û piştî,
De vê sibê şûrekê Miçoyê Şêx Îsayê dane, orta meydanê
Bûye mîna merêkî nivkuştî, weeêe, weeêe.

Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romya ne,
Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê, biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno şerê Delanê şerekî girane,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê, biçûkê heft bira ne,
Wezê li Delanê dinhêrim kevirê şîne,
Kesekî xwedanê xêra tunîne,
Cawekê daxe Keşîş Polo ra,
Bê: "Keşîş Polo malik li te xirav be, ocaxê te kor be,
Işev sê şev e, sê roj e mawûzêra
Destê Miçoyê Şêx Îsayê da ye
Li herafê meydanê ingirî ye, ne diteqe, ne dike denge.
Keşîş Poli kir gazî, got:
"Gelî Êzdîya serê xwe reş mişot kin,
Kê berê xwe dide şerê Delanê,
Ber çevê wî dibe mij û dûman e.

Ne berf e, ne baran e,
Ne mij e, ne dûman e,
Ne erd e, ne esman e,
Şerê Êzdîya û wan Romya ne,
Ax, gidîno çîyayê Delanê
Ber çevê min bûye mij û dûman e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsa, biçûkê heft bira ne,
Ax, gidîno şerê Delanê şerekî giran e,
Xwedê mêrê Xwedê va eyan e,
Şer xweş kirye Miçoyê Şêx Îsayê, biçûkê heft bira ne,
Ax, birano, wezê Delanê dinhêrim wê bi war e,
De gelî Êzdîyan, hûnê xwe kin, li Xwedê kin,
Hûnê serê Êzîdê xweyî Sor kin,
Hûnê Şemsê xwe kin,
Hûnê ocaxa Şêxa, Pîra kin,
Hûnê pişta Miçoyê Şêx Îsayê
Bidine darek dara çînarê ye,
Hûnê şûrê hêşîn bidine destê di rastê ye,
Mertala pola bidine destê di çepê ye,
Bira eskerê Roma reş bê derbaz be,
Çev li Miçoyê Şêx Îsa keve,
Jê bikşîne tirsê û xofê ye,
Bira bêje, Miçoyê Şêx Îsayê xweş e, rûbarê li dinê ye,
Hetanî hêsîrê Êzdîxanê derbas dibe ji avê ye.

(Stiranê Gelêrî; berev kirye, weşandiye Hesênê Alê; Weşana MEDYA, N 5, Stockholm, 1998.)

MÎRZIKÊ ZAZA

*De hê hê hê hê hê hê
Kino digot: "Emo, lo lawo, Zazao bavo,
Şemê lê xweyê,
De mala bavê lê xirav biyê,
Xema nexwe, îşev xem xiyalin,
Dibê bi mîrgale,
Delana Paşo bi mîrgale,
Min dît çar sîyar ji Zivinga Zoro derketin xare,
Şerê Delana Paşo, Aviska Pîro, şewitîye maxibe
Sekinye girê Qereçawilyê wele,
Kuştîye sîw sê dewrêşê ser bi pore, sim egale,
Dayê, dayê, dayê, dayê, dayê, dayê.*

*De dayê Delane
Pêşya malê me şer e, paşya malê me ferman e,
Şerê qewalê Êzdîyan, sofîyê Musulmana ne,
Wele xweştire şerê nêrî, koç-berane,
Dayê, dayê
Dayê Delane,
Dayê, dibe min girbane,
Delana Paşo bi girbane,
Dengê tivingê Êzdîka ser mala bavê min da tîn ore, ore,
Roja şerê Delana Paşo, Aviska Pîro, şewityo,
Bakanê sekinye serê girê Qereçelyê,
Kuştine 33 dewrêşê sim elbane, serî bi pore, dayê!*

*Dayê Delane, dayê Delane,
Pêşya malê me şere, lawo,*

*Paşya malê me ferman e,
De şerê qewalê Êzdîya, sofîyê Musulmana
Îro xweştire ji şerê nêri, kozî berane,
Dibên, Mîrzkê Zaza li Ridiwanê
Xwendkarê dînê Êzdîxanê,
Qesra Baxizmê, ew jî wan va xane,
De ew jî qinyata ber dilê xorta ne, dayê...
Hey lê dayê Delane...*

*De lê dayê, lê dayê, dibên dilê min tame,
Dinya talane, dilê min tame,
Rima destê Keleşê Çilo, bavê Memed û Misto,
Gavanê sîyara, wele 24 movikê dara çame,
Hey lo, hey lo, hey lo, hey lo,
Derbekê lê dane li Laşoyê Simo, li Feratê Gûlo
Li Êganê Meyro, li Mîrzkê Zaza, Miçoyê mala Şêx Îsa
Şevger miştevanê mala bavê min rebenê,
Bira serî kirameta Şîxadî da be,
Destê Tawisî Melek ser serê wan be,
Xêra vî sîyarê sorbozê, Memûdê xulam kanê
Lo dayê,
Dayê Delan e, bavo Delan e,
Pêşya malê me şer e, paşya malê me talan e,
Şerê qewalê Êzdîya, sofîyê Musulmana ne,
Bi Xwedê xweştire ji şerê nêrî, kozî, berane,
Dibên Mîrzkê Zaza li Ridiwanê,
Xwendkarê dînê Êzdîxane,
Qesra Baxizmê ji wan jî xwîyane,
Ew jî qinyata ber dilê xortane,
Dayê, hey dayê...*

(Ev stirana ji kasêta dengbêjê bi eslê xwe Ermenî, Karapêtê XAÇO ya bi navê: XEZAL hatye nivîsar)

DELANE

*Dayê Delane, bavo Delane,
Pêşya malê me şere, paşya malê me ferman û talane,
Şingîna şûraye, birna qolê rima ye, dayê,
Dayê Delane,
Kino dibê: "Emo lawo, Qaşo bavo, birayo,
Hûnê guh nedine malê dinyayê,
Malê dinyayê qirêja desta ne,
Bala xwe bidinê, na wele, eskerê
Dewrêşê Dewrêş Nebî girane,
Lê xistîye, kuştine xortê Êzdîya,
Laşê wan ava çemê Ridiwanê da berda ye,
Çûye Cizîra Bota, nava şergê
Laşê wan gola binatara Qesyayê, dayê
Lê dayê, lê dayê, lê dayê, dayê "*

*Dayê Delane, bavo Delane,
Berfo dibêje: "Dela Kaşo bişewite serê tetê,
Eskerê Dewrêşê Dewrêş Nebî girane,
Vêspê lê xistîye, jê kirye serê Emo, Kino, Qaso
Û xortê Êzdîya,
Pêşya wan Baxizma bavê Eyo,
Mala Hemzê Çelîkê, li tatika Çilêrya qetyaye,
Mala bavê min sala îsal xirav bûye
Çûye berê vê mîratê "*

*Dayê Delane, dayê Delane,
Berfo dibê. " Gevezê lawo,
Dela Paşo bişewite devê çayê,
Dela Paşo bişewite devê çayê,*

*Berf û baranê hev ra dayê,
Na, wale eskerê Dewrêşê Dewrêş Nebî girane,
Laşê xortê Êzdîya, peyayê Niqîbya
Çemê Delê da berdaye,
Çûye nava Serwa Cizîra Bota, gola binatarê
Laşê wan qetyaye...,dayê....”*

*Dayê Delane, dayê delane,
Şingîna Şûrane, birîna qolê rima ye, dayê,
Dayê Delane, dayê Delane,
Şerê sofyê Musulmana, xort û feqîrê Êzdîya,
Sofî serkêşê Surmana,
Xweştire şerê nêrî, koz berana,
Na wele,xweştire reqasa ber govenda,dayê.*

*Besê dibê: ”Berfo dayê, bavê min kanê?”
Dibêje:”Bavê te rahîştîye dara deware,
Çûye Eynikê, Eynbaranê,de na wele,
Çûye ber garanê, dayê.*

*Dayê Delane, dayê Delane, dayê,
Pêşya malê me şere,
Paşya malê me ferman û talane, dayê,
Dela Paşo bişewite bi şirte,
Dela Paşo bişewite bi şirte,
Sîyarê mala Mîrzê Zoro Axa, mala Hemzê Çelikê,
Hatine serê girê Merê, girê Qereçê, girê Sirgûtê
Hewara Mîrzkê Zaza, xwendkarê Êzdîxanê nayên, dayê.
Qotê qesra Baxizmê Mîrzikê Zaza va xuyaye,
Ew jî qinyata ber dila ye, dayê.*

Dayê Delane, dayê Delane,

*Pêşya malê me şere, paşîka malê me xirav dewrane û talane,
dayê,*

Hê hê hê hê hê hê hê hê hê

Go, Hesab Axa rabû bi giranî

Hesab Axa rabû bi giranî,

*Esker ji Mazîkê, ji Mazea, ji Qewinê, çîyayê jorîn xwe ra a-
nî,*

Avîte ser Ridiwana Bavê Temo: Mîrzkê Zaza,

De na wele, dîsa, heyfa Îslamya gewr hilanî, dayê,

Lê dayê, lê dayê, lê dayê...

Min go: Erenza Şêxa darê mezî,

Erenza Şêxa darê mezî,

Ridiwana bavê Temo dibe hrwar û, qîrîn û, gazî,

Kesê Ridiwana bavê Temo derdikeve,

Şûrê wî, ser milê wî rût û tezî.

Wele dikuştin xal û xwerzî, ap û birazî, dayê.

Dayê, lê dayê, lê dayê...

Erê lê dayê Delane

Miçê mala Şêx Îsayê sê denga dikire gazî,

De na wele sîyarên Qizila, xortên Êzdîyan,

Digot, bav û bira, mêrbin, mêr çêbin, hûnê lêxin,

Serê Mihê, Kihê jêkin,

Sîyarê Hesabê Cibo, Kafîr Kelo, hûnê serê wan jêkin

Şevkê serê feqîr û melê Musulmana, şevkê ser bi porin,

Herge Xwedê Tehla rast hilîne,

Qewata Xwedê-Tawisî Melek, emê bikin

Aşê Spî sê şev û sê roja xûna sor bigere, dayê.

Lê dayê, lê dayê!

*Dayê Delane, dayê Delane,
Pêşya malê me şere,paşika malê me xirav dewrane û tala-
ne,dayê.*

*Dayê Delane,Delane,Delane,Delane,Delane,
Erê min go reca Tehranê bi rî teme,
Rêca Tehranê bi rî teme,
Rima destê Êganê Meyro,Geşhamê Giro,Erfanê Qizilî,
Keleşê Çilo-gavanê suyara çil û çar movike,darê ça-
me,dayê...*

Dayê,lê dayê,lê dayê,lê dayê!

*Erê,min go,ava Başûra şewitî leme-leme,
Ava Başûra şewitî leme-leme,
Heçî kesê ji mala xwe rabe...*

*/Li vir stiran tê birîn. Lê ne xeta kasêtê ye, dengbêj çend gil-
ya bi xeberdan, derheqa dengbêjê ew jê ev kilam fêr bûye davê-
je navê û paşê berdewam dike/.*

*Hê hê hê hê hê hê hê
Nûrê dibêje, lê, lê Ediyê, gulî birê, te çi ser min da hêle-
mêle,
Nûrê dibêje, lê, lê Edlayê, gulî birê, te çi ser min da hêle-
mêle
hesabê Cibo,apê lawika,sîyarê Kafîr Kelo,
Seqera ser Xalta, ser Ridiwana bavê Temo,
Mîrzkê Zaza xêr û silamet bêye male,
Wele ezê pismamê xwe ra bivim berdêleke nû helêle,
Dayê, lê dayê, lê dayê, lê dayê.*

*Nûrê dibêje, Edlayê gulî birê, tu rabe, rahêle sîtilê,
Here ber avê, serê xwe bişo, biskê xwe berde*

Zirav û dirêj têt bi tèle,
De, wele hesabê Cibo, apê lawika, sîyarê Kafir Kelo
Ridiwana bavê Temo, Mîrzkê Zaza bêye malê,
Ezê pismamê xwe ra bivim berdêleke nû helêle,
Kesê nizane, wê bêje: "Nûrê rebenê, rebenê, Edlayê gulîbirê
Çiqasî aşiq mêre...
Lê lê lê lê lê lê lê dayê.

(Ji kasêtekê min nivîsye. Navê dengbêj li ser tune).

ŞERÊ XALTA

Delane, xweş Delane!
Pêşya malê me şer e, paşya malê me ferman a !
Şerê feqîrê Êzîdiya, sofîyê Misilmana
Xwestir e ji şerê nêrî û berana !

Delana Başo, wa bi şitil !
Çend peyayê Mala Zoro
Li serê girê Qereçêrî bûne gûtil,
Derbekê dane Hesarê Cibo û Bimbaê Mîro,
Miço ê mala Şêx Îsa.
Ji mala bavê mi qelandin tov bîst û pênc
mêrên rimbiqetil.

Delana Başo, li berê bendê !
Mertala destê Hesarê Cibo giran e, kete zendê.
Şerê Feqîrê Êzîdiya û Sofî Misilmana
Xwestir e ji reqis û govendê !

Lê darê, Delane !
Pêşya malê me şer e, talî ferman a !

Pêşya êsîrê Êzdîxan çûye tîla Botana.

*Delana Başo, bi qirkor e !
Hespê Bişarê Zoro di meydanê de bore-bore,
Derbekê dane li Hesarê Cibo, Bumbaê Mîro,
Ji mala bavê min qelandin tovê bîst û pênc
Şêxê serbipore !*

(Kovara HEWAR; N 54; 15. 04. 1943; Rû. 6.)

ŞERÊ DELA

Şerê nêryan û koz-berana...

*Emo dibê Kino lo lawo
Lo Qaso bav û birao,
Ezê îro Delana Paşo diketim ber bi tetî,
Bê tu bala xwe bidê ber û barûdê
Payayê mala bavê min rebenê,
Wey li ez merimê dibûne qatî,
Ezê ne ketime ber kuştina
Firatê Gulo, Miçoyê mala Şêx Mîrzayê,
Îskanê Zoro, bavê Fariz axê,
Ezê diketim ber we yekê îro serê sê rojane
Laşê Firatê Gûlo, Miçoyê mala Şêx Mîrzayê
Li xopana çemê Dela mane ne veşartî.*

*Emo dibê Kino lo lawo Delane,
Lo Qaso bav-birao Delane,
Îro li pêşya malê me şere,
Paşya malê me fermane,
Tu were şerê feqîrê Êzdiyan*

*Sofî-serkeskê musulmanan,
Xweştire şerê nêryan, koz-berana.*

*Emo dibê Kino lo lawo,
Lo Qaso bav û birao,
Ezê vê sibê xopana çemê Dela diketim,
Lawo bi gîhaye,
Bala xwe bide mala Zoro
Li serê girê Qereçeyîrê rûniştine,
Mîrzîkê Zaza, di tevî koma Qizilanyê
Li serê girê Qil rûniştine,
Mala Çelikê tevî koma Berekanyê
Li serê girê Melî rûniştine,
Lawo, yek hewara peyayê mala bavê min nayê.
Qesra Baxizmê ji peyayê mala bavê min va xuyaye,
Lawo, ew jî qinyata ber dilê xortaye, lo lawo Hê hê hê hê hê*

hê

*Dibê Kino lo lawo Delane,
Lo Qaso bavo û birao Delane,
Îro li pêşya malê me şere,
Li paşya malê me fermane,
Şerê feqîrê Êzdîya,
Sofî-serkeskê musulmana,
Lo lawo, xweştire şerê nêryan, koz-berana...*

*Emo dibê, Kino lo lawo
Qaşo bav û birao,
Ezê bi Delana Paşo diketim lawo, bi kerkore,
Bala xwe bidê, dengê tivinga, li ser peyayê
Mala bavê min da, wey li min merûmê ore-ore.
Ezê ne ketime ber kuştina Firatê Gûlo,
Miçoyê mala Şêx Mîrzayê,*

Îskanê Zoro, bavê Fariz axê,
Ezê diketim ber wê yekê pêşya hêsîrê
Mala bavê min rebenê
Gîhîştîye gola Natore...
Lo lawo...

Emo dibê, Kino lo lawo Delane,
Lo Qaso bav û birao Delane,
Îro li pêşya malê me şere
Li paşya malê me fermane,
Tu were dîyarê şerê feqîrê Êzdîyan
Sofî-serkeskê musulmanan
Lo lawo xweştire

...
Emo dibê Kino lo lawo Delane,
Lo Qaso bav û birao Delane,
Îro li pêşya malê me şere,
Li paşya malê me fermane,
Şerê feqîrê Êzdîyan
Sofî-serkeskê muaulmanan,
Xweştire şerê nêryan û koz.berana.
Lo lawo...

Got Gêncoyê Temo.

KELEŞÊ ÇILO

Keleşê Çilo di dema Mîrzikê Zaza da mêrxwesekî êla Qizil-ya bûye, mezinekî bavikekî. Kilama „Şerê Erenzê „ da navê wî jî tê gotin, pesinê mêranya wî jî tê dayîn. Ew tê navkirin „Şivanê suyara“, „Bavê Memed û Mistê“, „Suyarê Kafir Kelo.“ Çîrok û kilamên li ser wî li nava gel da mane û heta niha jî li nav civaka Êzdîyan da tèn bîranîn.

Çîrokbêj Hemzoyê Xalit dibêje: „ Pêşya digotin, serokatya êlê di dest Mîrzikê Zaza da bûye, lê mêrxasî ya Keleşê Çilo bûye“

Çîroka Keleşê Çilo usa jî li ser kasêtê bi gotina dengbêj Gêncoyê Temo gihîştîye destê min. Ser bingeha çîrokên wan çîrokbêjan (serecema teva jî bawarkî mîna heve) me ev têkstan nivîsî.

Li nav civaka kurda da, kilam hîmlî, li ser şerê navxuyî, talan û cerda da kuştina mêra hatine sêwirandin. Bi wî awayî, wan li nav civaka cahil da, nav û dengê xwe hiştine.

Wextekê, (li ser çî bûye, çîrokê cuda têne gotin, seva vê lê-kolînê, serecema wan ewqas jî pêwîst nîne) navbera Keleşê Çilo û bûrayê wî (birayê jina wî) Elyê Kilho li hev dikeve, xirab dibe. Keleş lê dixê bûrayê xwe dikuje. Jina Keleş: Qeşema Kilho, ji bo kuştina birayê xwe, mêr dihêle diçe mala bavê xwe.

Gundê Keleş Dûsalike, Gîrê Çilo, gundê mala bavê Qeşemê jî Mizereşe. Li rex gundê Keleş girek heye. Heta niha jî jêra dibên Girê Çilo. Navbera herd gund da 5-6 km in. Çem navbera wan ra dikşe.

Herd malbet pismamên heve nêzik bûne.

Rojekê, Keleşê Çilo koma xwe va ji seferekê vedigere, nêzikî gundê Têlanê Mêrwanê Gundikî, mirovên xwe va, dajone pêşya wan. Şerê navbera wan da Memûdê xulam (xulamê Keleş) tê kuştin. Keleş ad û qirar dike, sond duxwe heta Mêrwanê

Gundikî nekuje û heyfa Memûdê xulam hilnede gerekê mala xwe da rehet ranezê..

Keleş radibe, tenê berê xwe dide gundê Mêrwanê Gundikî, diçe. Lê dinhêre Merwan wê li nav zevya xwe da, ya birinc dane, zevyê av dide. Dey lê dike, dibê hazir be, çekê xwe hilde em şerkin.

Li nav Kurda da şerme, bê dey lê kirin, derbê li dijminê xwe dî. Heta Mêrwan radihîje şûr, mertal û rima xwe, hespê Keleş li nav zevya avdayî da dikeve hezekê û lingê hespê çokê da dişkê. Şêr da Keleş bi du gula birîndar dibe, vedigere mal. Hekîm tê ser, birînê wî derman dike. Birîn ber bi xêrê diçin, baş dibin.

Lê çawa dibe, rojekê birînê wî bi sivikayî dêşin. Keleş xulam dişîne pey hekîm. Hinek çîrokbêj dibêjin hekîm ji gundê mala bavê Qeşema Kilho bûye, hinek jî dibêjin rîya gundê hekîm wî gundî ra derbaz bûye. Qeşem pê dihese. Dema xulam derman tîne, yan hekîm diçe, ku derman bive birîna Keleş pê derman ke, Qeşem wan dixapîne, jerê dike li nav dermên. Bi wî dermanî Keleşê Çilo dimire. Usa Qeşem heyfa birê xwe: Elyê Kilho ji mêrê xwe: Keleşê Çilo hiltîne.

Kilama ku li ser Keleşê Çilo hatye sêwirandin, me ji kasêta dengbêj Gêncoyê Temo nivîsî:

Ha hî î î î î î î î î

Wî lê lê ê ê ê ê ê ê ê ê

Memed dibê dayê bavê min kuy?

Mistê dibê dayê bavê min kuye?

Belê lê Hezarê dibê, lawo bavê te wê çûye

Xopana qesra Ridiwanê,

Şêwrê dike, davêje li ser talanê Eynûkê, Endêranê,

Lo lo ê wa yê lo lo wey lo lo.

De rabe, derdê dilê min, bavê Memed, bavê Mistê,

*Gavanê suyara, suyarê Kafir Kelo,
Kanê, lê min kanê, lo min kanê...*

*Wi lê lê ê ê ê ê ê ê ê ê
Dayê berîka Têlanê berî tevê,
Bavo berîka Têlanê berî tevê,
Belê, rima ser destê bavê Memed, bavê Mistê,
Gavanê suyara, bê çil û çar movik darî çamê,
Gelek şaneşûnê bavê Memed, bavê Mistê,
Gavanê sùyara hene li dewra vê dinyayê,
Rojê sê cara bi şûrê zirav dajote ser laşê Memûdê xulam,
Lo lo wa ye lo lo ,wey lo lo*

*De rabe, derdê dilê min, bavê Memed, bavê Mistê,
Gavanê suyara, suyarê Kafir Kelo,
Kanê, lê min kanê, lo min kanê...*

*Wi lê lê ê ê ê ê ê ê ê ê
Dayê meneka bavê Memed, bavê Mistê weteye ji bezê,
Bavo meneka bavê Memed, bavê Mistê weteye ji bezê,
Ezê rabim serimeke qerimekê çêkin
Ji bavê Memed, ji bavê Mistê ra vê sibê ji darî gezê,
Ezê rabim herim xopana qesra Ridiwanê
Xwe bavêjim tol û bextê Mîrzikê Zaza-
Bêjim gelî Êzdîya ez bextê we û Xwedê me
Hûnê dilê xwe ji kuştina Keleşê Çilo xweş nekin
Rojêke weke roja şerê mîrate Erenzê kêrî me tê.
Hey lo lo lo hey lo lo hey lo lo ...*

*De rabe, derdê dilê min, bavê Memed, bavê Mistê,
Gavanê suyara, suyarê Kafir Kelo,
Kanê, lê min kanê, lo min kanê...*

Wi lê lê ê ê ê ê ê ê ê ê
Ezê bêjim hekîmo, ez qurbana te me
Nizanim çima usa tu nezani,
Hekîmo, ez qurbana te me
Nizanim çima usa tu nezani,
Îro te qutîk û melhemê xwe
Li bal Qşema Gelho danî,
Ax avîte birîna bavê Memed, bavê Mistê
Vê sibê jera Silêmanî,
Hey lo lo lo hey lo lo hey lo lo...

De rabe derdê dilê min, bavê Memed, bavê Mistê
Gavanê suyara, suyarê Kafir Kelo,
Kanê, lê min kanê, lo min kanê...

(Got dengbêj Gêncoyê Temo***).

BÎRANÎNA HEMZOYÊ XALIT *

Ev şerên Dela û Ridiwanê-Erenzê di demekê da bûne. Xwedê min kilama şerê Dela jî zanibû, lê min tev bîra kirye. Berê, digotin mala Dewrêş Nebî hebûye, Şêx bûn, Şêxê mala Qadiryâ bûn. Şêxê Musulmana. Esker top kirine, hatine ser Dela. Dela gundên Êzdîya bûn. Du gundên Dela hebûne. Yek girê Merê bûye, yek jî alyê Qelayê-Hecrê bûye. Eskerê Dewrêş Nebî li wan dan, maf kirin, kes ji wana nehîştin. Mezina sond dixwêrin, digotin li Mûsilê torê masya berdidane avê, digotin hingê gulyê qîz, bûk û xortan tev hev girêdayî, meyt ji avê de-

ranîn. Yanê meytê kuştîya ewqas zef bûne, ku avê ew birine, derxistine heylo li wura.

Cîyê Dela berçeme. Çemê Xerza di ber ra dikşe, digîhîje Dîcilê. Alîkî gundê Dela ye, alyê din gundê zîyareta Şêx Vend e. Şêx Vend Şemsanî ye. Ew zîyaret hê jî heye. Cimaya wê serê Gulan û havînê ye. Miletê wê cewlê tamam Niqîbî, Xendeqî, Berekî ne. Tev diçine zîyareta wê. Heta îslam û file jî dihatin zîyareta wê. Wê dilan-govenda giran digirtin, şayî dikirin. Li qarişî Dela qesra Baxîzmê ye. Ew qesreke bi nav û denge. Baxîzmê da mala Çelîkê diman. Ew û Dela du km. ji hev dûrin.

Mala Zoro gundê Zivingê bûn. Ew jî weke 5-6 km ji Dela dûrin. Dema şerê Dela da herd mala jî çûn sêr (mêze) kirin lê neçûne hewara Dela. Dela du gund bûn. Delanekê ra gotine Dela Qaşo, ya din ra Dela Paşo.

Gundê Dewrêş Nebî jî ji Dela 20-25 km-î dûre, gundê Telanê. Wê dema şerê Dela da wê deverê Musulmanî kêm bûye, tev gundên Êzdîya bûne. Li gundê Badayê, eva jî wê heremê da gundê şêxê pismamê gundê Têla bûne. Ev jî Şêxê Qedirîya bûn. Qedirîya dibêjin em ji zureta Şêx Ebdil Qadirê Gêlanî ne. Mala Mîrê Êzdîyan dibêjin, ew ji mala Şêx Ebdil Qadirê Rehmyanî ne. Em, Êzdî dibêjin, Şêx Ebdil Qadirê Rehmanî, mala Şîxadî jê çê bûye û serdarê kul û ewlya ne-yanê Sêxê mezinin, şêxê temama ne. Şêxê şêxa ne. Ne, ku tenê şêxê Êzdîya ne lê şêxê dinyayê ne.

Herd gundên Dela jî gundine mezin bûne. Feqîr bûne. Bi texmîna min ew li bin bandora mala Zoro da bûne. Ew jî li ser Niqîbya têne hesabê. Delan û Qubîn 3 km ji hev dûr bûne. Wê demê Qubîn bajar nî bûye. Bajarê nêzîk Ridiwan bûye. Ridiwan qeza bûye.

Êzdîyan wê hingê lep hilnanîn. Gire-girê Êzdîyan: Mala Zoro Axa niha jî hene, 150 mêt wan da heye. Wê demê jî maleke bi nav û deng bûye, lê lep hilnanîne. Mala Çelîkê. Mala Çelîkê

du car, sê car weke wanin. Wan ra digotin mala Sêvdîn Paşa. Berek, Erzik, Baxizm tev gundên wan bûn. Wana jî hat, şer dût va sêr kirin, qet lep hilnanîn, deng nekirin. Wextê deng nekirin, Musulmana ew xilaz kirin, îcar gotin emê Qizila xin, dîsa Êzdî deng nakin...

-Şerê Dela ser çi bûye ? Çi bû sebebê wê qetlemê ?

Na, wele tu sebeb jî tune bûye. Min ji mezina ne bihîstye, ku Delanya tişteki kirye. Min ev gilya devê geleka bihîstîye, lê kesî negotîyr seva çi bûye. Usa jî herd gund ji hev 25-30 km. dûrin. Çima cara ewlin ferman li Êzdîya radikirin. Musulman bûn ferman li Êzdîya rakirin. Herd cî ji hev dûrin jî. Navbera Dela û Têlanê da rêya denekî ye.

Lê ya Ridiwanê, şerê li ser Erenzê, digotin ji mala Dewrêş Nebî du Feqîyên Musulmana têne cem Mîrzik. Giva Êzdîya serê herd Feqya jî jê kirine. QURAN jî li cem wan hebûne. Quranê wan jî paşê birine bajarê Sêrtê fîrotine. Digotin Êzdîya pêşyê li wan dane. Dema li wan dane wan texmîn kirine Êzdiyê wan bikujin, Qurana da nivîsîne, ku Êzdîya tişteki wa anye serê me. Êzdî jî bi xwe nwxwendî, nezan, cahil bûne, nizan bûne çi-çyê, Quran birine Sêrtê fîrotine.

Û bi wê nivîsarê Dewrêşê mala Dewrêş Nebî ji Bota, Cizîrê girtî heta Mêrdînê, Sêrtê, lo heta Mûsilê musulmanyê li hev dicivine û fermana Êzdîyan radîke. Serkêşya fermanê mala Dewrêş Nebî kirye.

Wana zanibû, dema Delana xistin Êzdîyan deng nekirin, usa ne Qizila xin jî kes deng nake. Û wextê hatin, Qizila ji Berekya û Niqîbya çêtir lep hilanîn.

Bi eskerekî pir giran têne ser Ridiwanê. Min xwe dîtye. Ne min tenê, geleka dîtye. Tawîsî Melek me teva dîtye ew şikêra kevira. Dû şikêrin. (Qûça kevira). Yek ji vê odê bilindtir e. Gava hatine sêr li ser Êzdîyan her yekî kevirek anye avîtîye cîyê tanga şer bive. Kevirê mezim jî nînin, biçûkin. Gotine emê van

kavira bivin cîkî qûçkin, çika em çiqasin, gotine me şer qedand, bira yê sax mayî dîsa rahîjine keviran, emê bizanbin ji me çiqas hatine kuştin. Mezina digotin payê hatya ereb û eskerê Osman-yê bûne. Eskerekî giran bûye.

Go wextê tên dora Erenzê digrin, Mîrzk li Ridiwanê bûye, dibêje, dengê tivinga Bado hat, usane Bado saxe hê Erenz neqelandine. Bado birê Mîrzik bûye, Erenzê da maye. Wê demê tiving nû derketine, tivingê kesî tine bûne, lê tivingeke Bado hebye û ji tivinga wî jî dengê bilindî pir ecêb derketiye. Go wî çaxî Ridiwanê da jî, der dorê wê jî, file pir bûn, Ermenî bûn. Navbera Mîrzik û fila jî xweş bû.

Mîrzik gazî Keşîşê file dike, eva ENCÎLÊ dinhêre. Keşe remildar bûye. Go yê File got, go bisekinin, şer nekin, îdare kin heta roj diqulibe. Pişt ra kengê we dît kewekî sipî, hat derkete serê qubê (li nav goristanê, ya mala Mîrzikê Zaza, qube li ser tirba çêkirine, heta vî axrîyê jî ew qube hebûn. Vê axrîyê goristana wan xirav kirine), xwend, wî çaxî hûn lêxin. Hûnê eskerê Îslamê bişkênin. Go eynî ew kew derket. go, vê carê lê xistin û dijmin îşkênanandin.

Mezinayî ya Mîrzikê bûye lê egîfî ya Keleşê Çilo bû. Mêrê mêrxas hebûne nava Êzdîya da : Miçoyê mala Şêx Îsayê, Geşhemê Giro, Êganê Meyro, gelekê dinê. Navê wan heta naha jî kilama da tê gotin.

Pêşya digotin hidûdê desthiletarya Mîrzikê Zaza gelekî mezin bûye, hete, heta yaxlîyê milyonek îsan pêva girêdayî bû. Go, ji Çêlkîyê Elyê Remo heta 100 km hebû digîhîşte pira Aviskê, heta ava Sêrtê, heta Başûrê.

Kilamê da pîreka Esabê Cibo wa davêje ser şêrr :

Edlayê digot : Nûrê, xweya minê,

Esabo Ronî, ne min got wa meke,

Tu bi xeberê sofî û feqe û meleyê ber ava Bota meke,

*Neçe şerê Erenza Şêxa, Ridiwana bavê Temo, Mîrzikê Zaza,
Şerê giregirê Êzdîyan, yê Mîrzikê Zaza,
Keleşê Çilo, Geşhemê Giro,
Êganê Meyro, Miçoyê mala Şêx Îsayê ne heneke.*

*Edlayê digot : Nûrê xweya minê, bese mida bikî hêle, hêle,
Serê xwe bişo, porê xwe çêke, sê-sêbiskê xwe berde,
Ser hinarên rûya têl bi têle, Esabo Ronî
Gava ne bi xêr tu vegeirî malê, ezê hingê
Xwe ji te ra bikim bermalyeke nû helêle.*

*Esabo Ronî ezê Erenza Şêxa diketim bi darê mezî,
Min dît bire sîyarê Êzdîxanê derketine
Mixara Quçika sîyarin li hespê boze sayî
Kumê wane li serê wan da,
Şûrê wanî destê wan rût û tezi,
Sond xwerine, bi beyraqa Êzî, bi navê Tawisî Melek,
Meyê kuştîye Mihê û Cihê, me 70-ê tamam kirye
Ji xal û xwerzî, am û birazî...
Lê dayê, lê dayê.*

*Ezê Erenza Şêxa diketim bi darê tere,
Rima destê Keleşê Çilo, Êganê Meyro, Geşhemê Giro,
Miçoyê mala Şêx Îsayê, giregirê Êzdîxanê
Bîst pênc movik bira here,
Emê bikin aşê Sipî, aşê Gewro
Li ber xûna sofî, feqî û meleyê
Ava Botan heft şev û heft roja ber xûna reş bigere...
Lê dayê, lê dayê*

*Ezê bi Erenza Şêxa diketim bi tepeye,
Eskerê Esabê Cibo girane, girtîye dora*

*Erenza Şêxa çar ewleye,
Şede-şûdê Miçiyê mala Şêx Îsa
Gelek hene li dinyayê,
Dibêje: "Min serê Esabê Cibo, apê lawika,
Jê kirye bi destê xweye,
Min hildaye heyfa bav û bapîrê xweye..."*

Dewyê da Mîrzik girtin. Dewleta Osmanyê Mîrzik girt. Zilamekî ji mala Huseynê Kelo, mala wam Kelhoka bûn. Berê ne Kelhoka bûn lê vê paşyê hatin Kelhoka. Min navê wî zilamî jî zanibû, lê naha ji bîra min çûye. Mera usa hatîye gotin. Herda digirin, dibin hebsa Dîyarbekîrê. Go ji hebsê revyan. Wê deverê çîyayek heye, jê ra dibêjim çîyayê Kinêrya. Gundê Pîra wur heye. Direvin çîyayê Kinêryan. Dikevne şikeftêkê. Wê şevê berf dibare. Berfê da dixeniqin. Sibê şivan meytê wan divînin. Diçin cinyazê wan tînin. Mezelê Mîrzik nava Çilêrya ye. Çilêriya tev pê zanin.

BÎRANÎNA ELÎYÊ QECER **

Şerê Erenzê ayrî ye, şerê Dela ayrîye. Dela du gund bûne, Delana Paşo, Delana Qaso. Dela diketin alyê Qubînê, nêzîkî zîyareta Şêx Evenda.

Ewil şer li ser Dela çê bûye. Navbera şerê Dela û Erenzê da 3-4 meh bûne. Bavê min hela digot mehek bûye.

Şêx Qasim, ji mala Dewrêş Nebî, musulmanyê tov dike tê davêje ser Dela. Herd gunda jî diqelîne. Dela gundê Feqîra bûne. Niha dewsa wan gunda jî nemaye. Dewsê kirine zevî, cot dikin, pembo davêjin. Xwedê, min ew zevî bi destê xwe cot jî kirye. Delana Paşo nayê cotkirin, qefa çîyêye, berave, nêzîkî Kevirê qule. Pêşber Kevirê qul jî li cem zîyareta Şêx Evenda ye. Dela Paşo binya çîyê dane, gişk şikeftin, loma dibên:

*Delana Paşo devê çayê,
Berfê û baranê hev ra dayê,
Mala Çelikê hatine ser girê Mirê,
Xwe dane li ser darê rimayê,
Hil li dinyayê,
E'cêb ew e'cêbe,
Xal hewara xwerzîya nayên...*

Herd gundê Dela jî dibirin. Zar, jin, mêr, kal, pîr teva davê-jin devê şûr. Çem ber ra dikşe, dibêjin çemê Dela. Digotin çem jî cinyaz û xûna evda sor bûbû. Çem diçe li ber Ridiwanê ra derbaz dibe. Çemekî xurte. Havînê jî mirov bi hespê nikare nav ra derbaz be. Ava wê pir zelale.

Sebebê wî şerî çî bûye, nizanîm. Kesî qala wê me ra nekirî-ye. Digotin şerê Êzdîya û Musulmana bûye, bona dîn bûye. Gundê Dela êla Niqîbya bûn. Niqîbîya eşîra mala Zoro ne.

Wî çaxî Dela mala Zoro xwe ra mezin hesab dikirin yan na, nizanîm.

Ji pey qelandina Dela ra, wextê Musulmanî dinhêre Êzdîya seva Dela deng nekirin, berê xwe didine Ridiwanê, êla Qizilya.

Mîrzik serokê êla Qizilya bûye. Êla wî pir mezin bûye.

Berî Mîrzikê,- bavê min digot,- serokê êlê apê Mîrzikê bûye. Navê apê wî Zaza bûye. Mîrzik kurê birayê wî bûye. Navê bavê Mîrzik Hesên bûye. Wextê apê wî: Zaza dimire, (çar kurê Zaza hebûne). Axayên cînarê wan: mala Zoro, mala Çelikê, mala Ferhoyê Hizêr Axa (bavê min navê hinek malên axê Musulmanyê jî digot, bîra min çûne) têne Ridiwanê, ebakî axatîyê tînin, ku dewsa Zaza, ebê kurekî Zaza kin u wî çawa axakî nû elam bikin. Xwedê ez navê wan Axê hatî nizanîm. Bavê min jî nizan bû.

Mîrzik sêwî bûye. Apê wî pir neheqî lê kirye. Ew birayê xweyî Bado û diya xwe bûne. Mîrzik hela gênc bûye 18-19 salî.

Dema Axa tên Mîrzik diya xwe ra dibêje: "Ezê jî herme diwana apê xwe". Dê dibêje: "Herî neçî, yeke. Kê guh bide te. Tê dîsa ew Mîrzikê golikvan bî."

Mîrzik radibe diçe diwanê. Lê dinhêre, axa rûniştine, eba danîne wê navê, kes ber tune. Silavê dide wan, radihêje ebê, xwe dike û dibê ez axa me. Yê hatî tev hev dinhêrin, dibêjin hema axatî bira vî ra be, evî jêhatîye. Ev jî bira bive serokê Ridiwanê. Digotin heft kurê Mîrzik hebûne. Yê mezin navê wî Temo bûye. Yê din navê yekî Mamed bûye, navê yekî Sincan bûye, navê yê din nizanim. Çend keçê wî hebûne. Navê yekê Heno bûye.

Bavê min digot zêrzema wî hebûye, mîna hebsê. Qîzeke xwe kirye wê zêrzemê. Keçikê dilê xwe kirye xulamekî. Gotye tu çima lawê Axa ra nazewicî? Keçik têda dimire. Dibêjin ewê jî nifir kirye, gorye: "Hûn biqelin". Wele em neqelyan lê hatin li ber qelandinê.

Ça dibe serokê Ridiwanê, Mîrzik dest pê dike qwsra xwe çê dike. Sûrê çê dike. Milet mecbûr dike, ku bi torba xwelyê bikşinin, bînin. Bi tûrkê xwelyê gir çê dike û li ser gir jî qesra xwe lê dike. Bavê min jî, apê min jî Ridiwanê da mane. Goristana mala Mîrzikê hebûye, qube bûne. Pênc qube bûne, her yekê da du-sê mezal bûn. Go mîna gunda bû. Xelqên xerîb tirê gunde. Birê bavê minî mezin, apê min Mistê li wur kirine çel. Keleşê bavê Silê, kalkê Elî Eslan jî wura kirine çel. Pîreka bavê min, ya ewlin, keça wî Keleşî dîsa li wur kirine çel.

Qizilî heft bavin: Amêrkî, Metînkî, Şemsikî, Tekorî...Navê yê din nizanim.

Mîrzik û mala Dewrêş Nebî kirivê heve xûnê bûne. Wan ra digotin şêxê Têlanê. Têlan qeza bû. Pey şerê Dela ra Dewrêşê mala Dewrêşnebî sê Feqa dişîne cem Mîrzikê, seva gênim. Mîr-

zik wan dişîne Cimsarıyê cem mirovên xwe. Mîrzik temyê dide mirovên xwe ku dest nedine feqîyan, rind verê kin, bira paşda herin. Zanibye, ku piştî qira Dela, eger tişt bê serê Feqîyan wê ji êla wî ra xirav be. Evan barê wan dadigrin, verê dikin. Rêva wan Feqa dikujin. Dibêjin Êzdîya kuştiye. Bavê min digot, pêşyê me me ra gotye, kê kuştiye usa ji dîhar nabe. Bavê min digo, gotine giva cem feqa Quran hebûne. Feqa Quranê xwe da nivîsîne Êzdîyê em bikujin. Giva Êzdî wan Qurana dibin bajarê Sêrtê, difroşin. Wura jî dixûnin û dibên Êzdîya kuştiye. Usa Şêx Qasim fermana Êzdîya radike. Musulmana top dike tîne ser Mîrzik. Ereb jî li nav wan da hebûne, eskerê Osmanyê jî hebûne. Bi texmîna min Hesabê Cibo bi xwe Ereb bûye. Ji Mûsilê girtî heta Cizîra Bota, deşta Bişeryê, Sêrtê eskerekî pir giran tînin, ku Ezdîyê wê deverê, ku biqelînin. Tê dora Erenzê digrin. Wê ra dibêjin Erenza Şêxa. Malê şêxa Erenzê da pir bûne. Wê demê Êrenzê da Badoyê birayê Mîrzik jî maye.

Li rex Erenzê qûçê kevira hene. Dibên dema eskerê Şêx Qasim hatine ser Ridiwanê her yekî ji xwe ra kevirekî biçûk anye, kirine qûç, ku pey şerra bizanbin, ji wan çiqas hatine kuştin. Êzdîya geleka ew qûç dîtine.

Mîrzik Êzdîya dicivîne: Keleşê Çilo, Geşhemê Giro, Êganê Meyro, Miçoyê mala Şêx Îsayê mêrxwesê wî bûne.

Hesabê Cibo mêrxwesê musulmanyê bû. Go zirîkirî bû. Mêrê weke wî xurt tune bû. Kesî pê nikaribû. Çek ziriyê wî da nedîçûn. Go hespê wî jî xurt bû. Go meydana şêr da him wî, him jî hespê wî mirov dukuştin.

Bavê min digot Êgan Pîr bûye. Şêr da Egan Esab dikuje.

Go eskerê musulmanyê hatye dora Erenzê girtîye, zevî gîhîştine, wextê firîka ne. Mîrzik lê dinhêre eva Êgan wê li ber zevyê rûniştîye xwera firîka destê xwe da dipişirîne, nivî du-xwe, nivî jî dike cêva xwe. Mîrzik dibêjê: "Malava, Êzdî qelandin, dora Erenzê girtine, şere, wextê te û van firîka ne."

Êgan divê: “Cenim şere, sibê ez şêrda bême kuştin, zarê minê bêxweyî bimînin, xema teye?”

Mîrzik jêra sond duxwe, dibêje: “Eger şêrda tişte te bê, heta qesra Ridiwanê hebe, zarê teyê şîrikê wê qesrê bin.”

Paşê Êgan radibe, hespê xw sîyar dibe diçe şêr.

Keleşê Çilo xweşmêrekî êla Qizila bûye. Jêra gotine şivanê sîyara. Navbera wî û Mîrzikê ewqas xweş nî bûye. Mîrzik bawar nake Keleş bê hewara Ridiwanê. Keleşê Çilo sîyarê xwe va tèn hewara Ridiwanê, lê dinhêrin bi emrê Mîrzik av berdane dora Ridiwanê û Erenzê kirine hezek. Dipirse, dibê çima we usa kirye. Mîrzik dibê, ku dijmin nikaribin bi rehetî bikevn Ridiwanê. Keleş dibêje eva pîrsa Êzdîxanê ye, pîrsa xîretê ye. Rabin em herin pêşya dijmin. Îro roja mirin- jîyanê ye.

Keşe Polo keşê Mîrzikê bûye. Keşe remildar bûye. Remil a-vîtiye, gotye: ”Kengê teyrek derket li serê qubê danî, wê himgê şerkin.

Usa jî dikin Êzdî eskerê wan dişkênin û ser dikevin...

Çend sal pey ra Mîrzikê digrin divine hebsa Dîyarbekirê. Ji hebsê direve. Du-sê xulamê wî pêra bûne. Direvne çîyayê Çinê-rîya, nêzikî gundê Pîra: Cinêrya. Wura çawa dibe, nizanîm, di-mire.

Pîr tînin meytê wî Ridiwanê vedişêrin. Bavê min digot me mezêlê Mîrzikê vekirye û meytê Keleşê apê xwe kirye mezêlê wî.

SALIHÊ KEVIRBIRÎ ****

**ŞERÊ QEVALÊN ÊZDIYAN Û
SOFIYÊN MISILMANAN**

Mîezîkê Zaza li gundê Ridwanê ya Batmanê, Dewrêş Nebî li gundê Têlanê ya Misircê (Qurtelan) dima. Mîrzîkê Zaza mezinê Êzdiyan bû. Mîrzîkê Zaza û Şêxê mala Qedirya Dewrêş Nebî hevnas û dostên hev bûn. Rojekê du heb feqiyê Dewrêş Nebî dibêjin: “Wele malbatên me birçî mane û debara me nemay. Dewrêş Nebî dibêje: “Herin li Ridiwanê cem mala Mîrzîkê Zaza, silavê min jêra bibêjin, bila her yekî we zad, genim, xwerin û vexwerina salane bide we.

Her du feqî radibin diçin Ridiwanê ba Mîrzîkê Zaza. Ew ji Têlanê diçin Ridiwanê û silavê Dewrêş Nebî jêra dibin. Mîrzîkê Zaza pir kêfxweş dibe û rêz û hurmetê nîşanî wan dide. Du heb feqîrê êzdiyan jî êvarê têne mêvanya Mîrzîkê Zaza. Ew dibêje du heb feqiyê musulman mêvanê me ne û du heb feqîrê me jî hatin. Dê îşev şevbihûrka me xweş derbas bibe.

Ew mijûl dibin û li rewşa hev dipirsin. Ji koçekan ra dibêjin du feqiyên musulman jî mêvanê me ne dê îşev şeva me xweş derbas bibe. Ji feqiyên pirs dikin û behesa axretê ji wan dipirsin. Feqî dibêjin:

-Mîrzik wele ya me kitêba me heye, Qurana Kerîm heye, ku ji alyê Xwedê va ji bo pêxembeê me hatîye û behsa îslamiyetê dike...

Ji koçekan behsa axretê dixwezin. Ew jî li gora xwe şirove dikin. Ew jî dibêjin:

-Ji me ra heft kat binerd û heft kat jî ji esmanan xuya ye!

Dibêjin:

-Wê çaxê dînê îslamê jî wekî dînê me gelek bi qewat e. Xwedê mertebeya we mezin bike.

Êvarê dema şîvê tê. Şîvê tînin, sifra koçekan cuda tînin û goştê wan dixin bin sêniya wan. Û ya feqîyan jî cuda tînin û goştê wan dixin serê sawarê, dibêjin kerem bikin xwerina xwe bixwin. Koçek naçin ser sifrê, dibêjin:

-Hûn çima nayên xwerina xwe naxwin?

Ew dibêjin:

-Em rêberê we ne, ku xelasiyeyke we hebe bi destê meye. Em tén dibin mêvanê we, hûn tu qîmetê nadine me. Du heb feqiyê misilman hatine mala te û bûne mêvanê te. Tu qedirê wan digirî, divê tu qedirê me bigirî, ku em herin li her derê pesnê te bidin û bibêjin mezinê êzdîyan ew qas qedrê me girtîye û tu qedirê me nagirî û te goşt daye feqîyan û te nedaye me.

Mîrzik dibêje:

-Heyran ew dibêjin kitêba me heye û em li gorî kitêbê, Xwedê çi bibêje, em jî gel re dibêjin. Lê hûn dibêjin em heft kat li esmanan û heft kat li binê erdê dibînin, tu çima sê santîm goştê d bin sawarê de nabîni? Weleh tu derewan dikî.

Ev yek pir li zora koçekan diçe. Berê katibê her axa û mezinê hebû. Mîrzik jî gazî katibê xwe dike û dibêje:

-Bila herin Darûselê, ba mala Çelê her yekî barekî genim bide van feqîyan, bila ji xwe re bibin...

Derûsel di nava Mûskan de û dikeve pişt a Çiyayê Bêkendê. (Bêkend, gundekî Kurtalanê ye). Koçek diçn cem katib û dibêjin:

-Tu li ser navê Mîrzik binivîse, ku Çelê va du heb feqî min şandin ba te. Tu wan bikuje.

Koçek vê yekê ji katib ra dibêjin bêyî ku haya Mîrzk jê hebe. Çelê jî dewlemendekî êzdiyan e û li Derûselê dimîne. Feqî radi-bin nemeyê dibin Darûselê, diçin mala Çelê. Wan dibin xanî û xwerinê ji wan ra dibin. Cihê wan çê dikin ku wan bikujin û veşêrin. Bûkeke Çelê heye ku wê rewşê dibîne tê çev li feqiyan dikeve du heb xortên wisa delal in, dilê bûkê bi halê wan dişewite û digirî. Di vê navê de di nava her du feqî û bûka Çelê de ev gotin derbas dibin: dibêjin:

-Kirîvê tu çima digriyî?

-Ez bi halê we digrîm.

-Çima?

-Wê niha we bikujin!

-Çima dê me bikujin?

-Weleh wê niha we bikujin. Niha li hewşê di binê dara çilo de çelekî dikolin ku we tê da veşêrin. Dê we bikujin bixin wê çelê.

-Riyeke revê ku em xelas bibin tune ye?

-Wele ku hûn bibin teyr û bifirin jî hûn xilas nabin.

Feqî radi-bin bi erebî tiştêkî dinivîsin û dikin nava Qurana xwe. Û deryê wê digirin. Pişt re jî her du feqî tene kuştin û çelkîrin. Dewrêş Nebî jî qet li feqiyan napirse û dibêje qey ji xwe re genim anîne û çûne mala xwe. Heta ku dibe havîn. Êzdî dibêjin: "Emê Quranê bişewitînin." Lê dîsa naşewitînin û dibêjin: "Gava ku em çûn Sêrtê an jî Misircê, emê bifroşin û ew jî pirtûkeke dê pere bike."

Dibe havîn, zadê wan dertê, zadê xwe li heywanan dikin ku bibin li Sêrtê bifroşin. Ew wê Quranê jî bi xwe re dibin ku bi-

froşin. Ew digihîjin binê Dirênca Têlanê, rastî du feqîyan tên, ku ji Têlanê tên û diçin Sêrtê. Feqî xwe naxin nava karwanê êzdiyanû ji dûr va diçin.

Yek ji êzîdiyan dipirse: "Kirîv hûn çî kes in?" Ew dibêjin: "Em feqî ne." Wê dibêjin: "Kitêbeke we bi me re ye, hûn nakirin?" Feqî dibêjin: "Weleh kitêbên me kêmn em diçin herin Sêrtê ji xwe re kitêban bikin. Ku ji me re lazim be û hûn jî erzan bidin, emê bikin." Dibêjin: "Bila yek ji we were lê binêre..." Ew jî dibêjin: "Bila yek ji we kitêbê bine vir em lê binêrin." Baweriya wan bi hev tune ye.

Yek ji wan Quranê tîne û dide destê wan. Gava ku feqî deryê Quranê vedikin, ew nemeya ku feqiyê kuştî nivîsî bû, derdikeve. Êw nemeyê dernaxin û wusa dixwînin. Feqîyan her tişt heya ku çawa çûne mala Çelê jî tê da nivîsîne. Hevalên wan dixwînin. Deryê Quranê digirin û dibêjin: "Kirîv, kitêba ku em lê digerin ev e. Lê li ser me pere tine ye. Niha em diçin herin Sêrtê. Misilman zekat û pere didin me. Cihekî ji me re bibêjin, emê bîn û ê pirtûkê ji we bikin...Gotina xwe dikin yek û cihekî ji xwe re kivş dikin, ku li Sêrtê hev bivînin.

Çawa ku feqî diçin Sêrtê gilyê wan dikin. Ew ji feqîyan re dibêjin ku rast be hûn herin bazara xwe bikin emê bîn. Ew diçin bazara xwe dikin di nava destê feqîyan de berpîrsên asayîşê êzîdiyan digirin. Diçin mala Çelê û li bin dara çilo de cendekê feqîyan derdixin.

Paşê haya Dewrêş Nebî jî pê çê dibe û her kes pê dihesê.. Dewrêş Nebî dewa fermana êzîdiyan dike. Ji ber ku di dema dewîn a Osmanyen de ev bûyer qewimiye, paşayê wê demê li ser kar e xwestiye kurd bi xwe koka hev biqelînin. Lewra jî ji Dewrêş Nebî re gotye:

-Here tu çî dikî bike, tu bi xwe here tola xwe hilde...

Bi fermana Dewrêş Nebî jî her derekî misilman tên û bi ser êzîdiyan va digirin, şerekî giran derdikeve. Li binê Qubînê li

Delawa Paşo şerekî mezin derdikeve. Xwîn cendekan dibe. Li Erenzê: Asafê Cibo ji beryê hatibû û siwarê kihêlê bû û zirêh-pûş bû û tu tişt tê nedîçû. Ava Erenzê berdan ser mexelê. Mihîneke bi fel di navê de girê didin. Gava ku Asafê Cibo vê carê jî tê bi ser wan de. Ew ber bi cihê ku avê lê berdanê û mihîn lê ye ve direvin. Şihînî bi mihîna fel dikeve û hespê Asafê Cibo jî mihînê dibîne û qesta mihînê dike. Asafê Cibo dike û nake bi hespê xwe nikare. Gava ku hespê Asafê Cibo ber bi mihînê ve diçe, cihê ku av ji êvarê ve berdanê wir, hespê Asafê Cibo hete ber sîngê xwe di heryê da diçe. Tê nê dixin û Asafê Cibo dik-jin. Mîrzikê Zaza jî di vî şerî da tê kuştin.

Kerem bikin niha jî kilama ku li ser vê bûyerê hatye gotin, ku me ji devê dengbêj Salihê QUBÎNÎ girtiye:

*Emo lawo, Zazo birayo
Rewşê lê xwehê te malî babê mîratê
Ezê bi Baximsa Babê Beyar diketim bi bax û rez e
Heyfa min nayê li wê heyfê
Derbekî lédane li bejn û bala Mîrzikê Zaza
Qelandine tovê Êzîdxan e.*

*Emo lawo Delan e ji kula dilê min re xweş Delan e
Li pêşiya malên me şer e
Li paşiya malên me ferman e
Fermana me ne ji cem Sultan e
Fermana me ji cem Dewrêş Nebî
Şêxê Têlanê, şêxê Girdika ne ban û kan e.*

*Kino dibê Emo lawo Delawa Paşo bi kerkor e
Heyfa min nayê li wê heyfê
Heyfa min tê bi pîr û qewala
Îro bi Çayê Hezo ve çûne hetanî*

Gola Natore.

*Kino dibêje Emo lawo de şere
Şerê feqî û melan e
Şerê sofîyên musulman e
Şerê Êzdîxan e
Xweştir e ji reqsê dîlan û govend û yar
Xweştir e ji şerê nêrî û kol beran e.*

*Kino dibê Emo lawo de lêxe
Mîrzikê Zaza de lêxe
Êrganê mêran de lêxe
Peyayê mino Mirtat e de lêxe
Destê Melekê Tawûs li ser çevê we be
Hûn îro xêra Melekê Tawûs de xerîqîn.*

*Kino dibê Emo lawo Delan e
Ji kula dilê min re xweş Delane
Min dît birek mele derketin
Ji alyê geliyê Botan e
Her yekî birek feqiyên wan li pey wan e
Bi hev re qîrîn û selewat dane
Şirkekî tivinga li me dane
Dibên li ber eynî Mihened Selewat
Îro me anî qira Êzdîxan e.*

*Kino dibêje Emo lo lawo
Ezê bi Erenza şêxan diketim
Li bendî reze
Piştekekê Asafê Cibo apê lawikan
Mîrîdê mala Dewrêş Nebî şêxê Têlanê heye
Piştekekî nem e qez e*

*Heyfa min nayê li wê heyfê
Heyfa min tê li wê heyfê
Jêkirin serê Asafê Cibo apê lawikan
Mirîdê mala Dewrêş Nebî şêxê Têlanê
Birine Kela Ridwanê ji Mîrzikê Zaza re
Ji êzîdiyên Xerzan re hêja kirine diyarî.*

(Kovara HÎWA, N 65; 26.10.200)

Aydin RONAK *****

FERMANA XALTA

Dema hinek kesên, ku bi navê stiranbêjî, dengbêjî stiranên me yê kilasîk dibêjin û vedijînin, meriv pirs û pirsyarê ji wan dike, li gor civata lê rûniştî, yan jî li gor serê bavikekî dibêjin, yan jî nizanin xwe zane dihesibînin. Ev yekahan dibe sebebê mirina stiran û serpêhatîyên gelê me.

Nezanî edete, ger nezan xwe zane bihesibîne qebheteke herî mezin e, ji bo stiranên me, yên kilasîk, xwezaya min bi nezanyê lê ne bi îgoîzmê û xwerazîbûnê. Meriv stiranê nizanbe ne pirobilême, ger meriv stiran û serphatyan dizanibe û wê ji koka wê derxe ji hev belav û gelçe bike, hingê dibe sebebê mirin û hindebûna kilasîka xelkê me, yên kevnar. Ger stiranên me bê ferq û meyil bêne gotin, da bi tevaya dengbêjên me xweş be û xweş bêristin û awaz kirin.

Ev stiran di kovara Hewarî (j.57) li 15 gulanê de hatîye weşandin, sipas, lê gelekî seqete. Li gor lêkolîna min fermana Xalta, fermana Êzdîn Şêr, ê serleşkerê wî Hesabê Cibo û Dewrêşê mala Dewrêş Nebî, mala Dewrêş Nebî jî ji malbeta mala

Qadirîya merivê Êzdîn Şêr in. Bi rastî ez gîhîştîme bawaryekê, ku li ser Êzdîyên Xalta hemyan ferman bûye. Eşîrek ji eşîrekê mestir ew tişteki dinê belê xîret yekbûye. Li gor bîr û bawarya min, ku ez têngîhîştîme şerê Dela û şerê Erenzê û Ridiwanê di yek meh û rojekê da bûne, yek şere. Ku meriv li sitiranê guhdar be tê digihîje, ku Dewrêşê mala Dewrêş Nebî û Hesabê Cibo şer ji ser Delanê (Delana Başo) şer dikin, yanî wan dişkênin, ku şer dikeve ser Erenza Şêxa û Ridiwanê. Êganê Meyro ramanek pêşketî, jîr, zirî (êlekê hrsinî) ji Hesab dike û di kujê, şende leşker ji ser Xaltanyê dişkê.

Sitirana Keleşê Çelo jî bilî şerê Dela, Erenzê û Ridiwanê stiranêke bi serê xwe ye. Dema meriv dibêje şerê Xalta, ne gundek, du gund bûne, ji Batmanê heta Hesenkêfê, çem bi çem heya Tila navrû ye, berojê êvarê heta bi Sêrtê Kûrtelan (Gûrdilan), cardin were Çemê piçûk, Bişêrî û dîsa Batman. Ev hemû Xalta tê jimarê.

“Ev edetêke Îslamî bûye” -xalê Xelîl, Xelîlê Berfê, dema destpêka stirana xwe de di go: Xwerzê Bisilmana deve reş kiribûn û li cîyê bisilman lê hebûn gerandin, ji bo hewarê. Xalê Xelîl emrê wî dor 80 salî ye, dema stirana xwe di got gelekî vekirî bû, bê tirs bû, lê mixabin bîna wî hebekî diçikya û carna jê ji radibû pîyan û li şibakê li derve li çolê di meyizand û di got: Dibe hinek gotin yan nav jî bîr kiribin, ji bilî xalê Xelîl min ji gelek kesên din jî ev stiran ber bi hev kirye.

Go, şer ketibû Erenzê, xumîn û nalîn bû. Mîrzîkê Zaza, birayê xwe Bado şandibû Erenzê nava şêr, û wek li ser agir bû, her qasekî û carek ji Fuqre Xatê dipirsî: Gelo wê çawa çêbibe? Fuqre Xatê bersiv dida, digo: berê sitêra li alyê Hesabe, piştî sê rojan cardin dipirse, Fuqre Xatê dêjê: Hema serê tatê Çirt çîyayê Gurdila wê kewekî sipî li pêşya we perê xwe lihvde, wê demê hûn karin biserkevin.

Go, Mîrzik rabû ber bi qubê Ridiwanê ve çû, ber çem, ber çem. Êganê Meyro jî, ka ji çi xeyîdî bû, hespê xwe destkêşî xwe kiribû û firîkê zad difirîkand û dixwer. Mîrzik gote Êgan şer bê te nabe, Êgan go: Mîrzik çi tişt destê min da nîne, ma ez bême kuştin, kî wê zaruyê min xweyî ke? Mîrzik go: Ez bi beyraqa, ala, mêrê Êzdî kim, heke tişteke bi serê te were, zarokên te wê şîrîkên qesra Ridiwanê bin.

Go, hêja rabû Êgan deng li Keleşê Çelo, Gêçhanê Gîro, Miçoyê mala Şêx Îsa, li Bado, li Erfo yê qizilî û hwd, kire gazî, go: Hûn avê berdine ser mexera Erenzê, mihîna Êgan falbû, hespê Hesab xwe li mihîna Êgan girt, kete komelişkê, di teqne (heryê) da ma, bi wî halî Hesab girtin û serê wî jê kirin. Bi wî rengî leşkerên Hesab şikestin.

Stiran destpê dîke ji Delan û we dibêje:

*Lê lê dayê Delane hê ê
Kino digo Emo lawo Delane, Qaşo birao Delane,
Lê lê Rewşê mala bavê şewitîyê Delane,
Pêşya malê me şere, paşya malê me fermane,
Nava malê me heyde dane,
Şerê Dewrêşê mala Dewrêş Nebî, xortê Niqîba
Xweştire ji şerê ga û berane,
Ezê nakevme ber kuştina mêrane,
Ber terş û talanê girane,
Ezê dikevme ber wê yekê
Pêşya xortê Êzdiya çûye Ridiwana bavê Temo,
Navrûya Şêlûya, Tila Bota, serê Du Avê
Eve sê şev û sê roje di gera Natora şevîn mane,
Paşya peya maye li Baxizma bavê Eyo,
Li tatikê Çinêrya, qefiyane dayê, wê ê ê û wê ê ê...*

De h ê ê ê ê...

Edlayê digo: Hesabo were tu wa meke,
Tê neçe şerê Erenza Şêxa, Ridiwana bavê Temo,
Wele şerê Êzîdxanê ne heneke,
Ji malbeta mala bavê min kuştine heftê û pênc mêr:
Xal û xwerzî, am û birazî, bê hesab sofyê ser bi keske,
Lo, lo wî, lo, lo...

Kino digo: Emo lawo Delane, Rewşê porkurê Delane,
Delana Başo bişewite ber bi bayê,
Ezê hewar dikim, hewar nayê, hewara me li jorê ye,
Li erda Ridiwana bavê Temo qinyata ber dila ye.
Gazî, gaziya dûv guraye,
Minê hewar kirye mala Hamidê Çelikî,
Minê hewar kieye mala Mîrzayê Zoro axa,
Eskerê mala Dewrêşê Dewrêş Nebî girane û xayînin,
Nizam çima xal di hewara xwarziya nayên,
Dayê, wî ê ê...

Edlanê digo: Hesabo hanê, sed û bîst cara bi min hane,
Bala xwe bidê xortê Qizilan, peyayê Niqîban
Serê dezgînê reşboza ajotine qûçikê Ridiwana bavê Temo,
Derbekê lédane li Hesabê Cibo, li apê lawika, li Cihê, li Mi-
hê,

Heftê û pênc mêr ji konê bavê min qelandine tova xalan û
xwarzî,

Belê apan û birazî, lo wî lo lo wî lo...

Piçûkê mala Şêx Îsa bi sê denga dikire gazî:
Li Êganê Meyro, li Keleşê Çelo, li Gêçhenê Gîro, li peyayê
Qizila,

Li peyayê Neqîba, li xortê Êzîdxanê, dogo:
Bavê min, hûnê xweş dest hilînin,

*Xwedê û Siltan Êzî mera rast hilîne,
Wele emê hilînin heyfa Delanê. Wî lo lo, wî lo lo...*

Heyla dayê Delane,

Kino digo: Emo lawo Delane, Qaso birao Delane,

Lêlê Rewşê mala bavê şewityê Delane,

Dev ji malê dunyayê berdin hemû qirêja destane.

Delana Başo bişewite li derê tatê,

Min dî eskerê mala Dewrêş Nebî ji jor û jêr da wa tê.

Derbekê lê dane li Kino, li Emo û Qaso afata mala bavê min

Anîne ber mîratê.

*Ezê pştî kuştina mêra, piştî terş û talanê giran, piştî xortê
Niqîba*

*Ezê li xwe heramkim ax û ava vî welatî, dayê...wî ê ê ê, wî ê
ê ê...*

Edayê digo: Hesabo Erenza Şêxa bi şewite bi darê mezî,

*Min dî li Ridiwana bavê Temo, bavê Memed û Mistê bû he-
war û qîr û gazî,*

*Ezê bi qûçika hafa Ridiwanê ketim selefek sîwarê Qizila, bi-
rek siwarê Niqîba*

*Û xortên Êzdîyan, hemî siwarin, şûrê wan li ser milê wanin
rût û tezi.*

*Derbekê lê dane li Hesabê Cebo, li apê lawika, li Cihê, li
Mihê, ji azbata bavê min*

*Qelandine tovê xal û xwerzî, belê am û birazî, lo lo wî lo lo,
wî lo lo...*

Nûrê digo: Hesabo herî, sed û bîst carî bi min herî,

Emê rabin herne beravê, serê xwe bişon bi gulê, bi gulavê,

Emê biskên xwe berdin têt bi têtî,

*Eger Hesabê Cibo, apê lawika, ji sefera ser welatê Xalta bê-
ye malê,*

*Wele emê hê ji nû de nigê xwe bi kela Rimêlê va berdin,
Emê xwe bikin berdêlîyê nû helêlî, lê lê, wî lê lê...*

Êganê Meyro li egît û xweşmêran dike gazî:

Ezê bi Erenza Şêxa diketim kerkore,

*Hesabê Cibo li kela Rimêlê koma Şêxê ereban anya bi xwe-
re,*

Bi tevî eskerê Eynikê, Eyndarê, Eyinkafê, Eyinberanê,

*Bi hecîyê Xerza ve, bi sofîyê Xîya û Bekiran ve, hemî anîne bi
xwere.*

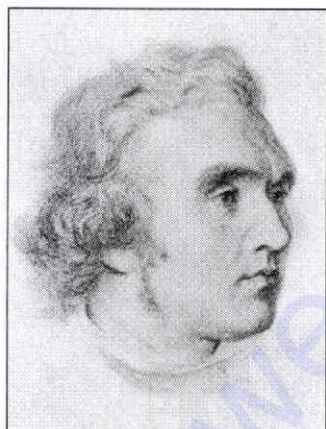
Ezê bi beyraqa Êzî kim, ji hezaran yekî nabe bi xwere.

Ezê bikim aşê Sipî û aşê Ridiwanê sê şev û sê roja

Bi xwîna sor bigere, lo lo wey lo lo...

(Kovara ROJ N 3, sala 1997; rû 60-65).

AÛSTÎN HÊNRÛ LAYARD

Dost û xêrxwezê Êzdîyan A. H. Layard sala 1817-an li Parîzê dayîk bûye. Zarotyê da demekê tev bavê xwe li Îtalyayê jîti-ne. Sala 1833-a vedigerin Înglîzstanê wur hiqûqê dixûne. Wî dixwest bibya parêzger, lê rêyên emir wî ber bi cihaneke nû, ya hewaskar dibin. Sala 1839-an berbi Rojhilata navîn derdikeve seferê. Dû ra li bajarê Ştembolê li baylozxana Înglîzstanê da derbazî ser xebatê dibe. Sala 1845-an li Mêzopotamyayê dest bi karê arxîolojîyê dike. Di navbera salên 1852-1861-ê du caran dibe şîretkarê wezîrê çekirinê. Sala 1869-an da dibe baylozê Înglîzstanê li Şamê, Bexdayê û Îranê.

Du cara Kurdên êzdî dibe mêvan. Amintîya wan dest tîne, wan rind nas dike, dibe dost û xêrxwezekî wanî helal. Dema mirov nivîsarê wîyî derheqa Êzdîya da dixûne, tê bêjî nivîskarekî Êzdî ew nivîsîne. Ew xeyset, paqijayî, mêvanhizî, rabûn-rûniştandin, helalya Êzdîyan hiz dike, Êzdî jî wî hiz dîkin, rastîya civak û hinek xalên dîyaneta xwe li ber vedîkin. Dinivîse: „Ne min li nav wan da xwe xerîb hsav dîkir, ne jî wan ez xerîb didîtim.“

Ew evdê bi dilê mezin dinivîse, ku ew nerastî, neheqî, xirayên biyanyan li ser Êzdîyan nivîsîne gişk derewin, nerastî û bêbextî ne. Êzdî jî evdine xwedênasin, xweyê bawarîke pir kevnarin. "...Eger gelên cinarên wan ..... belgeyên dîroka xwe ya kevnar xwyî kirine, bi wan belgan alyê cihanê va tèn naskirin, lê Êzdîyan rûyê cahilya xwe da ew belge xweyî nekirine. " Rastî jî eger dîroka bawarya Êzdîyan ya kevnar bihata xweyîkirin wê dinyayê da zû bihata naskirin çawa oleke cihanê ya here kevn û Xwedênas.

Demeke pir bi aloz û dijwar da Layard li Êzdîyan dibe mêvan. Êrîşên pir bi dijwar û xûnrêj hatibûne li ser wê civaka herema Şexan û Şengalê. Farmana Mîr Mehmed (Mîrê Kor) zîyaneke pir giran gîhandibû Êzdîyan. Elî begê Mîrê Êzdixanê xeniqandibû, bi seda hezar evdên Êzdî kuştibûn, gund û warên wan wêran kiribûn, şewitandibûn. Layard dinivîse: " Jî çar Êzdîyan sisê hatibûn qetilkirin." Ew bi çevê xwe wan komkujyan divîne û bi keder derheqa wan da dinivîse.

Wê demê Mîrê Şexa Huseyn begê 18 salî bûye, Bavê Şex jî (Extyarê Mergê) Şex Nasir bûye.

Layard derheqa şexsyeta wan herdu meznê Êzdîyan da melûmetye pir bi sercem û balkêş bîranînên xwe da hîştîne. Dinivîse, ku Huseyn beg xortekî pir bedew û aqil bû, Şex Nasir jî zilamekî devedevî çil salî, gelekî zane bû. Civakê ew serokê xwe didîtin û qedirê wî gelekî zanibûn.

Hewaskare, dema ew li mala Mîr mêvan bûye kurek Huseyn beg ra dibe. Eşq û şabûn dikeve li nav Êzdîyan. Qedrê wî digrin û çar nîşana hurmetê dibêjnê ku ew nav li lawik bike. Ew jî navê kalikê: Elî begê mezin lawik dike. Dinivîse wî navî pir kêfa Ezdîyan anî.

Wî teglîfî oda pîreka jî dikin. Vira da jî tê xanê, ku nav civaka Êzdîyan da pîrek mina civakên Rojhilatê yê din bê maf nînin, aza ne, nav civakê da serbest diçin-tên û rola hêja dilîzin.

Nivîsînên xwe da ew tim besa paqijaya mala Êzdîya dike, mêvanhizî û helalya wan dike. Dibêje ez pir li Rojhilatê gerya me, malên Êzdîyan yên here paqij in.

Hewaskarin axatina wî û Bavê Şêx derheqa bawarya Êzdîya da, rola Tawisî Melek di wê bawaryê da û pirsên din...Balkêşe, ku Şêx Nasir gelekî bi aqil , biserecem û zanyarîke kûr cawa pirsê wî dide..

Civaka Êzdîyan jî hêvyên mezin wî quluxçiyê dewleta Înglîsî payebilind va girê dabûn. Dema, ku cara dua dixweze derkeve seferê nava Êzdîyan qewal Ûsiv dişinine pêşyê. Raste melûmetyê berfire tune ne derheqa nêta çuyîna qewale Stembolê, lê ji axaftina qewêl li gundê Hemikê û Ridiwanê tê texmînkirin, ku bi alîkarya Layard hewil dane pirsgirêkên Êzdîyan bilindkin, bigîhînin dergê Sultan...

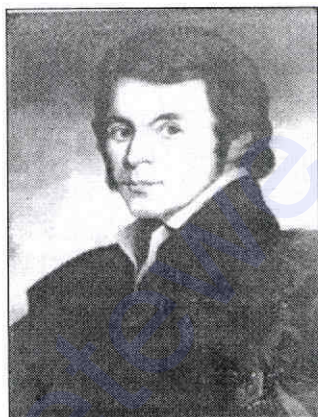
Bi xêra wî evdê mezin derheqa Êzdîya, û bûyarên wê demê da gelek zanyaryên girîng gîhîştine me. Eger bîranînê wî nîbûna, derheqa Mîrzikê Zaza da jî melûmetiyê pir kêmbûna.

Her kurdekî welatparêz, îlahî Kurdên êzdî, ku karibe rastîya dîroka gelê xwe, pêşyên xwe û rastya xwe ya îroyîn femkin, gerekê van nivîsarên wî nivîskarê mezin bixûnin.

Ji pey A. H. Layard ra jî peyhateyê wê malbeta jî Êzdî bîra nekirin. Torinekî wê malbeta hêja Johannês Dûchtîng devedevî sed sal paşî pêşyê xweyî mezin, dîsa di rîya kalkê xwe da hate li nav Êzdîyan. Gundê Êzdîya Hemdûna da ava vexwerinê tune bû. Çawa bîranîna kalkê xwe, bi kîsî xwe, bi lûla av da kişandin û gund da kanî çê kir. Sala 19 -a pirtûka wî, ya giranbiha li ser erf, edet, dîrok û êtnogirafya êzdîyan çap bû.

Em minetdarê wê malbeta dostin. Kirina wan dostên meye mezin tu cara gerekê neyê bîrkirin. Berî teva Êzidî gerekê emekê wan bişêkirînin. Gerekê pirtûkên wan bi wergera kurdî , bîvin xemla her maleke me.

XAÇATÛR ABOVYAN
(1809-1848)

Xaçatûr Abovyan 15-ê çiriya pêşin, sala 1809-an li gundê Kanakêrê, nêzikî bajarê Yêrêvanê, Ermenistanê da ji dayka xwe ra bûye. Xwendina ewlin mekteba merkeza ola Ermenîya, dêra Êcmîadzînê da standîye. Sala 1824-an çûye bajarê Tilbîsê mekteba wur, ya bi nav û deng, ya Nêrsîsyan da xwendina xwe berdewam kirye. Wê salê ew mekteb nû vebûbû. li wur zanyarên Ermenyan yên wê hênê, here eyan, bi nav-deng ders didan. Perwerda wur anegorî mektebên din li ser dereca bilind û pêşketî bû. Gelek kutakiryê wê mektebê paswestiyê bûn mirovên naskirî, karên mezin kirin di karê pêşdabirina edebiyet û çanda gelê xwe da.

Sala 1826-an bi qîmetên here bilind wê mektebê diqedîne. Wê demê şerê Rûs-Îranê bû. Ermenistana Rojhilat ji bin destê Îranê xilaz dibe û digîhîje Împêratorya Rûsyayê. Abovyan wê

bûyarê çawe ji zulmê xilazbûna gelê Ermenî qîmet dike. Heta dewya şêr ew li warên Ermenistanê yê rizgar bûyî digere, halê xelqê sada ra dibe nas

Sala 1828-an diçe Êçmîadzînê, dibe tercmeçî û katibê Katoxîkos û Sînoda dêrê. (Katoxîkos serokê Ermenya yê dinî, yê herî bilind e. Sînod-civata rihanî ye, ya wan e here bilind e).

Sala 1829-an di jîyana Abovyanê gênc da guhertineke berbiçev dibe. Pirofêsorê Ûnivêrsîtêta Dorpatê (bajarê Talînê, Êstonya) Frîdirîx Parrot, bi koma xwe va tê Êçmîadzînê, ku hilkişin serê çiyayê Araratê. Abovyan bi koma wî ra 27-ê îlûnê hildikişin serê wî çiyayî. Li ku, çawa evsene ya olî da tê gotin, giva dema lêhya mezin, gemya Nuh pêxember sekinye.

Çûyîna wî ya serê Araratê, oldarên Ermenya, yên wê demêye kevnepereste, paşverû xweş nayê. Ew wê çûyînê hesav dikin nişana bêxwedatîyê û bînpêkirina qewl-qanûnên ayîna dîn. Bi alîkarîya pirofêsor, sala 1830-î, Abovyan diçe Dorpatê û zanîngehê da dixûne.

Ji pey heft salên xwendinêye bi emek ra, zanîngehê bi açixî xilaz dike û bi fikir-ramanên pêş vedigere. Perwardêya Ewropî, goveka zanebûnên fire, armancên wî yê ji teryê, paşdamayîne hişyarkirina xelqên Ermenî, him hukumdarên dewleta Rûs, him jî oldar û giregirên Ermenyan yen kevneperest xweş nayên. Li ser rîya wî tim hasêgeha çê dikin, dibin kelem.

Sala 1848-an, sibeke zû, Abovyan ji mal derkeve û êdî venegere. Heta niha jî eyan nîne çî hatye serê wî.

Abovyan hindik jît. Neniherî astengîyan û çetinyan jî, wî navê xwe bi herfên zêrîn li nava dîroka gelê xwe da nivîsî. Bi romana xwe ya BIRÎNÊ ERMENISTANÊ, helbest, kurteçîrok û gotarên xwe hîmê Edebyeta Ermenya ya nû danî. Bû ronakbirê

gelê xwe. Li nav Rojhilatpanyê, îlahî Kurdzanyê jî peyva xwe ya zanyaryêye giranbiha got. Ew întêrnasîonalîstekî mezin, dost û xêrxwezê gelê Kurd bû.

Ewî du miqalên dîrokzanyê - rojhilatpanyê, yên pir bi nîrx û giranbiha KURD û ÊZDÎ nivîsîne, kîjan sala 1848-a rojnema KAVKAZ da çap bûne.

Ew pir caran li nav kurdan geryaye, ew bi nêzik va nas kirine, bûye dostê wan. Îzbatî hene ku berî wî jî dostanya mala bavê wî Kurdan ra hebûye. Apê wî kurdî rind zanibûye. Cara ewlin, dema hilkişandina serê Araratê ew rastî Kurdan tê.

Sala 1845-a du hevtîya diçe li nav qebilên Kurdan. Derheqa wê gera xwe da wa dinivîse: "Par na pêrar, min bi xwestina birêz, koms Bênkêndorf, wedê xwe yê ji quluxê aza, hema roja bûyîna Îsa, zivistana here sur û seqem, kîsî xwe dest bi sefera xwe kir ber bi Kurdan û Êzdîyan: wan fênomênên dîrokê, du heftîya li nav wan da mam.

Min xelatên qîmetlî kal, pîr û jinan (yê kurdan. E.B.) pare vekir, ku ew îtbarê li min bînin û bi vî teherî, mola min dan ser xwe, ku ji wan mirovê hindava hemû tiştî da şikber gilyê qîmetlî bihesim, derheqa deb, rism, edeb, hebandin û xeysetê wan da rastîyê bizanbim. Du meha zêdetir, temamya şevê dixebitîm, ji bo rojê dema mine wî karî tune bû. Min miqaleke hewaskar û êpêce mezin nivîsî... Min miqale bi Almanî nivîsîye....Niha Xwedê zane li kîderê-Almanyayê yanê Tilbîsê wê derê." (X.Abovyan, Cild-7, rû-194-195)

Derheqa Kurdan da Abovyan fikirine wa nivîsîne: „Cara ewlin ez ji wan hîn bûm, wekî li nav derecê here giran da jî mirov kare kubar bimîne.” (Cilda 8-a, rû 259)

“Mêvanhizya wê cimê li temamya Rojhilatê da bûye evsene (lêgênd) “ (Cild-8; rû 257)

“Her Kurdek, lo hela her jineke Kurd jî, bi ruhê xwe va şayîre.” (Cild- 8; rû 377.)

“Em karin Kurda hesav kin suyar, aspêtê (qehreman. E.B) Rojhilatê, bi fikira wê xeberê, ya here tam.”(Cild-8, rû 381).

„Kurda carna padşa û xanê zor mecbûr kirine, wekî li ber wana bilerizin.“

Wezîrê Eşo derheqa X.Abovyan da wa dinivîse: „Abovyan qîmetekî bilind dida xeysêtê Kurdan, ku ewana bêbext nînin. Eger dijminê qane-qan jî xwe davê ber bextê Kurd, ew xiravya wî nake. „Hela hê neqewimye, wekî Kurd borcê malxwêtyê biteribîne û dijminê xûnê bikuje, çaxê ewî (dijmin.E.B.) bêçare...Eger Kurd sozê tam dide û hebûna xelqê çawa amenet hildide yanê jî soz dide surra himberê xwe eyan nake, wê diha zû ji serê xwe derbaz be, ne ku navê bêbextiyê bine ser xwe. Qedirgirtina wan hindava jina da, bele jina xaçparêz da, layîqî ecêvmayîne û jêhînbûnê ye.“ (W.E. KURD, ÊZDÎrû 43, X,A. Cild-8; rû 338. Ew derheqa rasthatina xwe tev Temir Axa, serekeşîrê Kurdên Rûsyayê yê Êzdî, serokê êla Hesinya da wa dinivîse: “Min li cem wî qebûlkirina layîqî mîr û hakimî dît...”

Di gotara xweye KURD da xeberne pir xweş û delal derheqa mêrxwesî, helalî,comerdî û mêvanhizîya mala Axê êla Sîpka, xazma serokê êlê yê wê demê Îbrahîm Axê da dinivîse.

Ewledên gelê Kurd, ye bi nav û denge mezin jî bi şêkirandin derheqa wî ronakbirê mezin, xêrxwezê gelê me da nivîsîne û qîmetê mezin danê. Pirofêsorên Kurde navdar Hecîyê Cindî, Qanatê Kurdo, Ordîxanê Celîl, Kinyazê Îbrahîm, doktorên ulman Karlênê Çaçanî, Çerkezê Reş miqalên zanyaryê yê hêja derheqa Abovyan da nivîsîne.

Abovyan tev Kurdan

Nivîskarê Kurdî bi nav û deng Wezîrê Eşo herd miqalên X.Abovyan: KURD û ÊZDÎ wergerandiye zimanê Kurdî, wergerê ra pêşnivîsareke pir bi nirx û giranbiha nivîsiye, bi sernivîsara „Dost û xêrxwezê cimeta Kurdayî mezin“ û li sala 1986-an li Yêrêvanê bi pirtûkeke başqe weşandiye. Ev xebata, bi heqî, ne ku pirtûkeke wergerê ye, lê xebateke edebyetzanyê ya kûr û giranbiha ye derheqa wî dostê gelê Kurdî mezin da. Degmene ew zanyar yan nivîskarên Kurdên Ermenistanê, ku li nav xebatên xwe da derheq Abovyan da nenivîsîbin.

NAVEROKA BUYARAN

(Bi kurtî)

Li ser hîmê lêkolînên dûr û dirêj (melûnetyên dîrokî, nivîskî, zargotinî, kilam, bîranîn, vekolîna bûyarên wê demê) em hatine wê zanebûnê, ku bûyarên nijara gotinê destpêka sedsala 19-an da (navbera salên 1820-1850) li deşta Bişêryê, nêzîkî bajarê Qubînê (Bişêryê) qewimîne. Wê demê Qubîn bajar nî bûye, gund bûye.

Naveroka bûyaran bi kurtî wa bûye:

KOMKUJÎYA DELA

Dela du gundê nêzîkî hev bûne. Yek li girê Merê bûye, yê din alyê Qelayê-Hicrê. Gundine mezin bûne. Navê yekî Dela Paşo bûye, ya din Dela Qaşo. Gundên oldaran: Feqîran bûne. Cîyê Dela berçem e. Çemê Xerza (Ridiwanê) li ber wan ra dikşe, diçe digîhîje milê Diclê. Çemekî pîravî xurt e. Alîkî çem Dela bûne, alyê din zîyareta Şêx Evinda.

Cîyê Dela Qaşo rast e, xweş e. Dela Paşo qefa çyêye, nêzîkî Kevirê qul e. Dela û Qubîn weke 3 km. Ji hevdu dûrin. Pêşber Dela gund û Qesra Baxizmê ye. Wê demê ew destê mala Çelîkê da bûye.

Binelyê her du gundê Dela jî Kurdên êzdî bûne ji qebîla Ni-qîbya . Malmezina Niqîbya berê da jî mala Zoro axa bûne. Wê demê ew gundana di bin bandora wê malê da bûne yan ne, eyan nîne. Mala Zoro li gondê Zivingê da mane, ew jî weke 5-6 km. ji Dela dûre.

Eyane, ku dema komkujya herd gundên Dela ne mala Zoro, ne mala Çelîkê, ne jî Mîrzîkê Zaza neçûne hewara Dela. Kilamê da wa tê gotin:

Hey lê dayê Delane,
Hey lo bavo Delane,
Sîno digo:
Emo lawo de Delane,
Qasim lawo de Delane,
Lê, lê Rewşê mala bavê şewitîyê Delane,
Delana Paşo bişewite li serî dûmane,
Ezê hewar dikim, hewar nayê, wê
Li jorê hewara me Xweda ye ,wê
Li erdê tu kes bi hewara me nayê,
Minê hewar kirye mala Mehmûdê Çelikê, wê
Ewê hatine li ser girê Merê,
Xwe dane li ser darê rima ne, wê
Minê hewar kirye mala Mîrzayê Zoro axa,
Ewê hatine li ser girê Qereçilê,
Xwe dane li ber berojka ne, wê,
Ecêba mezin di dinyayê da ew ecêbe,
Eskerê mala Derêş begê eskerekî girane, wê
De dayê rebenê, lawo min ra xweyîne, wê
Çawa xwerzî hewara xala nayên, lawo, lawo...

Mala Dewrêş Nebî ji Şêxên Qedirya bûne, şêxên musulman-
yê, yê qedîmî. Navê gundê wan Têlan bûye. Ew ji Dela wek 20-
25 km. dûre. Bi salixyan, bîranîna wê demê musulmanî wê
hremê da kê m bûne. Payê pirê Kurdên êzdî bûne, gelên xaçpa-
rêz jî hebûne. Bi gotina gotya, heta wî çaxî navbera Kurdên êzdî
û musulman yê wê heremê ewqas xirav nî bûye. Pevçûn, nakokî
û bûyaen xûnrêje, qelandinê, qelandinê yê usa mezin neqewi-
mîne, yan pir kê m bûne.

Şêx Qasimê ji mala Dewrêş Nebî komeke mezin Musulma-
nên fanatîk, talançî li xwe dicivîne, tèn davêjin li ser wan herd

gundên Êzdîyan jin, zar, kal, pîe, zilam teva qir dikin, diqelînin,
talan dikin, dişewitînin, diçin.

*Hey lê dayê Delane,
Hey lo bavo Delane,
Pêşya malê me şere,
Paşya malê me ferman û talane, lawo,
Dewrêşê mala Dewrêş Begê
Serê Êzdîyan jê kirine, laşên wana
Di ava çemê Ridiwanê da berdane.
Ezê ne ketime ber heyfa kuştina mêran,
Ezê dikevme ber wê yekê, wê
Ta, bala xwe bidê, xortên Êzdîyan
Serê xwe rihîna dîne Êzdi da dane, wê...*

*Cinyazên xortên Êzdîyan, ha ho,
Peyayên Niqîban, ha ho,
Çûne serê Duavê, ha ho,
Naverûya Şêlûyê, ha ho,
Tila Potan, ha ho,
Ezê, gulîbirê, îro sê rojin
Cinyazê xortên Niqîban,
Di gola Nadoran, qelibîne, heylayê dayê, ha lawo,
Ezê piştî van xortên Êzdîyan, peyayên Niqîban,
Çi bikim ji tîrş û talanê giran, malê vê dinyayê,
Ezê xwe heramkim ax û ava vî welatî, lawo...*

Ew komkujî seva çi bûye, sebeb yan nakokî di navbera herdu alya da hebûne yan na, kes nizane. Kîlama û melûmetyên nivîskî da jî derheqa tu menya da yê xanê, yê ku xelq rakirine dijî hev nayê gotin. Min jî çiqas ew bûyar kolan û pîrsî tu sebebê usa nedît. Rû va tê bêjî sebebê şerê navbera wan da li rex

hev, hev qebûlnekirin, temûlnekirin e, şerê dijîtya dîn bûye, lê bi texmîna min menî û sebebên kûre bingehîn hebûne, ku neyarên gelê Kurd ew komkujyên Kurdan bi destê Kurdan çê kirine. Dema em wan FITWE* yê bi dewrana li pey hev hatine dayîn û bi destê oldarên musulmanyê yê gewre va hatine nivîsar (payê wan oldarayî pirê, mixabin bi eslê xwe Kurd bûne), kîjana da qira Kurdên êzdî ji alyê musulmana va hatye helalkirin, analîz dikin û fermanên qirkirna Êzdîyan, ku ji alyê desthilatdarên dewleta da hatine dayîn dinhêrin, dibînin, ku bin wan teva da armanca şikênandin, par-par kirin, bê tifaq kirin, bê hêz kirin, ji holê rakirin, di nav xwe da helandina temamya gelê Kurde. Gelo ew oldarên kurde gewre yê ew fitwa, ferman nivîsîne, fikira dagerkiran tê derxistine, yan na? Dibe ji cahilya xwe kirine yan wan jî xwestine gelê xwe qurbana ola xwe bikin.

Fanatîzma olê li cem Kurdan pir bi hêz û qewate. Ew fanatîzm li cem Kurdên musulman jî, Êzdî jî, Elewî û Kakayî jî xwe dide nîşandan. Bi texmîna min, ew ji xeysetê Kurdan yê sade û paqij tê, ku Kurd gelê çîya ne, pir dilsax û ruh zelalin, zû bawar dikin, tiştê bawar kirin jî bê şik bawar dikin, pirtir ne bi zanyarî, lê bi dil ola xwe dihebînin. Tirsê olê ya ne eyan jî rola xwe dilîze. Bingeha zanebûnên olê, heta niha jî, li cem Kurdan pir zeyîf e. Piranya Kurdan, xêncî hinek zanebûnên kilasîk, nizanin bingeha hebandina wan çîye, merem û armancên ola wan çîye, çima wê olê dihebînin. Edî ez nabêjim, ku tiştên çewt, nerast, şaş, heta neyartî kirine serê Kurdên olekê, derheqa kurdên olên din da. Heta kuştina Kurda bi Kurda ra jî dane helalkirin. Eva sebebekî bingehîne, ku heta niha ev gelê mezin, ev gelê xîret, ev gelê kevnarî mêrxwes û xweyê mdenyeta zengîn nikare ne li nava gelê dinyayê da, ne cihana musulmanyê da, ne jî ew dewletên, ku welatê wî li bin hukumê wan da ne cîyê xwe bigire û ne jî bigîhîje azaya xwe...

Sebebekî komkujyan, yê hîmlî jî, talankirin û ji hesavê xelqên qirkirî zengînbûna hukumdarên dewletê û dîndarên musulmanyê yê desthilatdar bûye.

Bîranîna xwe da Hemzoyê Xalit wa dibêje: “Eskerê Dewrêş Nebî li wan dan (gundên Dela; E.B.), maf kirin, kes wana nehîştin. Mezina sond duxwerin, digotin, li Mûsilê torê masyan berdidane avê, digotin hingê gulyê qîz, bûk û xorta tev hev girêdayî, meyt ji avê derdixistin. Yanê meyt ewqas zef bûne, ku avê birine, derxistine, heylo li wura.”

Dibêjin dema qirê, êrîşkarên qetil kome keç û bûkên gundên Dela yê bedew anîne li ber gelyê devê çem kom kirine, dane seinandin, ku tevî talên wan jî ji xwe ra bivin. Evana, ku ji wan tu yek bi zêndî nekeve destê musulmanan, gulyê xwe bi hev va girê dane û bi hev ra xwe avitne çem, xeniqîne. Mala Dewrêş Nebî hebûna wan hedu gunda, heywanê wan jî tev top dikin, talan dikin, xwe ra dibin...”

Berê jî min got, ji êlên Êzdîyan yê cînar, tu kes neçûne hewara Dela. Gelo ji bêtifaqya navxweyî bûye? Pê nehisyane? Tirsyane? Yan sebebekî din hebûye?

Bi texmîna min Êzdîyan bawar nekirye, ku cînarên wan, tev kîjana dost û kirîvin çûyîn-hatin, kirîn-fîrotana wan teve, kurê bavê hevin, ça gel dibêje: “Eşîr bavê eşîrê ye” wê usa bê sebeb rabin komkujke wî teherîye biraqirî pêk bînin.

Ya duda nexwestine pevçûna navbera hinek evdan yan gundan welgere, bive şerê dijîtya olê. Zanibûne, eger bive şerê dîn, Kurdê musulman, Erebi, Tirk, Ecebi, dewlet, wê gişkê dijî wan bivine qewatek û bajone ser wan.

Hinek jî dibêjin, giva berî Dela, pevçûnek navbera musulmanyê, bi piştgirtina hêzên dewleta Osmanyê û mala Çelîkê da qewimîye. Wê demê jî kes neçûye hewara qebîla Berekyaya: Mala Çelîkê, loma jî ew neçûne hewara Dela.

Ji pey komkujya Dela ra, dema oldar û talançiyên qetil e fanatik, texmîn dikin, ku wan ew herd gundên Êzdîyan qer kirin, gundên Êzdîyan yên din deng nekirin, wan jî bi rehetî him CI-HADA xwe, ya îslamî pêk anîn, him jî talanekî xurt birine malê xwe, vê carê berê xwe dane Ridiwanê, Qizila: êla Mîrzikê Zaza, ya wê demê êla here bi xurt bû di wê heremê da û desthilet dar bû..

Dibêjin, niha dewsa wan herd gunda qet nayê xanê. Mirov texmîn jî nake, ku wextekê li wur şên hebûne. Dewsa wan kirine zevî, cot dikin, pembû diçînin. Lê komkujya Dela ji bîra ewleda naçe, ew bûye deqeke bêtifaqyê, birakujyê, hovîtyê ya reş ketye rûpelê dîroka gelê Kurd. Heta niha jî dengbêj bi keder navê Dela dibêjin, distirên û neletê wê birakujyê, wê bê tifaqyê û wê dîndijminatya navera Kurda tînin. Di nava hezara sala da çiqas gundê mîna Dela ji ser sîngê Kurdistanê, bi xwûna evdên Kurd hatine şuştin, unda bûne, çûne...

ŞERÊ ERENZÊ Û BERXWEDANA MÎRZIKÊ ZAZA

Melûmetyên dîrokî didine îzbatkirin, ku ew dema bûyarên em li ser van lêkolîna dikin Ridiwan qeza bûye û ketya li nav senceqa Sêrtê. Ji hevt qezayên Sêrtê yek bûye. Sêrt jî pareke vîyalêta Bitlîsê bûye. Binelyê wur hîmlî Kurdên Êzdî bûne. Di nav wan da usa jî Ermenî û Aşûrî jîyane.

Êzdîyên wê heremê Xaltî bûne Berê, berê da xaltîya li dora Sêrtê, Batmanê (Elîha), der-doraên qeza Qurtelanê (Misircê), Erûhê (Dihê Elmedanê), Bişeryê jîtine. (1)

Ev herêma heta destpêka sedsala 19-an jî herêmeke Êzdîyan ya here mezin û xurt bûye, beglikên wê, yên biçûk û mezin serbestîya xwe xweyî kirine. Eşîrên xaltîyan, yê mezin evin: Qizilî, Xendeqî, Niqîbî, Berekî, Anqosî. Evana jî belayî li ser bi deha qebîl, berek û bavika dibin. Li nav serokqebîl û malmezî-nên wê heremê yê fêodale mezin û biçûke da, li wê demê hukumê Mîrzikê Zaza, mîrê qesra Ridiwanê, serekeşîrê Qizilya mezin bûye. (Malmezina niqîbya: mala Zoro, ya Bereka: mala Çelikê, ya Anqosya: malmezina wan mala Salihê Sehdo axa, navdarê wan Şêx Mîrza bûne. Xendeqya êleke xurt bûye. Demên cuda-cuda malên wane zengîne xurt hebûne, lê malmezîyan maleke desthilatdar ya eyane usa, ku navê wê bê bîranîn nîne.)

Şedetya bi hêzbûn û mezin bûna wê herema Xaltîya usa jî ewe, ku ji hevt Tawisên Êzdîyan yek ya Xaltîya bûye. Ew Tawis usa jî hatîye navkirin: "Tawisa welatê Xaltîya".

Wê demê Ridiwan bajar bûye, merkeza qezayê. Tek li qeza Ridiwanê da 111 gund hebûne.

Bajarê Ridiwanê li ber kenerê çeme. Çem ra dbêjin çemê Ridiwanê, kîjan diçe digîhîje milê Diclê.

Ji navê bajêr va jî tê xanê, ku ew cîkî rind û xweş hatye avakirin. Nêzikî Ridiwanê pira Aviskê û Kevirê qulin. Berê da rêya bazirganyê wur ra derbaz bûye. Ridiwan jî, sûka wê, ya mezin hebûye û merkezeke bazirganyê, ya wê heremêye eyan bûye.

Arxiolg û dîplomatê Înglîs, yê bi nav û deng Layard dema nîveka sedsala 19-an li Ridiwanê dibe mêvan, wa dinivîse: "Ridiwan bajar te hesibandin, ji bo ew cîkî mezin ava bûye, li wê heremê da xweyê sûkeke pir girînge û wek navenda qezayê tê naskirin. Têda 800 avayê ne ewqas cîwan hebûn. Bajar li kenerê çemê mezin bû, kîjan 5-6 km. wêda digihîşte milê Tîgrîsê (Diclê)."

"Binelyê Ridiwanê xêncî sed malê Ermenî, çil-pêncî malê Yaqûbî - Kildanî yên din Êzdîne." (2)

Îzbatî didine kivşê, ku Ridiwan warekî Kurdistanê yê kevna-re. Heta destpêka sadsala 19-an jî kûçên wê yê kevne selkirî hê dihatin xweyîkirin. Wê demê li ser kelefên kevn qesra Mîrzikê Zaza hatibû avakirin. (3)

Wî wextî xweyî û hukumdarê wê herêma Ridiwanê sero-keşîrê Qizila: Mîrzikê Zaza bûye. Melûmetyên zargotinî û nivîskî da, ku derheqa bûyarên wê demê li wê heremê da qewimî mane, hîmlî navê, wî hukumdarî va girêdayîne. Dîrokzanê kurdî navdar, profêsor Celîlê Celîl dinivîse: "Serwêrtîya Şêx Mîrza (Mîrzikê Zaza, E.B.)* li ser xelqê Ermenî û Kurdên wan der dora bê sînor bûye. Ewî bi meclîsa rîspîyan serwêrtî li wê êla giran kirye. Meclîsê da nûnerên Ermenya, Kurdên êzdî û Aşûrya, bi mafên weke hev, cî girtine. Bi şedetya Layard Şêx Mîrza (Mîrzikê Zaza. E.B.) ji alyê êla xwe va hizkirî bûye

...wek nîşana qedir û dostanyê wî li Ridiwanê Ermenya ra dêrek ava kirye. (4)

Dema Layard derheqa wê kirina helalî dilpakî da dinivîse, bi heybeteke mezin ser da zêde dike, dibêje: “Dêr li pala girekî bû. Li serê gir jî qesra Ridiwanêye hilşayî xwenê dikir. Ev dêra ji alyê Mîrza axayê mezinê Êzdîyan va ji bo xaçparêzên Ermenî hatibû çêkirin. Ev nimûneke xweş û barkêş e, ku şaristanya pêşdaçûyî bivînin evdên ji ol û milletên cuda, çawe bi tifaq û aza bi hev ra djîn.” (5) Nav û dengê Mîrzikê Zaza gelekî belabûyî bûye senceqa Sêrtê û der - dorê wê da. Di çevkanîke Ermenya ya wê demê da wa htye nivîsar: ”Di wê demê li Sêrtê û li Ridiwanê mîrek rûdinişt, yekî bi navê Êzdî Mîrzik, mîrekî Meda (Kurda: E. B.) yê serbixwe û bi eslê xwe şêx. Ew bi xemxurî û dilovanî li hemû Ermenî, Aşûrî û Êzdîyên, ku li bin hukumê wî da bûn xweyî derdiket. Mîrzik mêrxwes bû, bi xeysetê xwe rem. Gelek evdên ji nîrên bindestiyê, zor û zulma zaliman direvyan, dihatin li bal Mîrzik sitar dibûn. Bi wî sedemî qeza bi binelya pirtir û bi hêztir dibû, gişk jê ra dibûne pişt û situryê çevê der doran.” (6)

Mîrzikê Zaza mirovekî dema xweyî zane û têngîhîstî bûye. Kilamekê da tê navkirin: “Xwendkarê dînê Êzdîxanê.” /Binhêre kilama, ku ji kasêta Karapêtê Xaço hatye hildan/.

Vira peyva “xwendkeâr” nîşan nade ku ewî xwendî bûye, medresa da xwendîye. Wê dewrê da evdê Êzdî ra, bi sedemên olî, civakî jî mecal tine bûn, ku ew xwendî bûya, lê zane û serwest bûye. Ewî di dema xwe da rola xwendin-nivîsarê, ya mezin di jiyana civakê da tê derxist û zarokên xwe li cem mamostayê Ermeî daye xwendinê. Nivîskarê Ermanya, yê mazin Xaçatûr Abovyan dinivîse, ku keşîşekî Ermenî ji Ridiwanê hatibû Yêrêvanê, şedetyê dide, ku wî bi xwe, li Ridiwanê bi mahan,

zarokên serekeşîrê Êzdîyan bi zimanê Ermenî, hînî xwendin û nivîsarê kirye. (7)

Ev kira wî, wê demê gaveke pir bî culet û pirogirêşîv bû li nav civak û olperestên Êzdîyan da. Rêbertiya Êzdîyan tiştê usan qebûl nedikirin. Usane hukumdarya wî pir bi hêz û xurt bûye, ku ew netirsîya ye û ew gav avîtye.

Hemzoyê Xalit, ku bi xwe jî ji wê heremê ye, kîjan 170-180 sal berê li bin hukumdarya Mîrzikê Zaza da bûye, bîranîna xwe da dibêje: “Pêşya digotin hidûdên Mîrzikê Zaza gelekî mezin bûne, heta-heta yaylixê milyonek îsan pêva girêdayî bûye. Go, ji Çeikîyê Eliyê Remo heta 100 km. hebû digihîşte Pira Aviskê, heta Ava Sêrtê, heta Başûr...”/binhêre bîranîna Hemzoyê Xalit /.

Malbeta Mîrzikê Zaza malbeteke kurdên Êzdî, ya kevn e. Dîroka vê malbeta desthilatdar kengê dest pê bûye tu melûmetî yan bîranîn tune ne. Tek eyane, ku ji berî Mîrzik, serekeşîr apê wî: Zaza axa bûye. Mîrzik lawê Zaza nîne, lawê birayê wîye. Navê bavê wî Hesen bûye. Ji pey mirina birê ra Zaza axa gelekî neheqyê li zarê birayê xwe dike. Mîrzik, birayê wî: Bedo û dayka wan, îdara xwe bi rêncberyê dikan.

Dema Zaza axa dimire, axayê wê heremê yê cînar: mala Zoro axa, mala Çelikê, mala Ferhoyê Hizêr axa û hinek serekeşîrên kurda yê din (Êzdî û Musulman) li hev dicivin, ebakî axatyê hildidin, têne Ridiwanê, ku dewsa axê çûye remetê eba li lawekî wî kin û çawa axê nû elamkin. Wê demê çar lawê Axê hebûne, tê xanê ew ewqas jêhatî û zîrek nî bûne.

Wê demê Mîrzik 19-20 salî bûye, xortekî serwestî, jêhatî. Dema dibihî li dîwana apê wî da axayên cînar, malmezînen Xaltya hatine, li hev civyane, dayka xwe ra dibêje: “Ezê jî herim dîwana apê xwe.” Dê dibêje: “Herî-neçî, yeke. Kê guh bide te. Tê dîsa ew Mîrzikê golikvan bî.”

Mîrzik radibe diçe dîwanê, lê dinhêre axa û mêvanên hazir rûniştine, ebuyê axatyê danîne wê navê, kes li ber tune, kes ser ebê da jî naçe. Silavê dide hazira, radhîje eba û xwe dike, dibê: “Ez axa me !” Hazir tev çevê hev dinhêrin, dibêjin: “Axatî he- ma bira vî ra be. Evî jêhatîye û ji vî çêtir tune. Ev jî bira bive serokê Ridiwanê.”

Mîrzik navê apê xwe jî xwe ra dike paşnav û usa dest bi de- sthilatdarya Mîrzikê Zaza dibe, nav û dengê wî heremê da bela dibe. Dest bi çêkirina qesra xwe dike. Xelqê wê heremê mecbûr dike, ku bi torba xwelyê bînin, li cîyê çêkirina qesrê rokin, wekî cî bilind be. Gilî dikin, ku tişteki ecêb hatibû çêkirin. Rêyê dizî- va hebûn, ku diçûn digîhîştine ber çêm, ku dema dijmin dor wan bigirin, karibin avê ji çêm hildin, rê hebûn, ku karibin dizî- va ji qesrê derên, rîyê dizîva va birevin. Li bin qesrê da zêzeme (hebs) hebûye. Usane pirs û pirsgirêkên xelqê bi destê wî hatine safîkirin. Xerc û xerac ewî daye topkirin. Girtin, cezakirna xel- qê jî destê wî bûye. Çawa melûmetî nîşan didin, dema wî da li nava binelyên mîrgehê, yên Kurd, Ermenî û Aşûrî da tifaq, e- dlayî û aramî bûye, qedirê hev zanibûne, neheqî kesî li kesî nekiryê û tev di gura Şerokeşîr da bûne. Bîranîna da tê gotin, ku navbera wî û serokeşîrên Kurdên musulman, yê wê heremê jî xirav nî bûye, heta ew û mala Dewrêş Nebî jî kirîvê heve xûnê bûne. Nema, ku serleşkerê dewleta Rûs Pasêvîçra şandî da dini- vîse, ku dikare 1500 sîyar û 5000 peya derxe meydana şêr. Her mêrxwesê wî jî kare dijî sisyan şerke.

“... Bi saya Xwedê sed sîyarên min dikarin dijî sêsid sîyarên Osmanyaya derkevin.” Bi gilîkî dema wî da ew mîrgeheke Kurdên Êzdî ya here hevgirtî, serbixwe û xurt bûye.

Heyîtya mîrgeheke Êzdîyan, ya bi hêze usa, ne dewleta O- smanyê xweş hatye ne jî serokoldarên Kurdên musulman, yê fanatîk. Û awa, dema gundên Dela diqelînin, dinhêrin Êzdîyan dest ji ber xwe hilnedan, piştî hev negirtin, vê carê berê xwe

didine wê êla Êzdîyan, ya here xurt û bi hêz: Ridiwanê. Rind zanibûn şikêandina Ridiwanê, şikêandina temamyê Êzdîyên Xaltî ye.

Çend mene û sebebên wî şerî jî hebûne:

-ya ewlin û bingehîn ewe, ku ça berê jî me ev fikira gotayê, dewleta Osmanyê ra dest ne dida, ku li nav wê da beglik û mîrgehên kurdaye serbixwe û nîv serbixwe hebin. Dîrokê va jî eyane, ku wê demê Êmîratên Kurda yê usa qewat hebûn, ku êdî dewa serxwebûnê dikirin, dixwestin ji dewleta Osmayê biqetin. Dewletê hewl dida, ku ji wan a xilaz be, qewata wan bişkêne û wana bike destê xwe. Ji bo wê jî vira nakokya dijîtya olê dane xebatê, ku kurd xwe bi xwe hev qirkin, bêtifaqî û neyarî bikeve navbera wan, ku cî jî bê dijî dewletê nikaribin bivne yek. Bi texmîna min wî şerî da ne serketina mala Dewrêş Nebî jî ji wê menyê tê. Dewletê ra dest nedaye, ku mala Dewrêş Nebî jî qewatbe. Merem altindarya olê nî bûye, armanca wan zeyîfkirina kurda bûye.

-ya duda, dijîtya olê jî roleke mezin listîye, fanatîzmê, hev temûlnekirinê.

-ya sîsya jî ewe, ku ew heremêna destê Êzdîyan da bi ax, av û hewa xwe Kurdistanê da cîyê here xweş û dewlemendin. Desthilatdarên mîna mala Dewrêş Nebî xwestine dijîtya baweryê bikine menî, bi xûna bawarmendên nezane cahil, bivine xweyê wê heremê.

Menî jî çê dibe. Çendekî ji pey komkujîya herd gondên Dela ra mala Dewrêş Nebî çend qantira didine ber du yan sê feqeyên xwe, dişînine li cem Mîrzikê Zaza, ku wan ra bi deynî çend bar arwan bişîne. Anegorî bîranîna, Mîrzik meremê şandina feqeyan tê derdixe, mirovên xwe wan ra datîne, dişîne gundê Cimsarîyê, ku barê wan dagrin û paşda verêkin. Dispêre mirovên xwe, ku wan bêqezya paşda bişînin. Lê feqe nagihîjne cî, rîya vegeêrê da, yan li cem Êzdîyan hersêk jî têne kuştin. Kê wan dikujin ne

eyane. Bîranîna da çîrokek hatîye xweyîkirin, serecema wê eve: cem feqeyan kitêba pîroz Quran hebûye, giva dema Êzdî dixwezîn wan bikujin, ew wê kitêbê da dinivîsin: "Êzdî yê me bikujin." Êzdîya jî, ku xwendin nizanbûne û nizan bûne feqa çî di Quranê da nivîsîne, wê Quranê dibin li bajarê Sêrtê difroşin. Yê, ku Quranê dikirin, wê nîsara feqeyan dixûnin, cawê didine mala Dewrêş Nebî, ku Êzdîya fwqeyê wan kuştine.

Dijwar nîne mirov tê derxe, ku kuştina feqa da girêfûtî û pîrsên terî hene. Ez texmîn dikim eger Êzdîyan Feqe bikuştana, çiqas jî nezan bûna ew Quran zû nedibirin, nedifrotin, we bifikiriyana: "Dibe Quranê naskin û bizanbin wan kuştîye."

Bawarî heye, dibe Êzdîyan jî feqe kuştibin. Vira xeta xar dîsa li bin mala Dewrêş Nebî da ne. Wana zanibûn, ku ji komkujîya wan herd gundên Êzdîya-Dela, hela çendek derbaz nebûye, dijminatî ketye navbera wan û Êzdîyan, agirê kîn û neyartîyê gure, çawa feqeyê destevala, usa bi hêsanî dişînin li nav Êzdîyan? Yan çima feqeyan dişînin? Ji kîjana, çawa oldarên musulmanyê, yê here cahile fanatîk, Êzdî a'cizin. Dibe hema bi memrem jî şandibin, ku Êzdî wan bikujin û menî çêbe seva ferman, şer û hucûmkirna li ser Qizila.

Dûrî bawaryê nîne usa jî ew fikir, ku alyê mala Dewrêş Nebî yanê jî hukumdarên dewletê da feqe hatibin kuştin û qetilkirina wan avîtibin li ser Êzdîyan. Dibe zilamê mala Dewrêşnebî oldarên dewletê va girêdayî jî bin, ku wê konfilîktê bi wî cûreyî çêkin û şerekî navxweyî hema li dilê Kurdistanê da daxin.

Bîranîna dengbêjê hizkirî Salihê Qubînî da, ku çîroka kuştina feqan usa dûr û dirêj, hûr-hûr tê şirovekirin, bîranîn, lê gelek qewimandinên wê bûyarê, yê sereke hatine bîrkin, cîyê fikirandinê ye. Ev kilam û bûyar bi vî cûreyî li nav civakên êl û êşîra da, bi dewrana hatye gotin, bûyar jî hatye şirovekirin. Eşkere ye, ku Êzdîyan newêribûye cîyê usa da rastîya xwe bêjin... Helbet li cem Êzdîyan jî gelek bûyar hatine tîrkin û ren-

gkirin. Amadekarê wê komkujyê bi wî cûreyî ew bûyar şirovekirne, xwestine sûcê xwe ji gelê sade veşêrin û bêjin, ku Êzdî neheq bûne, loma ji me xwestîye heyfa (tola) feqa hildin. Vira nuxta hîmlî tê danîn, ku kitêba dînê Êzdîya tune û dîndarên wan nezane û cahilin. Vira da rastî heye, ku li nav dîndarên Êzdîya da nezan, cahil pir bûne lê di nav oldarên Kurdên musulman da jî yê mîna wan kê mînbûne...

Eger, hema çawa vê çîrokê da tê gotin, hinek Êzdîyan weşîfî kiribin, feqî kuştibin, yan ji dijîtya olê, yan di bin hukumê qet- lema qirkirna herd gundên Êzdîya: Dela da ew yek pêk anîbin, tu mafê Dewrêşê mala Dewrêş Nebî tune bû 30 hezar evdên fanatik, yên, cahile, talançî xwe bicivînin û bajone li ser gund û warên evdên bê sûc... Kê feqe kuştibûn û ew qetla ne îsanî kiribûn, bira ew jî bihatana cezakirin.

Evan mene bûne, ji dîrokê eyane, ku bi hezaran fermanên wa, cîyê vala û bê sebeb li Êzdîyan hatine rakirin, gund û warên talan kirine, şewitandîne xwelk avîtime devê şûr, bîranîn jî ji gelek fermanan, nemane...

Çi jî hebe, konfiliktê çê dikin, agirê “dîn dijminatîyê” gur dikin û Dewrêşê (Qesim) mala Dewrêş Nebî dikeve li nav “mî- rîdên” xwe, ordike giran (devedevî 30 hezarî) dicivîne û tèn dora Erenza Şêxan (nêzîkî Ridiwanê) digrin.

Stiranê da wa tê gotin:

Rindê digo:Edlayê,

Erenza Şêxan bişewite bi darê tere,

Erenza xopan bişewite bi darê tere,

Hesabê Cibo hatye ji kela Rimêlê

Bi tevî şêxên Ereban û eskeran,

Eynikê, Eyndwarê, Eynkafê, Eynbaranê,

Çiqas hecî, sofîyên Xerzan, Xiya û Bekiran

Hemû anye bi xwe ra.

Ji peyvên vê malka stiranê dijwar nîne bê têderxistin, ku ev şera ji alyê dewletê û merkeza dîndarava hatîye organîzekirin û rêvabirin. Di nava wê komê da, ku hatine li ser Erenzê şêr “Şêxê Ereban û esker” hebûne. Piranî jî dîndarên fanatîk bûne: “Çiqas hecî, sofî, feqe...hemû anîne bi xwe ra.” Usane gelê musulmanî sade yan tevî wî şerî nebûne, yan jî zef kêr li nava wê ordîya 30 hezarî da cî girtine. Ewê cî girtine jî evdine cahil bûne û ji alyê oldara va hatine xapandin.

Bîranîna da usa jî tê gotin, ku hinek axa-begên Kurdên musulman, yên wê heremê, yên cînar, navbera kîjana û Mîrzikê xweş bûye, bê alî mane, neketine li nav şerê dijî Êzdîyan: navê Ferhyê Hizêr axa tê bîranîn.

Mêrxwesê wî leşkerê musulmana Hesabê Cibo bûye. Hesab evdekî sade, yan egîtekî gelêrî nîne, ew serleşkerekî dewletê, yan jî çekdarekî beglikekî eyan bûye. Evdên sade nikarin cilê zirî xwekin û şerkin. Hesabî bi zirî bûye. Çîrokbêjên Êzdî dibêjin Hesab bi eslê xwe Erebe. Zargotina Ermenya da jî dewsa navê Hesab, navekî din: “Hakimê Bota Mîr Mehmûd” tê gotin û tê zêdekirin, ku ew mêznê eşîreke Cizîra Bota bûye.

Çawa me berê jî nivîsîye, di wê demê mîrê mîrgeha Bota Bedirxanê mezin bûye. Mîrgeha wî pir bi hêz û qewat bûye. Ewê jî pir neheqî li Êzdîya kirye. Usane rastî serkanya Ermenya da jî heye.

Kilamê da wa tê gotin:

*Edlayê digot: Nûre, xweya minê,
Esabo Ronî, min go were meke,
Tu bi xebera sofî û, feqe û,
melayê ber ava Bota meke,
Neçe şerê Erenza Şêxan,
Ridiwana bavê Temo, Mîrzikê Zaza,*

*Şerên giregirê Êzdîyan, yê Mirzikê Zaza,
Keleşê Çilo, Gerşemê Giro, Êganê Meyro,
Miçoyê mala Şêx Îsayê ne heneke...*

Ev stirana li ser zarê herd jinên Hesabê Cibo hatye gotin. Sitiranê da axîn û keser heye, poşmanî heye ji bo wî şerê navbera kurda da, yê bê fikir û bê merem.

Li vê malka stiranê da, dengbêjê, ku ev stiran efirandiye, neheqya êrîşkaran û qewata berxwedana Êzdîyan anîye ber çevan: "Hesabo Ronî min go were meke, tu bi xebera sofî, feqe û melayên ber ava Bota meke, şerê giregirên Êzdîyan ne heneke." Ji van xeta va jî tê xanê, ku rêvabirê êrîşê hîmlî oldar û leşker bûne.

Pirsa kesayetya Hesabê Cibo, ew ereb bûye, yan kurdekî ji Bota bûye, di vê nuxtê da ne pirsgirêka sereke ye, ya sereke ewe, ku ew leşker bûy, leşkerekî perwardekirî yê payebilind. Usane ev şera pevçûneke gelêrî, yan êrîşa komeke fanatîk, ji je'ra olê korbûyî nîne, ew ji alyê hukumdara va hatye hazirkirin, leşkerê dewletê li nav wan da hebûne u ji alyê leşkera va hatye serkaeîkirin, rêvabirin.

Em bêne li ser hesavê leşkerên êrîşkaran. Gelo, ew gotina "Eskerê giran", ku bîranîna û stirana da tê gotin, raste?

Çevkanya Ermenya da we hatye nivîsar: „Li Baxîşê (Bitlîsê, E.B.) dewrêşekî mar bi navê Nebî dima (li şênlika Ûsîl-Giranê), yê ku xelqê xwe karo (şîret) dikir yanê cimeta mayîn bînin ser ayîna dîne Mehmedîyê, yanê jî xeza kin. Û, awa, sala 1820-î ew êrîşê, seferê teşkîl dike dijî Êzdîyên Sixîrdê (Sêrtê, E. B.), Ridiwanê û Ermenyan, bi serkarya hakimê Bhotanê Mîr-Mehmed, bi 36 hezar eskerava.” (8)

Sitirana gelêrî da derheqa hesavê êrîşkara da hevoka wa tê kêranîn: "Eskerê Dewrêşê mala Dewrêşnebî girane."

Rastîya pîrbûna êrîşkaran ew şîkêrên (qûçên) kevira ne, ku heta niha jî, çawa heykelê reş, şedê wê bûyara birakujyê li cîyê şêr da mane.

Hemzoyê Xalit bîranîna xwe da wa dibêje: "Ne min tenê, geleka dîtîye. Bi Tawîsî Melek me tava dîtîye şîkêrê kevira. Du şîkêrin. Yek ji vê odê bilindtîre, ya din qûçeke biçûke. Gava hatine li ser Êzdîyan, her yekî ji wan, kevirê bi xwe ra anye, avîtye tanga cîyê şêr. Kevirê mezin jî nînin. Gotine em van kevira bîvin, cîkî qûçkin, çika em çiqasin, gotine me şerr qedand, bira yê sax mayî, dîsa rahîjne kevira, emê bizanbin ji me çiqas hatine kuştin."

Xêncî Hemzo, yên ku ew şêkêr dîtine dibêjin, ku qûçek pîr mezine, yek jî biçûke. Ya mezin kevirên wane yên şêrr da hatine kuştin, ya biçûk jî hesavê wane yên sax mane û revya ne.

Ev mesela kevira carke din jî dide îzbatkirin, ku rasti jî ev şerra, êrîşa gelê sade, yê fanatîkê olê nî bûye. Di dîroka herba da, wekî hesavê undayên xwe bihisin, pîrr caran serleşkeran ev çurê kevira pêk anîne. Usane serokê vê êrîşê zanekî şêrr bûye.

Ew "eskerê" giran, li bin ala musulmanyê da tê dora gundê Êzdîya: Erenzê digre. Erenz gundê şêxa bûye, binelî hîmlû şêx bûne, loma jêra gotine Erenza Şêxa. Ew nêzîkî Ridiwanê ye. Navbera wê û Ridiwanê da ewqas bûye, ku dema li wur sîlih teqandine, Ridiwanê da hatye bihîstin.

Bîranîna da tê gotin, ça me berê jî got, ku hinek axa-begê wê heremê yê Kurdê musulman tevî wê êrîşê nebûne, bêteref mane. Ji tîrsa musulmanyê newêribûne herin piştê Êzdîyan, nexwestine tevî wî şerrê neheq jî bîvin, dijî cînar, dost û pismamên xwe şerkin.

Êzdî tê derdixin, ku ew şerra yê mirin-jîyanê ye. Eger qewatên Dewrêş Nebî serkevin, kesekî ji wan sax nahêlin, wê teva mîna gundîyên Delanya devê şûr ra derbazkin, ev jî fermaneke bi sirê ye li wan radibe, nakokî, dijminaiya li nav xwe didin

alîkî, jino-zaro, mîna mirivekî radibin himber êrîşkaran. Tavî Êzdîyan usa jî xelqên xaçparêz radibin. Ji bo di warê dijîtya olî da ew jî halê Êzdiya da bûne. Dest bi berxwedaneke mezin dibe. Weke 10 hezar evdên ne ewqas pak sîlhkirî, derdikevin dijî 30 hezar leşkerê şêr ra hazir.

Him stirana, him jî bîranîna da tevî navê Mîrzikê Zaza usa jî navê gelek mêrxasên Êzdîyan hatya xweyîkirin. Dema meriv kilamên kurdaye mêranyê dibihî, dibîne, ku wan da hîmlî navê merivekî, mêrxwesekî, ew jî hîmlî navê axa, bega, seroka têne gotin, bîranîn. Lê vê kilamê û çîrokê da ji Mîrzikê Zaza zefîr derheqa mêrxwesya egîtên din da tê gotin. Ew mêrxwesan evin: Keleşê Çilo, Êganê Meyro, Keşîş Polo, Geşhemê Gîro, Miçoyê mala Şêx Îsayê, Erfanê Qizilî û hvd. Hela li ser mêrxwesya ji van hineka sitiranên başqe jî hene. Çawa sitirana Keleşê Çilo.

Gelek çîrokên hewaskar, yê derheqa wî şerî da, di bîra ewleda da mane.

Êrîşkara dora Erenzê girtine. Mîrzik li Ridiwanê qesra xwe da bêsebere, nikare cîyê xwe da bisene. Bedoyê birê wî li Erenzê nava şêr da ne. Gazî keşîşê Ermenî kirye. Keşîşî remildare. Kitêba pîroz: Êncîl vekirye, dixûne, remil avîtye û dibêje: «Sebirkin. Niha dest bi şêr nekin. Berê qulbê ber bi dijmine, hema we dest bi şêr kir, dijminê we biqelîne, hîvyê bin heta roj vedigere. Dîna we lê be, eger teyredeke sipî hat li serê qubê danî, (li goristana malbeta Mîrzikê Zaza da, li ser mezela qube hebûne) serbest rabin, lêxin, serketin ya we ye.

Go, Mîrzik pir bêsebir bûbû, li nav qesrê dahat - diçû li alyê Erenzê dinhêrî. Tivingeke Bedoyê birayê wî hebû. Dengê wê jî, go, e'cêb bilind bû. (Wê demê nû tivng derketibûn, tivingê kesî tine bûn). Go, timê guhê Mîrzikê ser bû, gava dengê teqîna tivvinga Bedo dihat, Mîrzik digot: "Bedo saxe, usane dijmin neketye Erenzê."

Bi gotina gotya, di pey demeke dirêj ra, dinhêrin, teyreda sipî hat li serê qubo goristana mala Mîrzik danî. Keşîş dibê, de îcar rabin, lêxin. Serketin ya meye !

Keleşê Çilo, mêrxwesekî Qizilya yê bi nav û deng bûye. Mezinatî bavikekî wê eşîrê kirye . Heta niha jî derheqa mênya wî xweşmêrî da û bûyarên dema wî da çîrokên hewaskar bîra gel da mane, li ser kilam hatine sêwirandin. Navbera wî û Mîrzik xweş nî bûye. Mîrzik bawar nake Keleş bê hewara Ridiwanê. Lê Kelrş egîtên xwe va tên û li wî şerî da mêranya mezin dikin. Ew sîyarekî pir xurt bûye. Jêra gotine : "Şivanê sîyara", "bavê Memed û Mistê".

Êganê Meyro, go zilamekî pir bi gewde bû, lê pir bêxem bû, guh nedida kesî, wê êlê da tayê wî mêrê xurt û sîyarê çê tune bûn. Mîrzik dinhêre, wê dijmin hatya dora wan girtîye, Êgan jî xema wî nîne, li ber zevîkê rûniştîye, simila (firîka) diçine, destê xwe da dipişêre duxw. Mîrzik dibêjê:

-Malava, wextê te û firîka ne, nanihêrî dijmin dora Erenzê girtîye...

-Cenim girtîye! Ez herim, sibê bêm kuştin, xema teye. Zarokê minê bêxweyî bimînin...

Mîrzik jê ra sond duxwe, dibêje:

-Êgan, ez bi Tawisî Melek kim, eger şêrr da tiştêk bê serê te, heta ez saxim, heta qesra Ridiwanê hebe, zarokê teyê şîrîkê wê qsrê bin

Êgan radibe, hespa xwe sîyar dibe, derdikeve meydana şêr.

Navê Miçoyê mala Şêx Îsayê, li nav Kurdên êzdî da pir bela bûye û gelek kilama da gerheqa mêrxwesa wî da tê gotin.

Wê çaxê şer hîmlî bi rim, şûr û mertala bûye. Hesabê Cibo, serokê leşkerê musulmanyê, xweşmêrekî pir xurt, pêra jî zirîkirî bûye, sîlih zirîyê wî da neçûne. Hespê wî jî, go, li meydana şêrr da kê biketa li ber, sîyar bûya, peya bûya, dixeniqand, li bin lingê xwe da pêpez dikir,dukuşt..Go Hesêb gava meydanek li nav şêr da dida, mîna kêlandûyê laşê merya li ser rîya xwe redixist.

Mêrxwesên Êzdîyan wê yekê tê derdixin. Avê berdidin li ser mexelê erdê dora Erenzê û Ridiwanê. Go hespa Êgan mihîn bû, mihîn jî bi fel bû. Êgan mihîna xwe nîzîkî erdê avdayî ra dajo. Hespê Hesab xwe mihîna Êgan digrê. Hesab li hespê nikare. Hespê wî dikeve hezekê. Êgan jî mihîna xwe dajo nêzîkî Hesêb, para va banz dide li ser pišta hespê wî, yê li nav heryê da gut bûyî, parava wî qepeçe dike, ji hespê tîne xar, qelşa zirîyê ra bi rimê lê dixê, Hesêb dikuje.

Çevkanya Ermenya da wê derheqê da wa hatye gotin: „Û rûyê hevketina herdu alya û ji agirkirina sîlihê bê hed û hesab rûyê royê hate girtin û bi hevexistina şûra, rim û nîza hev qir dikirin û mêl dikirin mîna darê mêşe, lê dengê tîr û kevana dikirin şîrqîn mîna, birûska e'wr û e'zmana û dengê pêlê be'ra firtone jê rabûyî.“

„Gele sehetê dirêj wa derbaz bûn û ne alyê altindar, ne jî alyê altbûyî tê kivşê, çimkî mêrxwesya alîkî û pîrbûna alyê dinê beramberî hev derdiketin.“

„Û vê dema here giran sereskerê ordîya Bohtanê Mîr Meh-mûdê mîr, wî mêrê zorî, zorbe, hespa xweye kihêl rikêf kir, ji sêrî heta pîya reşxana hesinî (zirî) wergirtî, rim dêst da, pêşda sefer kir û rast û çep gelek ji alya Ermenî li erdê raxistin û bi xwe jî silamet gîhîşte wê tangê, li kîderê Mîrzik bû, çimkî çek-rihalê başe lê bûn.“

“Têr-Poxos li pey xwe nihêrî û çaxê dît, wekî şuxulê Mar haqa açixe û ew haqa pêşda çûye, evê te ajot, xwe lez pêra

gîhand û para va ji hespê xweyî qap banzda ser pişta hespê sere-skrê Mara, para va bi destekî ew qepeçe kir, destê wî sîng va guvaştin, bi dstê dinê soranî (qeme) ji ber pişta xwe kişand û patka wî ra kir û xûna wî rêt û evê te ji ser pişta hespê jorda şiqitî erdê û bi xwe jî (Têr Poxos) rima kuştî hilda, hespê wîyî bozî stukurdirêj sîyar bû, zengu kir, mîna birûskê çû hewara Mîrzik, yê ku bi mêrxwesya xwe, êdî digîhîşte altindaryê, ewê mayîn Têr-Poxos qir kirin û yê ket, hemin ket, kî revî, hemin revî: li rûbarê dinê ji hev bela-belayî bûn.“ (9)

Stiran û bîranînên Êzdîya da xêncî keşîşe remildar, derheqa tevbûyna Ermenya di şêr da û mêrxwesya wan da tu gilî nayê gotin, gelo ji tirsaxa, beg û dîndarên musulmanyê bûye ku wê derheqê da tişt negotine, yan sebebekî din hebûye?

Gelek extyarên Êzdîya, yê wê heremê, minra gilî kirin, ku tirsaxa, beg û dîndarên musulmana dengbêjên Êzdîyan newêribûn wê kilamê li nava civaka da serbest bistirên, yan jî dema sitirane, gelek tişt kilamê da bi gorî dilxwestina wan bi guhertin digotin. Ji bo wê jî kilamên li ser komkujîya Dela û şerrê li ser Erenzê ewqas hatine guhertin.

Rastî ewe, ku Ermenyê wê heremê him wî şerî da, him jî berxwedan û şuxulkirina Mîrzikê Zaza da roleke mezin listine. Raste, çîroka Ermenya ya jorgotî da jî mêrxwesya Têr-Poxos pir hatye mezinkirin. Ev jî tebyetî ye, ji bo bûyar cûrê çîroka gelêrî (hikyat) hatye gotin, çîrokbêj xwestye mêranya agitê çîroka xwe pir mezin bide kişê, ya din jî ewe, ku her krs dixweze kirina gelê wî mezin bê xanê.

Gelo Hesab ji alyê Êganê Meyro yan alyê Têr-Poxos va hatye kuştin? Bi texmîna min ew ne mihûm e...Dibe Êgan jî bi eslê xwe Ermenî be. (Çîrokbêjê Êzdî dibêjin ew pîre, pîrê êzdîya ne). Navê Êgan jî, navê Meyro jî navê Ermenya ne. Ermenî dibêjin Yêgan, Yêgor û navê dayka wî Mayram...Raste, ji vê

fikira min ra, çirokbêj û stiranbêjê vê bûyarê qayîl nînin, lê ew jî nikarin dijî vê fikirê şedetîke bingehîn bînin.

Stiranekê da jî tê gotin, ku Miçoyê mala Şêx Îsa Hesab kuştiye:

*Ezê bi Erenza Şêxa dketim bi tereye,
Eskerê Hesabê Cibo girane, girtîye dora
Erenza Şêxa çar ewleye,
Şede-şûdê Miçoyê mala Şêx Îsa
Gelek hene li dinyayê,
Dibêje: "Min serê Hesabê Cibo, apê lawika,
Jê kirye bi destê xweye..." (Kilama Hemzoyê Xalit.)*

Çawa li çevkanya Ermenya da jî tê gotin şer pir giran û xûnrêj bûye. Êrîşkar dema kuştina pêşikêşê xwe dibînin, tirs, saw û xof dikeve ser wan, xwe şaş dikin, çarçev dibin, rev li wan dikeve, direvin. Lê Ridiwanya jî her alya va hicûmî li ser wan dikin, li wan dixin. Ji wî sîh hezarî teka-tûka xilaz dibin.

Kilamê da wa tê gotin:

*Edlayê digo: Hesabo hane, sedû bîst car bi min hane,
Bala xwe bidê xortê Qizilan, peyayê Niqîban
Serê dizgînê reşboza berdane,
Ajotine qûçika Ridiwana bavê Temo,
Derbekê lédane li Hesabê Cibo,
Li apê lawika, li Cihê, li Mihê
Hevtê û pênc mêr ji konê bavê min
Qelandine tovê xalan û xwerzî,
Belê, apan û birazî, lo wî, lo, lo wî lo... (Aydin.Ronak.)*

Dibêjin ji xûna kuştiya ava çenê Ridiwanê sor bûbû, ewqas laşê kuştiya ketibûne çêm, ku berê çêm hatibû girtin. Li meyda-

na şêr ewqas xûn rijya bû, ku heft sala li wî erdî tişt şîn nebûye. Çevkanya Ermenya da dîsa derheqa dewya şêr da, qala bûyare-ke pir bi dilêş tê kirin: " ...ê revîn, li nava kîjana da bûn tivingç-îyê peya, xwe li gomê Sixêrdyara gîhandin, li wura sitar bûn, eskerê Mîrzik û Têr-Poxos dane dû wan, ew goma da kirin nav hevsarê, dixwestin wana dîl bigirin...lê ewana teslîm nebûn. Mîrzik emir kir agir bidine goman, û yê starbûyî zêndî-zêndî li wur da şewitîn, û bezê wan mîna rûn helya, û mîna cewa di-kişya nava çêmê nêzîk û merivê hizûrê ev gişk dîtin..."(10)

Altindarya dijwar nav û dengê Mîrzikê Zaza, egîtya Xaltîya û binelyê Ridiwanê qezayên der-dor da bela dike. Hukumdarya Mîrzik, mîrê qesra Ridiwanê xurttir dibe.

Lê bi rastî gotî ew altindarî Êzdîya ra tişteki qenc jî nayne, raste ew mîna Êzdîyê Dela nayêne qelandin, lê li dora wan go-veka dijminatîyê, neyartyê xurttir dibe. Raste, stiran û çîroka da derheqa undayên Ridiwanyaya da tişt nayê gotin, lê tê txmînkirin undayê wan jî hindik nî bûne...

Çawa gelek şerên vî teherîye ku berê navbera kurda da qe-wimîne uas jî ev şerê bê mene û bê fikir zîyaneke pir mezin dide temamya Kurdê wê heremê. Him kuştina bi dehan hezara evdan, (ew jî ewê xebatçî, yê xweyê mal û zarokan, yê karibûn dijî dijminê welatê xwe ê eslî sîlihê hildin, ji bo azaya gelê xwe, welatê şerkin), him navbera wan da xurtbûna bêtifaqyê, dîn dijminatîyê, ziyana madî û moralî, gelê kurd ji hal dêxe.

Emê paşê bivînin, dema artêşa Osmanyê bi teherekî dewyê şerê dijî Rûsa tine, serokê serhildana Misrê ra li hev tê, vedige-re, berê şûrê xwe dide ber bi Kurdistanê, mîna gurê birîndar dikeve nava gelê kurd, Kurdistanê wêran dike, dişewitîne, zul-ma nebînayî tine serê xelqê, nanhêre kê ye musulman, kêye êzdî, kê ji dînê wane, kê ji dînê wan nîne.

***

Lêkolînên dîrokî didine kivrê, ko di wê demê rewşa Împêratorya Osmanyê him alyê sîyasî û leşkerî, usa jî di alyê aborî da pir dijwer bû.(11) Hukumdarya navxweyî jî pir sist bûbû. Împêratorî bûbû mîna laşekî mezinî rizyayî. Ji bo xweyîkirna sînoran, tim bi dewletn cînar ra nav pevçûn, şer û dewan da bû. Halê wê ne alyê Balkana, ne Kovkasê, ne jî Îranê va pak bû. (Şerê Tirk-Îranê yê salê 1821-1823; Tirk-Rûsaye 1828-1829-an û hîvd). Tevrabûn û serhildanên gela yê mezin li nava dewletê xwe da jî pêk dihatin. Fêodalên biçûk û mezin hukumdarya Sultên qebûl nedikirin.

Salên 1831-1832-an hukumdarê Misrê: Mehmed Elî çend derbine giran gîhande qewatên Sultan, ew mecbûr kirin tesmîl bin. (12) Mîrgehên Kurdan, yê mîna Soran, Botan ewqas qewat bûbûn, ku ne tenê hukumdarya osmanyê qabûl nedikirin lê êdî xwe çawa dewletên serbixwe elam dikirin.(13)

Sîyasya Sultanên osmanî ya wan salan, ku bi rêforman (tan-zîmatan) karibe desthilatdarya xwe biparêze, tu encamên berbiçev nedidan. Armancên wan rêforman bûn, ku bi nûkirin, qewîkirineya cûrên rêvabirina hukumdarye, organîzekirina ordî-yê, sîstema finansyê û hinek nûkirinê din wê dewletê derxin li ser rîya kapîtalîzmê. Lê ew halê Împêratorî têda bû mecal nedidan mîaserkirna wan rêforman.

Ji pey li hev hatina tev hukumdarê Misrê, sala 1833-an, 9-ê meha gulanê û 8-ê hezîranê, dîsa wê salê bi Rûsyayê ra, dewleta Osmanyê ra mecal saz bûn, bi alîkarya şewrdarên Ewropî “bi şur û agir ” berê xwe bidin Kurdistanê.(14.)

Raste Ridiwanya li wî şerê birakujyê yê mezin da (ser Erenza şêxa) ser ketin, lê seva êrîşeke dewletê ya mezin hazir nî bûn.Qewata wan jî nî bû.

Mîre Ridiwanê texmîn dikir ku halê wan ewqas jî pak nîne. Li dora wan, roj bi roj xeleqa neyartyê, çiqas diçe teng dibe. Ne hêza wan heye dijî qewatên mezin xwe biparêzin, ne jî karin ji

kesî hevkarî û alîkarya mezin hêvîkin. Bawerya wî ji cînara: Mîrê Soran û hukumdarên Botan jî nedihat, ji bo ew jî ji qirêja olperestîyê paqij nemabûn û bi neyartî Êzdiya dinhêrîn.

Şerê Tirk-Rûsa yê salên 1828-1829-an, û wî şerî da serketina Rûsa çira gumana xilazbûnê li dilê Mîrzik da vê dixê. Di vê pirsê da, bi texmîna me rola Ermenya mezine. Çawa me berê jî got, qeza Ridiwanê û bi xwe bajêr da jî gelek Ermenî hebûn. Navbera wan û Mîrzik jî pir xweş bû. Tê texmînkirin pevgerîdanên wan li tev Ermenyên herema şêr da jî hebûne, guhê wan li ser bûyara bûye. Êyane, ku temamya gelê Ermenî hêvyên azaya xwe bi Rûsa va girê didan.

Navbera salên 1828-1830-î Mîrê Ridiwanê, dizîva, bi destê Ermenya sê nema Serleşkerê Ordîya Dewlûta Rûs, ya Kovkasê Gêneral-Fêldmarşal, Koms Paskêvîç ra dişîne û dewa hevkarîyê lê dixe. Lê bi sedemên cûrbicûr her tişt bê encam dimînin..

Dewî şerê Rûs-Tirka jî tê. Hêvyên Mîrzikê Zaza wî alî da jî dişkên.

***

Dî vê çîrokê da bûyarek heye, ku tek di pirtûka A. H. Layard da tê bîranîn. Ev bûyaran, ne kilama da, ne bîranînên mezina da, ne jî di nav zargotina Ermenyan, ya nivîskî da nemaye. Eger bûyareke wa, eşkere, li wê demê biqewimîya, dijwar bihata bîrkirin. Ev bûyar di pirtûka A. Layard da wa hatye nivîsar: “Gava Serfermendare Osmanyê, yê bi nav û deng Reşîd paşa hicûmî li ser Bakûrê Kurdistanê dixe û berê xwe dide Başûr, nêzîkî herêma Mîrza axa dibe, Mîrza axa xwe dide desê Serleşkerê Sultan. Walyê dewletê Axê ji qesra wî derdixê, dewsa wî yekî bi navê Emîn axa datîne. Evê han hela rind li Ridiwanê cî ne bûyî, jina Axê Êzdiyan bi destê zorê direvîne. Mîrza axa dewsa dijî wî rahêle çekê, diçe li cem Reşîd paşa û dibêjê, ku ew pîreka ne jina wîye, carîke jina wîye. Dibêjê, dibê bira bawerya te ji min

hebe, bira Emîn axa vegere li ser karê xwe. Axayê Tirk vedigere cîyê xwe. Mîrza axa êrîşê dibe li ser wî, wî û du kesên bi wî ra dîkujê, heyfa xwe hiltîne. Reşîd paşa hicûmî li ser Ridiwanê dîke. Lê ji bo laşkerê dewletê wê demê şerê dijî Mîrê Rêwandûzê va mijûl bûn, nikare wê herêmê bike li bin bandora xwe. Wextê Reşîd paşa şerê dijî Beglikê Kurd da li ser dikeve, Mîrzik dîsa diçe bal, xwe davêjê. Paşa Mîrza axa dîke meznê wê heremê.”(15)

Gelo ev bûyara Layard şaş nivîsiye, yan bûyr û şexsyetine din tev li hev kirye ? Kê derheqa vê bûyarê da jêra gotye?

Bi texmîna min, tu mene tune, ku em nivîsara dîplomata Ênglîs bawar nekin. Surrê Axayê Êzdî pir bûne. Em mesela nemê, ku wî Serleşkerê ordîya Rûsa ya Kovkasê ra sandî ji bîr bînin, derheqa wan da jî xêncî çend merivên Ermenî, ewê nêzikî wî jî kesî nizanbûye.

Tê xanê, çawa hukumdarekî fêodalî wê demê çend jinê wî jî hebûne. Ji pey şerê Erenzê ra nav û hurmeta Mzik li nav wê heremê da gelekî bilind dibe. Emîn axa, ku hatibû dewsa wî, dixwze tîstekî usa bîne serê Mîrzik, ku wî êlê da nuxsan bike, navê wî ra bilîze. Jineke Mîrzik direvîne. Mîrzik û der dorê wîye nêzik, wê surê pir bi dizîva xweyî dîkin. Tê texmînkirin der-dor û mirovên Mîrzikê yê amin hîmlî Ermenî bûne. Û, dema Layard ji mala birazyê Axê:Nazî diçe dêra Ermenya, dibe Keşîş jî dizîva jêra ew sur dîhar kiribe...

***

Sala 1837-a Reşîd paşa ji nexweşya xolorê dimire: Layard dinivîse: “ Ji pey mirina Reşîd paşa ra, walîkî nû tê wê heremê. Ew walî Mîrza axa tegîfî li cem xwe dîke û bi xweyîntî dîkujê. Mirovên axê, cinyazê wî tînin û li ber çêm, li goristana rojavayê bajêr da vedişêrin.” (16)

Bîranînên gel da jî tê gotin, ku wexta Reşîd paşa dimire, Mîrzikê Zaza jî bi koma xwe va diçe hewaryê. Hema li wura jî wî digirin, dikine hebsê.

Hemzoyê Xalit bîranîna xwe da wa dibêje: “Dewyê da Mîrzik girtin. Dewleta Osmanyê Mîrzik girt. Zilamek ji mala Huseynê Kelo, mala wana Kelhoka bûn, berê ne Kelhoka bûne, lê vê paşyê hatin Kelhoka. Min navê wî zilamî jî zanibû, lê niha ji bîra min çûye. Mera usa hatye gotin. Herda digrin, dibin hebsa Dîyarbekirê. Go ji hebsê revyan. Li wê deverê çiyak heye jê ra dibêjin çiyayê Kinêrya. Gundê pîra li wur heye. Dîrevine çiyayê Kinêrya. Dikevne şkeftê. Wê şevê berf dibare. Berfê da dixeniqin. Sibê şivan meytê wan divînin. Diçin cinyazê wan tînin. Mezelê Mîrzik li nava Çilêrya ye. Çilêrya tev pê zanin.”

Elî Qecer jî wa gilî dike: “Çend sal pey ra Mîrzik digrin, dibin hebsa bajarê Dîyarbekirê. Ji hebsê direve. Dîrevne çiyayê Bizêrya, nêzikî gundê Pira-Çinêrya. Wura çawa dibe, nîzanim, dimire. Pîr tînin Ridiwanê vedişêrin. Bavê min digot me mezêlê Mîrzik vekirye û meytê Keleşê apê xwe kirye mezêlê wî.”

Ji hersê çevkanya jî xweya ye, ku Mîrzikê Zaza di sala 1837-a girtine, kirine hebsê. Wê salê jî mirye. Gelo, çawa Lêyard dibêje hebsê da dewletê kuştîye, yan revya ye û le çiyê, ji bagera berfê xeniqîye? Herd çîrok jî nêzikî bawarê ne. Dibe quluxçiyê dewletê ji kuştîbin, ku wê kuştînê ji ser xwe derxin, laş birîbin, avitîbin, çiyê, ku derheqa tê gotinê.

Çi jî hebe sebebê mirina wî jî dewlet bûye.

Bi Mîrzikê Zaza jî dewî wê mîrtya Êzdîya, ya welatê Xalta tê, gund wêran dibin, hinek dîrevine Şengalê û welatê şêx... Ev malbeta desthilatdar hukumê xwe unda dike, ji çiyê wan tê derxistin.

Niha peyhatyê wê malbetê hatine Almanayê, dijîn.

XALTÎ U HINEK ÊLÊN KURDÊN ÊZDÎ YÊN BAKURÊ KURDISTANÊ

Ew eşîrên kurdên êzdî li dor kijana ev lêkolîn hatye kirin xwe ra dibêjin Xaltî. Berê berê da, heta van salên dewî, wan eşîra heyîta xwe li der-dorên bajarên Sêrtê, Batmanê, qeza Qurtelanê, Erûhê, Bişeryê xweyî dikirin. Li bin zor û zulm, helandinê da çiqas diçû hesavê wan û warên wan kêmbûn, goveka wan teng dibû. Van 15-20 salên dewyê bi masayî cî û werên xwe berdan hatine Ewropayê, xazma Almanayê.

Wextê da mîrgeha Xalta li nav Kurdistanê da mîreheke mezin, û bi hêz bûye. Di av da ev çend eşîrên mezin bûne: Qizilî, Niqîbî, Xendeqî, Berekî, Anqosî û hinekên biçûke usa çawa Bisiyan, Biletinî, Emeran, Mamereşan û hvd. Ji van hinek niha li ser bawarya êzdîyê nînin...

Çawa tê zanîn, wextekê, hela 1300 sal li berî zayînê, li der dorê golên Wanê, Êrmyayê û çiyayê Araratê hukumdarîke mezin çê bûye û heta sala 585-an dom kirye. Dîrokê da ew bi navê Xaldî (Êrartû) eyane. Gelo navbera navê wê dewletê û navê van eşîrên Kurdên êzdî da girêdanek heye, yan na? Ji bo dest me da delîlên anegor tune ne, em vê pirsê bihêlin dîrokzanan û paşwextîyê ra.

Lê bêjim, hela ez zarok bûm, kalê gundê me jî oda da dici-vyan, diaxivîn, çîrok digotin, li ser gelek babetan xeber didan.. Ji haj hatinçûyîna cihanê jî kêr hebûn. Xwendî jî nîbûn. Wana ne dîroka cihanê zanibû, ne jî haj tiştên kevna û lêkolînên zan-yarî, arxolojiyê û medenyeta Mêzopotamyayê hebûn... Çi jî kal-bavên xwe bihîstibûn, derheqa wan tiştan da gilî dikirin. Digo-tin qebîla me, ya Bela jî Xaltî ne... Navê çend qebîlên din jî didan, ku li nav êzdîyên Ermenistanê da hebûn (navê wan bîra min da nemane). Wan jî mîna kalên van eşîran digotin Xaltî navê eşîrê, yan qebîlê nîne, Xaltî navê were, cîye... Eger navê war e, usane wana herêma xwe, welatê xwe ra gotine Xalta. Gelo navê Xelatê jî (Sîpan Xelat) jî wî navî nayê?. Çawa Êzdî br xwe dibêjin hemû qebîlên êzdîyan Xaltî nînin, usa ne bi ba-warya min, di bingeha Kurdan da (Kurdên êzdî jî nav da) gelek civak, medenyet û şaristanyên cûrbicûr yên wê heremê rol listi-ne.

Lê gelo Kurdên wê heremê, yên Musulman çima xwe ra na-vêjin Xaltî... Bi texmîna min li nav wan da ev nav hatye bîrki-rin, sebeb ewe û dîrok jî wê dide îzbatkirin ji pey qulibandîne ra kurdan bêtir koka xwe înkâr kirine û hela gelek malmezinan koka xwe birine malbetên navdarên gel û olên desthilatdar va girêdane.

Tê texmînkirin, di dema xwe da mîrgeha Xalta mezin û bi hêz bûye. Salên 1820-1850-î eşîrên mezin, yê li wê heremê ev bûne: Qizilî, Niqîbî, Xendeqî, Anqosî, Berekî. Ji bo kilam û bîranîna da navê wan tê bîranîn. Mezinayî li wê heremê Mîrzikê Zaza mîrê qesra Ridiwanê, serokê Qizilyanyê kirye. Pêra jî lêkolînên dîrokî derdixine holê ku êle mezin bûye û li nav axa-begên fêodal da parevekirî bûye. Hevgirtin û tifaqa xurt jî tune bûye.

Ji bo belgên dîrokî derheqa mezinayî, hesavê evdên Êzdî, gund û warên wê mîrgehê da destê me da tune, em jî wan me-

lûmeta tînin, kîjan hevkarê me Kemal Tolan ji devê mezinên wê heremê top kirye û weşandîye. Bê şik hinek şaşî dibe vê nivîsarê da, çawa di nîrxandina da usa jî hesav û navên gundên êzdîyan da hebin, lê rastîk sedî sede, ku wê demê hesavê gundên Kurdên êzdî yê wê heremê ji evên nivîsar pirtir bûne... Gelek guhestinên mezin jîyana wê heremê, û jîyana Êzdîya da bûne, dest zulm û zorê, qir û birê goveka êzdîtayê teng bûye... Mînakêke biçûk em ji dîrokê binin: Dema fermana Sultan Mehemedê I da "Reşîd paşa êrîşê dibe li ser Kurdistanê, wê êrîşê da ewî 40 hezar Êzdî kuştine..." (Dr. P. Müllêr Sîmonîs, Dûrch Armênîên, Kûrdîstan und Mêzopotamien; Mainz 1897.)

Eger her gundekî Êzdîya da 400 nefer jî bê hesavkirin, usa ne tek wê êrîşê da 100 gunden Êzdîya hatine wêrankirin, li ser rûyê dinyayê unda bûne...Lê çiqas welgerya ne?

Bi bîranîna mezina heta destpêka sedsala derbazbûyî, cî, war û stirûktûra wan qebîlan bi van şikila bûye:

QIZILANÎ:

Gund û warên vê eşîrê ji zîyareta Şêx Evinda û Avîskê (li ber çemê Delan) dest pê dike li ser milê çepê diçe heta Bilweris (Çêlikê Eliyê Remo û Ridiwanê) û diçe derdikeve çiyayê Xerzan (Gurdilan û Bîrika Kuêdiyê).

Dibêjin hevt bavê Qizilya hene: Amêrkî, Metînî, Takorî, Şemsikan, Bavbîna. Navên dudan em nikaribûn pê bihesin.

Navên hinek gundan ku Qizilî lê mane, evin:

Aşîk, Girê Çelo, Ridiwan, Xindûka, Ênxala, Bêleka, Hemdûna, Sûlan, Zengav, Qumaro, Bêtam, Kanî Sorkê, Terno, Zêwika Şêxan, Xindok, Bîrka Kurêdya, Kelemaran, Şêx Osel,

Zorava, Dûşa, Cim Sarîbê, Kûşana Şêx Ünîs, Zuxêr, Dûsadek, Cimzeq, Marîpê, Şêx Evinda, Qinask, Milêha, Darasel, Mêrga Elî, Wehzdê, Dêra Hemzo, Xanikê, Şikevta Emer.

Wê demê mezinaya vê êlê malbeta Mîrzikê Zaza kirye û bi melûmetyên dîrokî îzbat dibe ku Mîrzikê Zaza mzinayî (ji alyê dewletê va) temamyê Xalta û gelên qeza Ridiwanê kirye. Ji pey Mîrzikê Zaza ra dewî desthilatdarya wê malbetê tê. (Nîvê sedsa-la 19-a).

XENDEQÎ

Cî û warên Xendeqyan ji çîayê Bûzêrî dest pê dibe, ji ber ava Heskîfê heta pira Batmanê û ji ava çemê Dela ji milê rastê digîhîje heta Kêl û Midêwirê (Ridiwanê). Heta sala 1934-an, jî dama pêtrol li çîyayê Reman ne dîtibûn, çîyayê navbera Heskîf û Batmanê ra digotin ÇÎYAYÊ XENDEQYAN.

Bavkê Xendeqyan evin: Himeydî, Axikî, Reşî, Gever, Îdikî, Veysikî, Qedoxkî, Kaşaxî.

Navên hinek gundên Xendeqyan li herêma Batman û Bişêryê,evin:

Baherziq, Dêrikê, Memika, Pêşîm, Sîxura, Barisil, Feqîran, Mezirka, Şahsim, Basorkê, Gêdûk, Mirdêsî, Şêhê, Bazbût, Girê Reş, Mizareşê, Şêkestekê, Bazîwan, Keverso, Qulibdor, Şimzê, Bêdalê, Korik, Sîlexer, Zercil, Çnêriyan, Malê Biniyê, Sînê, Zêwa Mîran.

NIQÎBÎ (Reşkotî)

Gund û werên Niqîban ji çîyayê Qozlix-Gaza Kursî dest pê bûye heta ber Sîlvânê (Tepê Berava û Pira Mala Badê) û Bekir-Şêx Doda.

Hinek bavkên Niqîbyan, ku hê jî hene, evin: Şedikî, Şewrikî, Mehemedikyê Rêza Gundî, Mehemdekîyê Dermankî, Pîvazî, Kavari, Dirbêsi.

Malmezina vê êlê mala Zoro ye.

BEREKA

Gund û warên wan û Niqîbyan tevin. Bereka qebilê mala Çelikê û yê mala Zirçî Axa ne.

Navên hinek gundan, ku wan da Niqîbî û Berekî mane, evin:

Alavê, Enapê, Gaza Kursî, Şêx Evenda (Zîyaret), Apika, Germik, Kela Şêx Evendan, Tapoyê (Tapî), Awîska Elî, Gozeldere, Kelhok, Texerî, Awîska Omo, Gundikê Golo, Kurtiê, Zivingê, Bîmê, Hecir, Liçkê, Baxizm (Berekî), Bolinde, Helwik, Malegir, Baxizm (Berekî), Cerdeka, Herfasê, Mêrina, Cinesker (Berekî), Darabiyê, Hêshêshê, Mîlka, Dumbêşkê (Berekî), Dela Paşo, Hethetkê, Newalê, Êynkerm (Berekî), Dela Qaso, Hiznemir, Qorix, Êzîka Jor (Berekî, Dêra Qêr, Kaçka, Qubîn, Êzîka, Xwar (Berekî), Dirbêsa, Kara Xwe, Eco.

ANQOSÎ

Ev êla hîmlî koçer bûne. Lê hinek gundên wan jî hebûne, kîjan ji rîya Avîskê-Qurtelanê dest pê bûne, gîhîştine heta Sêrtê. Merkeza Anqosya Koçka Gûmêrdê bûye.

Bavkê Anqoaya evin: Betranî (eva usa jî navê gundekî Anqosya ye), Reşî, Canikî, Dena, Stûrkan. Stûrka û Reşa li nav êzdîyên Ermenistanê û Gurcistanê da jî pirin. Ew li dema fermana Şêx Mîrzayê da revyane wur.

Navên hinek gundên Anqosya,* evun:

Başûra, Doqatê (Gundê Şêx Mîrza), Kezerê, Berhûrik, Ênapê, Sewdiq, Betran, Gûmerdê, Sorik, Bey Satûn, Kelhok, Xişêna, Canika, Zozanê Şêrînê.

* Anqosî hîmlî koçr bûne. Kîlama ŞÊX MÎRZA da tê gotin, ku berî fermanê 1700 konê wan hebûne.

Xêncî van usan jî li der dorê Amedê devedevî 50 gundên Xendeqya, Qizila, Niqîba, Sihanya, Berava hebûne.

Heta destpêka sedsala derbazbûyî jî li Bota gundên êzdîyan hebûne. Fermana dewî ya meha gulanê, sala 1916-a, ku li Bassa hate rakirin 350-400 evdên wan hatine qetilkirin.

Cî û warên Kurdên êzdî li herema Bozava, Nizîpê, Sirûc, Sêwrekê û Wêranşêherê jî pir bûne.

Xêncî Wêranşêherê wan heremên din Êzdî ne mane, helyane. Der dorê Wêranşêherê devedevî 40 gundê Êzdîyan hebûne.

Li der dorê Cizîrê, Silopîyê, Nisêbînê, usa jî Mêrdîn, Mîdyad û Kercewsê cî û warên êzdîyên ÇÊLKÎ ne: (Qolka-Çolî û Torî). Hesavê gundên wan devedevî 80-î bûye. (47 yê Çolya ne, 30 yê Torya).

Li nava dîroka dijwar da gelek êl û êşîr jî helya ne, yan koçber bûne û tu bîranîn ji pey xwe nehîştine...

Îro li Bakûrê Kurdistanê kurdên li ser bwarya êzditayê meriv kare ser tilya hesavke.

ÊLA SÎPKA

Êla Sîpa, êleke Kurda, ya mezin, kevnar û navdare. Delîlên dîrokî didine kivşê, ku hê sedsala 18-an da ev êla li Serhedê, nav Xanedana Êêrêvanê da bûye, kîjan jî ketya bin hukumê dewleta Îranê. Êle bi hêz, xurt û bi nav-deng bûye, roleke berbiçev e'mrê wê heremê, ya leşkerî û civakî da listîye. Hukumdarên dewletê meznê wê êlê ra hesav rûniştine. Şedetya wê yekê, ew qirarnivîse, pê kîjanê xanê Êrêvanê: Muhemed-Xan Qecer, di sala 1785-an mezinê wê êlê MÎRZA AXAYÊ Sîpkî, bi nav û ritimê axatyê yê bilind rewa kirye. (H. D. Papazyan: "Rewakirina Mîrza Axayê Sîpkî û Ehmed Axayê Zîlanî bi ritbê axatyê bi qirara Xanê Êrêvanê Mehmeş Xan Qecer va. (Sedsala 18); Berevoka xebatên Înstîtûta Rohilatzanyê ya Akadêmya Ermenistanê; Cild 8; Welat û gelên Rojhilata Navîn û Nêzik, Kurdzanî; 1985, rû 272.)

Qirarnivîsê da derheqa amintîya wî axayê kurd hindava dewleta Şahê Îranê da, zîrekî û jêhatina wî tê nivîsar, ew tê navkirin çawa evdekî bilind derece, hurmet mezin, qedir bilind û li ser evdn temamyê êla sîpka hukumdarya wî ferz dike.

Gelo, wê demê êl bi temamî li ser bawarya êzdîtayê bûye, yan êdî musulmanî hilda bune? Qirearnivîsê da derheqa bawaryê (ola) êlê da tu gilî tune.

„Dema Jûstîn Parkînstîn sala 1837-an ji Êrmiyê diçe Erzîrûmê ew li başûrê çiyayê Agirîyê (Araratê) û li temamyê der û dora çemê Feratê rastî eşîra Êzdîyên Sîpikî tê.“ (John S. Guêst, Yêzîdîlerin Terihi, Avêsta, İstanbul 2001.)

Sala 1845, Xaçatûr Abovyan ji bo gotarên xwe yê dîrokî, KURD û ÊZDÎ binivîse, du heftya li nava qebîlên kurda digere,

êla Sîpka jî dibe mêvan. Ji nivîsara wî tê eyankirin, ku êdî malmezima Sîpka û payê êlêyî pirê welgerya bûne li ser ayîna ola îslamê. Ronakbirê Ermenî bi hizkîrin û dostanîke helal derheqa mêrxwesî, helalî, comerdî û mêvanhizya meznên wê êlê: Evdal axa, Silêmn axê lawê wî û lawên Silêman axê: Îbrahîm û Şemdîn axa da dinivîse. Ewî gotara xwe da derheqa gelek bûyarên mêrxwesya Silêman axê da dîrokê ra hîştine. Ew dinivîse: „ Bi nav û nîşanê wa û kirinê efat va ew gilî-gotin berbiçevî, yê derheqa mîr û êlbaşyê qebîla Sîpka: Evdal axê da nin, kîjan min ji devê dîtya bihîstye. Lê nav û dengê kurê Evdêl: Silêman axa diha bilind bû. Tenê bi hildana navê wî sîyarê mêrxwes Wan, Tewrêz, Bazîd, Êrêvan û Erzîrûm lerizîne. Şevêkê, ewî ordîya tika ye 15 hezarê pê 200 kurdên li bin qolê xwe da, tam hincirandîye. Ji nivîsara Abovyan tê xanê ku li nav sîyarê Axê da Êzdî hebûne.

Dema Abovyan diçe nav Sîpka, meznê wan Îbrahîm axa bûye. Ew gelekî qedirê Abovyan digire. „ Êdî pêşda zanibû, wekî ezê li wana biqesidim. Hema çawa ez li ber derê wî kivş bûm, kurdekî qutî qalîn, qewat pêşya min da hat, bawarkî li ser desta ez ji hespê peya kirim... Min li wura komeke giran dît. Gişk rabûn pîya û pêşya min da hatin. Îbrahîm axa jî ji wan şûnda nema. Yekî solê min êxist, dudu jî ketin bin milê min, min nizan bû çawa bikira. Gişka hal û kêfê min dipirsîn, hatina min ya xêrê hesav dikirin, usa bi dil, ku çetin min ev yek cîkî mayîn texmîn kiribe. “/ Abovyan,efrandin, cild 8 , rû 252-257./

“Çaxê ez cara ewlin bal meznê qebîla Sîpka: Îbrahîm axa bûm mêvan, raste, ew jî ketibû halê tunebûnê û zêdeyî milkê wî tam ji ser hatibû birîn, ewî dixwest hespê xwe yê herî bijare, pêşkêşî min ke...” / KURD rû 75 /

Nivîskarê Kurdî naskirî Ahmed Aras pirtûka xwe ya lêkolînê EVDALÊ ZEYNIKÊ da bîranîna Mehmedê Qencîyî 76 salî (sala 1992 ew bîranîn nivîsiye) tîne, derheqa kilama dengbêje bi

navê XOZANÊ. Bîranînê da wa tê gotin: „Di kilama Xozanê da navê Qeymezê Êzdî tê gotin. Qeymezê Êzdî jî êzdîyên Întapê bûye û mirovekî jêhatîyî mêrxwes bûye.”

“Întap wê çaxê Êzdîxane bûye. Pêşyê wan Sîpkî jî êzdîne. Gundê Întapê Dêrik, Xanik, Esmer, Mella Şemdîn, Tetika, Bedborya û çend hebên din gundên Êzdîya bûne.”

Anegorî TEZAKÎRÊ, ya nivîskarê Osmanî Ahmet Cevdet Paşa, şerê Xozanê di sala 1865-an bûye. Tê da nivîsare: “Piranya sîyarên Kurdan, axa û begên eşîrên Kurda bûn û gişk merivên bijare bûn.” /Ahmet Aras; EVDALÊ ZEYNIKÊ; DENG;1996;rû 201/. Usane Qeymezê Êzdî jî ji maleke bi navdeng bûye û wê demê li navêla Sîpka da Êzdî jî xurt û bi hêz bûne.

Anegorî bîranîna, nîveka sedsala 19-an navbera Sîpkîyên Musulman û Êzdî da nakokyên mezin tine bûne, bi edlayî nav hev da bi hev ra jîtine. Lê dîsa jî hinek bavkên wan, wek Mixayîla û hineke din, hela nîveka sedsala 19-an, tèn digihîjine Êzdîyên navça Axbaranê-Elegezê dikevne gundê Camûşvana mezim û Pampa Kurda.

Bi salixdayîna nivîskar Wezîrê Eşo Êzdîyên wê êlê li navça Eleşgirê (Alaşkêrt) mane û navenda wan gundê Eyntavê bûye (Întab). Piştî şerê Rûs-Tirkan, yê salên 1877-1878-an, gava dewleta Rûsyayê wî şerî da li ser dikeve û qeza Qersê dike bin hukumdarya xwe, hidûdê wê dewletê nêzîkî warê Êzdîyên vê êlê jî dibe. Navbera Musulman û Êzdîyê Sîpkî jî hev dikeve. Mala Axê jî li Êzdîya tê xezevê. Dewleta Osmanyê dewsa ji zordestî û neheqyê Êzdîyan biparêze zulm û zora xwe ya li ser wan hê hişk dike. Êzdî macbûr dimînin rê xilazbûnê xwe ra bigerin. Giregir û navdarên Êzdîya dizîva li hev dicivin, çend zilamên xweye şereza û jêhatî dişînine bajarê Tilbîsê, ku destûrê hukumata ji Rûsyayê bistînin û êla xwe derbazî alyê Rûs kin.

Nivîskarê Kurd Baxçoyê Îsko, kitêba xwe ya bi navê KUR-DÊN KAVKAZIYAYÊ da (bi zimanê gurckî li bajarê Tilbîsê hatye weşandin) van nava dinivîse: Nihoyê Miho, Emer axa, Ayibê E'mo, Okizê Mamo û Xalitê Elo. Pirofêsor Hecîyê Cindî jî di romana xwe HEWARÎ da navê sisya dide: Elyê kurê Emerê Polat (Elî axa), Nihoyê Miho û Bedoyê Mamo. (HEWARÎ, rû. 93; Roja nû; 1999 s.)

Ji herda nivîskara kê raste, û kê çûne bajarê Tilbîsê ji bo destûrê bistînin ewqas jî mihûm nîne. Kê jî hebin çûne û destûr standine. Herd nivîskar jî ewledê wê êlê bûn, koçberî ya sala 1918-an bi çevê xwe dîtibûn û rind haj dîroka pêşyê xwe hebûn.

Qasidê Sîpka rastî cîgirê qiralê Rûsyayê yê Tilbîsê Voronsov-Doşkov tên. Hukumdarê Rûs wan rind qebûl dike û 16 gundê navça Dîgorê ya qeza Qersê, ku wê demê vala bûne dide wan, wekî êla xwe bînin û li wur cîkin. Evan vedigerin û bi teherekî êlê derbazî alyê Rûsa dikin. Di wê demê da Sîpkên êzdî û musulman ji hev diqetin. Gerekê bi rastî bê gotin, hizreta qewm û kurapyê, bîranîna kokê tim jî dilê herd alya da heta niha jî maye.

Sîpka li navça Qersê xwe ra van gundan ava dikin: Emençayîr, Sûsiz, Dîgor, Şîrinku, Bacelî, Quzulqule, Êngiku, Dûzgêçî, Hesencano, Taşnîka Çuxreşan, Sîçan, Qereqela Baro, Qozilce, Kosesoxîtlî, Êyla Sinco, Şatirxlî.

Navê êlê êla Sîpka bûye lê vira usa jî Hesinî, Rojkanî û hinek qebilên din ji tev wan mane. Wî çaxî da, bi salixyê Hecîyê Cindî, hukumdarê Rûs yê qezayê desthilatdarya malmezina êzdîyên Sîpkî mala Elyê Emerê Polat li ser wê êlê nas dikin. Wê demê da jî dest bi axatya wê malê dibe û dikşîne heta çêbûna qeydê Sovyêtê li Ermenîstanê da.

Cenga cihanê ya yekemîn (1914–1918) jîyana vê êlê jî li hev xist. Komkujiyên Ermenyan ji alyê dewleta Tirka va gelê Kurd jî

kirin li nav gêjgerîngê. Hinek komên Kurdên musulman jî, dijî evdên ne musulman li bin defa dewleta Tirke qetil-talançî da reqîsîn. Nakokî û bûyarên nerind di navbera kurdên Êzdî û Musulman da jî çê bûn.

“Sala 1918-an çekdarên Ermenî dora gundekî Kurdên musulman, gundê Sorxulîyê girtin, hemû rûniştvanên wê kirin gomê û agir bi wan xistin, hemû şewitandin. Pir mixabin, ku hin Kurdên êzdî bi serokatya Elî axayê Emer axê beşdarî vê zulma giran bûn mîna piştgirên Ermenya. Lê kurdên Sorxulîyê jî, weke tê gotin, ne am û tam bûn...” (Wezîrê Eşo, Nûdem N 31; 1999; rû 12.)

Neyartîya navbera kurdên herd bawarya da, bi hêl dayîna nexazên Kurdan, çiqas diçû gur dibû. Ji pey şorişa Oktyabirê ra li Rûsyayê, leşkerên Rûs jî ji heremê kişyan çûn. Leşkerên Tirk û alayên Hemîdîyê ketine wê heremê. Govek li Êzdîyan teng kirin. Dîsa şûrê qirê dardayî li ser serê Êzdîyan bû. Xelq mecbûr bû cî-wer, milk û malê xwe bihêlin û ji wura jî birevin. Hecîyê Cindî pomana xwe HEWAR da wan dîdemên revê yê zulm nîşan dide. Xelq tèn talankirin, kuştin, çemê Erez da jin, zarök, kal û pîr dixeniqin. Erez bi xûna Êzdîyan dikşe. Heçê ji qirê xilaz dibin û ji çem derbaz dibin diçin cem qewmên xwe, gundên berpala çiyayê Elegezê, hinek jî li bajarê Tilbîsê. Dikevin devê xelayê û nexweşya.

“Hema wê salê jî, gava leşkerên Kara Bekir paşayê Tirk êrîş anî li ser Ermenistanê, çekdarên Kurdên musulman jî bi serokatya Teyo begê bi tirkan ra hatin. Ew li navça Axbaranê, li gundê Camûşvana mezin, (pişt ra Eegez), Elî axa û neferê wî weke tolhildanê kuştin û bi ser da jî 150 mêrên Kurdên êzdî li ber pira gund serjê kirin û laşê wan avîtin çem. Leşkerên tirkan li navça Axbaranê bi sedan mêrên Kurdên êzdî weke dîl girtin û birin alyê Erzirûmê. Ji wan her bi tenê du kes bi revê xilas bûn, ve-

geryan, yê din jî bêxeber û bêguman wunda bûn.” (Dîsa li wur)

Eger çekdarên Changîr axê nîbûna, zû hewara Êzdîyên wan gundan nehatana û berî dijmin nedana ji wur dernexistana, wê xelqên wê heremê dest pîya biçûya.

Sala 1920-î Ermenistanê ji pey demezirandina qeydê sovêtyê ra mihacirên Sîpkî li başûrê çîyayê Elegezê, navça Telînê, Êçmîazînê, Serderebê xwe ra hinek gundên vala ava kirin. Berê ew gundên Kurdên musulman bûn. Wan salan tevlihev ew revya bûn alyê tirka, Qersê, ketibûn gundên Êzdîyan, Êzdî jî dikevnê gundên wan û van gundan li nênya Te'îlînê (Ermenistanê): Sîç-anlû, Heko, Beroj, Gelto, Qibix tepe, Zurbe, Keleşbeg, Sorîk, Tilik, li nêhya Êçmîazînê: Kûrekend. Eva ew gundin, ku heta niha jî mane. Gelek gund û qijle jî heta salê pêncîyî hebûn, paşê çawa warê bê pêrispêktîv, hatine cîderxistin û belayî li ser gundên din kirin. Ji Sîpkyên mihacir hinek jî gundên Êzdîya yê navça Axbaranê: Camûşvana mezin (Elegez), Pampa Kurdan û Korbilaxê da li cem qewm û pismamên xwe cî bûn.

Gelek ewleden vê êlê, dewra sovyêtê da navê xwe li nav dî-roka gelê kurd da nivîsîn û karne mezin kirin di alyê pêşxistna ziman, çand û zanyarya gelê Kurd da. Ji vê êlê bûn ronakbir, pirofêsoz Hecîyê Cindî, zimanzan û kurdzanê mezin, pirofêsoz Qanatê Kurdo, kurdzan, nivîskar Emînê Evdal, nivîskar Casiê Celîl, berpirsyarê rojnema RÎYA TEZE, yê ewlin Cerdoyê Gêncô, şayîr Fêrîkê Ûsiv, nivîskar Baxço û Ezîzê Îsko, akadêmîkê akadêmya Ermenistanê, kurdzanê bi nav û deng, pirofêsoz Şekroyê Xwedo Mihoyî, pirofêsoz, kurdzanên eyan Ordîxan û Celîlê Celîl, pirofêsozê doxtoryê Gorgîyê Xwedo, nivîskar Wezîrê Eşo, Egîtê Xwedo, nivîskar Rizalî û Tosinê Reşîd û gelekên din.

ÊLA HESINYA

Ev êla êleke kurdên êzdî ya bi nav û deng e, kevnar e. Maqûlekî wê êlê Feyzo Beg navê 26 bavê wê êlê didan, kijana demên derbazbûyî da axatî li wê êlê kirine. Sala 1980-î, wê demê ew êdî jî 85 salî derbazi bû, xwexa jî xwendî bû, destpêka sedsala borî li mekteba gundê Zorê da xwendibû, gilî dikir, ku pêşyê wan li Întapê jîyne, Serhedê. Berî wê ku bûne, nedihate bîrê. Navbera êla wan û Sarî Silêman Axayê Sîpkî da xiravî çê dibe, dijminatî dikeve.

(Wê demê êla Sîpka hê li ser bawarya Êzdiyatîyê bûn e yan na, nizanbû). Dewleta Osmanîyê jî li wan tê xezebê, bar dikin, tèn gundên dora Bazîdê, yên vala da cî dibin. Demekê li wura derbaz dikin. Wî wextî serokê qeza Bazîdê jî Balûl paşayê bi nav û deng bûye.

Ev paşayê zalim gazî Axê Hesinya dike û qewleke zulm datîne ber: yan musulman bûn, yan jî 12 hezar mîyê zayîye qer bidine wî, ku bi şîrê wî pezî Kela Bazîdê çêke, bi goşt jî palê ser kelê dixebitin xweyîke. Bi gotina Feyzo Begê, wê demê çêkirna Kela Bazîdê berdewan bû. Heta niha jî extyarê wê êlê dibêjin: "Kela Bazîdê bi şîrê pezê Hesinya hatiye çêkirin". Pêz top dikin didine wî Paşê neheq, lê ew dîsa jî neheqya xwe paşda nasene. Axê êlê dinhêre çar tune, li welatê Osmanyê da kuda jî

birevin, yeke ji neheqyê xilaz nabin, xwestina serokê qezayê tînine cî û pêra jî rêyên xilazbûnê ji bo êla xwe digerin. Dizîva çend giregirê êlêye serwext: Simoyê Eylo, Osmanê Mexso, Mistoyê Kelo dişîne bajarê Tilbîsê cem Serokê Rûsyayê yê Kavkazê, destûrê distînin û heyamê havînê, dizîva ji zozana, şev derbazî alyê Rûs dibin. Li Surmelyê, çîyayê Sînekê xwe ra gunda ava dikin. Navê gundên wan ev bûne: Eslanlû, Qerextîn, Alçalû, Gundê Şêxan, Sarîblax, Baş-Sînek, Gundê Mexso, Xirbê sor, Taşûşan, Damîsхан, Zerîfxan, Germaşiv, Xan, Qûç, Zor, Gundê Kalo, Qerequ, Qerehêsar, Bandemûrad, Taşkorpîn, Tendûrek. Bi texmîna Hesinyan pêşyên wan di navbera salê 1820-1830 -î derbazî alyê Rûs: Sînekê bûne.

Gênêral Ūşakov di pirtûka xwe ya bi navê “Dîroka bûyarên herba Tirkeya Asyayê yên salên 1828-1829 “ da , ku 1848 salê li Varşavayê çap bûye dinivîse , wekî sala 1828 an, 28 ê meha tebaxê, şêr da leşkerên Rûs Bazîd hildan. Mehek şûnda 200 malên kurdên Êzdî, yên êla Hesinyan, bi serokatya Hesên axê derbazî alyê Rûs dibin. Ew ji mêrên êla xwe, yên xurt, alayîke bi 100 syarî dicivîne û dijî leşkerê osmanyê dikeve nava şêr. Ew şerê Toprax Qelê da (Sinçeqa Alaskrte) bi efatî û mêranya xwe berbiçev dikevin. Li ser rêya Erzirûmê leşkerê Tirka ra dikevin nav şêr û 140 ga ji wan distînin.

Di şerekî din da syarê Hesên axê 500 heywanên Ermenyan, ku tirkan talan kiribûn vedigerînin û şûnda didine xweyê wan. Sereskerekî leşkerê Rûsa Kinyaz Çavçavazê Serleşkerê Kavkazê Gênêral-Fêldmarşal Koms Paskêvîçra dinivîse, ku çekdarên Hesên axê bi her teherî dixwezînin amintya xwe ya himberî Rûsa bidine kivşê, bi mêranî şer dikin, ji berî teva xwe davêjin li nav agirê şêr. (Binhêr Navnîşana serkanyan; Pêwendyên Kurdên êzdî di dewleta Rûsra: Çevkanî 4.)

Derheqa êla Hesinya û malmezîna Hesinya da (Wê demê se-rekeşîr Temir axa bûye) melûmetiyê hewaskar nivîsara Fon-

Gakstgauzen e “Zakavkazskii kray” (Qeza Pişkavkazê) da hene. Sala 1843 a tevî X.Abovyan û Nayêm, dema rêwîtya xwe, dibîne mêvanê obeke kurdên êzdî. “ Mezûrvanê me,- ew dinivîse,- ji êla Hesinya bû, meznê wana Teman axa (Temir axa)bû. (Ordîxanê Celîl; Stirana derheqa Hesên Axê da, Malper Êzdîxan. Com. 21.06. 2005.)

Ji pey Temir Axê ra lawê wî Hesên Axa dibe serokê êlê. Bi gotina gotîya Hesên Axa zilamekî xurt û pir bi aqil bûye. Şerê Rûs-Tirka da bi mêrxwesî û amintîya xwe ya himber Rûsa va berbiçev dikeve. Hêjayî çîn-nîşanên dewleta Rûs dibe.

Zanyarê ermenî, prof Yêxyazarov, ku bi xebatên xwe yê derheqa Êzdiyan da naskirîye, derheqa Hesên axê da salixyên hewaskar ji pey xwe hîştîye. (Dîsa wî cî.)

Wê demê prof. Yêxîazarov diçe nav êla Hesinya ku melûmetiya komke ji bo nivîsara pirtûka xwe derheqa Êzdiyan da. Ji mera eyane ku alimên Êzdiyan derheqa bawarya êzdîtyê da biyanya ra tişt nedigotin û ulmê êzdîtyê veşartî xweyî dikirin û nivîsandin jî pir guneh hesab dikirin. Hesên axa bi hewaskarî berbirî nêta pirofêsorê Ermenî dibe û alîkaryê didê ji bo komkirina salixyan. Ew gazî alimên êlê yê here zane dike, û ji wan ra dibêje, ku alî zanyar bikin. Alim jî nikarin gotina serekeşîr derkevin.

“ Pîr Hesên, kîjan Hesên axê teglîf kiribû ku minra derheqa wê olê da gilîke, ji pey kerayîke dirêj bi pîrseke wa deylî min kir: “Zanebûna ulmê me çî terane? Em jî wek kal-bavên xwe Xwedê dihebînin. Xwedê ji bo her kesî yeke. Bira her evdek ebûbeta xwe wek xwe pêk bîne, çawa kitêba wîye pîroz da nivîsare.”.

“Derheqa ayîna dînê we da gelek tiştên bêfikir dibêjin,-min cawa wî da,- ez dixwezim rastyê bizanbim”. “Mêvanê me eslî e’şîre, tu tiştî venaşêre, wê temamya rastyê bêje”- Hesên axa kete nav axaftinê. “ Eger usane, binivîse. Ezê tera rastyê bêjim,

lê bi wî qewlî, wekî tu jî xelkê ra usa bêjî çawa ku min tera gotye. Tu soz didî?..”

Hesen axa merivekî pêşverû bûye. Ew dispêre Yêxîazarov ku pirogramê çêke seva mekteba ji bo zarokên êzdî. Ewî pir dixwest mekteba zaroka ra bide vekirin. Û wekî êzdî zarokên xwe bişînin mektebê, xwendinê ew lawê xwe: Ûsiv beg dişîne xwendexana ermenî ya dêra Êçmîazînê..

Ji bo mêrxwesî û efatya wî şerê dijî Tirka da, li ku wî serkarî alaya kurda dikir, ji alyê dewleta Rûs da hêjayî çîn û ordênê bilind dibe. Ordêna Anna buhurtî (Svyatoy Annî) ya dereca sisya û Stanîslavê buhurtî (Svyatoy Stanîslav) dîsa ya dereca sisya didne. Ji bo wan rewa jêra aylixê kivş dikin (176 rûb). Ev dirav wê demê bi qîmetê xwe mezin bû.

Ev rewa gelek mafên tebyetî jî didinê. Ew kare tevî bijartinê hukumata dewleta Rûs bibe....

Bi salixya kalên êla Hesinya sala 1896 a wî teglîfî cem padşê Rûsa dikin. Axa hazir dibe here bajarê Tilbîsê û wêra jî Pêtêrbûrgê. Lê ji çevreşyê axên hinek êlên Kurdan jerê didinê û di-mire.

Helbet teglîfkirneke usa ji alyê hukumdarê dewleteke mezinê usa çawa Rûsya bû karibû roleke dîrokî ne tenê seva Kurdên êzdî lê temamya gelê Kurd bilîsta.

Di derheqa vê malbeta desthiletîdar da nivîskar Wezîrê Eşo wa dinivîse: “Temir Axa kurê Hesen Axa bûye, derheqa kîjanî da A.S.Pûşkîn (nivîskarê Rûsa, yê dinê yan.E.B.) nivîsiye. Wekîlê wê malê ber dîwana padşê Êrisetê (Rûsya) da bi helalî qulix kirine, timê xwe li dewleta Êris girtine. Ewana sîyarên xwe va tevî hemû şerê Êris-tirkaye sedsalya 19-an bûne, bona kîjanê ordên-mêdalê dewletê pêsîra wan xistine û usa jî navê sereskeryê dane wan. Ewana kivş kirine çawa serkarê hemû Ezdîyên Kavkazê û ev qulixa bilind heta kutasyê jî destê vê malê da bûye. Êla Hesen Axa û Temir Axa li çiyayê Sînekê

bûye, wê ra gotine êla Hesinya. Ew li nav goveka qeza Surmelyê da bûye. Pey Temir Axê ra serkarî ketye destê Hesên Axê (navê kalkê wî lê kirine), kîjan Axê êlêyî herî hizkirî bûye, bi saya xeyset, terbê xweyî maqûlî, bi saya fikirên xweye pirogirê-sîv. Ewî gelekî xwestîye, wekî kurdê Êzdî hînbin, kîjan wî zemanî fikireke bi culet bû, miqabilî tirêqê Êzdîya, yê ku xwendin bona Êzdîxanê tiştekî gune hesab dikirin. Pey Hesên Axê re serkarya êlê û temamya Kurdê Kavkazê yê Êzdî dikeve destê kurê wî: *Ûsiv Begê*.”

“Hesên Axa ewî dide ber xwendinê çêmarana (xwendinxwena) dêra Eçmîadzîne da. Du fikirdarê ermenya yê here mezin: X.Abovyan û Komîtas hevaltî bi ewlwdên wê malê ra kirine, bûne dost: Abovyan dostê Temir Axê bûye, lê Komîtas hevalê *Ûsiv Begêyî* çêmaranê. Wextê şerê hemdinyayê yê pêşin êla *Ûsiv Begê* xwe li Ermenyê bira girt û welgerya hat deşta *Araratê*, li kîderê heta roja îroyîn dimîne, bo birên xwe yê kurde mayîn ra bûye xweyê emirê aza û bextewar Yekîtya sovyêta da.” (Kurd. Êzdî.Hazir kir,ji ermenî tercime kir, pêşxeber nivîsî Wezîrê Eşo.Yêrêvan-1986.rû 34.)

Dibêjin Hesên axa gelekî aqil û xurt pêra jî rem û merivhiz bûye. Ji bo mêrxasî û efatya wî şerê dijî tirka da, ku wî serokatyaya alaya şervanên Kurd dikir ji alyê hukumdarya Rûsyayê va bi ordêma (Sivyatoy Anna) dereca III û ordêna (Sivyatoy Stanislav) dereca III tê rewakirin.

Der-dorên xêrnexwez, çevreşyê lê dikin, jerê didinê, bêwext, dimire: *Ûsiv begê* hela zar dewsa bavê rûdinê. Kilamê da wa tê gotin:

*Bê axayo nabe, de nabe,
Lo maqûlo nabe, de nabe,
Bê êla Hesinya girane, Ûsiv zare,
Sal-zeman girane, bê te nabe.*

Ûsiv Beg serokê êlê û Begê vê malbeta qedîmî yê dewyê bû. (Hukumata Sovyêtê dewî hemû desthilatdaryên usa anî). Navê Ûsiv Beg va gelek bûyarên hêja girêdayî ne. Ne ku tenê êla Hesinya lê temamya Kurdên (Êzdî û Musulman) Sovyêta berê navê wî bi hizkirin bîr tînin. Temamya êlê jêra gotine KEKO. Ewî gelek ewledên gelê Ermenya yê bi nav û deng ra hevaltî kirye. Evdekî dewra xweyî herî xwendî û pêşketî bûye. Bi alîkariya wî, hunermendê Ermenyan yê herî mezin Komîtas, wê dewrê da gelek kilamên kurdî ji zarê dengbêjan nivîsiye û çap kirye. Ewropayê da doktorya xwe li ser dengbêjî û sazbandîya Kurdî xweyî kirye.

Navbera wî û torina mala Kosa jî pir xweş bûye. Serdewatî û kirivê hev bûne. Bi pêşdanîna Hesên Axê bavê wî, paşê jî wî sê gundên Kurdên Êzdî da, salên 1900-1904-a mektebên zimanê Rûsî yê kîsî dewletê vedikin:

Gundê Zorê li navça Surmeliyê.

Gundê Qundesazê li navça Elegezê, Axbaranê.

Gundê Bacelûyê li qeza Qersê.

Salê 1915-1920-î bi serokatîya Ûsiv Begê, Êzdî şerê dijî Tirkan da gelekî alî Ermenîya dikin. Beg tê bijartin çawa ende-mê Parlamênta dewleta Ermenyan ya ewlin û wezîrê hukumata wê dewletê.

Ji pey serketina Şorişa Oktobirê li Rûsyayê, leşkerên Rûs jî Kavkazê dikşin, diçin. Surmeli dikeve destê Tirkan. Sala 1918-an ev êla dîsa ji cî û warên xwe dişihitin, çemê Erez derbaz dibin diravne berbi Yêrêvanê. Belayî deşta Araratê dibin. Ji dest xelayê, nexweşyan gelek qir dibin. Sala 1920-î xwe ra gundê Şamîramê yê vala ava dikin.

Usiv Beg sala 1934-a diçe rema xwedê.

Ev êla niha pir mezin bûye û ewledên wê niha temamyê welatên Sovyetyê yê berê da bela bûne. Peyhatîyê mala Axê niha jî xwe Axa dihesibînin û li gundê Şamîramê da dijîn. Ji pey hilweşîna dewleta Sovyêtê ra jî Şamîran gundekî Ermenistanêyî herî mezin û şene.

KILAMA BAVÊ ÛSIV

*Axa, qurba malê me danîne
Li zozanê Eslanlûya xopan
De lê lê lê lê li belekya,
Wey lo mîro, malê me danîne
Li zozanê Eslanlûya xopan
De lê lê lê lê li belekya,*

*De Xezal Xanimê korê, ne mayê
Rabe porê serê xwe kurke,
Temaşeke li qeyd û zincîrê,
De lê lê lê lê van girtya,
De, dibê feleka bavê Ûsiv, sîyarê Kewê*

Di nav hezar hevsid malên Hesinya da welgerya...

*Bê Axao nabe, de nabe,
Lo maqûlo nabe, de nabe,
Bê êla Hesinya girane, Ûsiv zare,
Sal-zeman xirabe, bê te nabe...*

*Axao, qurba malê me danîne,
Li zozanê Eslanlûya xopan
De lê lê lê lê li berî golê,
Wey la mîro, şênyê me danîne
Li zozanê Eslanlûya xopan,
De lê lê lê lê berî golê,*

*De xwezila xêra mala Xwedê ra
Cawekê bihata, bigotina:
De bavê Ûsiv, sîyarê Kewê, nexweşê mirinê
Ne gotina: Vê sibê berê wî dane
Kambaxa wê Stembolê...*

*Bê Axao nabe, de nabe,
Lo Maqûlo nabe, de nabe,
Bê êla Hesinya girane, Ûsiv zare
Sal-zeman xirabe, bê te nabe.*

*Axa qurba, malê me danîne
Li zozanê Eslanlûya xopan,
De lê lê lê lê li vî çiyayî,
De wey lo Mîro, malê me danîne
Li zozanê Eslanlûya xopan,
De lê lê lê lê li vî çiyayî.*

*Hela binhêr, di ser me da girtîye ewre,
De lê lê lê lê nabe sayî,
De xwezila xêra mala xwedê ra,
Mizgînîkê bihata, bigotina:
De bavê Êsiv, sîyarê Kewê vegeriya
Nava koma bira-pismama xêr û şayî...*

*Bê Axao nabe, de nabe,
Lo Maqûlo nabe, lo nabe,
Bê êla Hesinya girane, Êsiv zare,
Sal-zeman xirabe, bê te nabe.
(Ji sitirana Reşîdê Baso; Radîoya Yêrêvanê.)*

ÊLA ZUQURYA

Berbang bû. Koma sîyara, şiverya quntara çiyê ra hevraz dibûn. Pêşyê sîyarê hespê kumeyt dimeşya. Ew gêncekî qemerî, bedewî, bi çek-rihalê serekeşîryê bû. Mirov hewas dikir sîyar, hespê bin, xemla wî mêzekira. Kom pir nî bûn, heft-heyşt sîyar bûn.

Nişkêva, ji alyê gêlî din, dengê çeka û hêwarza mirovan hat. Xortekî cilê qelişî lê ji newalê derket û berbi wan bezya.

-Gund da şere. Cerdevana avîtine li ser gndê me, talan dibin.

-Çawa?-sîyara ecêvmayî li xort nêhêrîn,-ne îro cinyazê lawê H.Beg tesmîlî axê dikin. Em hatine hewaryê.

-Erê,-xort bi e'cele got û li wan nese kinî, berbi alyê gêlîyî din bezî,-cerdevana kerê pezê bavê min dane li ber xwe , dibin. Çika çi anîne serê bavê min?

Sîyaran çevê hev nêhêrîn, lawê H.Begê êla Takorîya wefat bûbû. Sîar diçûne hewaryê.

-Cerdevan nêzîkin. Serokên wan wê li serê topin. Haj xwe hebin,-xort dûrva li sîyara kire gazî û li nava zinara da unda bû.

Sîyarê hespê kumeyt berê hespê xwe guhest û komê, mîna bayê bobelîskê li pey sîyar ber bi alyê xort nîşan dabû çûn. Derketine li ser hêşya pişt gund. Li ser girê pêşber serokê cerdevana, du hevalê xwe va sekinî bûn. Navbera wan da newal bû. Pişt cerdevana wan da, dûrva sipartin didane sîyarên hevalên xwe yê heywanê xelqê ji guhera derdixistin, dajotin...

Sîyarê gênc cerdevan nas kirin. Tahar Xan û koma wî bûn. Çend meh pêşda bû. Serokê qeza Bêrkiryê: Cewze padşa, meznê eşîrên Kurdan, yê wê heremê, tev teglîfî merkeza qezayê: Sera Mexîna kiribû. Elamî wan kir, ku ji derê jorê (ji Sultan) qîrar hatîye, gotî ji kurdan komê hemîdyê bêne demezirandin.

Got, ku dewleta Osmanyê ber tu tiştî nanihêre, wê her alikaryê bide wan, her mecalê wan ra sazke, tek ew wan alaya zû çêkin. Wê çeka bide, ji xerc-xeraca aza bike, serokê rewya, çîn û nîşana Osmanyê bistînin.

Serekeşîra tê derxistin, ku demezirandina alayên usa hema seva eşîrên Kurdan qezyane mezinin. Kurdên sîlihkirî ra wê mecalê vebe heyf û xûnê xweye kevn û nû ji hev hildin. Eşîr û malbetên bikevin pêsîra hev. Xûnê mîna çema bikşe. Tifaq û aramya heremê wê biteribe. Ewê nikaribin ew dostanî û pi-smamtiya li nav eşîra da çêbûyî xweyî kin. Rojên giran ji bo gel û xeiqên ne musulman dest pê dibûn. Gelên, ku qezayê da mîna bira bi edil dijîtin wê rabin dijî hev. Ermenî, Aşûrî û Êzdiyê dest pîya herin.

Meznên eşîran Cewze paşa ra gotin, ku wext bide wan, ew giregire êlên xwe bişewirin û paşê bersîva wî bidin.

Cewze paşa xeysetê Serekeşî'rên Kurdan rind zanibû, ku seroke'sîr xwe qîrarê didin. Ew bersîva axa-bega danê ewî çawa înkarkirina daxweza dewletê qebûl kir. Bi hêrs û kîn got:

-Ez dixwezim hûn wan alaya demezirînin û serokatyê lê bikin, yan na mirov hene, lava dikin, lingê min paç dikin.

Rastî jî dema ji cem Cewze paşê derketin, komên Kurda li hewşê da sekinî bûn. Li nav wan da koma Tahar xan jî hebû. Ew birazîyê Axê êla H.bû. Çend sal bû dijminatya Axayê apê xwe dikir. Wî û apê hevra xeber nedidan. Xiravyê û qaçaxçîtyê va mijûl bû.

Û ewê, ku cerd-talan, dzyê, qaçaxçîtyê va mijûl bûn, mêrkuj bûn, ji alyê dewletê va piştgirtin, çek, hukum standibûn, dora xwe mirovên gorî xwe civandibûn, li ser serê evdê wê heremê bûbûne bela. Davîtine li ser gunda, pez-dewarê xelqê dajotin, xwe ra dibirin, xelq talan dikirin, jin direvandin, kê wan xweş nedhat dikuştin. Navbera wan û xizmên wan da seva doşeka serokeşîrtîyê şerekî ne elamkirî diçû. Dewletê piştgirya wan

dikir. Wê rojê êla Takorîya bûbû hedefa wî serokekî alaya hemîdyê: Tahar xan, kîjanî ra digotin Mîr Penc. Xan li nav qezayê da bûbû şûrê qetil û xûnê. Navbera wî û Begê Takorya da wextekê xiravî çê bûbû. Xan bihîstibû, ku lawê Beg mirye, êl li nav şînê dane, rikana va, nişkêva li ser gundê wî da gitibû. Dixwest talanê Beg bive, nehêla Beg cinyazê miryê xwe hilde, Beg li nav êl û eşîra da nuxsan ke, heyfa xwe hilde. Cewze paşa jî Begê Takorya hiz ne dikir. Xanê bû, ku tilya paşê jî li nev cerda wê rojê da hebû.

-Tahar xan, Tahar xan, were bê xûn ji vir here. Bihêle bira Beg cinyazê lawê xwe hilde. Ev kira tu îro dikî mêranî nîne.

Xan paş da zivirî, sîyar nas kirin:

-Hey Cangoyê lawê Xetîv, ez serê Şîxadîkê te kim, ji pey Takorîya ra dora teye. Îcar laşê Xetîvê bavê teyê bin pîyê hespê min da bipelçiqe,-Xan got û demanç a ber xwe ra derxist ,rastî sîyara kir...

-De emê niha binhêrin, laşê bavê kêyê, bikeve bin pîyê kê,-sîyarê gênc got û mecal neda Xan. Qirçîna demanç a wî ra demenç a Xan ji dêst peky a û Xanê birîndar nixirî erdê. Sîyara hevra gule reşandine koma Xan û hicûm kirin. Hevalê Xan, serokê xweyî birîndar li wur ketî bêxweyî hîştin, xwe avîtine ser piştên hespên xwe, revyan.

Sîyarê me ketine pey cerdevana. Qerebalix kete li nav cerdevana û gund...Dema cerdevana derheqa ketina serokê xwe da bihîstin, revîn . Talan û heywanê xelqê vgerandin. Heta nîvro her tişt edilî, seqirî...Laşê Xanî bêxweyî wê palê ma.

Begê Takorya enya pismamê xweyî gênc ramûsa:

-Şîrê te li te helal be, birazy a. Ez bêyî mala Xetîv Axê ne-bim. Te navê mala Takorîya xilaz kir. Hesavkin îro lawê min nemirye.

Usa dest bi efseneya Changîr Axê, axayê êla Zuqurya, yê dewî, Changîr axayê Êzdî bû...

***

Changîr Axa sala 1874-a li gundê Çibûxlîyê, qeza Bêrgiryê, wîlayêta Wanê ji dîya xwe bûye. Bavê wî: Xetiv Axa wê heremê da serokeşîrekî pir zengîn û bi nav deng bûye. Derheqa zêr, milk û mal, hebûna wî da, heta niha jî, li nava Êzdîyên Ermenistanê da tiştê ecêv gilî dikin. Axa evdekî aqil, edil û dûreşer bûye. Ewî dema xwe da êl dûrî şer-dewa û qezya xweyî kirye. Navbera wî, axa-begên eşîrê, zengîn û serokên Ermenya, Aşûrya pir xweş bûye. Saya hebûna pir, xeysetê milahîm, maqûltîyê, teva qedirê wî zanibûye, pê şewirîne, ew xwe ra çawa mirovekî mezin, şîretkar, rîspî hesibandine. Dibêjin deynê wî li ser teva hebû. Wî tucar selef ji kesî nedistand. Êl û eşîrên wan der dora, teva ji wî nan dikirîn.

Wê qezayê da 5 gundê Kurdên êzdî hebûn: Çibûxlî, Heselû, Welecanî, Şemsedîn û Selîm Beg. Gund mezin bûne.

Mala Axê li Çibûxlîyê bûye. Gelek malên Êzdîyê wê êlê jî li gundên Kurdên musulman, Ermenya û Aşûrya da jîtine.

Sala 1985-a kurapekî Changîr Axê, Evdoyê Miho, ku wê demê nêzkaya 90 salî bû, li gundê Hemzelûyê, nehya Masîsê, Ermenistanê da dima, min ra wa gilî kir: „Min ji pêşya bi-hîstîye, digotin kal-bavê me ji alyê Dîyarbekîrê, Cizîrê hatine. Wê demê Êzdî li wur pir bûne. Wextekê şer çê dibe. Dewleta Osmanyê û Musulmanî davêjine ser Êzdîyan. Fermanê li Êzdîyan radikin. Êla meye Zuqurya jî tê qirê, yê mayîn jî, cî û warê kal bavan dihêlin, direvine li ser hidûdên Ecem, nêzkaya gola Wanê. Li wê deverê jî Êzdî hebûne. Navbera êla me û malmezina Êzdîyê wur-mala Simê Çeto da mirovatî hebûye. Ewil direvine gundê Simê Çeto, paşê xwera ew gundê jorgotî ava dikin, dikevnê.“

Malmezina zuqurya mala Bişar bûye. Bişar mêrekî mêrxasî xurt bûye. Ew kalkê Xetiv Axayî helale. Bişar tevî çend hevalên

xwe ji dewleta Osmanyê direvne Îranê. Hukumata Şahê Îranê wana digirin û bi xwestina Osmanya darda dikin.

Bi texmîna Evdoyê Mihê, ew yek navbera salên 1820-1830 qewimye. Dibe şerê Erenzê yan yê dema Şêx Mîrza, yan jî peçûneke din da ew êl revyane.

Ji pay Bişar ra lawê wî Cango pêşikêşya êla Zuqurya dike. Ew alyê Tirka va tevî şerê dijî Rûsa dibe. Bi mêrxwesya xwe berbiçev dikeve. Navê midûryê didinê, jêra dibêjin Midûr Axa. Ji Midûr Axa da jî dest bi axatya wê malê dibe.

Nav û dengê Midûr axayê Êzdî demeke kin da li nav leşkerên tirk û êlên Kurdan da bela dibe. Saya wî tifaq û yekîti li nav axa begên wê herêmê yê Kurd da xurt dibe. Altindatya wî şerî dikeve ser navê Kurdan. Ew yekîti û tifaqa Kurdan ji seroketya wîalêtê û serekleşkerya Tirka xweş nayên. Gazî 15-20 zilamên Kurda yê tevî wî şerî bûbûn dikin, giva çîn û ritmên leşkeryê bidine wan. Midûr Axa jî nav wan da bûye. Dema nanxwerinê, bi nemamti jerê dikine nav xwerina Midûr, dikujin. Dixwezin wê qetilê bikine ustiyê wan zilamên Kurd, ku dijminatîyê bikine navbera êlên kurdan. Lê Kurd nêta wan rind tê derdixin û ji nakokyên navxweyî dûr dimînin.

Ji pey Midûr Axê ra, lawê wîyî mezin Xetiv axa radibe. Mezinên Kurdên wê heremê seva xatirê bavê, gelekî qedrê Xetiv axê digrin û alîkariya wî dikin.

Rîspîya gilî dikirin, ku berî Xetiv Axê halê Êzdîyê wî warî yê aborî tim xirav bûye, timê li nav destengiyê û hejaryê da bûne. Ew srekeşîrê êla xwe yê ewlin bû, ku pey çek-silih, şer-dewa neçû.

Merivekî edil bû, dûreşer, guhdarya xwe dida li ser milk û mal. Rind zimanê xwelyê zanibû. Karê xwe li tev neyarê xwe jî bi edlayî derbaz dikir. Dinêrê eşîrê Kurda guh nadine bêcerkirina xwelyê, çandinyê ,zivîstana tim dikevn halê nangiranyê, birçîbûnê.

Zevîke wî ya mezin hebûye. Li nav eşîrên Kurda da gilî-gutîn bela dibin giva Xetîv Axa wur da xizneke zêra ya mezin dîtye. Loma jî demeke kin da usa zengîn bûye. Lê rastî ewe, seva avdana wê zevyê bendavekê çê dike. Avê berfhelê û kanya wê bendavê da top dike û havînê zevyê pê av dide. Sala ewlîn ekinekî ecêv pir ji zevyê tê. Wê sale qulixayî bûye. Dibe nangirani, xelayî. Bahê nên pir giran dibe. Xetîv Axa nanê xwe yekê bi deha difroşe, kareke pir mezin distîne, Pêra jî emrê bi hezara evdan ji xelayê xilaz dike, qencîya wî dikeve li ser axa, begê eşîrê, gelê heremê yê feqîr. Di nava çend sala da dibe zengîne wîlayêta Wanê, yê herî dewlemend.

***

Gilî dikin, ku Xetîv axayî pir tima bûye, lê ku sirê hatîye, ew hebûn xwe daye ji bo xweyîkirina xîret-tifaqa kurdeyatyê û xweyîkirina dînê êzdîyatyê. Gor bîranîna, di dema wî da tifaqa eşîrên wê heremê xurt bûye. Mîna malekê bûne. Ew tifaq û yekîti serokya heremê ya osmanyê xweş nehatye. Xwestine agirê cudetya dîn tev rakin, aramya nava êlên Kurdan da biteribînin, Kurdên musulman û êzdî rakin dijî hev. Fermanê li Êzdîya radikin. Dixwezin eşîrên Kurdên musulman jî bikşînin nav wê dewa qirêj. Gazî axa-begên eşîrê û giregirên Êzdîyan dikin, wê cawê didin wan.

Vê carê seva xatirê Xetîv axê bûye, yan ji bo tifaq û yekîtiya gel axa-begê eşîrê, dîndarên kurd nakevne li nav wê lîstika dijmin. Ne qencîyê xeber didin, ne xiravyê. Êzdî û serokatya Wîyalête disekinî dijî hev. Hukumdarê heremê culet nake bi destê zorê, qirkirnê, Êzdîyan mecbûrî qulibandinê bikin, ditirsin Kurdê musulman rabin piştê Êzdîyan. Ezdîya ra dibêjin giva Mîrê Şêxa tev Êzdîyên Lalişê û Şengalê qulibîne û bang li hemû Êzdîyan kirine biqulibin, Musulmanyê hildin. Êzdî bawar nakin

Serok dibêjin, eger hûn bawar nakin, sê mêra li nav xwe da kivişkin, emê kîsî dewletê wan bişînin cem Mîrê Şêxa, bira herin, bi çevê xwe bivînin, bi guhê xwe bibihînin, bên we ra bêjin. Êzdî sê mêrê serwext dibijêrin, dişînin. Nîvê rê da, li bajarê Sîvazê, wana digrin. Yek destê cenderma derdikeve direve, herdê din davêjine hebsê.

Dibêjne wan: „Yan hûnê musulman bin, vegerin, Êzdîyan bixapînin, yan emê we bikujin. Bi gotina gotya yek rû va musulman dibe, lê yê din: Pîr Hacî, dikin, nakin xwestina wan qebûl nake, musulman nabe. Go, şûr avîtine stûyê wî, serî ji cendek qetya bû, hele, hela wî bû, digot: “Hole, hola Sultan Êzdîyê sore...”

Ewê ji dest cenderma revya bûye hewarê dibe Êzdîyên Şengalê, evan tên, laşê Pîr ji dîwanê distînin, dibin cem xwe, goristana Êzdîyan da tesmîlî axê dikin.

Yê rûva musulmanî qebûl kiribye jî vedigere mala xwe. Rastîyê Êzdîyan ra dibêje, lê lawê wî bin hukumê Êzdîyan da, jerê dikine nav çayê, didine bavê xwe, dukujin.

Di wê navberê da Xetîv axa li mala xwe da rehet rûnanê. Li Wanê xêrxweza divîne. Rîya mala Welîyê qezayê li ber xwe dide vekirin. Radibe diçe mala Welî. Go. Axê zimanê tirkî rind zanibye. Go lawê Welî 4-5 salî bû. Zarokê dide li ser çoka xwe, jêra mijûl dibe. Fînoyê serê kurik hildide û ha lawik ra laqirdîya dike, lê hiz dike, ha zêra dike fino. Usa heta fino tîjt zêr dibe. Welî, pîreka xwe va ecêvmayî Axayê êzdî dihêrin. Pîreka Welî dibêje Welîyê mêrê xwe: “Ji vir ha da Xetîv axa birayê mine. Gereke qedrê Axê nekevî, xizmeta wî bikî...”

Go, li nava Zuqurya da şîn û girî bû. Hîvyê bûne çika kengê leşkerê Osmanyê wê bavêje li ser gundên wan, xelqê bibirin, qirkin. Gava ew cwamêrê rêva bi rûva qulibî bû, vedigere, her tiştî bi rastî Êzdîyan ra gilî dike, lawê wî bavê xwe jerdadayî dikin, dikujin, Êzdî êdî gumana xwe dibirin.

Lê hema goristanê da, dema cînyazê ewê qulibî tesmîlî axê dikin, qîrara Welî çawa mizgînî, ji Wanê tê, ku dewleta Osman-yê li Êzdîyan hatye remê. Ferman betal kirine.

Şayî dikeve li nav xelqê...

Heta naha jî Êzdîyê wê êlê dibêjin: "Xetîv axê dîn bi zêra kirî..."

***

Şeş lawê Xetîv axê hebûne: Têmûr axa, Changîr axa, Reşîd axa, Huznî axa, Sihîd axa, Nûrî axa. Hê zarotyê da, li nava zarokên Axê da Changîr bi culet, hunur û zîrekya xwe berbiçev dikeve. Wê heremê da sîyar û nîşandarê şivêta wî tune bûne. Go, tirs, xof nizan bû. Zulm û zordestî, neheqî, koletî temûl nedikir. Xeyset va safî bû, derew nzanbû, rastgo bû, helal û rem bû. Şevên zivistanê yê dirêj, dîwana bavê xwe da li nava çirokbêj û rîspyên êlê da rûdinişt, ji wan derheqa mêrxwesî û qehremanya kal-bavan da dibîhîst, dixwest mîna wan be. Hevalhiz bû. Go, hevalên wî pir bûn, lê dijmin jî kêrnîbûn.

Rojên dijwar dihatin. Xetîv axayê rîspî texmîn dikir, ku he-wldanên dewletêye nû, li nava Kurda da demezirandina alayên Hemîdiye, qencîyê xwe ra naynin, wê jîyana êl-eşîran li hev xe, serekeşîrên dostê wîyê nikaribin tifaq û aramya nava herêmê xweyîkin. Halê Êzdîya wê xirav be. Difikirî, ku kulmeke zor pêwîste, ku êla wî ji wê zulmê biparêze. Ji bo mezinayê li êlê bike, li nav lawên xwe da hişê wî Changîr dibire.

Bîranîna da tê gotin, ku Xetîv axa êdî bethal nexweş bû, li ber mirinê, bi destê Şekir Efendîyê Tirkî katibê xwe, 46 hezar zêr, bêhesab mal û milk tesmîlî lawê xwe: Changîr axê dike û temîyê wa didê: "Lawo, ez tê derdixim, ku rojne giran hîvya Êzdîya ne. Hebûn pire. Li ber nenihêre. Malê dinê qirêja desta ne. Çek-sîliha, hespa bikire, sîyarên xweye çekdar hazirke. Êla xwe pê xweyîke..."

Pey mirina bavê ra (bi texmîna şedê wan bûyara, Xetiv Axa li navbera salê 1904-1906-a da çûye ser dilovanya xwe) Changîr axa diçe bajarê Wanê bi destê Ermenya ji nav dewleta Rûs çeka dide kirin û anîn. Kerî pez dişîne bajarê Helebê, difroşin, ji wura hespê baş dikirin, tînin. Wê demê wî karibye 300-350 sîyarê rind sîlihkirî, yê xurt derxe meydana şêr.

Demezirandina alayên Hemîdyê yekîtî û tifaqa beglikên Kurdan wêran dike. Eşîr li hev dikevin. Kes kesî nas nake. Hukum ji destê serekeşîrên berê dertê. Qaçax, cerdevan û serhişk bi piştgirtin û hêlandayîna hukumdarên Osmanyê dibine xweyê çek, qewat, hukum û îradê. Şûrê wan çep-rast dibire.

Eşîreke li rex Êzdîyan, eşîra cînare dost, eşîra Cifer beg, ku berê ew û Êzdî mîna malekê bûn, hevra bira û tifaq bûn, xwe ser hev didane kuştin, hev dikeve. Dutîrefî dikev nav xelqê. Berayê Begî biçûk: K. beg, wekî doşeka mezinatya êlê ji birayê xwe bistîne, dibe serokê alayîke Hemîdyan, kîna xwe dikute hin birê xwe, him jî Êzdîyan. Hema wê demê lawê Cefer beg ji xwendina bajarê Stembolê vedigere. K. beg li bajarê Wanê rastî birazyê xwe tê. Birazî haj nakokyên li nav êlê da nîbîye. Ap birazî dibe ku tev xwerinê buxun. Wura, çaxê xwerinê ap jerê dide lawê birê xwe û dikeve. Bav, dema cawa mirina lawê xwe dibîhî, dilê wî diteqe, ew jî dimire. Êl dibe du para. Pîreka Cefer beg û tûyê xwe dikevne pêşîra hev, du-sê sala xelqê wê êlê dibin du para û hev qir dikin, koka hev tînin.

Ziyaneke pir giran digîhîje Sedûn begê Dirbas Xanê Şemsikî û H.begê Takorî. Sadûn beg êla xwe va derbazî Îranê dibe. Van herd bega jî xwe ser Êzdîya dikuştin.

Alayên Hemîdyê dibin bela serê xelqên ne Musulman. Dem û qewimandin zû tînin guhestin. Changîr axa tê derdixe, ku li wur mayîn êdî Êzdîya ra dest nade. Pêşyê difikire êla xwe derbazî Iranê ke, lê paşê serwext dibe, ku Îran jî Êzdîya ra rîya xilazbûnê nîne, berê xwe dide dewleta Rûs. Komên Ermenya yê sîyasî

û çekdar ra dibe nas, rastî serokên wane naskirî tê. Hela sala 1904-a li gundê Ermenya yê Hezeranê rastî serokekî heja Ermenya ya azadaryê, yê bi nav û deng Andiranîk paşa tê. Wê demê Axa dergîstî bûye. Paşê Ermenî hazirya xwe elam dike, bive serdewatîyê Axê.

Ji wê demê da navbera wan herdu qerehmanên efseneyî da dostanîke bê qelpî û helal çê dibe.

Paşê ew dostanî û pismamtîa wan li nava êgir ra derbaz bû, li nav dew û dozên xûnrêj da hate cêribandin û heta dewyê jî tu xumamê xwe navîte ser wê helalyê û biratyê.

Changîr axa wan sala pêwendîyan tev leşkerên Rûs jî çê dike. Timê qasida dişîne cem wan û hazirya xwe ya alîkaryê û amintîyê wan ra elam dike. Wekî amintî û bawarya wan qazancke, birayê xwe Reşît axê dizîva dişîne, ku li nav leşkerê Rûs da qulixke.

Gilî dikin, ku Reşît axa bi mêranî û qehremanya xwe ji Changîr axê danedixist. Sala 1912-a, şerekî da tê kuştin.

***

Nîvê şevê bû. Ji qalmeqalm û hêwarzê Changîr axa hişyar bû. Tê derxist, ku hicûmî li ser gund kirine.

Almasta pîreka wî jî êdî li ser pîya bû. Go Almast xatun him pir beew bû, him jî jineke jêhatye mêranî bû. Zarok digiryan. Axa cilê xwe zû avîte li ser milê xwe, da tivingê. Mala Axê ji derva va didane li ber gula. Bû xuşîna şûşê cema pencerê oda, ku Axa û Almast xatûn lê bûn, ji fişekên demançan şikestin, hûr xweş bûn, pekyane li nav odê. Mecal nedidan ne nêzîkî pencerê bin, ne jî derkekevin li derva. Dihate xanê, ku mala wî dorpêç kiribûn. "Nobedar kune? Çima elamî min nekirine,-Axa fikirî." Ew êdî demeke dirêj bû, ku Êzdîyan şev-roj gundê. xwe bi nobedarîyê diparastin.

-Cango, dora te hatye girtin, dewya te hatye, tesmîl be! Yan na emê gund wêran kin, te, mala te, te zarokên te va bişeitînin.

Axa dengê serokekî cerdbaşyên hemîdî: Xalit beg nas kir, lê tê negîhîşt deng kî alî da hat.

-Tu tesmîl be, em destê xwe nadine gund, neferê te,-ew deng dubare bû.

-Çeka agir nekin, ezê cilê xwe xwekim, derkevim, tesmîl bim,-ji hundur Axê cawa wî da.

-Çeka agir nekin, bira Axa îşev ji kincê xwe xweke,-Xalit beg bi qerf û ken gote hevalên xwe...Dengê kenê wan bilind hat.

Axa êdî zanibû deng ji kî alî tê. Fesal nêzîkî pencerê bû, ter-ya şevê da alyê deng nêhêrî. Li nav şeverêşê, dûrva çend reş dihatin xanê. Bi desta jin da femkirinê, ku ew jî nêzîkî pencerê bibe. Nişkêva ji tivingên Axê û Xatûna pîrka wî agir li ser ewê li nav şeverêşê da dihatine xanê barîn... Bû qerebalix û qûje-qûja wan. Axê tê derxist, ku gîhîştine meremê xwe.

-Almast lêxe, em mecalê nedine wan li ser xweda bên.

Agir-alav bû herda li ser meznên cerdevana da dibarandin.

Şer heta berbangê kişand. Berbangê, bêyî bigîhîjne tu encamî, talançiya laşê kuştîyê xwe wê navê hîştin, revyan. Eyan bû, ku tevî alaya Hemîdîyan usan jî leşkerên Osmanyê yê qedîmî hicûmî li ser gundê Axê kirine. Nobedar hatibûn kuştin. Ji Êzdîyan 9-10 kuştî û birîndar hebûn, nav wan da kal-pîr û zarok jî hebûn. Kuştî ji Hemîdîyan û leşkera jî hindik nî bûn. Li nav laşan da laşê serokê alaya Hemîdyê Xalit Beg û zapitekî ordîya Osmanyê yê ritim bilind jî hebûn.

Gundîya nişanên Begî Hemîdiyê û çîn û nişanê zapit, û kumê zapit yê Osmanyê hev va dirûtin, li serê rîya gund darekê va darda kirin, ku çûyî-hatî, tûyî li ser wan kin û carke din kes qesta talan û qirkirina Êzdîyan neke.

Sibetirê, serokeşîrên cînar: Sedûbn begê Şemsikî, Huseyn begê Takorî, Necîfe begê Muqirî, Cefer begê Şêwî sîarên xwe va tèn hewara Êzdîyan.

Heçar serekeşîr sîyarên xwe va pêşya Changîr axê û sîyarê wî dikevin, diçine Sera Mexîna li wur serokê mexîna (Aşûrya) jî xwera hildidin û tev diçin cem Meznê qezayê: Cewze paşayê.osmanî şikyat.

Paşa qet naxweze şikyatê wan bibihî, bi ten dey li Changîr axê dike:

-Cango, ew tu xweyê xwe û çend serya yî, ku mezineki Hemîdyê, qehermanekî qeza me û zapitekî dewleta Osmanyê bikujî?

Axa bi culet cawa wî dide:

-Wan şev ser gundê me da girtin, wan xwestin gund gîşkî qîrkin, neferê me bikujin. Me jî xwe parast...Û bira paşa jî bizanze, sibê jî yên qesta gundên Êzdîyan,talan û kuştinan bikin, sax venagerin. Her kes lawê bavê xwe ye.

Paşa gazî zapita dike, ku Axê bigrin. Axa demença xwe derdixe, ku xwe xweyîke. Heçar serekeşîr û serokê Aşûrya redibin piştê Changîr axê.

-Usane hûn xîreta Êzdîya dikşînin, we dîndijminatî bîra kirye? Hûn kafira xweyî dikin?-paşa dey li wan dike,-êdî hûn çi Musulmain...

-Em eşîrin, kurê bavê hevin. Eşîr bavê eşîrê ye. Îro jî emê xîreta lawê Xetîv axê bikşînin, sibê jî, serê me û êlê me wê oxirê da ne.

Paşa dinhêre, ku dora qesra wî, komên sîyarên kurdaye sîli-hkrî hazir sekinîne, eger Axê Êzdî bigire, şerekî giranê li wura çêbe, dibe ew jî nikaribe serê xwe xilaz bike, ji xwesteka xwe paşda vedikşe û bi rûvîti wan ra dibêje:

-Vê carê ez didime xatirê we...

Ji pey wê bûyarê ra hukumata qezayê kîna xwe dikutine Êzdiyan. Qewatên beglikên cînar jî dişkên. Li nav wan da ewqas dijminatî, neyartî, nakokî çê dibin, ku hal li wan da namîne, nikarîn alîkarya Êzdiyan bikin, heremê da yekîtî û tifaqa berê xweyî kin. Sêwrê didine Changîr axê, ku êla xwe birevîne yan Îranê, yan Rûsyayê, heta dinya diedile...

Wî dema lihevketî ya aloz birayê Axê-Têmûr nexweş bûye, diçe ber rema Xwedê. Axa-begên eşîrê, Ermenî, Aşûrî, Êzdiyên qeza Çuxuryê têne hewaryê. Hemîdyan û Cewze paşa jî pê dihesin. Dixwezin Changîr axê nuxsan bikin, navê wî li nav wê heremê da bavêjin, ji bo wê demê navê Changîr axê pir bilind bûbû. Leşkerên Osmanyê û Hemîdyan pir ji çekdarê wî ditirsyan.

Cinyazê birê digihîne goristanê, ku veşêrin, Hemîdî dora wan digirin. Dixwezin meyt ji wan bistînin. Axa, mecbûr cinyazê birê hîvya hazira dihêle, Kafîr Hirço (navê hespê wî) sîyar dibe, mêrxwesê xwe dide pey xwe, Hemîdya ra dikevne şêr. Şêr da çend mêrê Hemîdîyan têne kuştin, yê din jî dihêlin, direvin.

Vedîgere, meytê birayê xwe tesmîlî axê dike û Êzdiyan ra dibêje:

-Êdî ev der me ra dest nade, barki em herin.

***

Êla Zuqurya bar dike tên qeza Çuxuryê. Wê demê li wura heyşt gundê Êzdiyan hebûn: Dêrcemeda mezin, Dêrcemeda biçûk, Ûtê, Remqule, Tûtek, Taçkistan, Yarim Ça, Qeleca. Malmezina wan mala Simê Çeto bûye.

Rîspîyê ji êla Simê Çeto, ku niha (sala 1989 an ez wan ra rûniştîme) Ermenistanê da dijîn min ra gilî kirin, ku êla wan digihîje mala Kok axa..

Gilî dikirin, go wextekê tek li deşta Ebexê da (ev herem dikeve hidûdê Îranê û Osmayê) 366 gundên Êzdiya hebûne. Kela

mala Kok axa ya kevirî hebûye. Êzdî him pir bûne, hm jî xurt bûne. Navbera wan û Sultanê Osmanyê xweş bûye. Osmanyê ew hesb kirine dergekî pola navbera xwe û Îranê da.

Wextekî yekî Musulman keçeke mala axê, (navê wê Zerîf xatûn bûye) direvînin. Seva wê di navbea Êzdîyan û Musulmanan da şerekî pir giranî xûnrêj diqewime. Ew şer heta niha jî li nava Êzdîyên Ermenistanê da tê gotin, û navkirin „Şerê Zerîf Xatûnê...“ Şerê ji bo revandina jinê dibe şerê seva dîn. Ji heçar alya Musulman radibin, li hev dicivin û tene li ser Êzdîyên wê êlê . Wura qira Êzdîya tê. Gelek, ji tirsê diqulibin, hinek direvne Îranê. Mala Kok axa jî direve Iranê. Dewleta Îranê jî li wan dixê, yê tèn kuştin, ewê mayîn jî direvine Ermenistanê, dewleta Rûs. Berpala çîyayê Elegezê, gundê Mîrekê yê vala didine wan...Ji wê êla rengîn ancax 30-40 meriv xilaz dibin. Gundê Mîrekê dikeve bakûrê çîyayê Elegezê, gundekî pir xweşî û bedewe. Heta niha ji peyhatîyê wê malê wî gundî da hene. Xwe ra dibêjin qebîla Mehemdîya.

Dema şerê „Zerîf Xatûnê“ çend gndên wê êlê, bi serokatya Çeto derbazî Îranê dibin. Çeto jî mêrekî culetî xurt bûye. Ji pey demekê ra, dema ew şerê birakujyê êdî dewî lê hatibî, navbera Çeto û giregiê herema ew jê revya bûn dîsa xweş dibe, ji Îranê vedigerin, gundên jor gotî şên dikin. Pey Çeto ra lawê wî Simo serokatyê Êzdîyên herema xwe dike.

Simo evdekî pir aqil bûye. Pênc lawê wî hebûne: Xişam, Tefûr, Cimşîd ,Îdat û Emer. Gilî dikin, ku lawê Simo tev jî xwendî bûne û zapîtya dewletê kirine. Gişka jî karne pir kêrhatî kirine ji bo tifaqa êl û eşîrên wê heremê û xweyîkirina Êzdîyatiya xwe. Qedirê wê malbetê li nav eşîrên heremê da mezin bûye.

Pey Simo ra Tefûr axa dewsa bavê digire. Changîr axa him zevê wê malê bûye, him xwerzîyê wan. Dayka wî, jine Xetîv

axê, ya mezin: Gulî, keça mala Simê Çeto bûye. Almasta pîreka Changîr axê jî keça Tefûr axê, yan nebya Simê Çeto bûye.

Mala Changîr axê gundê Dêrcemeda Mezin da cî dibin. Xelqê din jî li nava gundên Êzdîya da bela dibin.

Êla Changîr axa Zuqurî bûne, Mendika, Mendesora, Berava. Qeza Çuxuryê da jî ev berekê Êzdîya hebûne: Reşa, Bûdka, Mendika, Kurtika, Desinya, Divana, Mameresa, Çuxreşa, Recefa, Mendesora, Qazana..

Pîrê wan Omerxana bûne, şêxê wan jî Şemsanî bûne.

Mêrên Çuxurê jî tevî çekdarên Axê dibin, hesavê sîyarê wî zêde dibe. Nivîskarê Kurdî eyan Ahmedê Mîrazî jî diçe digîhîje Changîr axê. Him katibê Axê bûye, him dengbêjê wî.

Li vira Axa tevgirêdanê xwe tev leşkerên Rûs û serokên Ermenya xurt dike, dîsa pismamtîa xwe tev axa-begên eşîrê berdewam dike. Lê alayên hemîdîya, tevî çend beglikên wê heremê yê talançî, bi piştgirtina leşker û hukumdarên Osmanyê rehetyê nadine xelqên Êzdî, li ser gunda da digrin, talan dibin, mêra dikujin.

Vira dîsa rastî qehremaê Ermenyan Andiranîk paşa tê. Andiranîk topekê pêşkêşî alaya wî dike.

Topçî jî Tatosê Ermenî bûye, hevalê Axê yê zarotyê, lawê dostê wan.

Çend alayên Hemîdîyan, bi piştgirtina leşkerên ordîya Osmanyê û hinek eşîrên Kurdan hicûmî li ser gundên Êzdîyên wê heremê dikin, dixwezîn dewyê wê qewatê bînin û talanê wan xwe ra bivin. Ew şer eyane û tê navkirin : ŞERÊ DÊRCEME-DÊ. Hêzên Ermenya yê çekdar tene hewara Êdîyan. Dibe şerê mirin-jîyînê. Sîyarê Axê yê cêribandî bi mêranî şer dikin. Di-jmin bi sosretî meydana şer dihêle direve. Gilî dikin, dibêjin Changîr axa timê li pêşyê bû, dibên giva gule lê nediketin. Kafîr Hirço binda mîna teyra difîrya. Tîrsa wî ketibû li ser dijmin, gava navê wî dibîhîstin, bê hemdî xwe radibûn, direvyan.

Nav û dengê Axê ji pey şerê Dêrcemedê ra mezintir bû... Kîlîma li ser şerê Dêrcemedê heta niha jî li nava Êzdîyên Ermenîstanê da tê gotin.

Êzdî tê derdixin, ku dewleta Osmanyê berê şûrê xwe daye wan, musulmanî jî rakirye dijî wan, hazir dibin qira wan jî tevî Ermenya bînin, dîsa rîya revê didine ber xwe...

***

Axlêve bû, rojêke şilî-şilope, berf û baren tev dibaryan, derdora şepê berfê bûn, avên berfêhelê dikişyan. Heryê û çamûrê davîte çokê mêriv. Sureke şile sar bû, ba dihat. Cilê şil canê mêriv va dizeliqîn. Karwanê hêsîrê Ermenyan û Êzdîyan rîya nava çîya ra dikşya. Hore-hora şivan-gavana bû, kerê pêz û garanên dêwêr dajotin. Erebe ga yê barkirî li pey hev ketibûn rêzê, dikşyan, ga, hesp, kerê barkirî jî pey ereba dimeşyan. Li ser bara jin, zar, kal, pîr, nexweş, berx û golikê virnik jî hebûn. Yê peya diçûn jî yan zarok hemêz kiribûn, yan jî tiştê dabûne piştê xwe. Karwan mezin û dirêj bû. Ji wan bawarkî 15-20 hezar Êzdî bûn. Changîr axa sîyarên xwe va, li dora karwan diçûndihatin, alî xelqê westyayî dikirinû, erebên diketin heryê lê di-civyan derdixistin, hêlan didane xelqê, ku bilezînin.

Gihîştine devê gelîkî. Rê pala gêlîra dikişya. Rêke zirav bû. Mecala hatin-çûyîne kêmbû. Gotin ew gelyê Zîla ye. Ba gêlî ne digirt, telde bû. Hewa xeiqê xwê dihat. Pêşya karvan ketibû gêlî, lê dewî hela dûr bû. Nîşkêva leşkerê Osmanyê û sîyarên axayên wê heremê li ser karvan da girtin.

Bû qerebalix û hêwarza xelqê li hev ketin. Rîya şerkirîne tune bû. Xelq diketine dest-pîyê hev, birîndar dibûn, dihatin kuştin. Agir bû li ser xelqê belengaz da dibarya. Laşê kuşrîya diketin ser hev, nale-nala birîndara bû. Zarok bêxweyî digiryan. Changîr axa li pêşya karvan diçû. Erebe, ku hebûn, zar û neferê wî barkirî bûn, li pey karvan dihatin. Ketibû cîkî hasê, mecal

tune bû xwe hema neferê xwe ra bigîhanda. Sîyarê wî jî tev ji hev bela bûbûn, neferên xwe va mijûl bûn. Kes hîvya hucûm-kirneke usa ya nişkêva nî bû.

Cengo, te digot kes min nikare, wele ezê îro talanê te bivim, sibê jî dora serê teye. Ez gerekê serê te jêkim û bivime Stembo-lê.

Axê ew deng nas kir. Dengê Q. axayê wê heremê bû. Ew demek bû wî mecal Êzdîya birî bû. Changîr axê kir-nekir nika-ribû jêra ziman bidîta.

Şer pir nekişand. Çekdarên Êzdîya û komên Ermenya li ber dijmiê pir teyax nekirin, vekşyane gêlî. Pez, dewar, erebe û heywanê barkirî, destê dijmin da man. Caw dane Changîr axê, ku Q. axê talanê wî, ga û erebê wî, heta pîrekê wî jî ji xwe ra birin. Axê da lingê hespê, ewî jî tê dernexist, çawa, li nava qeya zinarên hasê ra xwe gîhande kelê gêlî.

Xortekî Ermenî, navê wî Mîsak bûye, dinhêre Changîr axa tenê dajo pêşa eskrê giran, ew jî xwe digîhîne Axê. Herd xwe davêjne ber zinara û pêşya talan û talançîyan digirin. Êmekê şer dikin. Ew dudu, yê dijî wan pir, fişekê wan jî kêr.

Mîsak dibêje: „Axa, ew pirin, fişekê me xilaz bûne. Emê bê-ne kuştin. Çi bûye, bûye, were em vegerin.“

Axa dibê: “ Lawo, cenima malê dinê. Ez ber malê dinê nakevim. Ez ber serê xwe jî nakevim. Ew namûsa min dibin. Namûs nayê kirin. Li vê rê da mirin heye paşda çûyîn tune. Yan ezê namûsa xwe ji wan bistînim, yan bêm kuştin.

Fişekê Axê xilaz dibin. Çar fişek cem Mîsak dimînin. Xortê ermenî şîrhelal fişekê xwe dide Axê û dibêje: „Ez bêm kuştin, tişt nake, lê tu bêyî kuştin, wê bêjin Changîr axa hatye kuştin, xelqê bêguman be, dijminê devxûn be, qira hêsîrê meyê bê...“

Mîsak tê kuştin. Axa tenê dimîne. Bi sê fişeka sê leşkerê Osmanyê birîndar dike. Dinhêre birek sîyar berbi wî dajon.

Pêşyê sîyarekî leşkerê Osmanyeyî ritim bilind bûye. Bi fişeka dewyê Axa nîşana enya wî digire.

-Emrê xwe da, cara ewlin min nîşanê nexist,-Axa paşê bîr tîne, - kuştina wî xortê Ermenî yê şîrhelal pir li ser min hukum kiribû. Fşeka min dewsa enya sîyar keve, enya hespê ket. Sîyar û hesp tev nixirîn erdê. Sîyara hesp hîştin serokê xwe hildan û revîn.

Ereba jî tevî talên dajon, dibin. Axa , destevala dixweze xwe ereba ra bigîhîne, lê parava dengê pîreka xweye mezin: Almast xatûnê dibîhî. Dinêre herd pîrekê wî û xûşka wî, xwe ji erebê avîtine, li nav zinarê nêzîkî wî da xwe veşartine.

Axa meytê Mîsak hildide, tev hersê pîreka, li nav zinara ra peyayî gêlî dibin.

Alayê Hemîdiyê û leşkerê Osmanyê dora gêlî digirin, nahêlin kes ji gêlî derê. Hêsîr dikine şikefta, yê dstê wan dar digre, xwe davêjine ber zinarên hasê û deh roja şerê mirin-jîyanê dimeşînin.

Hêsîr dikeve halê giran. Nan, xwerin, çek, cil, şewat, pez, dewar gişk talançiya biribûn. Xwerin xilaz dibe, fişek xilaz dibin, şewat tune. Nikarin hewarê leşkerê Rûs û çekdarê êrmenya jî daxin. Dijmin wê yekê tê derdixe, dixweze usa koka wan bînin .Go rojê bi seda evd dimirin, mecal tune bû cinyaz tesmîlî axê kirana.

Dinhêrin çare nemaye, hêsîrê dest wan da tev qirbe, çend zîlamê xurt ji gêlî dertên, dixwezin nişkêva lêxin, dorpêça dijmin biqelêşin, hewarê çekdarê Ermenya û leşkerê Rûsa daxin. Navê wan mêrxasa ev bûne: Mihoyê Qaso, Egîtê Sadiq, Reşîtê Sadiq, Dedoyê Zuqurî, Morofê Ecem, Bavoyê Kirtikî û Tatosê Ermenî. (Çend Ermenyê din jî li nav komê da hebûne, navê wan hatye bîrkirin).

Navbera wan û leşkerên Osmanyê û Hemîdyan da şerekî berk dibe. Bavo tê kuştin. Yê din birîndar dobin, tek Mihoyê

Qaso dimîne. Ew jî dikeve cîkî hasê, şer dike, nahêle dijmin nêzîkî birîndara bin. Komek fîdayê Ermenya wur ra derbaz dibin. Li wan dihisin. Caw digîhîje Andiranîk paşa. Evan tev leşkerê Rûsa tèn hewarê. Berî Hemîdyan û Osmanyen didin.

Gelyê Zîla bû goristana bi hezara evdên Ermenî û Êzdîyên bê sûc û gune...

***

Êla halketî, talankirî xwe digîhîne Qersê, diçine nav Êzdîyên wura. Êla Sîpkan. Dikevne gundên Ûlikendê, Soxtulyê û çend gundên valaye din. Zilamên Êzdîyên Qersê yê mêrxwes jî li dora xweşmêrê xweyî hizkirî dicivin. Hesavê sîyarê wî mezin dibe. Rastî serokên Ermenyan, serleşkerên Rûsan tê. Di gel Andiranîk paşa diçine gundê Eslanlûyê li navçeya Surmelyê mêvanya meznê temamyê Kurdên Êzdî yên Rûsyayê Ûsiv begê Hesên Axa. Tifaqa xwe çê dikin, ku tev dijî Osmanyen şerkin û xelkên xwe biparêzin.

Wê demê qezyake biçûk da lingê Changîr axê dişkê. Çend meha dikeve nivînê. Êla wî ya ku gelyê Zîla da talan kiribûn dikeve halê aborîyî pir xirav, nava birçîbûn û xelayê. Halê Êzdîyê wura jî xweş nî bye. Xelayî, nexweşî derê Êzdîyan digirin. Ji pey cebirandina ling ra, Axa dinhêre xelqê wî wê ji xelayê qir bin, weke 50 sîyarî dide ser xwe û şevêkê berê xwe dide wî Axayê eşîrê, yê gelyê Zîla da talanê Êla wî biribû.

Ew Axa direve. Changîr axa jî dest nade neferê wî, lê mal, hebûn, pez, dewar, hesp, heta guhdîrêjê wî jî tup dike, tîne, xelqê êlê bela dike.

Di demeke kin da dengê Axê li nav Êzdî û Ermenyê wê heremê da jî bela dibe. Heta ji Êzdîyên gundên berpala çîyayê Elegezê jî, ku rîya rojekê-duda ji wan dûr bûn, tèn, tevî çekdarê wî dibin. Derheqa mêrxwesya wî da dengbêj kilama dihûnin.

Sîyarê wî, sîyarê Ûsiv begê ra tevayî, tev leşkerên Rûs û çekdarên Ermenyan şerê li ser kela Qersê û Sarîqamîşê da dijî Osmanyen mêranya nêbînayî dikin. Di derheqa mêranya Êzdîyan, ya wî şerî da Ermenya jî pir nivîsye.

Ji bo hunur, culet, şureta serleşkeryê, mêrxwesiyê Changîr axa hêjayî rewa dewleta Rûsa ya here bilind dibe.

-Xeysetê Axê bû, Kafîr Hirço sîyar, li nava şerê gur da pêşya sîyara be, bi culet xwe bavêje li nav agirê herî gur,-çekdarên wî bîr tanîn,-em jî li pey wî diçûn, û cîyê lapî dijwar da jî altindarî ya me bû. Gule ji wî ditirsyan, gule lê nediketin

Tê bêjî felekê berê xwe ji Êzdîyan guhesti bû, wan ra nedikena, rojên xirav pey hev dihatin.

Şorişa karkir û gundîyên Rûs, sala 1917-an Împêratoriya Rûs jî ser û binî hev kir. Textê pasêyî (qaysirî) dewrana hilweşya. Welat kete devê anarxîya, bêqanûnyê, şer û dewa. Leşkerê Rûs ew herem terk kirin, kişyan, çûn welatê xwe.

Leşkerê Osmanyê ra dîsa mecal çê bû, bikevne wan şên û gundan, karê xweyî reş bikin. Xelqê heremê û leşkerê Osmanyê rû bi rû man. Sala 1918-an hêzên Tirkan, tevî alayên hemîdêyan Qers zevt kirin, û bi leşkerên giran çar alya va ber bi Alêksandîrapolê (Gumurî), Serderabadê, Qerekilîsê û Baş Aparanê meşyan. Li ser rîya xwe qetil û zulm dikirin, gund talan dikirin, dişewitandin, mêr hêşîr digirtin, dişandine, kûraya wlatê xwe. Kîna wan û hemîdyan li ser Êzdîyan pirtir bû.

Êzdî jî tev hêşîrê Ermenyan gund û werê xwe terk dikirin, direvyan ku xwe bavêjine alyê Erezî dîn. Gilfî dikin, ku wan rojan, li rûyê ava çemê Erez, bi laşên hêşîrê Ermenya û Êzdîya usa girtibû, ku av nedihate xanê. Dê ewledê xwe davît. Bira hewara biê nedîçû. Şûrê Roma reş çep-rast dibirî. Mal û hebûna xelqê gişk talan kirin, birin. Nakokyên dema şêr da navbera kurdên Musulman û Êzdîya da çêbûyî, halê Êzdîyan xiravtir kiribûn.

Pareke hêsîrê Ermenya û Êzdîyan ji Îdirê, di pira Qereqelê ra, bi alîkarya sîyarên Ghangîr axê û Ûsiv begê derbazî alyê Erezî din bûn û bi topa Tatosê Ermenî, ku Andiranîk paşê, sal berê pêşkêşî Axê kiribû, wê pira li ser çemê Erez diteqînin. Wê heremê da ew pira ya tek tenê bû ku herd qeraxê çem digîhande hev. Pirê diteqînin, ku tirk nikaeibin wur ra qewatên xwe bigîhîne hev û alîkarye bidine leşkerê xwe yê wî qeraxê çem.

Alayên Osmanyê jî alyê çemî din, li ber gundê Serderabê qewatê xwe gîhandibûn hev, dixwestin mecala hicûmkirinê bidîtana, ku carekê va çeperên qewatên çekdarê Ermenyan biqelaştana û biketana bajarê Yêrêvanê.

Axa, qewatên Êzdîya va ça digîhîje wur, dinhêre çekdarê Êrmenyan betal sekinîne. Dipirse: „Ev çi hewale, çima şer nakin?“ Dîbêjin: „Hukum tune. Serokîyê hê qîrar nedaye!“ Axa xeysêtê leşkerê Osmanyê û alyê wanî qels zanibû. Zanibû ku ew şevê şeverêş nikarin şerkin. Sibe çawa hat ewê hicûm kin. Qewata wan pire, Ermenî dijwar karibin, pêşya wî leşkerê giran bigire.

Gumana wî li ser sîyarê wî hebûye. Çekdarê wî teva zanibûne şerê mirin-jîyînê ye, hêsîrê wan kete destê Osmanyen û Hemîdyan yek jê xilaz nabe. Bêy qîrara qumandarya Ermenyan, Axa bi 300-350 sîyara va, wê şeva şeverêşe bi baran, nişkêva hicûmî li ser lêşkerê dijminî giran dike. Dijmin nişkêva tê. Ji tirsê çarçev dibin. Kes kesî nas nake, li hev asê dibin, hev qir dikin. Wê şevê qira leşkerê Tirkan tê, paşda direvin.

Niha li dewsa gundê Serderabê bajare. Dema Sovêtê jêra digotin Hoktêmbêryan. Ji bo bîranîna şerê Sardarabadê wura Mûzêyûm çê kirine. Navê wê: „Mûzêya şerê Serderabadê“ ye. Hema li sivdera ewlin da, ça mirov dikeve hundur, sûretekî mezin dîwarê pêjber va darda ye. Sûret yê Changîr axê û sîyarê wîne.

Leşkerê Osmanyê li ber Serderabê bi sosretî dişkên, lê ji memê xwe paşda venakşin. Armanca wan bû li ser Ermenistanê ra bigihîjne bajarê Bekûyê, bivine xweyê wî wrê niftê (pêtrôle) yê dewlemend. Vê carê alyê Gumuryê-Alêksandirapolê ra êriş dikin, ku Baş-Aparanê va bikevne Yêrêvanê. Gundên Êzdîyan, yê berpala çiyayê Elegezê jî li ser wê rê ne. Qewatên Ermenya li ber êrişên tirkan teyax nakin. Leşkerên Tirk û Alayên hemîdîyan bê asteng tên dikevne gundên Êzdîyan yê berpala çiyayê Elegezê. Êzdî bi nan û xwê derdikevin pêşya wan... Lê nan û xêya Êzdîyan bi xûna qasidên ew nan xwê bir bûn, sor dibe. Êzdîyên ku, devedevî qurnek berê, ji werên kal û bavên xwe, ji ber zulma wan revya bûne wura, dîsa rû bi rû ber neyarê berê disekin. Gundîyên çend gundan, neferê xwe ji wur direvînin. Lê ji gundên din xelq nareve. Hêsîrên Êzdîyan yê ji gundên Qersê revyayî jî tevî xelqê cî dikevin destê zulmkarên „Roma reş“.

Leşkerên Tirkan û alayên Hemîdiya qewatên xwe gundên Êzdîyan da dicivînin, ku pêşda hukum kin. Çekdarên Ermenyan li navbera gundê Êzdîyayî Mîrekê û gundê Ermenya: Aparanê pêşya wan dibirin.

Şedê wan rojan bi saw bûyaran bîr tînin.

Axlêve bûye. Li Elegezê jî axlêve dirêje, bi şilî û şilope, sur-serma, berf û barane. Go mirov kî alî dinhêrî li nav berf û heryê da laşê evda bûn. Dijmin ber tu tiştî nedinhêrî, zar, jin, kal, pîr tev davîtine devê şûr, namûsa xelqê ra dilîstin. Mal û hebûna xelqê, erebên wan bar dikirin û berê wan didane kûraya Tirkîyayê. Bi seda mêrê wan gundan, bi erebên wan hebûna xelkê bar dikirin û berê wan didane kûraya Tirkyê. Ji wan kes venegerya. Çi hate serê wan ne eyane.

Tek ji gundê Camûşvana mezin (Elegeza niha) 60-70 mêr şevêkê da serjê kirin. Newala navbera gundên Camûşvana biçûk û Pampa Kurdan bû goristana bi sedan mêrên Êzdîyan.

Kîna wan berbi Êzdîyan ewqas mezin bû, ku heta, kevir û kumeytên li ser goran jî şikênandin, xirav kirin.

Niha li nav gundê Qundesazê (Rîya Teze) goristana kevnê. Mirov kare li wur bivîne, ku Êzdîyên Serhedê sedsalên derbaz-bûyî da li ser gorê mirya çî çêkirine. Li ser mêrên navdar, kivş, rêvabir kumeyt çê kirine, li ser sîyara, mêrê mêrxas: hesp, ser kevanya, dergûşa: bêşîk çê kirine. Leşkerên Romê hesp şikênandine, kumeyt xirav kirine, hilşandine. Ew goristana gundê Qundesazê bûye bîranîna wan rojên zulm û qan.

Cawa wê qetlemê digîhîje Changîr axê jî. Wê demê hesavê sîyarê wî digîhîje 1500-î. Ji altindarya Serderebê ruhdarbûyî Axa berê çekdarê xwe dide Baş Aparanê, Elegezê. Di nav sîyarê wî da usan jî gelek Êzdîyên ji wan gundên Elegezê hebûn. Ew li wan deran rind beled bûne û li rîya kese ra, li ser girên Qezneferê ra dikevne gundê Ermenya Tanegermesê. Eva gunda li ber pêşnya şêr da bû.

Rast gotî, komên Êzdîyên wura jî, dema zulm û zora eskerê Romê dîtibûn, ew jî rabûbûn tevî hêzên Ermenya bûbûn û dijî Osmanyen ketibûn nav şêr. Bi serokya mêrên wê êlê yê xurt Êmerîkê Şûmo, Celilê Nado, Mehmedê Nado û hinekên din, komên mîna partîzana hatibûn çê kirin, şevê li ser dijmin da digirtin, zîyana mezin didanê. Osmanyên, ku bi hêsanî gîhîştibûn gundên Êzdîyan, li ber qewatên nee'yan sekinî bûn. Qewatên Ermenya jî bi serokatya Dro* li navbera gundên Mîrekê û Aparanê pêşya wan girtibûn. Ermenî biçûk-mezin rabûbûn. Alyê Tirkava hildana gundê Baş- Aparanê Ermenya ra halê tunekirinê bû.

Qumandartîya Tirka, ku rind haj qewata Changîr axa hebûn, gava dibîhîn derheqa hatina Axê da tirs û xof dikeve dilê wan, texmîn dikin, ku wê wura jî bidine der, dixwezîn Dro bixapînin, şer bisekinînin heta qewatên mezine nû tînin digîhîjne wan. Qasidê xwe bi beyraqên spî dişînin cema Diro.

Wê demê li bajarê Batimê navbera Tirka û Ermenya da hevra xerabî danê li hev hatinê diçûn. Qasidê Tirkan Diro ra dibêjin, ku giva wan jî Batimê caw standîye herd alya hev kirine, hevra peyman qol kirine, pêwîstîya şêr û xûnrêtinê tune, (rastyê da tu lihev kirin tine bû). Diro wan ra qayîl dibe.

Ji gundên Êzdîyan cawê xirav digîhîjne Axê. Changîr axa û Diro radibîne hev. Hinek çekdarên Ermenya radibîna piştê Axê. Bêy hukûmê Diro, nişkêva, hicûmî ser leşkerê Osmanyê dikin. Rev li dijmin dikeve. Çekên xweyê giran, birîndarê xwe dihêlin, direvin.

Xelqê wan gundan bi şabûn mêrxwesê xwe qebûl dikin. Axa dinhêre hewa wur û qewlê jîyanê wek yê welatê wî Bêrkiryê ne, xelqê êla xwe belayî wan gunda dike. Ew jî neferê xwe va li gundê Cercerîsê da cî dibe (niha wî gundî ra dibêjin Dêrik).

Dewleta Ermenya ya nû ava bûyî ji nakokyên der û hundir teyax nake. Bêtifaqî û dutîretî dikeve li nav serokatî û çekdarên

Ermenya. Komên talançî çê dîbin. Leşkerê Bolşêvîkên Rûs jî bakûr va tîn. Ermenistan dikeve halê aborî û sîyasîyî xirav. Gelek serok û çekdarên Ermenya yê bi nav û deng ji Ermenistanê direvin.

Şedê wan roja, lawê apê Axê Evdoyê Miho, ku wê demê piştîmêrê wî bûye jî sala 1989-a wa min ra gilî kir: "Sala 1919 a em gundê Cercerîsê da cî bûbûn. Rojekê Axê gazî min kir got, ku em gerekê hazirbin, sibê zû, şev da emê herne bajarê Êçmîadzînê*, Andiranîk paşê ew teglîfî bal xwe kirye." Neh-deh sîyara va em çûne wî bajarî. Andiranîk paşa, serok û keşeyên Ermenya yê mezin va, pêşya me da hatin. Axa gelekî rind qebûl kirin. Em li hewşa Dêrê da man. Pêşya Axê ketin, birine hundur. Hewşê da me ra nan, xwerin anîn. Axê ra qedirekî layîq kirin. Paşê Axa û Andiranîk paşa, demeke dirêj tek bûn axivîn. Deste cilê we demê yê here baş jî pêşkêş dane Axê. Em vegeryan. Rê da Axa medekirî bû, got, Andiranîk, çekdarên xwe va dixwezî derbazî Tewrêzê bin, paşê ji wura herine yan weletekî Ewropayê, yan Emêrîkayê. Axê ra gotibû, werê em tev herin. Lê Axê gotibûyê tu cara ew êla xwe nahêle û tu cîyan da jî naçe."

Sala 1920-î Andiranîk paşa ji bajarê Nyû-Yorka Amêrîkayê katibê xwe yê berê Yêxîşê Kacnûnî ra nemê dinivîsye, wur da fikireke wa hatye nivîsar: "Silavên germ Changîr axê û xezûrê wî ra. Wanra jî bêjin, ku ezê glekî kêrî wan bêm..."(Xezûr bi texmîna min gilî derheqa Ûsiv Begê da ne, ji bo keça kurapê Beg: Egît begê, Zadîne Xanm jina Cangîr Axêye biçûk bû.E.B.).

Ew çi kêrhatine, ku Andiranîk paşayê kêrî wan bê, gilî derheqa çi dane? Meva ne eyane.

Ermenistanê da qeydê Sovyêtê çê bûn, hukum kete destê karkir û gundîyan, piropandake tunekirinê dijî hukumdarên berê

dest pê bû, ne, ku tenê Ermenistanê da lê temanya weletê Sovy-
êtê da dêr û mizgeft hildişyan, oldara newêribûn dîndarya xwe
eyan kirana. Axa, beg, dewlemend wek dijaminê sinifê, gel diha-
tin hesabandin, gelek cîya hukum ketibû destê nezana, şil û zaha
tev dişewitîn...

Lê hukumata Ermenistanê ya nû qedrê wî digirtin. Serokê
Ermenistanê yê wê demê: Axasî Xancîyan bû. A. Xancîyan ji
Wanê bû, lawê dostê Xetîv axê, zarotyê da Axasî û Changîr axê
hev nas kiribûn, hevra hevaltî kiribûn, çûbûn malê hev, hatibûn.
Gilî dikin, dibêjin Xancîyan kurmancî rind zanibû û gelekî qedi-
rê Kurdên Ermenistanê digirt, tu gundekî Kurda tinebûye, ku
A.Xancîyan neçûbyê û alîkarya wan nekiribe.

Sala 1930-î, wekî bikaribe Ûsiv beg, Changîr axa û neferên
wan ji neqencan, şikyat, şer û şiltaxên xêrnexwezan biparêze ,
bin navê sirgûnê da wan dişîne nehîke Ermenistanê, ya ber gola
Sêvanê: Keverê (niha Kamo). Wan ra mecalên jîyanê yê baş
hatibûn çêkirin. Pey çend sala ra ew dîsa vedigerin nava êlên
xwe. Ûsiv beg diçe remetê.

Dibêjin kurmê darê ji darê nîbe zîyana darê tune. Sikyatên
neheq û xêrnexazan dewî nabin.(Hîmlî ji Êzdîyan). Dest bi
salên zulma Stalîn jî dibin. A.Xancîyan jî dibe şihîdekî wê zul-
mê. Despêka sala 1938-an Changîr axê jî digrin, dibin, bê ser û
berate unda dikin.

Sala 1959-an, çend sal ji pey mirina Stalîn ra, qewmên Axê
ji dewleta Sovyêtê nemekê distînin. Nemê da nivîsare, ku tu
sûcê Changîr axê tune bûye...

***

Ew bûye efsene, bûye kilam, sond û duea dilê Kurdên Êzdî
yên Rûsyayê da. Dijwar li nava wê civakê da mirvek hebe ku
navê Changîr Axê nizanibe. Dijwar dewat, yan şayîk, yan şay-
netîk bive, ku kilamên derheqa mêrxasya Changîr Axê da neyên

stran... Lê dîrok û rastî pir neheq bûne hindava wî da. Derhrqa mêranî, kar û barê wî da, li wê dewra tevliheve, aloz da, kirinê wî ji tunekirin, qir û birê xilazkirina Êzdîyan û gelê Ermenî da him alyê Ermenya da him jî alyê kurda da pir kê m hatîye nivîsar. Li nav civaka Kurda da jî ew nehatîye naskirin, û dîroka gelê xwe da jî nehatye bîranîn. Eger dîjî qewatên hinek axa-begên eşîrê, yê libasê Hemîdyê xwe kiribûn, serê xelqên bûbûn bela jî şer kirye, ew jî ji bo alyê wan da ji qirkirinê parastina kurdên Êzdî bûye.

Mexberê wî jî tune.

Çi jî hebe, heykelê herî mezin dilê gele. Navê wî, hizkirina wî, bîranîna wî dilê bi sedan hezara Kurdên Êzdiye Rûsyayê da dijî...

Eskerê BOYÎK, CHANGR AXA, bi zimanê ermenî, GIRAKAN TÊRT (Rojnema Edebî); N 9 (2361); 23-ê Sibatê, 1990.

KILAMA CHANGÎR AXA -1

Lo lo lo lo lo bavo,
Lo bavo şere, xweyo şere, şer girane,
Changîr axa kela mêrane,
Dîsa mêrê hewar û gazyane.

De lêxe kekê Fetla, de tu lêxe,
Eskerê Roma reş girane,
De berdê ji kela Wanê derxe.

Lo lo lo lo lo bavo,
Lo bavo şerekê qewimîye Tewrêzê,
Di devê vê Deleman, bonya rê da,

De Xweyo qanekê me qewimye
Tewrêzê-Delîmanê binya rê da
Andiranîk paşa xweşmêrane aza
Qayîşa maûzerê tev girêda,
Go: "Ezê di bextê we da me,
Hûnê rabin, cawekê bidine Changîr axa,
Bêjinê emê di bextê tedane,
Tu di bextê Xwedê da,
De rabe, nesekine, were,
Hêsîrê me mane kela Wanê
Bin berfê da."

*De lêxe kekê Fetla, de tu lêxe,
Eskerê Roma reş girane,
De berdê ji kela Wanê derxe.*

*Lo lo lo lo lo lo bavo,
Lo bavo, dibê Fêrîk paşa hate Wanê,
Têlekê da bo Mûşê, Erzîcnê, Erzînganê
Digo: "Mişîro, bextê te û Xwedê me,
De rae çend topekan bişîne Wanê,
De dibê hezar çarsid mêrê ce'nfîda derketîye Rewanê,
De tu werê lêxe biqelîne koka me temamyê.*

*De lêxê kekê Fetla, de tu lêxe,
Eskerê Roma reş girane,
De berdê ji kela Wanê derxe.*

*Lo lo lo lo lo lo bavo,
Lo bavo şere, lo xweyo şere, şer girane,
Şer girane, Changîr axa kela mêrane,
Dîsa mêrê hewar û gazyane,*

*De lêxe kekê Fetla, de tu lêxe,
Eskerê Roma reş girane,
De berdê ji kela Wanê derxe....
Ha hî hî hî...*

(Ev kilama li Radyoya Yêrêvanê beşa axaftinê kurdî da dengbêj Şibilîyê Çaçan distirê).

CHANGÎR AXA- II

*Were lo bavo, lo bavo, lo bavo,
Lo navo dilêm kobana sibêye,
Lo xweyo dilêm kobana sibêye,
Minê bala xwe dayê Changîr axa,
Axayê êlê, kekê Fetla,
De rênga Remequlyana wêran da
Kafir Hirçoki sîyare, de kefeye bi ber baye
Dewê da ketye berbi baye...*

*De tu berdê, kekê Fetla de tu berdê,
Axayê êlê de tu berdê, qayîşa maûzerê
Berevke, bavêje zendê,
De berî hezar hevsid mêrê hemîdyê de,
Derbaske gelîkê Panosê,
Derbaske ava Alîkendê.
De derbaske ava Alîkendê,
De bira bêbextê Romê
Sere talanê Dêrcemedê
Xulam û xizmetkare neşîne şêrda...
Lo lo bavo, lo lo bavo.*

*Were lo bavo, lo bavo, lo bavo,
Bejna kekê Fetla zirave
Mianî sipindara dev gelya,
Lo xweyo, bejna mîrê min zirave,
Mînanî sipindara dev gelya,
De dibê bihare, belekya berê xwe da çiya,
De bihare belekya berê xwe da serê çiya,
Changîr axa kire gazî, go:
“Gelî koma xweya û pismama,
De rabin destê xwe bidine ser tetkê eynelûya,
Hewar me tucar nayê,
Hewara me maye Xwedê jorê,
Dîsa Şemsê lo me Êzdîya.”*

*De tu berdê kekê Fetla, de tu berdê,
Axayê êlê de tu berdê, qayîşa maûzerê,
Berevke, bavêje zendê,
De berî hezar hevsid mêrê Hemîdyê de
De xarke girê Panosê,
Derbaske ava Alîkendê.*

*Were lo bavo, lo bavo, lo bavo,
Lo bavo sibeye, dilê min kîne-kîne,
Lo xweyo sibeye, dilê min kîne-kîne,
De dibê hewarekê ketibû nava Romê.
Peya xwe peyê ra nagîhîne,
De peya xwe peyê ra nagîhîne,
Kamil Efendî kire gazî, go :
«Kuro, lawo, minê we ra digot,
Karê we bi talaê Êzdîya nîne,
De karê we bi talanê Êzdîya nîne,
De îro kubara sibê da,*

*Ser me da girtîye Changîr axa,
Mirê zirav,Xwedê zane ruhustîne. ”*

*De tu berdê kekê Fetla,de tu berdê,
Axayê êlê de tu berdê,qayîşa maûzerê
Berevke,bavêje zendê,
Berî hezar hevsid mêrê Hemîdyê de,
De xarke gêdûkaPanosê,
Derbaske ava Alîkendê.*

*Were lo bavo,lo bavo,lo bavo,lo bavo,lo bavo
Lo bavo meke,xweyo de tu meke,
De tu li serê Şemsê xweke,
Qasekê xwe di tetka maûzerê da egleke,
Hetanî koma pismama,
Hersê elekê navtenga hespê veke,
Hersê elekê navtenga hespê veke
Te go,kuro,lawo em tev bavêjine alyê malê,
Gula barûdê fişeka lêkin ?
Emê bajon pêşya bîmbaşyê Romê,
De bira careke dinê qesta talanê Êzdîya nekin.*

*De tu berdê kekê Fetla,de tu berdê,
Axayê êlê de tu berdê,qayîşa maûzerê
Berevke,bavêje zendê,
De berî hezar hevsid mêrê Hemîdyê de,
De xarke gêdûka Panosê,
Derbaske ava Alîkendê....*

Ha hî, hî...

ŞÊX MÎRZA YAN MÎRZIKÊ ZAZA . RASTÎYA DÎROKÊ

Di destpêka sedsala 19-an da .Pişkavkaz (Gurcistan, Azerbêycan, Ermenistana rojava) kete li nav Împêratoriya Rûsyayê. Hudûdên Rûsyayê nêzikî Kurdistanê jî bûn. Neniherî wê yekê, ku Rûsyayê jî siyaseta dagerkirinê û kolonîstîyê dimeşand, lê bi heqî, ji alyê kûltûrî, aboryê wusa jî di pirsên parastina hinek mafên gelên bindest da pêş bû. Qirar û qanûnên wê ji yê dewleta Osmanyê û Îranê dêmokratîktir bûn.

Hela di nivê sedsala derbazbûyî da hîmdarekî Markisîzmê: Firîdirîx Êngêls dinivîse, ku Rûsya, bi heqî roleke pêşdaçûyîne li Rohilatê dilîze.

Hîmdarê edebyeta Ermenya ya nû Xaçatûr Abovyan wê çaxê dinivîse, ku du'a wê demê be, gava lingê Rûsayî bi rem li axa Ermenya ya pîroz ket, ew jî zulma Osmanyê û Ecema rizgar kirin.

Nêzîkbûna hidûdên Rûsyayê, di jîyana gelê kurd da jî roleke berbiçev list. Gelek êlên kurdan, xasna kurdên Êzdî bi serê Rûsyayê, xwe ra gumana rêya xilazbûnê didîtin.

Him zulma dewleta Osmanyê, him jî dîn dijminatya hinek axa, beg û dîndarên Kurdan, yên nezan û kevneperest jîyan li êlên kurdên Êzdî kiribûn doje. Êzdî welatên kal û bavên xwe-Kurdistanê da, bê welat bûbûn, kî alî da direvyan ji wê qetil û antagonîzma olî xilaz nedibûn. Li dewleta Rûsa, kîderê seva dîn û hebandinê, kesî zordestî li kesî nedikir, fermanên kuştin, ta-

lankirin û qirkiriinê tune bûn, ew der bi rastî jî ji Êzdîyan ra xilazbûn bû.

Pelên dîrokê didine kivşê, ku hela nivên qurna 18-an da hinek eşîr û êlên Kurdan bi rêyên cuda xwestine helaqetyên dostanîyê bi Rûsa ra çêkin. Di şerên Rûs-Îranê yê salên 1804-1813; 1826-1828 û usan jî şerê Rûs-Tirkan yê salê 1828-1829 an hinek êlên kurdan, ji wan usa jî Kurdên êzdî piştgirya Rûsa kirine, li alyê Rûsa va dijî Osmanî û Eceman şer kirine.

Derheqa helaqetyên Rûs-Kurdan yên wê dewrê da melûmetyên giranbiha di xebatên dîrokzan û Rohilatzanên eyan N. Î. Avêryanov, V. K. Karsêv, N. N. Mûravyêv, P. Î. Lêrx, V. F. Mînskî, V. Nîkîtîn, V. A. Gardîyêvskî, M. C. Lazarêv, H. A. Xalfîn, Celîlê Celîl, Xalit Çetoyêv û gelekên din da hene.

Gerekê bê gotin, ku ev goveka dîrokê, boy safikirina gelek pirsgirêkên dîroka gelê me pir hewaskare û gelek lêkolînên kûr û bi qîmet jî vî alî da hatine kirin.

Meremê min nîne bi kûrayî derheqa qewimandinên wan salan da lêkolîna bikim, daxweza min ewe, ku rastîkê bikime li nava belgeyê dîroka wan dewrên buhurî. Bi texmîna min lêkolînan, ulmdar nivîskara, ew jî goveka Kurdên Sovyêtêye berê da ŞAŞYEK çêkirine, ew şaşya bê sûcê wan heta niha jî tê wekilandin.

Arşîva Gurcistanê ya dewletê, ya dîrokê da dokûmêntek (N 11 66) tê xweyîkirin, serecema kîjanê wa ye: „Daxweza mamostayê Ridiwanê Pêtros Xazarov-di navê da nema Mîrza Axayê Êzdî seva şandina dermanê çeva. “ Li ser wê dokûmêntê hatîye nivîsîn: Destpêk 2-ê heyva Çileyê Paşin a sala 1831; axrî 30-ê heyva Çileyê Paşin sala 1831-ê. Wan da çar dokûmênt tene xweyîkirinê:

-Daxweza mamostayê bajarê Ridiwanê Pêtros Xazarov ji serleşkerê ordîya Rûsa yê Kavkazêyî sereke, Gêneral-

Fêldmarşal Koms Paskêvîç ra, bi zimanê Rûsî, 22-ê Çileyê Pêşin, sala 1830-î.

-Nema Mîrza Axa Koms Paskêvîç ra, bi zimanê Ermenî, 22-ê Gulanê sala 1830-î.

-Tercema nemê bi zimanê Rûsî.

-.Şedenema Pêtros Xazarov, ku danê, wekî ew bikaribe bê rewestandî, wê herema Rûsyayê bigere. Bi zimanê Rûsî.

Profêsor Celilê Celîl di miqala xwe ya “Rûpelek ji helaqeyên dostanya Ermenya-Kurdaye dîrokîyê-çandîyê”-da dinivîse: “Me ra li hev hat arşîva Lêningîradê ya dîrokê da doklada Gêneral Pankiratyêve 12-ê heyva Çileyê Pêşin, sala 1829-a, Gêneral Paskêvîç ra peyda kin derheqa rasthatina xwe tevî qasidê Şêx Mîrzayê (Mîrza Axa) (Mîrzkê ZaZa E.B.) Gêneral dokladê da dinivîse: Van roja binelyê kela Ridiwanê Gîrakos hate cem min. Ridiwan dikeve başûrê Sêrtê Ji nehya Hezoyê rêya denekî dûre, ewqas jî ji çemê Diclê dûre. Wî min ra nema Mîrza Axayê Ridiwanê û Keşîş Hovhanês tanî, kîjan tirkên li Bitlîsê jê standibûn. Evî Gîrakosî min ra ev got: Mîrza Axa, usan jî temamya Êzdî û Ermenî pir kêfxweşin, ku leşkerê Rûsa padşatya Bazîdê hildane û eger pêşdahatîna xwe berdewamkin, ewê bi xurtî qulixî Rûsa bikin. Di bin hukumê Mîrza Axa da du hezarî zêdetir malê Êzdî û ewqaz jî Ermenî hene. Ew dikaren sê hezar peya û hevsid sîyara derxe meydana şêr. Serokatya bajarê Sêrtê Taxî Axa dike, kîjan di gura Mîrza Axa da ne. Dû sal berê hukumata Tirka Padşayê Dîyarbekîrê guhestine û wê demê da temamya beglikên Dîyarbekîrê hukumdarya kesî nas nakin”.

Ev dokûmêntên dîrokî ji alyê lêkolîvan û dîrozkana da bi hewaskarîke mezin hêjayî lênihêrandîne bûne. Hela destpêka vê sedsalyê da di pirtûkên cude-cude da hatine çapkirin.

Vira pîrsa hîmlî ew e: Kê ye Mîrza Axa, Mîrza Axayê Êzdî...

Menîke din jî heye, ku rind dide xweyakirin, wekî xweyê nemê Şêx Mîrza nîne. Mîrza ne ku axayê êla Anqosîya bûye lê şêxê wan. Axê wan yekî din bûye, Û ku em hildin şertên hukmdarya axatyê yê wê demê, emê tê derxin, ku Şêx Mîrzayê tu wexta nikaribû bi navê axatyê pêşda bihata, bi serê xwe , bi navê xwe neme dewleta Rûs ra bişanda, hela serda jî tu gilî derheqa axê êla xwe da nenivîsya.

Stiraneke gelêrîye kevn da, ku heta niha jî li nava gel da tê stiran, derheqa wan qewimandina da wa tê gotin:

*Dayê, lê dayê, lê dayê, lê dayê,
Erenza şêxa dara mezî,
Erenza şêxa dara mezî,
Ridiwana bavê Temo, Mîrzikê ZaZa
Dive hewar û qûrîn û gazî,
Heçê kesê Ridiwana bavê Temo derdikeve
Şûrê wî ser milê wî, rûtî, tezî,
Dukuştin xal û xwerzî, ap û birazî...*

*Dayê, lê dayê, lê dayê, lê dayê...
Yan:
Huseyn Axa rabû bi giranî,
Huseyn Axa rabû bi giranî,
Esker ji Mezûtê, ji Mezerê, ji...
Çîyayê jorin xwe ra anî,
Avîte ser Ridiwana bavê Temo, Mîrzikê Zaza,
Ne wele dîsa...*

Usa ne tu şik tune, ku xweyê kela Ridiwanê, xweyê nema, yên Paskêvîç ra şandî û ew Mîrza Axayê, derheqa kîjanî da X.Abovyan, Layard nivîsîne û li nava zargotina Ermenyaye nivîsar da hatye xweyîkirin MÎRZIKÊ ZAZA ye.

Kê ye Mîrzikê Zaza?

Mîrzikê Zaza serokê qeza Ridiwanê bûye, girêdayî senceqa Sêrtê. Bineliyê gund û bajarê kîjanê hîmlî Kurdên êzdî bûne, eşîra Qizilya. Wê heremê da usan jî Ermenî û Aşûrî pir bûne. Hukumdarya Mîrzikê Zaza, bawarkî li ser temamya Êzdî, Ermenî û Fileyên (Xaçparêzên) senceqa Sêrtê hebûye. Ji nema wî, ye Paskêvîç ra şandî tê xanê, ku heta Taxî axayê serokê senceqa Sêrtê jî di gura wî da bûye.

Qewimandin demeke dîrokîye pir hewaskar da qewimîne, dema Împêratorîya Osmanî sist bûye û tev dewleta Rûsa li nava şer-dewa da bûye. Beglikên kurda yên serbixwe jî, yê mîna Sorana, Cizîra Bota quwet bûne û şerkarîya xwe kirine, ku ji bin nîrê Osmanîyê derên, bigîhîjne serxwebûnê.

Beglikên biçûk jî Ridiwana Êzdîya û der dorê wê bûne. Ji melûmetiyên gîhîştine me tê xanê, wekî xweyê Kela Ridiwanê Mîrzikê Zaza jî xweyê qewateke mezin bûye, ku karibûye sê hezar peya û hevsid sîyarî derxe deşta şêr, û karibûye dijî sî hezar leşkerê Osmanî û Musulmana şerke û serkeve...

Eva dîroka Kurda da demeke pir tevlihev û pir bi fersend bûye û egrr, tifaqa kurda hebûya, ez guman im, wê demê Kurdê bikaribûna bigîhîştana serxwebûna xwe.

Wê demê li navbera Kurda da dutîretî, bêtifaqî, xiyamet û dîndijminatî jî xurt bûye.

Hukumata Osmanî jî ew nakokyên li nava Kurda da, boy karraxwe, bi hostatî, dijî Kurdan daye kêranînê û gîhîştîye mere-mên xwe. Şerên Kurda yên navbixweyî, birakujîyê gur û geş kirine.

Hema wan salan çend fermanên xûnrêj li Kurdên Êzdî rakin, ji wan dudu, pir mezin û bi jan bûne.

Sala 1831-ê bi destê Mîr Mehmed, Mîrê Rêwandûzê (Mîrê Soran) fermana here mezin li Êzdîyan hate rakirin. (Wextekî usan da, gava bi xwe, boy serxwebûna Kurdistanê şer dikir). Li

wê fermanê da çend hezar Êzdî hatine kuştin. Sed hezar kes jî, piranya wan jin, zarok, extîyar dîl kirin û ajotine Rêwandûzê.

Elî Begê Mîrê Êzdîya jî dîl digrin divin. Êzdî jî wê fermana dîndarê fanatik bi hêsayî qebûl nakin. Dibêjin, pîreka Elî Begê Mîrê Êzdîyan, Êzdîya xwe top dike, dajo li ser Kela Şengalê. Mirovên Kelê da , hemû bi destên Êzdîyan têne kuştin. Leşkerê Mîr Mehmed êrîşê dibin li ser Êzdîyên Şengalê, gund û warên wan wêran dikin...2000-a zêdetir keç û pîrekên cîwan bi destê zorê dibin, didin beg û axayên Mûsil û Êrbîlê yê Ereb û Musulman. Tenê gundekî da 500 evdê Êzdî dikujin û dikin gorekê.

Elî Begê Mîrê Êzdîyan li ser pira Rêwandûzê darda dikin, laşê wî sê roja dardakirî dihêlin.

Êzdîyên Ermenistanê, yê êla Elegezê (12 gund) hema wê demê ji warên kal û bavên xwe koçber bûne, revyane wura.. Li her gundekî da bawarkî çend qebîl hene, ew ji warên Kurdistanê yê cude-cude revyane... Bîranîna da, ku ji pêşya mane, tê gotin, ku ji qir û birê, birakujyê, dîndijminatîyê, neheqî û zordestîya axa, beg û dîndarên birên xwe yên Kurdên Musulman revyane. Usa ne wê demê bi destê dewleta Osmanî navbera êl û eşîrên Kurda da qir û bire çawa bûye?

Wê demê fermaneke mezine xûnrêj, serokê Ridiwanê Mîrzi-kê Zaza û êla wî jî tê rakirin.

Navbera Mîrzi-kê Zaza û malbeta Dewrêş Nebîyê şêxê Kurdên musulman da dijminatî çê dibe. Şêxekî ji we malê: Şêx Qasim ra li hev tê ji mirîdên xwe yên Mûsilê, Rêwandûzê girtî heta deştê Bişeryê sî hezar Musulmanên fanatik dora xwe topke, bi alîkarî û hêlan dayîna hukumata Osmanîyê bê li ser Ridiwanê. Dibêjin li nav wan da leşkerê Osmanî, Ereb, Tirk jî hebûne, hela hinek ji wan jî zirîkirî bûne.

Li rex gundê Êzdîya Erenzê, navbera qewatên Şêx Qasimê û Mîrzi-kê Zaza da şerekî xûnrêj çê dibe. Bi gotina gotya qewatên

Mîrzikê Zaza 10 hezar Kurdên êzdî, Ermenî û Aşûrî bûne, yên Şêx jî 30 hezar bûne.

Mîrzik vê carê ser dikeve. Di bîranîna da tê gotin, ku evdên kuştî, jî herd alya ewqas pir bûne, ku nedihatine hesavkirin. Dibêjin jî xûna Kurda ava çemê Ridiwanê sor bûbû, aş bi xûnê dixebitîn. Xûnê davît çokên hespan. Laşên evdan usan di çem da li ser hev kom bûbûn, ku pêşya avê hatibû girtin. Dibêjin jî xûna evdên Kurd li ser wê axê 7 sala hêşnayî damediket...

Kê bû Şêx Qasim? Derheqa wî da rêwiyê Înglîs Layard wa dinivîse: "Li ser rêya me gundekî Kurda yê mezin hebû, Gonya. Ew gundê Şêx Qasim bû. Şêx jî wan dîndara bû yê bi dijminatîya xwe, hindava Êzdîya da eyan bû. Gund û warên wan wêran dikir, kê diket dêst dikuşt. Cerda wî, ya axrîyê serketin jê ra neanî, ew paşda vekîşya û gelek peyhatîyên xwe unda kir."

Derheqa van qetla da , ku gelê me ji cahiltîya xwe anye serê hev, derheqa van zulm û zordestîya, ferman, qir û bira da destê mirov jî nagire binivîse. Hinek dibe gazina ji min bikin, ku ez çima wan demên bi xûn, wan deqên reşe dîrokê tînime bîr?

Bi texmîna min pêwîste wê derheqê da gelê Kurdî sade rind bizanbe, paşwextîya xwe da dersa jê hilde, kar û zirara xwe, ya miletyê bizanbe, boy yekîtî, tifaq û azadîya xwe. Ez li ser wê bawaryê me, ku payê gelê meyî pirê derhrqa van demên dîroka gelê xwe yê reş da rastîyê kêzane. Bira min rast femkin. Ez dijî tu olê Kurdistanî nînim. Ol bawariya evdane, hurmeta min wan ra heye. Lê pêwîst e ew bawarî gelê sade ra rast bê şurovekirin û ji boy kara gelê kêranîn.

Lê, wekî hema wê demê dewsa şerê navbixwe, wa gotî seva "axret-îmanê", qewata xwe bikirana yek, derketana dijî dagerkir, gelo wê ser neketana? Ez bawarim wê demê dikaribûn Kurdistanê serbixwe xwe û ewleda ra çê kirana. Îcar navê wanê him di dilê me da, him jî dîrokê da wê bi herfên zêrîn bihatana

nivîsar... Niha dikaribûn li ser gorên wan zîyaret jî çêkirana, camî jî çêkirana.

Melûmetyên gîhîştine me didine kivşê, ku Mîrzikê Zaza dema xwe da axakî Kurda yê navdar bûye û ji alyê binelyê Kurdê Êzdî, Ermenî û Fileyên qeza Ridiwanê û der-dorê wê da hizkirî bûye. Di derheqa mêranî, rem, qencî, merdanî û camêrya wî da li nava zargotina Ermenîya ya nivîskî û ji nivîsarê A.Layard da hatine xweyikirin... Mîrzik bi kîsî xwe, li rex qesra xwe ji Ermenya ra dêrê çê dike. Ewî qedir û rûmeta xwendin û pêşdaçûyîne jî zanibû. Ronakbirê Ermenya yê mezin X.Abovyan, miqala xwe ya bi sernivîsa ÊZDÎ da dinivîse, ku keşîşekî Ermenyayi ji Ridiwanê hatî, gotîye: "...Wî bi mehan zarokê Mîrza Axa hînî xwendin nivîsara Ermenî kirye..."

Çawa li jorê jî hate gotin ew dewa wextê şerê Tirk-Rûsa da bûye. Mîrzik tê derdixe, ku xeleqa neyartîyê li dora wî çiqas diçe teng dibe, fermanê dîsa êla wî bîn rakirin, gumana parastina êla xwe alîkarîya Rûsa va girê dide. Mecbûr dibe dizîva, bi destê Ermenîya sê cara nema serleşkerê ordîya Rûsa, Koms Paskêvîç ra bişîne. Nema ewil nagîhîje cî. Ya duda digîhîje cî, Rûs cawa wî didin. Telebext ra êla wî da kesekî xwendî, yê bikaribûya Rûsî bixîne peyda nabe. Nema usan jî bê xwendin dimîne... Nema sisya wê demê dişîne, gava şer îdî dewî dibe...

Meremê Mîrzikê usan jî mîaser nabin.

Ji pey şerê Rûs-Tirkan ra leşkerekî Osmanî yê giran berê xwe dide Kurdistanê, îdî pirs nakin kê ye Êzdî, kêye Musulman, kê ye Xaçparêz qir dikin, welatê Kurda dişewitînin, wêran dikin, dikin gola xwîne, cîyê xelayê û nexweşya... Hukumata Sultan qîrar dike bi çi cûreyî dibe, bira bibe, meremê xwe yê dewrana bîne sêrî, kutasyê li wan beglikên Kurdan, yên serbixwe bîne. Bi serokatîya Reşîd Paşa 40 hezar leşkerê Osmanî, sala 1836-an, serhildana Kurda, ya here mezin ya Mîr Mehmedê Sorana, bi alîkarîya xiyaretê dişkêne, dixweze li ser rêya xwe ji

heqê Mîrzikê jî bê der... Mîrzik mecbûr dimîne, hukumdarîya Osmanîya qebûl ke. Dewlwta Osmanîyê jî serokatîya wî ya Ridiwanê nas dike.

Lê pir nakşîne Mîrzik tê kuştin. Derheqa kustina wî da, li nava bîranîna da du çîrok hatine xweyîkirin. Çîrokekê da tê gotin, ku Mîrzik diçe hewarîya Welîyê Dîyarbekirê. (Yê ji xolorê mirî.E.B.). Wura wî digrin,divine hebsê, paşê dikujin. Çîroka din da jî tê gotin, ku Mîrzik ji hebsê direve, qaçax dibe, dikeve çiyê. Şikeftêkê da leşkerê Tirka dorê digrin, dikujin.

Qewm û pismam cinyazê wî tînin li Ridiwanê çîkî bilind, nava goristana malbeta Zaza da vedişêrin. Vê demê jî , li nava Kurdên Êzdî yê wê heremê, rîspî hene, ku quba li ser tirba Mîrzik dîtine.

Rojnema HÊVÎ;Sibat,1999;N113;114.

DÎSA LI SER MÎRZA AXAYÊ ÊZDÎ

Dema min rojnema HÊVÎ stend û wur da wî tara (gotara) Prof. Celîlê Celîl: “li ser Mirza Axayê Êzdî” dît (HÊVÎ; hej. 119; sal 1999), rast bêjim kêfxweş bûm. Min gotara xwe ya “Şêx Mîrza yan Mîrzikê Zaza? Rastîya Dîrokê” (HÊVÎ; hej. 113; 114) da rastkirneke biçûk kiribû li nava pîrsgirêkên dîrokî, derheqa kîjana da li nava zanabûna nivîskar û zanyarên Kurdê Sovyêtê yê berê, usan jî xebatên Celîlê Celîl da wê derheqê da şaşî û tevlihevî hene. Bi heqî gerekê bê gotin, ku lêkolînên C. Celîl li ser van bûyan bi qîmetin, lê mixabin wan da jî ew şaşî û tevlihevî hatîye berdan. Fikirîm, ku dibe ulmdar gotara min xwendîye, li cem wî melûmetyê nû hene derheqa wê “rastkirna” min da ewî zû da zanibûye, hela mecal neketîyê rastkirinê bike, yan jî xebateke xwe da ew rastkirin kirîyê, ez haj pê nînim û ew

dixweze cawa xwe da van binivîse. Lê dema min wîtar (cawa) wî xwend rojneme ji destê min ket, ji bo ulmdar bi hinek peyvên xwe yê hişk û sar dixweze fikira xwe ya berê pêşda bive û bide serwextkirin, ku çawa yek kare rabe û rastkirinê bike nava “rastîya ulmdarê bê şaşî...”

Hucet li ser çi ye? Salên 1829-1831-ê Mîrza Axayê Êzdî, Mîrê kela Ridiwanê, bi destê qasidên xwe, yê Ermenî sê cara nema fermanarê dewleta Rûs yê Kavkazê gêngeral Paskêviç ra dişîne û dixweze tevî qewatên Rûsa pêwendîyan dayne. Kê ye Mîrza Axa?

Gelek zanyar, nivîskar, rojnemevanê Kurd yê Sovyêta berê, li nav wan da min bi xwe jî, nivîsarên xwe da, derheqa wan bûyara da bes kirine, lê ew şaşî tevlihevî berdane (Gotara min bi zimanê Ermenî “CHANGÎR AXA”; rojnema “GRAKAN TÊRT” (Rojnema Edebî); sal 1990).

Teva jî bi şaşî tirê Mîrza Axayê Êzdî: Şêx Mîrzaye, ew neme û bûyarên dîrokî yê dora Mîrza Axayê Mîrê Ridiwanê Şêx Mîrza va girê didan.

Celîlê Celîl miqala xwe ya zanyaryê: ”Pêwendîyên Ermenyan û Kurdan yên dîrokî û çandî” da wa dinivîse: “Wek tê gotin, karkirina Mîrza Axa, bi tebyetî şerê wî yê azadarîyêye pêşberî Tirka, mêla (sîyasî) wî berbi Rûsa ye, usan jî hisa wî ya dostanyê himberî gelê cînar Ermenya, balkêşya van pîrsa bi xwe gelek mezine. Lêkolîna kar û jîyans Mîrza Axa balkêşe usa jî bi wê, ku heta îro perçakî gelê Kurd-Kurdên Êzdî-di xezna zargotina xwe ya zengîn da hê bi dilovanî û dildarîke mezin sitriana sitiranê li ser Şêx Mîrza (her ew Mîrza Axa bi xwe ye), hevkarê wî Keşîş Polo (Keşîş Polo bi xwe ye) û li ser Sêx Miço hatine sêwirandin diparêzin.”

Usa ne Prof. Celîlê Celîl hinek stiranên gelêrî û bîranînên Êzdîyên Sovyêta berê derheqa Şêx Mîrza da lêkolîna xwe ra

kirye hîm û hatye wê bawaryê, ku Şêx Mîrza bi xwe Mîrza Axayê Êzdî ye.

Ulmdar gotara (cawa) xwe da jî li ser wê bawarya xwe ya berê sekinîye û dinivîse: “Angorî lêkolînên min, yên berê û nû, jî berhevdanîna kar û jîyana Mîrzikê Zaza (Mîrza Axa) û Şêx Mîrza, em dibînin, ku ew herdu nav jî navê mirovekî ne û şêxtîyê ku Êzdîyên Ermenistanê nav lê kirine ne şaşê, şaşya dîrokê tê da tune û zanyarên Sovyêtê jî şaş nebûne”.

Rastî jî, kî ye Mîrza Axa, yê xweyê nema û mîrê Kela Ridiwanê, ça C.Celîl dinivîse ew bi xwe Şêx Mîrza ye, yan ew şexsyetekî dîrokî yê din e?

Gotara xwe da pir sade û safî min zelal kiribû şexsîyeta Mîrza Axayê Êzdî û ez li ser wê bawaryê bûm, ku dijwar, yek hebe dijî wê rastîyê derê. Bo wê jî min gotara xwe bi gelek melûmetî, çîrök û stiranên wê derheqê da giran nekiri bû û hîvyê jî nîbûm ku huceteke wa wê pêşda bê.

Celîlê Celîl ,wekî gotina xwe pêşda bibe û “Rastîya bê xêlifbûna” xwe nîşan bide dinivîse, giva zanebûnê min derheqa wê pîrsgîrêkê da çêbûne li ser naveroka mîqala wî û pîrsyarên devkî ji Kurdên Êzdî, yên ku li vê paşwextîyê ji Tirkîyayê koçber bûne, hatine Almaniyayê dijîn. ” Texmîn dike, ku min ew gotar nivîsîye bê kûr bûna li nava pîrobilêm û pîrsgîrêkê da.

Hê dema zarotyê da ez çîrok û stiranên derheqa bûyarên Şêx Mîrzayê, Şêxê qebîla Anqosîya va girêdayî me ,nas im. Oda me hebû. Salên li pey şêr ra bûn. Camêrên gund şevên payîzê û zivistanê yê dorêj li oda me da dicivyan û şevbihêrya xwe dikirin. Çîrokbêjê gundê me xurt bûn.. Wan tim çîroka Şêx Mîrza û stîrana derheqa wî da digotin (Gilyê zarotyê jî bîra mirov da dimînin). Çîrok û stiranên, ku wana digotin, tê da ne navê Şêx Miço hebû, ne navê Keşîş Polo, ne jî navê Delanê. Paşê min mîqalên X.Abovyan “Kurd”, “Êzdî” û kilamên cimeta kurda, yê alyê wî va berevkirî xwend, pê ra jî ew qinyatên zargotina Er-

menya derheqa Keşîş Polo da, ku cilda efrandinê nivîskare 8-a da neşir bûbûn. Wana da tu cîya mavê Şêx Mîrza û bûyarên hebba Dîyarbekirê da nehatîye bes kirin.

Qinyatên zargotina Ermenya yê nivîskî da jî raste rast hatîye gotin: "Mîrê Sixêrdê (Sêrtê) û Ridiwanê bû MÎRZIKÊ ÊZDÎ, kîjan xaçparêza ra heyf bû".

Ew miqalên X. Abovyan û qinyatên zargotina Ermenya yê nivîskîye jorgotî, alyê nivîskarê Kurdî bi şuret Wezîrê Eşo da ji Ermenî hatine tercemekirin û sala 1986-a bi pirtûkekê neşir bûye. Ji bo mecalên rojnemêye teng ez nikarim ji wan hinek perça bînim, kîjana da rast bi rast navê wan cî û şexsyeta hatîye dayîn, kîjan çîrok û stiranên derheqa Mîrzikê Zaza, Mîrê Ridiwanê da têne bîranîn. (Dewrêş Nebî, Şêx Qasim, Şêx Miço, Keşîş Polo, Ridiwan, Delan û hwd.) Gerekê bê gotin, ku pismamê min Wezîrê Eşo jî pêşxeber, bi nivîsar û serzêdeyê wê pirtûkê da bûyara tevî dîsa bi şaşî Şêx Mîrza va girê dide.

Sala 1963-a romana ronakbirê mezin Hecîyê Cindî HEWAR derket. Ulmdarê mezin romana xwe da besa nema gênerâlê Rûs Paskêvîç ra şandî dike û ew jî dinivîse Mîrza Axa, navê şextîyê nayne navê. Min wê derheqê da carekê ji wî pirsî. Ewî min ra caweke kurt da: "Ew pirseke terî ye..."

Stirana Şêx Miçoyê Şêx Îsa da jî tu cîya navê Şêx Mîrza nayê gotin.

Lê çî bû sebeb ez ketime pey vê çîrokê? Min sala 1963-an ji devê çîrokbêjê gundê me Elîyê Fetî ev çîroka û kilam nivîsî bû û min dixwest tişteki bedewetyê binivîsya (poyem, roman...)

Min tê derdixist, ku bêbextîya gelê me, bindestîya wî, ji bêti-faqyê, nakokyên li nava qebil û teyfan, şerê oldaryê tèn. Dijmin nakokî, "dîn dijminatîyê" li nava gel da dijî gel dide kêranînê. Bi destê axa, beg û dîndarên qafseqete nezan welêt xirab dike û li bin nîrê xwe da dihêle... Min dixwest bi nivîsara wan bûyara, derheqa sedemên bêbextî û bindestîya gelê xwe da jêra biaxi-

vim. Lê ji bo qinyat pir kê m û terî bûn, cîyê bûyara min nedîtî-
bû, rê şeverêş bû, min ha dest pê dikir, dinivîsî, ha nivêcî da di-
hîşt, ha nivîsara xwe qayîl nedibûm, diqelaşt davît, ha carke din
dest pê dikir.

Rast gerekê bê gotin, ku lêkolînên C. Celîl wê derecê da
zengîntir û balkêş bûn .Dîrokzan li ser bûyarên dîrokî yê wê
demê, çîrok bi kûrayî şîro dikir, nivîsara arkiyologê Înglîz
Layerd danî navê . Lê çima şik ji diulê min der nediket û min
çîroka çîrokbêjê gundê me apê Elî bawer dikir?.

Vê dawiyê ketme nava kaniya bîranîn û stranên li ser wan
buyeran. Rastî peyhatî, nebîçirk û mirîdê wan şêxa hatim, ji
devê bi dehan rûsîpiyan (yê ji qebîl û berekê Êzîdî yên cûda) ev
stran û çîrok bihistin û her tişt zelal bu. Pey wan hemiyan ra ez
hatim li ser wê fikrê ku çîrokên sê buyarên dîrokî hatine tev li
hev kirin û bi nezanî şexsiyeta Şêx Mîrza va hatine girêdan.

Buyera ewlin: Komkujî yan qetliyama gundên Êzîdîyan ya
Delanê.

Buyera dûduyan: Şerê Erenzê û Ridwanê (Mîrzikê Zaza bi
Mîrê Kela Ridwanê ve girêda ye).

Buyera sisêyan: Qewmandinên bi Şêx Mîrza yê ve gri-
dayine.

Li ber destên min niha çend şaxê çîropk û stranên şerê Eren-
zê , Ridwanê û wisa jî çend şaxên stranên li ser şerên Şêx Mîrza
yê hene. Ev çîrok û stran baweriya tam derheqa cûdetiya wan
buyaran didin û rind tê xwanê Mîrza Axayê Êzdî, Mîrê Kela
Ridwanê, xweyên namên ku generalê Russ re şandî kiyê ? Şêx
Mîrza Kiyê ? Jiyan û karkirana wan tê ber çavan.

Sifetê buyera Delanê û şerê ser Erenzê-Ridwanê hîmê stra-
neke û di çîrokekê da tîn gotin. Naverok waye: Bi serokatîyan
Dewrêşê mala Dewrêş nebî (Şêxê Terîqetê) Kurdên musulman
davêjine ser gundên Êzîdîyên Delanê û nefêrên gund teva qirdî-

kin sebeb çibuye nayê bîr anîn. Dibêjên giva li ser pirsên cûde-tiya dîn bûne. Payê wê deverê Êzdî bûne: Êla Mîrzikê Zaza Mîrê Ridwanê, êla mala Zoro, êla mala Çelikê . Lê ji wan kes bi hawara Delanê ve naçe. Di Stranê da tê gotin:” gazî gaziya dû guran ne, minê hawar kiriyê Hamidê Çelikê, minê hawar kiriye mala Mîrzayê Zoro Axa, eskerê mala Dewrêşê Dewrêş Nebî girane û xayînin, nizam çima xal di hawara xwarziyan nayên, dayê wî êê”

Çend heyva pey qetliyama Delanê ra nangiranî dikeve nava êla Dewrêşê mala Dewrêş Nebî.Eva çend qantir û guhdîrêjan didine ber dû Feqiya, dişînine cem Mîrzikê Zaza, ku wan ra nê bişîne. Mala Mîrzikê û Dewrêş nebî kirîvên heve xwîne bûne.

Mîrzik barê wan tije genim dike û dişîne. Rêda herd Feqîyan dikujin, meytên wan davêjine ser guhdîrêja, Mala Dewrêş nebî ra dişînin. Kuştina Feqîyan davê jine ser Êzdiyan. Dewrêşê mala Dewrêş Nebî fermana êla Mîrzikê Zaza radke. Stranê de tê gotin: “ Ezê bi Erenza Şêxan diketim bi ker kûre, Hesabê Cibo li Kela Rimêlê, Musilê koma Şêxên Ereban aniye bi xwera. Bi tevî eskerê Eynîkê, Eyndarê, Eynkafê, Eynberanê bi heciyê Xerza ve bi sofîyên Xiya û Bekira va hemî anîne bi xwera.”

Bi serokatiya Dewrêşê mala Dewrêş nebî û Hesabê Cibo leşkerekî giran ji Ereba ,Tirka , leşkerê Osmaniyê û Kurdên dîndare fanatîk ser Êzdiyên Erenzê û Ridwanê digrin. Êzîdî jî bi serokatiya Mîrzikê Zaza, mêrxasê wî Êganê Meyro, Keleşê Çilo, Miçoyê Şêx Îsayê, Geçhenê Giro radibin xwe xweyi kin. Çîrokê da tê gotin, ku wura şerekî usa qetil dibe “aş bi xûnê digeriyan”, ji meyta û xûnê çemê Ridwanê sor bûbû, ji qeraxa derketibû, ji xûna kuştîya meydana şêr heft sala çêre heşin nebûbû...

Hesabê Cibo, ku cilê zirî kirî xwe kiribû û mêrekî pir merxas bû, şer da tê kuştin. Qewatên Dewrêş Nebî dişkên û direvin.

Paşê, wexta Kurd Kurda dişkênin, qewat û yekitiya wan namîne, hev ra dibin dijmin û neyar. Dewleta Osmaniyê davêje ser wan (Êzîdî ji Musulman jî). Êlê rengîn ji hev bela dibin. Mîrzi-kê Zaza direve çiya û wur jî tê kuştin.

Şaxekî vê çîrokê û stranê Hozan Aydin Ronak ji devê Xelilê Berfê yê 80 salî nivisiye û kovara Roj da (Hej.3,1997) çap kiriye.

Usa ne Mîrê Kela Ridwanê, xweyê nama Peskêvîç ra şandî û ew Mîrzik e ku behsa wî nava zargotina Ermeniya da tê kirinê ne ku Şêx Mîrza ye, lê Mîrzikê Zaza ye.

Ki ye Şêx Mîrza ?

Şêx Mîrza Şêxê êla Kurdê Êzîdî Anqosyan e. Mêrekî xurt, bi nav û deng buye. Dewleta Osmaniya wî digre û davêje hebasa Diyarbekirê. Deheqa sebebê girtina wî çîrokên cûda hene.

Şaxekê da, ku aliyê nivîskar Amer Çelik da, ji devê kalemê-ran hatye nivîsar û li kovara ROJ da (Hej. 6; 1999) hatye çapkirin tê gotin, ku navbera du malbetên Kurdên eşîrên: Mala Mehmedê Osmên û Reşoyê Ebedo neyartî hebûye. Paşê ew li hev tîn, bext didine hev, ku zîyanê nedine hev. Salekê debara heywanê Mehmedê Osmên kêmbibe. Lawên wî diçine li nav eşîra Reşoyê Ebedo kayê bikin. Kayê ji Xaçîkê file dikirin, bar dikin, êdî wê herin. Xaçîk pê dihise, ku xort lawên Mehmedê Osê ne, devê xwe ji wan diguhere, ne perê wan paşda didê, ne jî kayê. Pêra jî hewarê li mala Reşo dadixe, dibê giva lawên Mehmed, zorê li ser wî da girtine û kaya wî dibin. Birayê Reşoyê Ebedo lê dixê herd bira dikuje.

Kuştina herd xorta eşîrên kurda dihejîne. Lê ji bo Reşo “zilamê” dewleta Osmany bû, kesî newêribû li ser siya wî keve.

Pîrekê Mehmedê Osmên, Nûrê û Gozê reşê xwe hildidin, li nav giregirê eşîrên Kurdan digerin. Lê kes reşê wan hildade. Kê hilde gerekê heyfê hilde. Axryê da tê mala Şêx Mîrza. Şêx dikeve halekî dijwar, lê reşê hildide.

Reşoyê Ebedo him lawê Mehmedê Osê kuştibû, him zordestî
êla wî dikir, him jî Osmanya ra bûbû yek û nedihîşt koçerên
Kurda derên zozana.

Şêx cawê Reşo ra dişîne, ku bi edlaye, wê bêtifaqîyê navbera
eşîrê da safikin, paşê jî rê bide koçeran derkevin zozana.

Reşoyê Ebedo diqehire, ça mirovekî Êzdî dikare caweke usa
jê ra bişîne. Dixweze Şêx bikuje, lê bi xwe şêr da tê kuştin.
Osmanî jî Şêx digirin, dibin dikine hebsa Dîyarbekirê.

Paşayên Osmanyê Reşîd û Emîn dixwezî girtina Şêx bikine
mene, Kurdên êzdî û nusulman rakine rûyê hev... Qewlê datî-
nine ber Şêx Mîrza yan dînê xwe berde bive, yan wê wî darda-
kin.

Şêx cawê dişîne mala xwe. Xençera wî dikine nav mast jêra
dişînin. Çaxê paşa gazî Şêx dikin û qewlê xwe dibêjinê, Şêx
xweçerê derdixê û li nav wan dikeve. Geleka dikuje, lê çimkî
destûyê xençerê dêstda dişkê, dimîne û destevala tê kuştin.

Pey ra leşkerê Osmanyê davêje li ser Anqosya. Koka xelqê
tê. Yê direvin alyê Şengalê, yê direvine Rûsyayê, yê diqulibe...

Mecbûr, me naveroka herdu çîroka jî anî û bi wan texmîna
min zelal bû, ku herd Mîrza şexsiyetine cuda ne. Mîrza Axay
Êzdî, Mîrê Kela Ridiwanê, xweyê nama, ewê arkîologê Înglîs
sevê nivîsîye, ewê X.Abovyan besê dike Mîrzikê Zaza ye.

Ez axryê da dixwezîm şêwrekê bidime zanyarên me. Kurd-
zanî erdekî xipanî bê kenere, karê, ku heta niha hatine kirin
gavê nû ne. Kêmasîyê jî hebin, şaşîyê jî hebin... û dema yek
rastkinekê dike nava pîrsgirêkekê, lêkolînekê, lêkolînan kê be
jî gerekê neqehire, xwe neêşîne... Çimkî lêkolînanê esil ra ya
sereke gihîştina rastîyê ye... Çi bikin rastî rehet nayê dîtî, dîtî-
na wê carna jî tehle.

ROJA TEZE, 8 Ekem 1999 rû 6 .

ÇÎROKA ŞÊX MÎRZA

Di nav Kurdên êzdî da eva nava navekî pir belabûyî, hizkirî û pîroz e. Tu êleke Êzdiya tune, ku navê Şêx Mîrza nizanbin û stiranên derheqa wî da neyên gotin. Li nav civaka Êzdiyan da ew bûye efsene, simvola mêranyê, culetyê, bêqelpeyê û parastina bawarya êzdîtayê. Lê çiqas jî ew navekî hizkirî û belabûyîye payê vê civakêyî pirê derheqa şexsyeta Şêx Mîrza, jîyana wî û bûyarên dîrokî yên dora qetlyama êla wî da qewimî kêmanin. Êl jî hev bela bûye, bûyar nehatine nivîsar, ji wan qewimandina çend bavik derbaz bûne û xêncî hinek sitiranan bîranînên zarkî kêman tişt mane û kêman kes jî rind wan bûyarên rojên buhurî zanin. Çîrokên ku tene gotin da pir kurt û sade ne, gelek tişt jî çîrokên din ketayê li nav wan. Gelek tişt bawarya mêriv naynin.

Tê bîra min, dewya salên pêncîyî, wextê hê ez şagirt mektebê bûm, gundda oda me hebû. Ne têtêvîzyon bû, ne radyo, tiştê mijûlbûnê kêman bûn û payîzê destpikirî heta axlêvê gundda karê gundîtyê jî tune bû, mêrên gund yên navsere him sibê heta nîvro, him jî êvara oda me da top dibûn. Ode dibû wek mekteba

zargotinê: çîrok, serpihatî, kilam, henek... Her tişt dihate gotin û pir baş dihate gotin.

Wê demê pir cara çîrok û sitirana Şêx Mîrza jî digotin. Derheqa bûyarên navê wîva girêdayî bîr tanîn. Şêxê gundê me Şêxûbekirî bûn. Digotin mala Şêx Hemze. Mala wan mala a'lima bû. Derheqa şêx Hemze, zanebûn û kiryametê wî da gundya tiştê ecêv gilî dikirin. Şêx zûda çûbû rema Xwedê, lawê wî êdî camêrne navsere bûn. Pênc bira bûn. Şêx Elî, Şêx Efendî, Şêx Sihîd, Şêx Îsmayîl û Şêx Kamil. Sê birayên mezin, ji nazarên xwe va li bajarê Tilbîsê da dijîtin, lê kekê Îsmayîl û kekê Kamil gundda bûn. Bira tev jî (yen Tilbîsê jî dema dihatin gund) li oda me dibûn mêvan. Nexwendî bûn, lê ber dilê min da her yek ji wan pirofêsorekî folklorê û ulmê bawarya Êzdîtyê bû... Meriv bi roja rex wan rûništa îciz nedibû. Mijulbûna wane nava civakê pir xweş bû û qedrê wan jî di nav Êzdyên wê here-mê da mezin bû.

Min pêşyê him çîrok, him jî kilama Şêx Mîrza ji wan bihîst. Paşê çîrokbêjê gundê me Elyê Fetî, ku rastî jî xizna zargotinê bû, dema min li zanîngehê dixwend û min gavên nivîskarya xwe ya ewlin davît ewî çîrok û kilama Şêx Mîrza min ra got û min nivîsî. Bêtifaqya li nava gelê Kurd, dîrok û qederan Kurdên Êzdî, bindestî û perçebûna Kurdistanê, rast gotî rehetî nedida min. Min dixwest roman binivîsya. Ev çîrok dikaribû bibya firêta wê romanê... Min ji devê hineke din jî ew çîrok û kilam nivîsîn. Melûmetî berev kirin. Lê nivîsar nedihate stendin. Ji bo materyalê dest min da gelekî kêmbûn, pir bûyaran li hev nedigirt, kilam jî ne weke hev bûn, bûyar tevlihev bûn, cîyê bûyaran, jîyana wê civakê ra nenas bûm, cêribandina min tunebû, gelek erf-edetê gelê kurd ji min ra terî bûn...Ez bi heftya rûdiniştim, min dinivîsî, dinivîsî lê nivîsa min li min xweş nedihat û min terk dida, dîsa demek dikete navê dîsa min dest pê dikir... Wedek hat, ku ez xwe ji wê fikirê û wê belê xilaz kim çî nivîsar

û matêryalê mine li ser Şêx Mîrza hebûn min qelaşt û avît. (Xwezi min ew yek nekira).

Naveroka çîroka, ku apê Elî min ra gotibû bi kurtayî wa bû (tê bîra min). Şêx Mîrza serokê êla Anqosa bûye. Digotin ser keceke Êzdî, navê kîjanê Şîrin bûye, kîjanê musulman bi zorê dixwezîn xwera bîvin, navbera Êzdiyan û Musulmana da şer çê dibê. Mêr têne kuştin. Dewleta Romê Şêx Mîrzayê, serokê wê êla Êzdiyan digrin û davêjne zindana Dîyarbekîrê. Welyê Dîyarbekîrê Reşît paşa qewlê datîne ber Şêx yan musulmanbûn yan dardakirin. Şêx texmîn dike, ku xilasbûna wî ji welyê zalim tune, cawê dişîne pîreka xwe ra dibê xencera min bike nav şîr, bimeyîne bike mast û minra bîne, usa ku kes tê dernexe. Jina wî usa jî dike. Xencer zindanê da digihîje Şêx. Lê ji bo nava şîr da kelya bû qevza xencerê qels dibê... Roja din Reşît paşa, giregirê dora xwe va gazî Şêx dike bal xwe, Serayê. Serayê da ew û gelek wezîfedarên dewletêye bilind rûniştî bûne...Paşa dixweze qerfê xwe Şêxê Êzdiya bike, usa bike ku Şêx xwe bavêje lingê wî...Lê Şêx nişkêva mîna şerekî ji cî banz dide, hukumî li ser hazira dike û wan dide ber xencera... Lê ji bo nav şîr da xencere kelandî bûye, qevza xencerê dêst da dişkê. Şêx tê kuştin.

Apê Elî sond dixwer, digot camêrekî Ermenî jêra gilî kirye, gotye: „ Dema Şêx Mîrza Serayê da teva dide ber xencera yên dimirin, yên birîndar dikevin, Şêx dêrîra direve derva. Dibên Şêxê xilaz bûya ... Lê giva yekî Ermenî, dostê Şêx, ku li wur ber dêrî serayê sekinî bûye. Ew wê hêwarza hundur Serayê da dibî-hî, difikire dibê: „Şêx kuştin.“ Ku ber dêrî wî nebînin, dide ke-vîrekî jora dêrî disekine... Ewî tirê Şêx Mîrza hatye kuştin, dêrî ra yekî din dertê. Û kevîrê destê xwe da davêje ser serê yê dêrî-ra dertê. Kevîr serê Şêx dikeve. Şêx ji derba kêvir ber derê se-ryaê dikeve erdê. Dînhêre dostê wî ew birîndar kir. Difikire, dibê: „ Duste min jî pij minva qelpe, dibêjê, filankes ez naxwe-zim cinyazê min bikeve destê cindirmê osmanya, werê bikeve

bin milê min, em ji vira birevîn. Dostê wî nêzîk dibe. Eva beris-
tya cilê dost digre û bi xencerê pişta ustyê wî dixê.“ Paşê cin-
dirmê Şêxê birîndar bi rima dikujin. Giva dostê wî qenc dibe, lê
ji derbê kûz dimîne û heta kalbûna xwe jî diji. Giva ew Erme-
nyê ev çîrok apê Elî ra gilî kirye ewî bi xwe jî ew dostê Şêx
Mîrzayê dîtye û dost bi devê xwe jî derheqa wê bûyarê da jêra
gotye.

Paşê min hinek tişt ji çevkanyên zargotina Ermenya da
xwendin. Navê Mîrza, Mîrzik di wan ra derbaz dibû, derheqa
Keşîş Polo da dihate gotin, derheqa şerekî giran da dinivîsîn. Lê
çi ku min oda me da ji devê çîrokbêja bihîstibû, ne navê Keşîş
Polo hebû, ne jî Şêx Miço... Paşê wê derheqê da gotara dîrokzan
Celîlê Celîl ya pir giranbiha derket. („Belgek ji pêwendyên
Ermenya-Kurda yê dîrokî çandî“; Berevoka xebatên Înstîtûta
Rohilatzanyê ya Akadêmya Ermenistanê; Cilda XIII; Kurdzanî;
1985; rû. 105).

Peyra êdî ez bi dewî hatime ser wê bawaryê, ku rastîya
bûyara tek li cem Êzdyên wê heremê kîderê bûyar qewimîne
meriv kare bizanbe.

Vê dewyê ez bi rastî ketime nava civaka Êzdyên Kurdistana
Tirkyê, kîderê ew bûyar qewimî bûn û Êzdiyên Şengalê, bal
kîjana bîranîn rind mane... Ez hûr gilî wan bûyaran hisyam, di
serê min da her yekê cîyê xwe girt.

Ev çîroka ji Êzdyên Bişeryê (Êla Xaluyan) Hemzoyê Xalit,
Elyê Fariz (Qecer), Sebrî Tagay û gelekên din min ra gilî kirine.
Hinek melûmetî pirtûka Kemal Tolan da hene: (Hebûn û Tine-
bûna Êzidiyan; Oldênbûrg-2000; rû. 65). Lê bi fikira min di vê
derheqê da çevkanya here hêja û tam xebata nivîskar, hevalê
minî hêja Emer Çelîk e. („Çîroka Şêx Mîrzayê Anqosî“; Kova-
ra ROJ N 6; rû. 50-58)

Şêx Mîrza şêxê êla Anqosya bûye... Heremê da xweşmêrekî kivî bi nav û deng bûye. Êva êla raste çend gundê wan hebûn e, merkeza wan koçka Gûmêrd bûye lê hîmlî koçer bûne. Warên Anqosyan ji rîya Aviskê, Qurtelanê girtî heta çûye Sêrtê û gelyê Bitlîsê. Bi gotina gotya hesavê wan digihîşte 1700 konî. Malmezina Anqosya malbeta Salihê Sedo bûye.

Di navbera du Axê Kurd: Mehmedê Osman û Reşoyê Ebedo da dijminatî çê dibe. Reşoyê Ebedo ku peyayê dewleta Osmanyê bûye, gelek neheqyê êlên Kurda dike. Du lawên Mehmedê Osmên bi gotina wî têne kuştin... Dewsa bi qewl-qanûn, erfedetên eşîrê here xwe bavêje bavê lawika bi alikarya qewatên dewletê neheqyên din dike.

Herd jinên Mehmedê Osmên: Nûrê û Gozê cilê reş xwe di-kin li nava Axa û Begên eşîrên Kurdan digerin. Di nava Kurda da edete kê reşa wan hilda gerekê here heyfa herd lawên wan ji Reşoyê Ebedo hilde. Kesekî xwe nade ber: „ Reşoyê Ebedo zilamê Osmanyê ye, em nikarin herne şerê ordya Osmanyê.“

Dewyê da diçine mala Şêx Mîrza. Ew reşa wan hildide û qasida dişîne bal Reşoyê Ebedo, pêşnyaz û hêvî dike, ku xiravî çê nebe, bê xwe bavêje mala Mehmedê Osman seva lihevhatinê û tifaqa eşîrê. Rêsoyê Ebedo qasidê wî bêhurmet verê dike û rikandinê Şêx ra rêya koçera jî digre. Nahêle koçerê kurda derkevin zozana. Sê cara Şêx meriva dişîne cem... Lê hersê cara jî çare bi Axa nabe, gefa li Şêxê Êzdyda duxwe û caweke wa ser da dişîne: „ ...tu ji bavê xwe da bêminetî, tu neçyî ser min, ezê werim ser te. Fermana we kafiran bi alikarya Osmanyê min ji îro pêva rakir. “

Sêx çawa wê cawê distîne 300 syarê Anqosya yên xurt dide ser xwe diçe cem Reşoyê Ebedo... Evê te cawê dide leşkerê Osmanyê. Heta qewatên Osmanyê tên hewarê, şerê navbera herd êla da Reşoyê Ebedo tê kuştin. Rîya koçera vedibe. Gelek

êlên Kurde musulman dora Şêx Mîrza kom dibin. Qewatên Osmanyê dema tifaqa Kurda dibînin turuş nakin hicûmî ser wan bikin, û dibêjin: „ Hûn Kurd xwe bi xwe şerê hev dikin, tişteki me vê meselê da tune.“

Şêx jî deng li sîyarê xwe dike ku dijî osmanya şer nekin. Bi wê bêbextyê leşkerê osmanyê Şêx Mîrza herd lawê wî: Hesen û Melova digrin û dibin dikine hebsa Dîyarbekirê.

Welî texmîn dike, ku kurdên musulman jî ser Şêxê Êzdiyan qayîl nabin, nakokyê dînî dike navê... Dibê Şêx û lawên xwe kafirin, ezê roja e'ya Remezana musulmana bikime qurban, serjêkim...

Ev gilî digihîje mala Mehmedê Osman. Di bin hukumê herd jinê xwe da, Mehmedê Osmên 500 syarê dicivîna û 500 hogeçî hildide, diçin şev dora koçka Welî digrin. Mehmed diçe cem Welî, dibêjê: „ Paşa min 500 hogeç seva xurekê eskerê te anye, hatime reca Şêx Mîrzayê Anqosî:“

Welî hogeça hildide û herd lawê Şêx: Hesen û Melo aza dike. Dibê, çend rojê dinê ezê Şêx jî bişnime mala wî.

Usa Welî wan dixapîne û Şêx zindana Dîyarbekirê da xweyî dike.

Şêx dinhêre ne ku wî bernadin, lê zorê lê dikin ku biqulibe, dînê xwe biguhere. Şêx caw dike ku xencera wî bigihîninê. Xencer di nav mast da digihîje Şêx. Dema dîsa Reşît paşa û Emîn paşa gazî dikinê cem xwe û ber gelek wezîfedarên Osmanyê zorê lê dikin bikifire, dînê xwe înkarkê, eva nişkêva xencera xwe dikşîne û dikeve nav wan. Heta ew xwe dihesin Şêx geleka dikuje û birîndar dike. Heta xwe bigihîne dêrî ku bireve qevza xençerê wî dişkê, destevala dimîne û tê kuştin.

Peyra fermana li êla Anqosya radibe. Gelek têne qirê, hinek direvin berbe Rûsyayê, hinek diçine Sengalê û Şêxan... Yên ku dimînin jî xwe didine bin perê êlên Kurdaye din.

Kilama Şêx Mîrza

Serayê ha li min ,Serayê
Sera Dîyarbekirê dinhêrim - kevirê more,
Reşid paşayê qolanê milê bavê Melo, Şêx Mîrzayê girt,
Kîşande pîyê dîwanêyî jore,
Go: „ Şêx ez ji te ra dibêjim, minra were rayê.“
Şêx Mîrzayê got: „ Ez bavê Melome, kuştina min heye,
serîke rîya mindane, ez tucar tera nayêm rayê.“

Serayê, ha li min Serayê,
Sera Dîyarbekirê sed yazix, çawa têda nayê dengê bavê Me-
lo,
Xalî bûye, Şêxê Êzdî, Şêx Mîrzayê.

Serayê, ha li min Serayê,
Ezê li Sera Dîyarbekirê dinhêrim ji êvarda,
Têda xalî nabe dengê tetera û qasida,
Şêx Mîrza, Şêxê Êzdî, gote Reşid paşaye,
Go: „ Reşîdo, wekî te ewil nêta xwe bigota, min bizambya,
Minê şûrê xwe şîn, mertala xweye pola, bi tivdîr ji mal ban-
ya,
Yeşin tu bizanbe, minê koka qazî, melle, miftî û te banya,
Eseyî tu bizanbî, minê serê te jêkira li serda danya.“

Serayê, ha li min Serayê,
Sed yazix bira çevê serê min kor bûya,
Çawa li Sera Dîyarbekirê da xalî bûye,
nayê dengê bavê Melo, Şêxê Êzdî, Şêx Mîrzayê.

Serayê, ha li min Serayê,
Serê Dîyarbekirê dinhêrim kevirê kore,
Minê hîjde mêrê te bi van desta, derheqa dînê xwe da
Da li ber xencera,
Serîke, rîya dînê min da be, Êzîdê Sore.

Serayê, ha li min Serayê,
Çawa têda xalî bûye, nayê dengê bavê Melo,
Şêxê Êzdî, Şêx Mîrzayê.

Serayê, ha li min Serayê,
Ez li serê Dîyarbekirê dinhêrim, devê rêye,
Hatîn-çûyîna cimêtê û alayê tevî lêye,
Bira bavê min kiribe, Miçoyê Şêx Îsaye,
Welle bi navê Xwedê, go destê xwe hilda heyfa bavê Melo
Şêxê Êzdî, Şêx Mîrzayê.

Serayê, ha li min Serayê,
Sera Dîyarbekirê dinhêrim sed yazix,
Bira çevê serê mun kor û kotî bin,
Têda nayê deng û sedayê Miçoyê Şêx Îsayê,
Borîna bavê Melo Şêx Mîrzayê.

Serayê, ha lo min Serayê.

Ordîxan û Celîlê Celîl; Zargotina Kurda;
Para I, Moskva 1978, rû.257.

Şêx Mîrzo

Serka serê Diyarbekirê kevirê more,
Emîn Paşa we ez xapandim, gîzma hilkişandim dîwana jore,
Ez Şêx Mîrzame, şêxê Êzdîxanême
Ezê roja îroyîn lêxim heta milê min bixebite,
Hîvya min yekê jorîn Êzdiyê Sore.

Reşîd paşa, Emîn paşa go:
„ Şêx Mîrzo me se kirye êla te revya
Berê xwe daye çayê Şengalê şerqya û milya“.

Şêx Mîrza go: „ De min bîst pênc mêrê we
Sûka serê Diyarbekirê bi xencerê kuşt,
Mala hostayê qevza xencera min xiravbe
Bi lekê pêva danî bû, xûnê da germ bû helya“.

Wezîro, te kir, xazî min bizanbya,
Minê çar syarê Anqosya, kosê misrî û şûrê dev xar ji mal
banya,
Emîn paşa, Reşîd paşa minê serê we îro jêkira,
Yê qaymeqaym, milazimê dora we, li ser daniya.

Wezîro te kir, Emîn paşa te kir,
Kesî paşî kekê Hesên, bavê Melo sûka serê Diyarbekirê
Destê zorê bi xûn nekir.

Sûka serê Diyarbekirê kevirê mayî,
Xencera destê Şêx Mîrzayê şilfa wê almaste,
Qevza dêstda hestûyê filaye,
Heyfa min nayê kuştina min
Cinyazê minê bimîne nava dîn-dijminda erdê mayî.

Herê nayê, Wezîro nayê,
Sûka serê Dîyarbekirê da nayê dengê kekê Melo, bavê He-
sen,
welle borîna Şêx Mîrzayê.
Emîn paşa, Reşîd paşa ezê mineta çenge xûn ji we hîlnadim,
Tême kuştin, tucar wera nayêm rayê.

Ordîxan û Celîlê celîl; Zargotîna Kurda;
Para I; Moskva 1978; rû. 258-259

Şêx Mîrzo

Şêx Mîrzo qebîla xwe va anqosî bû. Reşîd paşa axayê Kurdi-
stanê bû. Reşîd Paşa hiş Şêx Mîrzo nedikir. Rojekê merî
şandine pey Şêx, go: „ Bira nesequine heta bal min bê! „ Mîrzo
dişurmîş bû, go:“ Çira gerekê Reşîd paşa gazî min bike? De, go
ezê herim, çi dibe bira be“. Ew çû selam dayê. Paşa gotê: „
Kerem ke Şêx Mîrza, tu rûnê ezê ji tera xeber bînim, tu gerekê
guhdaya min bikî, bibî surman, çimkî, ji bona wêderê, êzdiya
miletêkî biçûke, hindike“. Şêx Mîrza go: “ Çira gerekê ez wera
bêm surman bim, min çi qulix kir ji dînê xwera, wekî dînê sur-
manara bikim“. Kutasya xeberê sozê wan li hev negirt, eva
mêrika sekinî go: „tu gerekê surman bî!“ Mîrza go: „ Na, xêr.
Ez tucar Surman nabim, ez têm kuştinê, surman nabim“.
Wêderê zar girtine hev. Xencera Şêx Mîrzayê bal bû, xencera
xwe ji bin kincê xwe kişand, destê xwe avît belgyê pîyê odê
girte xwe, da ber dêrî, kir şer. Mêrxasêd Reşîd paşa gelek li
hundurê dîwanxanêda hebûn, wêderê kirine şer. Şêx Mîrza lê
xist hîjdeh mêr bi destê xwe da ber xencera. Wêderê hewara

wan qalim bû, Şêx Mîrza hate kuştin. Poevket şerê Êzdiya U Tirka.

Miço kurapê Şêx Mîrza bû, jêra digotin Miço yê Şêx Îsa. Ew mirivekî xebatçiyê nav malê bû. Çû nava malê, ji kevanîya malê nan xwest. Kevanya malê go: „ Tu kulê buxwî, bira rasta serê Dîyarbekirê cahil û xort bêne qirê û kuştinê, tu jî vira nan bixwi?“ Miço kilda gote kevanya malê, go: „ Wele ez nizanîm, hevki nan bide, buxum, hişê min bê serê min, ezê herim şer bikim“. Wî nan xar, darê xwe girte destê xwe, kîderê dikin şer, ew jî berê xwe da wêderê, cû.

Ji tirka yekî bi şûr û mertal hate pêşyê: „ Wey,- gotê,- hestûyê heram, tu çi vandra digerî, ezê naka serê te jêkim“. Nemerdi nekir, ewî sîyarî şûrek anî, serê Miço bifirîne, ewî serê xwe da alîkî, şûr jê negirt. Darek wî sîyarî xist, serê wî gêj bû, ji ser hespê ket. Miço nemerdi nekir, rabû, hespê wî sîyar bû, şûr-mertalê wî hilda, girte xwe û hêja tevî şer bû. Miço wêderê şerekî bi navî, namûsî kir. Miço dû xort şande gund, cabê şand: „Bira bar kin! Evana qalimin, wê zorê bidine me“.

El bar kir. Miço şêrda hate kuştinê. Lawik Miço hildan bi zinarva girê dan. Tûrk hat, Miço sekinye, tirsyan hicûm kin. Êl kişya.

Ordîxan û Celîlê Celîl; Zargotina Kurda;
Para I; Moskva 1978; rû. 256.

Miçoê şêx Îsa

Dê Delane, delane,
Delana şewitî berê bendê,
Mertala Miço yê Îsa, biçûke donzde bira,
Girane vêspê daketye serî zendê,
Şerê wî usane mîna reqasa govendê.

Hewar dikim, hewar nayê,
hewara Keşîş Polo dûre, gazî nayê.

Delana şewitî dihêrim bi kimkore,
Hespê Miçoyê Şêxan biçûke donzde bire,
Herafê meydanê nore-nore,
Lêxin gelî lawkê Anqosya, de lêxin
Minê jêkirye serê sesid qazyê ser bi pore.
Hewar dikim, hewar nayê,
Gazî dikim, gazî dûre, gazî nayê.

Delana şewitî dihêrim bi gezgezke,
Herafê meydanê Miçoyê Îsa kir gaze-gaze,
De lêxin, gelî lawkê anqosya lêxin,
Minê herafê meydanê jêkirye serê sêsîd qazyê bermiraze.
Hewar dikim, hewar nayê,
Gazî dikim, gazî dûre, gazî nayê
Hewara Keşîş Polo dûre, gazî nayê.

Delane,
Miçoyê Îsa rakin li pêye,
Pişta wî bidin darêye,
kose Misrî bidin ser zendêye,
Bira kafir bigre jê sawêye,
Heta pêşya hêsîrê êzdîxanê derbaz dibe
Çemê ji Mêrdînêye.
Hewar dikim, hewar nayê,
Gazî dikim, gazî dûre, gazî nayê,
Hewara Keşîş Polo dûre, gazî nayê.

Ordîxan û Celîlê Celîl; Zargotina Kurda;
Para I, Moskva 1978, rû. 259

Şêx Mîrza

Şêx Mîrzayo, teyrê mala bavê min tu bî
Min gote te: bi raya Romê nere
Tu bi raya Romê nizanî
Şêx Mîrza dibêje:
Şêrînê lê dakê, bila Şêxûbekir qewata te nede
Petarê ji çevê te ra bîne
Çima xencera xerzanî, şûrê şawîzî
Ji lawê xwe re nanî
Xencera xerzanî tehlîma sibê
Ji bavê Hesên, bavê Melo re tanî
Ji beyana sibê
Dest avête xencera xerzanî
Serî bi Emîn paşa, Reşîd paşa de tanî
Reşîd paşa, Emîn paşa weke berxê deloheliye
De lê lê dakê,
Qewîşê de, min birin û anîn
Lo, lo şêxo, dîno, wezîro.

Ezê bi holicana bajarê Dîyarbekirê ketim
Bnhêre seran-sera
Min dît baş çawîşa, qumandarê-milazimê dewletê
Bazdabûn û meşyane serê
Qutikî li bejna bavê Hesên, bavê Melo ye
Ji kula dilê min re, keşmîrê zere
Şêx Mîrza dibêje:
Şîrînê, lê dakê
Min dest avête xencera xerzanî
Heta ez gîhîştim Reşîd paşa, Emîn paşa

Min kuştin

Bîst çar çawîş û çar nefere

Lê ez çî bikim, xopana xencerê

Na zîlan kêşbû

Xopana xencerê bê zîl hate dere

Lo, lo şêxo, dîno, weziro.

Şêx Mîza dibêje:

Şêrînê dakê

Navê te bi şêranî Edlanê,

Qirka te bi hilo û morî

Mircan û kehrebanê,

Ez nakevim xema wê xemê

Nakevim xema vê lêdanê, qewîşê

Vê hepis xanê

Heyfa min tê wê heyfê

Hilm xeber ji bavê Hesên, bavê Melo re

Hete qewîşê, vê qewîş xanê

Birek malên Etmanka bi kotekî

Dadane ser gundê mey Bahzanê

Lo, lo şêxo, dîno, wezîro.

Şêx Mîrzayo teyrê mala bavê min tu bî

Tiştê te kir, li dinyayê kesekî nekir

Ji dewra Elî û Emer, welî û pêxemberan

Û virda

Ji dewra Êzîdê minî sor

Mermerê sera Dîyarbekir, ji xûnê rengîn nekir

Ji xêyîni Şêx Mîrza

Bavê Hesên, bavê Melo

Micêwrê Şêxûbekir

Lo, lo şêxo, dîno, wezîro.

Reşîd paşa, Emîn paşa
Sê denga gazî bavê Hesên, bavê Melo dikirin
Were hedeyetê emê toqê (nîşan) ewletê
Bi te va kin.
Şêx Mîrza dibêje:
Gotinê xerab layîqê we û bav û bapîrên we ne
Têma kuştin,
Tu caran bi dewleta Romê re nayême rayê
Li beyanê sibê, min derbek lê da
Hersa pêşî
Qumandarê dewletê: dewleta Romê
Bi sê ciha taq tê de vekir,
Lo, lo şêxo, dîno, wezîro...

ROJ N 6 rû 50-58

ŞÊX MÎRZA

Axao, me derketye pele ewrê vê nîsanê,
Wê girtîye ser kekê Melo, bavê Hesên,
Şêx Mîrzayê, koma Êzdîxanê.
Reşîd paşa caw şandîye pey kekê Melo, dibê:
«Were jor dîwanê»
Şêx Mîrzayê: kekê Melo, bavê Hesên,
Sîyarê Holê, şêxê Êzdîya,
Extyarê mergê kire gazî:
“Reşîd paşao min goveka ..... te rezil kiro,
Ezê îro yeqîn serê xwe bidme oxiea vê îmanê”.

Weïro, wezïro,
Wezïro, şêxî dine.
Sera Dîyarbekirê dinhêrim kevirê more,
Eskerê Reşîd paşa, Nefî-Emê girane kişya dore,
Şêx Mîrzayê kire gazî, go: "Reşîd paşa te ez
Xapandim, gîzma hilkişandime dîwana here jore,
Ez Şêx Mîrza me, şêxê Êzdîxanê me,
Ezê roja îroyîn lêxim heta milê min dixebite,
Hêvya min yekê jorîn, Êzîdê sore...

Wezïro, wezïro,
Şêxî dine.
Axao, qesra bavê Melo, kekê Hesên, sîyarê Holê
Dinhêrim kevirê more,
Eskerê Reşîd paşa, Nefî-Emê girane kişya dore,
Reşîd paşa cab şandîye pey Şêx Mîrzayê, dibê:
"Keremke, were dîwana here jore".
Şêx Mîrza kire gazî, go: "Reşîd paşa min .... te
Wa-wa kiro, hewarya te bê Roma reşe derewîne,
Hewara min bê serê çiyayê Şengalê
Sîyarê rohilatê Êzîdê sore...

Wezïro, wezïro,
Şêxî dine.
Sera Dîyarbekirê dnhêrim kevirê sore,
Reşîd paşa kire gazî, go:
"Şêxo tê surman bî zora şûre".
Şêx Mîrza go: "Reşîd paşao, min nîveka ..... te
Wa-wa kiro, te çima min ra û negot, min kose-misrî
Şûrê hêşîn malda nekire bîre,
Minê usa bikira, îro çît û mertalê te û mala te
Bida sere".

Wezíro, wezíro,

Şêxî dîne.

Axao, sera Dîyarbekirê dinhêrim li vî destî

Xeçera Şêx Mîrzayê, Extyarê mergê,

Kekê Melo, bavê Hesên, sîyarê Holê

Nerize, qevze hestî,

Şêx Mîrzayê kire gazî, go: „Reşîd paşa

Min ..... te rezîl kiro,

Minê h'ivde mêrê te kuştine li vî destî,

Xwedê mala xeçer cêkira xirabke,

Mêrê hîjda da xeçera min şikestî.

Wezíro, wezíro

Şêxî dîne.

Sera Dîyarbekirê dinhêrim devî rêye,

Çûyîn-hatina cimetê û alimê hemû lêye,

Bira bavê min korbe Miçoyê Şêx Îsayê

Wele bi navê Xwdê,

Destê xwe hilda heyfa bavê Melo,

Şêxê Êzdî, Şêx Mîrzayê.

Wezíro, wezíro,

Şêxî dîne.

Axao, sera Dîyarbekirê dinhêrim ax, sed heyfe,

Bira çevê serê min kore-kotîbin,

Têda nayê deng û sedayê Miçoyê Şêx Îsayê,

„Şêxê Êzdîya, Extyarê mergê,

Şêx Mîrzayê...

Na, wele qûrîna bavê Melo, kekê Hesên,

Sîyarê Holê

*Wezîro, wezîro,
Şêxî dîne...*

(X.Abovyan, KURD, ÊZDÎ, Hazirkir,ji ermenî tercime kir,pêşxeber nivîsî Wezîrê Eşo. Yêrêvan, 1986.)

Ev kilam ji devê Hesenê Memûd hatye nivîsar, ewî jî ji bavê xwe Mehmûdê Elî, binelyê gundê Armavîrê, nehya Hoktêmbêryanê, Ermenistanê, hildaye.)

ŞERÊ ŞÊX MÎRZA

*Wezîro, wezîro, oyo,
Lo, lo şêxê mino,
Tiştê te kir, kesî li darê dinê da nekir,
Keskî pere bavê Hesen û Melo,
Şêxê Anqosya, şêxê Doqatê,
Berxê koza wezîr,
Derê Sera Dîyarbekirê bi xwînê nekir.*

*Lo wezîro, wezîro oyo,
Xwezî ji mala xwezyan re,
Min bizanbiya ku tê di hepsê da weha bikî,
Minê hingê Kolincîya mezin ji mal anîbya,
Wele minê tovê kumsora
Ji devê derê sera Dîyarbekir hêlanî buya.*

*Wezîro, wezîro oyo,
Erê wezîrê m rabe, îro li Doqatê fermane,
Rabe li Stembolê Cumeatê xwe ji bext avîtin
Xwe ber rêzê xwendekarê dîne Îslamê oy, oy.*

*Lo wezîro, wezîro oyo,
Wele ezê çî bikim,*

*Kolêciya destê bavê Hesên û bavê Melo,
Şêxê Anqosya, şêxê Doqatê,
Bexê koza wezîr,
Xwe îro jî nava xwûna kûçikê
Kumsora lez berdaye.*

*Ax wezîr, wezîro oyo,
lo lo şêxê mino, şade û şûdê
Bavê Hesên û bavê Melo,
Şêxê Anqosya, bexê koza Wezîr,
Xortê nû hatî, li dinyayê gelek hene,
Ax wezîr, wezîro oyo,
Kevirê sera Dîyarbekir bi şewite bi mermere
Xencera destê bavê Hesên û Melo,
Şêxê Anqosîya, şêxê Doqatê,
Bexê koza wezîr,
De belê şede û şûdê bavê Hesên û Melo,
Gelek hene li dinyayê,
Wele ewî li devê sera Dîyarbekirê,
Pêşîra Qomîsera dida ber xencera.*

*De wezîr, wezîr oyo,
De rabe wezîrê min ji Doqatê,
Îro serê sê-çar roja fermana me
Derketye ji Stembolê
Li ber destê xwendekarê dinê Îslamê*

*Lo lo wezîr, wezîro oyo,
Xopana kela sera Dîyarbekir
Bişewite du kanîne,
Ezê ne ketime ber kuştina
Bavê Hesên û bavê Melo,
Şêxê Anqosya, bexê koza Êzdî,
Xortê nû hatî,*

*Ezê ketime ber wê yekê
Kûçkên koçerên van Medîyan û Keçkoryan
Îro sê rojin li zozanê jorîn, li ser pez û
Bexê me danîne,
Ax wezîro ....*

*De rabe wezîrê min ji Doqaê
Îro serê sê-çar roja ne fermana me,
Derletye ji Stembolê,
Ji ber destê xwendekarê dînê Îlamê.*

*Lo wezîro,
Kevîrê sera Dîyarbekirê bişewite kevîrê reşe,
Kevîrê sera Dîyarbekirê bişewite kevîrê reşe,
Bê şede û şûdê bavê Hesên û Melo,
Şêxê Anqosya, berx koza wezîr,
Xortê nû hatî gelek hene li dinyayê,
Sê denga li Emîn paşa dike gazî,
Paşayê dewletê,
Heta niha min pênc kuştine,
Min te jî bikuştî dibû şeşe.*

*Ax wezîro, ax wezîro,
De rabe wezîrê min ji Doqaê,
De rabe wezîrê min ji Doqaê,
Îro serê sê-çar roja fermana me,
Derketye ji Stembolê,
Ji ber destê xwendekarê dînê Îslamê.*

(Ev stirana ji ber dengê Xelîlê Berfê, ji kasêtekê hatye nivîsar. Kemal.Tolan, Hebûn û tunebûna Êzdîyan, 2000, rû.66-68)

NAVNÎŞANA SERKANYAN

KURTAYÎK LI SER ÊZDÎYAN Û EZDÎYATYÊ

1. Dr. Xelîl CINDÎ, “Mîrgeha Şêxan û Şingal û Kilîs“, Kovara ROJ N 6, 1998, r. 9.
2. Xidirê SILÊMAN, Xelîl CINDÎ, „Êzidiyatî li ber ronahiya hinek têkstên ola êzidiyan“ 1995; r.....
- 2-a. Xidirê SILÊMAN, „Milyaket di bawarya Êzdîyan da „ Kovara DENGÊ ÊZÎDIYAN, N 8-9.
- 2.-b. Serkanya 2-an , rû. 51–52.
3. Kovara DENGÊ ÊZÎDIYAN, N 6-7. 1997, rû. 26.
4. Serkanya 2-an, rû 167-174.
5. Heypîvîan tev Pîr Xidir SILÊMAN, Rojnema .HÊVÎ; !0-!6 ê meha yekê, 1998 s.
6. Dîsa li wur.
- 6-a. Bedelê Feqîr HECÎ, Bawarî û mêtologîya Êzdîyan, Dihok, 2002, rû. 255.
- 6-b. A. H. Layard, Nînova vê Kalintilari..., bi zimanê tirkî, 2000, AVÊSTA, rû 169-205.
7. Serkanya 1-ê, rû . 12.
8. Xaçatûr Abovyan, KURD, ÊZDÎ, bi werger û pêşnivîsara Wezîrê Eşo, Yêrêvan 1986, rû. 98.

9. A. P. Poladyan, "Belakirina Îslamê li nav Kurdistan sedsalên VII-X," Berevoka xebatên Înstîtûta Rojhilatpanyê ya Akademya Ermenîstanê, Cilda 8-a, Welat û gelên Rojhilata navîn û nêzîk, Kurdzanî, 1985, rû. 164.

10. E. Î. Vasilîyêva, "Pirtûka wenda ya dîroka Kurdistanê", Ji pirtûka ALMANAXA KURDÎ, Weşana Roja Nû, 1997, rû. 84-85.

11. Dîsa li wur.

11-a. Serkanya 6-b.

12. Eskerê BOYÎK ,Rojnema DEMA NÛ, 2002.

13. Sadiq El Demelûçî; El-Yêzidiye; bi zimanê Erebi; Mûsil, 1949.

14. Dîsa li wur.

15. Dîsa li wur.

16. Dema xwe da FITWÊ wa dane û bûne xwedanê qirarnivên kumkujyên dijî evdên Êzdî usa jî Mele Xatî, Mele Yêhya Hemzûrî, Mele Ebdûla Rebatkî û gelekên din.

16-a. Serkanya 6-b.

17. Serkanya 1-ê, rû. 13; Zûher Kazim Ebûd, Limehat ên Al-yêzidiyê, bi zimanê erebi, Bexda, 1994, rû.66; Îdo Babaşêx, "Çend leperok ji dîroka Êzdîyan" Kovara ROJ N 11-12, rû. 46.

18. Dîsa li wur.

19. Serkanya 9-a.

20. M.S.Lazarêv, Ş.X.Mhoyî,.... "Istorîya Kûrdîstana" "Dîroka Kurdistanê", bi zimanê rûsî, Moskva 1999, rû. 135 -195.

20-a. Serkanya 6-b.

28-b. Dîsa li wur.

21. Serkanya 1-ê, rû. 13.

22. Johanes Dûchtîng; Dîroka Kurdên êzdî; kovara LALIŞ N 11; 12. 2000.

23. Serkanya 6-b.

24. Şerefxanê Bedlêse, ŞEREFNEME, Wergera kurmançî ya Zîya Avcî, Weşena APEC, 1998, rû. 65.

25. Dîsa li wur, rû 156-157.

26. Dîsa li wur, rû. 157.

27. Serkanya 10-a, rû. 84-85.

28. Serkanya 10- a, rû. 84-85.

29. Ahmet Aras, "Evdalê Zeynikê", Weşena DENG, 1996, rû. 215.

30. Dîsa li wur, rû. 201–202; Ahmet Cevdet Paşa, « Tezakîr 27 », rû. 107-187.

31. H.Cindî, HEWARÎ, Roman. Weşena Roja Nû, Stokholm, 1999.

32. S. K. Poxosyan, "Kurd û pîrsa Ermenya" Lêkolîn, bi zîmanê Ermenî , Yêrêvan, 1991, r. 36;. "Azgagirakan handês" Kovara Êtnogirafî, bi zîmanê ermenî, N 150, Tilbîs, 1901.

34. Serkanya 20-î.

35. Hêlmût von Motkê, Brîefe über Zustande und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835-1839, Berlin 1841; S.K.Poxosyan, „Kurd û pîrsa Ermenya“, Yêrêvan, 1991, rû.33.

36. Serkanya 20-î.

37. Osvojođenje Bolgarî ot Tûrêskogo îga“ T. 1, bi zîmanê rûsî, Moskva 1961;

Kovara PORZ, bi zîmanê Ermenî, 1879, N 9.

37-a. Serkanya 17-a.

38. Helmut von Motkê, Unter dem Halbmond 1835-1839, rû. 258-265.

39. Dîsa li wur, rû. 264.

40. Dîsa li wur, rû. 265.

41. Celîlê Celîl, "Belgek ji pêwendiyên Ermenya-Kurda yê dîrokî-çandî", Berevoka xebatên Înstîtûta Rohilatzanyê ya Aka-

dêmya Ermenistanê, Cilda XIII, Kurdzanî, 1985, r.105; Kovaa KAVKAZ, bi zimanê rûsî, N 8, 21. 2. 1848, rû. 31.

42. Eskerê BOYÎK, Cêrga gundên kurdên Ermenistanê, rojnema RÎYA TEZE, Yêrêvan, 30. 7. 1989; 25. 10. 1989; 06. 01. 1990; 31. 03. 1990; 18. 04. 1990; 31. 10. 1990; 02. 01. 1991; 23. 02. 1991.

43. Kitêba Avdalbêkyan "Pirsa xwelye li Ermenistana Rojava da" hatye nivîsar, ku sala 1852-a kurd hatine Ermenistana Rojava, gudê Qundesazê şên kirine.

PÊWENDYÊN KURDÊN ÊZDÎ DI DEWLETA RÛSRA

1. K. Marx, F. Êngêls, Soç. 2-e, Îzd. T . 27, st. 241, bi zimanê Rûsî..

2. X. Abovyan, Vêrk Hayastanî, Birîna Ermenistanê, roman, bi zimanê Ermenî.

3 .V. Maçaradzê, Grûzînskîyê dokûmêntî prê hîstorî girûzîno-kûrdsko, assîrîysko-rûskîx vzaîmootnoşênîy, 60-70-x gg. XVIII vêka, Îzd. Sabçota Sakarîvêlo, Tbilîs. 1989. Bi zimanê Rûsî.

Tosinê Reşîd, Rûpelek ji dîroka Kurdên êzdî, rojnema Roja Teze, 13 Çîrya pêşin, N 64; 65., 2000.

Wezîrê Eşo, Dîroka Kordên Sovyêta Kevn, NÛDEM, kov. N 31. 1999, rû.6.

4. X. M. Çetoêv, Îz îstorîî Rûssko-Kûrdsîkîx şvyazeî, (Ji pêwendiyên Rûs-Kurdan, berevoka gotara ya Akadêmya Ermenîstanê, Înstîtûta Rojhilatzanyê, Welat û gelên Rojhilata navîn û nêzîk, Kurdzanî, cild 13, bi zimanê Rûsî, Yêrêvan 1985. rû. 70,

5. Dîsa li wur.

6. Dîsa li wur.

7. Dîsa li wur. Dîroka gelê Ermenî, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1951, rû.261.

Heypîvîna Mecîdê Heso tev L.Paşayêva, Hevpîvyan di kovara LALIŞ N 12; 2000 s.

8. Serkanîya 3-a

9. Dîsa li wur.

10. Dîsa li wur.

11*. Dîsa li wur. (Bi bawaya Maçaradzê pirs derheqa Êzdîyên bin destên Mehmedyan, ango Musulmana da ye. Lê bi texmîna min mala Kok axa ji qebîla MEHEMDÎYA NE,peyva “mehemdi” hatye lihev xistin û şaş hatye nivîsar. E. B.)

12. Serkanya 4-a.

13. Dîsa li wur.

14. Dîsa li wur.

MÎRÊ RIDIWANÊ MÎRZIKÊ ZAZA

1. Celîlê Celîl, Rûpelek ji pêwendîyên Ermenya-Kurda yê dîrokî - çandî, Berevoka gotara ya Akadêmya Ermenistanê, Înstîtûta Rojhilatanyê, Gel û welatên Rojhilata navîn û nêzîk, Kurdzanî, cild 13, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1985. rû. 93.

2. Dîsa li wur. Rû. 99.

3. Avêryanov P.Î. Kûrdî v voynax Rossîi î Pêrsîeî î Tûrsîeîy v têçênîê XIX stolêtiya, Tîflîs, 1900, s.10-12. bi zimanê Rûsî.

4. H. Cindî, HEWARÎ; X. Çetoêv, serkanya 4-a, rû 74, (Pêwendîyên Kurdên êzdî di dewleta Rûs ra); K. Çaçanî, Ji helaqetyên Ermenya-Kurdaye çandî; serkanya 4-a, (Pêwendîyên Kurdên êzdî...) rû. 110-114, Wezîrê Eşo, Dost û xêrxwezê cimeta Kurdayî Mezin, X.Abovyan, Kurd, Êzdî, bi zimanê kurdî, Yêrêvan 1986, rû 105-113; Casimê Celîl, Şêx Mîrza, destan, almanaxa BAHAR 199.

5. Serkanya 1-ê.
6. E.Boyîk, Şêx Mîrza yan Mîrzikê Zaza,rastîy dîrokê, Rojnema HÊVÎ, Sibat, 1999.N 113; 114. Dîsa li ser Mîrza axayê Êzdî,Rojnema ROJA TEZE,1999.
7. Serkanya 1-ê. CGÎA GSSR, F.11 d. 66, lîs.2.
8. Dîsali wur, rû. 98.
9. Dîsa li wur, rû. 98.
10. Dîsa li wur, rû 99.
11. Dîsa li wur, rû 99.
12. X.Abovyan. Kurd, Êzdî, Hazir kir, ji Ermenî tercime kir, pêşxeber nivîsî Wezîrê Eşo, Yêrêvan 1986, rû. 88, 109-111..
13. Dîsa li wur, rû. 105.
14. Dîsa li wur. rû.24-25.
15. Srvanstyans G. V., Hnos-noros, rû. 166-184.
16. Serkanya 12-a, rû. 109-111.
17. Sekanya 6-b (Kurtayîk li ser Êzdiyan û Êzdiyatyê).
18. Dîsa li wur.
19. H. Cindî, Hewarî, Roman. W. Eşo, Dîroka kurdên Sovyêta kevn, NÛDEM, Kovar, N 31; 1999, rû. 9.
20. Hêlmut von Motkê, Untêr dem Holbmond, siete 258-265, bi zimanê Almanî.
21. Rûs.....
22. Serkanya 17-a.
23. Layard A.H.discoveries in the ruins of Ninoveh. 1 p. 45.
24. Serkanya 1-ê, rû 95.
25. layard A.H. Discoveries in thê ruins of Ninoveh. 1 p.45.
26. Dîsa li wur.

NAVEROKA BÛYARAN

1.K.Tolan, Hebûn û tunebûna Êzdîyan, 2000, Oldênbûrg, Almanya.

2.Serkanya 23-a. (Mîrê Ridiwanê Mîrzikê Zaza).

3.Dîsa li eur, Serkanya 1-ê (Mîrê Ridiwanê....); Cuinet Vital, La Turquie Dasiê..., Parîs, 1891, t 2, p 606.

4.Serkanya 1-ê, rû 95. (Mîrê Ridiwanê....)

5.Dîsa li wur; serkanya 23-an. (Mîrê Ridiwanê...)

6.Dîsa li wur. G. V. Sirvanztyan, Hinos yêv noros; K. Polîs. 1874. rû. 171-174.bi zimanê Ermenî.

7.X. Abovyan, Cilda 8-a, Yêrêvan 1958, rû 267.

8.Serkanya 12-an, rû 109. (Mîrê Ridiwanê....)

9.Dîsa li wur.

10.Dîsa li wur.

11.Ş. X. Mgoî.... Îstorîya Kûrdîstana, Moskiva, 1999, rû. 121 -127; Serkanya 1-ê (Mîrê Ridiwanê....)

12.M. V. Lazarev, Pirska Kurdan (1891-1917), Weşena Roja Nû, 1999, rû 34.

13.Serkanya 11-an.

14.erkanya 12-an.

15.A. H. Layard. Discoveries in the ruins of Nîneveh.

16.Dîsa li wur.

Çirokbêj û nivîskarên bîranîn û nivîsarên wan pirtîkê da hatine kêranîn

* **Hemzoyê Xalit** sala 1932 li gundê Dûşayê, qeza....., Kurdistana Bakûr ji dayka xwe bûye. Kurdê êzdîye, mirîde. Ji êla **Qizilya**, bereka **Metînka**. Xwe bi xwe hînî xwendina kurdî

bûye û dixûne. Zanekî zargotin gelêrî ye. Gelek sitiranên kevn zane.

Serokê malbeteke mezine.

Naha li Almanyayê, bajarê Oldembûrgê dijî.

** **Elyê Fariz (Qecer).** Dema gotina vê bîranînê emrê wî ji 60 salî derbaztir bû. Li gundê Dûşayê, girêdayî Sêrtê ji dayka xwe bûye. Nexwendî ye. Ev gilî ji bavê xwe: Fariz bihîstye. Ji êla **Qizilya ne.** Peyhayîfik ji mala Mîrzikê Zazaye. Sala 1985 an da hatye Almanyayê û niha li bajarê Oldembûrgê dijî.

*** **Gêncoyê Temo** sala 1948 an li gunde, Dera Qere, gire-dayi Biserye (Qubine) ji dayka xwe buye. Xwe bi xwe hini xwendine buye. Sala 1990 i hatye Almanyaye. Niha li bajare Kalkar dimine. Gelek cirok, kilam zane. Dibeje ji bave xwe : Birahime Temo u mezinen gunde xwe hin buye.

**** **Şalihê Kevirbirî** di sala 1973 an li Batmanê hatye dinê. Bi eslê xwe ji Misircê (Kurtalan) ya Xerzan e Bakûrê Kurdistanê. Nivîskar-lêkolînvane. Xudanê çend pirtûkên rojnemevanî, zargotinî û edebî ye.

***** **Aydîn Ronak** : sala 1957 an li gundê Hemdûna girêdayî Gurdila (Kutalan) ji dayîk bûye. Çêlkî ye, Şivqta. Sala 1978 an hatya Almanyayê. Niha Almanyayê li bajarê Cellê dijî. Hunermende, dengbêje. Du kasêtê wîye kilaman hene.

Ev gilî-gotin ji remetyê bavê xwe Koçoyê Elî bihîstye.

Despêka sedsala 19an li dor Êzdiyên Xaltan gelek bûyarên xûnrêj qewimîn. Serokê wê êla giran Mîrê bajarê Ridiwanê Mîrzikê Zaza bû. Derheqa wî û berxwedana wî da gelek delîlên nivîskî, belge, çîrok, bîranîn û sitiranên gelêrî hatine xweyîkirin.

Ser hîmê wan delîlan pirtûkê da ronayîk hatye avîtin li ser fermanek ji fermanên xûnrêj ê li ser Êzdyan: Fermana Êzdiyên Xalta - komkujya herd gundên Dela, şerê Erenzê, pêwendyên Mîrzikê Zaza tev dewleta Rûs û dewî anîna desthiletdaya Mîrê Ridiwanê.

Berevokê da usa jî li ser koçberya êlên Hesinya, Sîpka, Zuqurya, Mehemda berbi dewleta Rûs hatye rawestandî. Ji pêwîstiya şirokirina hinek pîrsgirêkan, çîroka Şêx Mîrza û komkujya êla Anqosya jî pirtûkê da cîyê xwe girtye.

Pirtûk kesera nivîskar e ji bo birîneke gelê Kurd, ya bi dewrana, ku heta îro jî jêra derman nayê dîtin û dilê her kurdekî welatparêz pê dêşe.